

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

PARTICIPAREA UNITĂȚILOR MILITARE REVOLUȚIONARE ROMÂNE LA LUPTA PENTRU APĂRAREA REVOLUȚIEI DIN OCTOMBRIE

Gh. UNC

ACȚIUNILE REVOLUȚIONARE DIN IAȘI DESFĂȘURATE ÎN CURSUL LUNII MAI 1917

O. MATICHESCU

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACȚIUNILOR DE SOLIDARITATE ALE OAMENILOR MUNCII DIN ROMÂNIA CU MAREA REVOLUȚIE SOCIALISTĂ DIN OCTOMBRIE (1918—1920)

ECATERINA CIMPONERIU

„PRAVDA” DESPRE MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ DIN ROMÂNIA (1917—1921)

V. LIVEANU

UN FĂURITOR AL ROMÂNIEI MODERNE: MIHAIL KOGĂLNICEANU

acad. A. OTETEA

MIHAIL KOGĂLNICEANU ȘI TRANSILVANIA

GELU NEAMȚU

ISTORIE ȘI DEMOGRAFIE

Șt. ȘTEFĂNESCU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMĂNĂRI

TOMUL 20 — 1967

5

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚTEA (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA; ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
Buc. 1
Telefon : 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 20 1967 Nr. 5

S U M A R

	<u>Pag.</u>
GH. UNC, Participarea unităților militare revoluționare române la lupta pentru apărarea Revoluției din Octombrie	845
O. MATICHESCU, Acțiunile revoluționare din Iași desfășurate în cursul lunii mai 1917 .	863
ECATERINA CIMPONERIU, Contribuții la cunoașterea acțiunilor de solidaritate ale oamenilor muncii din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1918—1920)	881
V. LIVEANU, „Pravda” despre mișcarea revoluționară din România (1917—1921) . . .	891
★	
Acad. A. OȚETEA, Un făuritor al României moderne: Mihail Kogălniceanu	905
GELU NEAMȚU, Mihail Kogălniceanu și Transilvania	915
★	
ȘT. ȘTEFĂNESCU, Istorie și demografie	933
★	
V. AL. GEORGESCU, Contribuții la studiul luminismului în Țara Românească și Moldova. I. Locul gândirii lui Beccaria în cultura juridică românească și în dezvoltarea dreptului penal, până la mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu . .	947
I. CORFUS, Dreptul de strămutare al sătenilor din Țara Românească sub Regulamentul organic până la 1848	971
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)	
Probleme ale gândirii social-politice din epoca luminilor, în discuția istoriografiei contem- porane (Vlad Georgescu)	989
VIATA ȘTIINȚIFICĂ	
Conferința internațională a istoricilor închinată împlinirii a 50 de ani de la Marea Re- voluție Socialistă din Octombrie (C. Mocanu); 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu (M. Ruseșescu); Sesiunea Comitetului Internațional de Istorie de la Roma (3 iunie 1967) (Acad. A. Oțetea); Sesiunea consacrată lui A. D. Xenopol la împlinirea a 120 de ani de la nașterea sa (Iași) (D. Berindei); Teze de doctorat; Cronică	997
RECENZII	
* * Bibliografia analitică a periodicelor r. măneste, vol. I, 1790—1890. Întocmită de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, Edit. Academiei, Republicii Socialiste România, 1966—1967, XX+1250 p., 3 tomuri (p. I, II, III) (G. Zane)	1013

- * * * *Documente privind istoria României*, Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, serie nouă, vol. III; *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*. Documente culese și publicate de acad. A. Oțetea. Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 688 p. (A. Armbruster) 1019
- E. N. GORODEŢKI, *Рождение советского государства 1917—1918 гг.*, Москва, „Наука”, 1965, 532 p. (A. Lazea) 1023
- E. M. DVOICENKO-MARKOVA, *Русско-румынские литературные связи в первой половине XIX века*, Academia de Științe a U. R. S. S., Institutul de literatură universală „A. M. Gorki”, Moscova, 1966, 278 p. (S. Iancovici) 1027

REVISTA REVISTELOR

- „История СССР”, Институт Истории Академии СССР, Москва, X (1966), nr. 1—6, 1440 p. (Al. Vianu) 1031
- „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XIV (1966), nr. 1—8, Berlin, *Deutscher Verlag der Wissenschaften*, 1516 p. (L. P. Marcu) 1036

INSEMNĂRI

- Istoria României.** — * * *Dicționar enciclopedic român*, vol. IV, Q—Z, Edit. politică, București, 1966, 295 p. + 48 pl. (Gr. C.); * * *Studii și articole de istorie*, vol. VIII, Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, București 1966, 442 p. (Al. P.); *Istoria universală*, I. G. ROZNER, *Казачество в крестьянской войне 1773—1775 гг.*, Издательство Львовского Университета, 1966, 200 p. + 4 pl. Idem, *Як перед бурей*, Издательство „Мысль”, Москва, 1966, 200 p. + 1 pl. (L. D.); A. V. IGNATIEV, *Русско-английские отношения накануне Октябрьской революции (февраль-октябрь 1917 г.)*, Москва, „Наука”, 1966, 400 p. (A. L.); * * *Cultus Pacis, Études et documents du „Symposium Pragense Cultus Pacis 1464—1964”*. *Commemoratio pacis generalis ante quingentos annos a Giorgio Bohemiae rege propositae*. Publicate de Václav Vaněček. Editions de l'Académie tchécoslovaque des sciences, Praga, 1966, p. 197 (Tr. I.-N.); * * *Einführung in das Studium des Geschichte*. Herausgegeben von Walter Eckermann und Hubert Mohr. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1966, 536 p. (A. A.); PAUL BASTID, *Benjamin Constant et sa doctrine*, Tome I—II, Paris, A. Colin, (1966), 1 111 p. (S. C.); A. OLDEBERG, *Metallteknik under vikingatid och medeltid* (Tehnica prelucrării metalului în epoca vikingă și evul mediu), Stockholm, Victor Pettersons bokindustri, 1966, 296 p. + 730 fig. și 4 pl. în culori (V. S.). **Bizantinologie.** — G. WALTER, *La vie quotidienne à Byzance au siècle des Comnènes*, Paris, Edit. Hachette, 1966, 287 p. (E. Fr.); POLYCHRONION, *Festschrift Franz Dölger zum 75 Geburtstag*, Heidelberg, Edit. Carl Winter, 1966, 538 p. și 10 planșe (E. Fr.); **Bibliografie, Arhivistice, Muzeografie.** — RADU POPA, MIRCEA ZDROBA, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, Muzeul Regional Maramureș, 1966, 58 p. (C. Ș.); TRÓCSÁNYI ZSOLT, *Az északi Partium 1820-ban* (Partium-ul de Nord în 1820), Budapesta, 1966, 293 p. + 1 hartă (L. D.) 1043
- Ioan Lupăș** 1067

PARTICIPAREA UNITĂȚILOR MILITARE REVOLUȚIONARE ROMÂNE LA LUPTA PENTRU APĂRAREA REVOLUȚIEI DIN OCTOMBRIE

**DE
GH. UNC**

Se împlinesc 50 de ani de la victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, eveniment de răscruce în istoria universală, care a deschis epoca revoluțiilor proletare, epoca trecerii popoarelor de la capitalism la socialism.

Victoria proletariatului din Rusia, condus de Partidul Comunist făurit de V. I. Lenin, ideile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au stimulat avântul revoluționar al clasei muncitoare, al maselor largi populare de pe toate meridianele globului, răsunînd ca un îndemn înflăcărat la lupta pentru realizarea aspirațiilor de libertate și progres, pentru eliberarea socială și națională. Concomitent cu lupta împotriva exploatării și pentru o viață mai bună din propriile țări, clasa muncitoare internațională, forțele progresiste și-au manifestat cu vigoare solidaritatea cu lupta proletariatului din Rusia pentru apărarea puterii sovietice, împotriva contrarevoluției și a intervenției străine.

În vasta mișcare pe scară internațională de solidaritate și sprijinire a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, oamenii muncii români, opinia largă democratică din țara noastră și-au adus contribuția lor activă.

În anii primului război mondial și mai ales spre sfîrșitul acestuia, în România s-a dezvoltat un puternic avînt revoluționar, în fruntea luptelor maselor populare situîndu-se proletariatul. Avîntul revoluționar era grefat pe contradicțiile economice și social-politice din România antebelică, pe agravarea acestora în timpul primului război mondial, pe minunatele tradiții revoluționare de luptă ale poporului nostru. Acești factori au dus la creșterea combativității revoluționare a oamenilor muncii, la ridicarea luptelor proletariatului român pe o treaptă mai înaltă, nemai-cunoscută pînă atunci în istoria patriei noastre.

Acțiunile maselor populare din România în anii primului război mondial reuneau în același șuvoi revoluționar lupta de eliberare a clasei muncitoare, începută cu decenii în urmă, setea de pământ a țărănimii, aspirațiile maselor largi populare, aflate încă sub stăpânire străină, spre eliberare națională.

Pe fondul contradicțiilor interne, ideile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au găsit un teren fertil în România, influențând procesul de radicalizare a proletariatului și a celorlalte mase asuprite. Credincios spiritului internaționalist, proletariatul român s-a solidarizat unanim și entuziast cu victoria clasei muncitoare din Rusia, și-a dat contribuția în lupta pentru apărarea cuceririlor revoluționare ale lui Octombrie 1917.

Alături de manifestările interne de simpatie și solidaritate cu Revoluția din Octombrie, o pagină glorioasă în istoria prieteniei româno-sovietice o înseriu luptătorii români care au participat cu arma în mână la apărarea tinărului stat socialist. În lumina ultimelor cercetări ale istoricilor români și sovietici rezultă că prezența voluntarilor români, într-o măsură mai mică sau mai mare, s-a făcut simțită pe toate fronturile războiului civil și al intervenției străine în Rusia. Revoluționarii români — relatea V. Popovici, participant activ la lupta pentru apărarea lui Octombrie — au acționat, umăr la umăr cu Armata Roșie „în Ucraina, Ural, Caucazul de nord, în stepele Turkestanului, în Siberia, în Extremul Orient — pretutindeni ducând o luptă înverșunată”¹.

Din documentele vremii și din relatările unor participanți la sprijinirea Puterii sovietice din Rusia rezultă că începând cu asaltul Palatului de iarnă, la care au participat și câteva elemente românești răzlețe, provenite în special din rîndurile prizonierilor români transilvăneni, ca Toplaga, M. Dăian, Gh. Tripon² ș.a. și pînă la finele anului 1920, cînd intervenția străină a luat sfîrșit, revoluționarii români au luptat cu arma în mînă, alături de Armata Roșie pentru apărarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

În ajunul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie pe teritoriul Rusiei se afla un număr destul de mare de oameni ai muncii din România: muncitori, țărani, funcționari, soldați, marinari etc. Aceștia au ajuns în Rusia pe diferite căi. În primul rînd, după ce o mare parte a teritoriului României a fost cîmpit de armatele Puterilor Centrale, pe baza unei convenții încheiate cu guvernul rus, la 9 martie 1917 la Petrograd, autoritățile române au evacuat în Rusia un important număr de întreprinderi și instituții din București, Iași, Galați³ etc. Așa, de pildă, la Odesa fusese evacuat șantierul naval „Fernic” din Galați și la Herson „Arsenalul Marinei Militare Române”, împreună cu o serie de ateliere, depozite de muniții etc. Împreună cu aceste întreprinderi au sosit în Rusia și muncitorii care le deserveau, dintre care mulți erau membri ai

¹ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., fond. nr. 2, dos. nr. 870, vol. 6, p. 377. (În continuare, se va cita Arh. I. S. I. S. P.).

² M. Gh. Bujor, *Lupta pentru apărarea revoluției ruse (1917-1919)*, în *Contribuții la studiul influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, București, E. S. P. L. P., 1957, p. 64.

³ Convenția mai prevedea că guvernul rus acceptă „sa primească în fabricile de stat și, în uzinele particulare rusești, pînă la 15 000 de muncitori de diferite specialități, veniți din fabricile românești” (Arh. M. F. A., depozitele de la Rm. Sărat, dos. nr. 85/1917, f. 106-117).

Partidului social-democrat din România, pătrunși de o stare de spirit combativă, revoluționară.

În portul Odesa erau evacuate vasele aparținând flotei române comerciale și de călători, printre care „Dacia”, „Împăratul Traian” ș.a. precum și multe șleपुरi cu personalul lor⁴. Aici și în alte orașe din sudul Rusiei s-au evacuat unele spitale militare din Moldova. În afară de echipajele flotei comerciale și de călători române în sudul Rusiei se aflau mulți soldați români trimiși pentru paza depozitelor militare, pentru înscrierea de voluntari în armata română din rîndurile prizonierilor transilvăneni, căzuți în captivitate în Rusia ș.a.

Datele referitoare la numărul românilor aflați în sudul Rusiei sînt destul de contradictorii, ele variind între 15 000 și 30 000. Desigur că cifra exactă este greu de precizat, deoarece în perioada respectivă era o mare fluctuație de oameni. La cifrele menționate mai sus, se adăugau cei peste 120 000 de ostași români prizonieri în Rusia din ținuturile românești din Austro-Ungaria⁵.

În același timp, în Rusia se aflau și diferiți reprezentanți ai claselor exploatatoare, ca: ofițeri superiori, senatori, deputați, magistrați și funcționari superiori, mari negustori etc., care în urma nesiguranței frontului în Moldova, și-au căutat adăpost în sudul Rusiei. Cereurile burgheze române din Odesa, avînd concursul guvernului român, au editat aici ziarul „Vestitorul”.

Prin urmare, sub raport social-politic, printre prizonierii și emigranții români din Rusia erau reprezentanți ai tuturor claselor și partidelor din România. Marea majoritate însă o constituiau muncitorii și țărani români.

Răsturnarea țarismului, în urma Revoluției burgheze din februarie 1917, a fost salutată de opinia largă democratică din România, inclusiv de emigranții români din Rusia, care au început să se organizeze: la Odesa s-a format un puternic centru revoluționar român. Aici, în iunie 1917, a luat ființă o secție a socialiștilor români, intitulată Comitetul de acțiune social-democrat român, în frunte cu M.Gh. Bujor, I.Dic-Dicescu, Al. Nicolau, A. Zalic etc., care au editat începînd cu data de 5 septembrie, gazeta „Lupta”, ce apărea de trei ori pe săptămîină. Din această secție a socialiștilor români făceau parte, în afară de militanți mai vechi în mișcarea revoluționară din România, muncitori de la șantierul naval „Fernic” și de la alte întreprinderi precum și unii soldați și marinari români aflați în sudul Rusiei. Comitetul de acțiune social-democrat român dispunea de un sediu pe strada Kondratievskaja⁶, unde se întruneau socialiștii români și discutau situația din țară. Militanții români prin propaganda desfășurată urmăreau să pregătească „masa din Odesa ca să poată juca rolul care-i revenea în lupta împotriva clasei stăpînitore din România”⁷.

⁴ G. Georgescu, *Fapte, împrejurări și amintiri în timpul neutralității și războiului 1914—1919 în România și Odesa*, București, 1933, p. 39.

⁵ Elie Bufeana, *Formațiile de voluntari*, studiu apărut în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*, vol. I, București, 1929, p. 123.

⁶ Arh. I. S. I. S. P., fond nr. 2, dos. nr. 870, vol. 16, p. 1170.

⁷ Ibidem.

Socialiștii români din Odesa țineau legături strinse cu țara. Ei editau apeluri și manifeste care apoi se difuzau în România de către socialiștii din țară. Prin acestea se dezvăluia asupra oamenilor muncii de către clasele exploatare, necesitatea răsturnării acestora și transformarea țării într-o republică democratică. Destul de frecvent se trimitea în Moldova gazeta „Lupta”⁸. Comitetul de acțiune a luat măsuri pentru a-i organiza pe emigranți. El acționa pentru a obține majorarea salariilor muncitorilor români care lucrau la întreprinderile evacuate în sudul Rusiei. A condus chiar o grevă la întreprinderea „Fernic” pentru ridicarea salariilor.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a avut un puternic ecou în rîndul oamenilor muncii români aflați pe teritoriul Rusiei. Ediția specială a gazetei „Lupta”, apărută la aflarea știrii despre victoria Revoluției din Octombrie, saluta cu entuziasm noua orînduire anunțată de revoluție: „Popoarele mici cum sîntem noi, nu au de ce să fie îngrijorate de această schimbare. Dimpotrivă. Ea vine doar în numele principiilor celor mai largi de libertate și democrație, proclamate de socialiști. În dorul lor spre emancipare, vor găsi în acest regim un sprijin puternic”⁹.

Instaurarea puterii sovietice în Rusia și primele decrete elaborate de guvernul revoluționar muncitoresc-țăranesc, în frunte cu V.I. Lenin, au fost salutate cu multă căldură de muncitorii, soldații și marinarii români aflați în Rusia.

Socialiștii români au acordat o mare atenție celei mai vitale probleme — pacea — a cărei rezolvare guvernul sovietic condus de Lenin, a anunțat-o din prima zi. La 13 noiembrie, „Lupta” a tipărit *Decretul păcii*, semnat de Lenin. Același ziar a reproduș la 15 noiembrie moțiunea votată de Secțiunea Social-Democrată română din Odesa în ședința din 12 noiembrie, în care se spunea: „Salutăm gestul guvernului de la Petrograd, care se adresează armatelor și popoarelor pentru încheierea păcii mult așteptată”. Această moțiune a fost reprodușă integral în ziarul „Pravda” la începutul lunii decembrie 1917, alături de scrisoarea de salut a revoluției, trimisă din partea socialiștilor români.

Socialiștii români au organizat la Odesa întruniri și demonstrații la care M. Gh. Bujor, Al. Nicolau ș.a. se pronunțau pentru democratizarea României. În același timp se adoptau moțiuni de salut și de solidaritate cu Revoluția proletară din Rusia. „Numărul de participanți la mitinguri și demonstrații — scria H. Cagan — se ridica uneori la 2 000 de oameni. Aici pentru prima oară am auzit lozincă „Trăiască Revoluția română”. Prin această lozincă, relata același participant la evenimentele din Odesa, „noi înțelegeam un fel de Republică democrată română”¹⁰.

După Revoluția din Octombrie, Comitetul de acțiune social-democrat din Odesa a mobilizat pe oamenii muncii români din acest oraș și din împrejurimi la luptă, alături de bolșevici, pentru instaurarea Puterii so-

⁸ Într-o circulară trimisă Armatelor I și a II-a de către Marele Cartier General din România se arată: „De la un timp încoace s-a constatat că soldații ruși și parte din populațiunea civilă răspîndesc diferite manifeste ca: gazeta «Lupta» și altele intitulate «Cetățeni» ale Partidului Social-democrat din România cu caracter de propagandă revoluționară, pe care le împarte fără sfială soldaților și populațiunei”. Circulara cere a se „lua măsuri” aspre împotriva acelor care răspîndesc manifestele de mai sus (Arh. C. C. al P. C. R., fond nr. 56, dos. nr. 5 932, f. 179).

⁹ „Lupta”, organ social-democrat, nr. 24 din octombrie 1917 (ediție specială).

¹⁰ Arh. I. S. I. S. P., fond nr. 2, dos. nr. 870, vol. 16, p. 1 141.

vietice în sudul Rusiei. În acest scop, Comitetul de acțiune social-democrat, la sfârșitul anului 1917, și-a pus ca sarcină constituirea unor batalioane revoluționare române care să lupte pentru consolidarea și apărarea Puterii sovietice din sudul Rusiei. Pentru aceasta, Comitetul de acțiune social-democrat a înființat, la 28 decembrie 1917, Comitetul militar revoluționar român, care s-a ocupat cu recrutarea de soldați, cu organizarea și instruirea batalioanelor revoluționare românești. Din conducerea Comitetului militar revoluționar român făceau parte M.Gh. Bujor (președinte), I. Dicescu-Dic (secretar), Al. Nicolau, V. Popovici, Al. Zalic ș.a. Într-un manifest editat de către C.M.R.R. și adresat românilor din sudul Rusiei se făcea următorul apel: „La arme! Veniți cu toții în primul batalion revoluționar român... Adunați-vă cu toții în jurul steagului roșu al libertății, dreptății și frăției între popoare”¹¹.

Apelurile Comitetului de acțiune social-democrat și al Comitetului militar revoluționar român au găsit ecou printre muncitorii și soldații români aflați în sudul Rusiei (Odesa, Herson, Nikolaev, Poltava etc.). În primele zile după lansarea apelului de constituire, au luat ființă la Odesa două batalioane revoluționare românești: un batalion de infanterie și un batalion de marină. Batalionul de infanterie român, care era format în majoritate din muncitorii de la fabrica „Fernic”, era instalat în cazărmiile fostei școli militare de pe strada Prohorovskaia (nr. 46) din Odesa¹². În total s-au înscris ca voluntari în batalionul revoluționar român 1082 de oameni¹³. El era alcătuit din patru companii, fiecare având câte trei plutoane. Comandantul batalionului a fost numit V. Popovici.

Subunități din batalionul revoluționar român și-au adus contribuția la victoria insurecției proletare din Odesa, luptând pentru ocuparea unor instituții din mâinile contrarevoluționarilor. Șt. Panaiteșcu, participant la aceste lupte, scria: „Voluntarii români au dat în acele zile numeroase jertfe, mulți dintre ei au căzut luptând cu arma în mână pentru cauza revoluției alături de tovarășii lor de luptă, muncitorii ruși. Ei au adus o contribuție de seamă prin vitejia și curajul de care au dat dovadă în luptele împotriva contrarevoluționarilor de tot soiul, ă armatelor de haidamaci ale hatmanului Skoropadski, în luptele grele date de gărzile roșii revoluționare pentru cucerirea palatului „Vorontov” din orașul Odesa, cuib al contrarevoluției”¹⁴.

Unități ale batalionului revoluționar român au dus lupte susținute și împotriva trupelor germano-austro-ungare, care au invadat Ucraina. Așa, de pildă, batalionul revoluționar român a luat parte la sfârșitul lunii februarie 1918 la lupta de la Slobodka împotriva armatelor austro-ungare, unde a căzut eroic I. Munteanu¹⁵, comandantul unei companii române. Luptătorii români au acționat cu curaj în fața trupelor austro-ungare, superioare atât ca număr, cât și ca înzestrare tehnică cu armament. Rezistența dâră a ostașilor români a determinat trupele inamice să se retragă. Unele detașamente ale batalionului revoluționar român au luptat, de asemenea, la Razdelnaia, Birezula etc.

¹¹ Arh. I. S. I. S. P., cota A II —8, nr. inv. 18.

¹² Ibidem, fond nr. 2, dos. nr. 870, vol. 16, p. 1 172.

¹³ Ibidem, vol. 6, p. 395.

¹⁴ *Amintiri despre Marele Octombrie*, București, E. S. P. L. P., 1957, p. 16.

¹⁵ Arh. I. S. I. S. P., fond nr. 2, dos. nr. 870, vol. 18, p. 1918.

Paralel cu formarea batalionului revoluționar de uscat pe teritoriul Rusiei Sovietice s-a format și un batalion român de marină cu un efectiv de 300 de oameni¹⁶. Ca urmare a activității desfășurate de Comitetul militar revoluționar român și a propagandei revoluționare, pe vasele românești comerciale și de pasageri evacuate la Odesa, Sevastopol, Herson etc., transformate în vase militare auxiliare, au luat ființă comitete revoluționare ale marinarilor, care înlăturând pe vechii comandanți, au pus stăpânire și au preluat conducerea majorității vaselor Flotei Române. Aceste măsuri au avut un puternic ecou atât în rîndurile românilor ce se găseau pe teritoriul Rusiei de sud, cît și în România. În articolul publicat în gazeta „Lupta”, intitulat „Flota revoluționară română” se arăta : „Întreaga flotă a României se alătură luptei revoluționare începute. Astăzi la Sevastopol pavilionul roșu filfiie pe vasele marinei revoluționare române „Ion Roată”, „Emanciparea”, „Republica Română”, „Republica socială” și „1907”, căci astfel au fost botezate în apele revoluționare ale Mării Negre vasele care au aparținut oligarhiei române... Asupra marinarilor noștri va rămîne de-a pururi gloria de a fi făcut primul pas spre o viață nouă”¹⁷.

Urmînd exemplul Batalionului revoluționar de uscat, reprezentanții comitetelor revoluționare de pe vase, în frunte cu Gh. Stroici, au trecut la organizarea unui detașament de marinari înarmați, avînd ca scop lupta pentru apărarea Revoluției ruse împotriva contrarevoluției. Sub conducerea directă a comitetului militar revoluționar român, batalionul de marină română a deservit plutoanele revoluționare române în operațiile pe care le efectuau în perioada ianuarie-martie 1918 : la Odesa, batalionul de marină român a dat ajutor gărzilor roșii să curețe orașul de diferite bande contrarevoluționare, precum și la curățirea porturilor Odesa și Sevastopol de gardiștii albi. Numeroși marinari din batalionul de marină au participat la luptele pentru apărarea localităților Razdelnaia, Slobodka etc.

Formarea batalioanelor revoluționare românești în sudul Rusiei și participarea lor la lupta împotriva contrarevoluției a constituit una din primele manifestări înarmate ale proletariatului internațional în apărarea Revoluției din Octombrie.

În martie 1918, trupele nemțești au ocupat vremelnicele sudul Rusiei. Navele revoluționare românești au primit ordin să îmbarce batalioanele revoluționare și să se retragă spre Feodosia. Din Crimeea și Cuban o parte din revoluționarii români s-au reîntors în România, iar cea mai mare parte s-a unit cu grupările revoluționare, constituite din foștii prizonieri români transilvăneni, care acționau la Moscova, Astrahan, Samara și în alte orașe din Rusia.

Așa cum s-a mai arătat, din aproximativ 500 000 de soldați români din Transilvania, cîți erau înrolați în armata austro-ungară, peste 120 000 au căzut prizonieri în Rusia. Situația prizonierilor era deosebit de grea. Ei erau puși la munci forțate, lucrînd de dimineața pînă seara pe pămînturile moșierești sau în întreprinderile, fabricile și minele aparținînd statului și capitaliștilor ruși.

¹⁶ V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, Edit. politică, 1960, p. 216.

¹⁷ „Lupta”, an. XIII, nr. 67 din 21 februarie 1918.

Revoluția burghezo-democratică din februarie 1917 a fost bine primită de prizonierii străini din Rusia. Aceasta, deși n-a schimbat radical viața prizonierilor, totuși s-au făcut simțite unele ușurări în situația lor. Prizonierii români din Rusia au salutat Revoluția din februarie 1917, care a dus la răsturnarea țarismului și care a proclamat democratizarea Rusiei. Astfel, prizonierii români transilvăneni de la Darnița (lângă Kiev), care se pregăteau să plece în România, pentru a lupta în rîndurile armatei române, împotriva Austro-Ungariei, au semnat, la 16 aprilie 1917, un apel, în care se arăta: „Noi corpul voluntarilor armatei române, prin delegații noștri ofițeri, subofițeri și soldați români din Austro-Ungaria foști prizonieri în Rusia, noi care sîntem gata să ne luptăm și să ne jertfim viața pentru realizarea idealului nostru: unirea întregului popor român, a întregului pămînt românesc intrat în componența monarhiei într-un întreg indivizibil cu România, stat liber și independent, — trimitem salutul nostru fierbinte Rusiei democratice și tuturor acelor care au luptat cu bărbăție și fără rezervă pentru Marea Revoluție Rusă”¹⁸.

Acest corp de voluntari români s-a format după Revoluția din februarie 1917 din Rusia, cînd între guvernul român și cel rus s-a semnat o convenție în urma căreia prizonierilor transilvăneni aflați pe teritoriul rus li se îngăduia să plece în România pentru a lupta, alături de armata română, împotriva monarhiei austro-ungare. Locul de recrutare a prizonierilor români era Darnița (lângă Kiev), unde după ce erau instruiți, echipați și organizați în batalioane, erau îndreptați spre România¹⁹. Într-un timp relativ scurt, de două luni și jumătate, au fost trimiși în România 374 ofițeri și 8 261 soldați, foști prizonieri români transilvăneni, care s-au încadrat ca voluntari în armata română²⁰.

Ocuparea Ucrainei de către trupele germane și austro-ungare „a tăiat însă drumul noilor voluntari spre Kiev (unde se făcea recrutarea — n.n.) și de acolo spre Iași”²¹. Ca urmare, majoritatea prizonierilor români se aflau în Rusia în perioada Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, instaurarea guvernului muncitoresc țărănesc și primele măsuri elaborate de puterea sovietică au avut o mare înrîurire asupra sutelor de mii de prizonieri de război aflați în acel timp în Rusia, care au văzut în aceste decrete și hotărîri calea de încetare a sîngerosului război imperialist, calea de rezolvare a nedreptăților sociale și naționale. Puterea sovietică a proclamat deplina egalitate în drepturi a foștilor prizonieri străini cu popoarele Rusiei Sovietice. Acestora li se permitea și erau chiar ajutați să se întoarcă în țara lor de baștină.

Libertățile largi acordate de Puterea Sovietică tuturor oamenilor muncii din Rusia, au fost folosite și de către foștii prizonieri și emigranți care au început să se organizeze din punct de vedere politic și organi-

¹⁸ Apelul a fost semnat de 250 de ofițeri și 250 de soldați în numele voluntarilor români transilvăneni (Arh. M. F. A., depozitele de la Rm. Sărat, fond Marele Cartier General, dos. nr. 22, f. 158 — 160).

¹⁹ La Darnița voluntarii români semnau următorul angajament: „Subsemnații ofițeri, subofițeri și soldați de naționalitate română, declarăm pe onoare, că voim să luptăm alături de armata română, pentru dezrobirea țărilor noastre de sub dominația austro-maghiară și alipirea lor la România” (Elie Bufnea, *op. cit.*, p. 121).

²⁰ Elie Bufnea, *op. cit.*, p. 123.

²¹ Ibidem.

zatorie pe teritoriul acestei țări. Încă înainte de Revoluția din Octombrie, dar mai ales în timpul desfășurării ei, peste tot în Rusia au apărut printre foștii prizonieri de război organizații revoluționare ²².

Puțin timp după revoluție, un număr de transilvăneni, împreună cu salariații Băncii Naționale române, evacuată la Moscova, au format în acest oraș „Societatea lucrătorilor și țăranilor români”, avînd ca scop ajutorarea reciprocă a membrilor săi ²³. La începutul anului 1918, în această organizație a început să se încadreze un număr tot mai mare de prizonieri români transilvăneni. Aceste elemente—care multe făceau parte din Secția română a P.S.D.U.—au avut un rol însemnat în deplasarea spre stînga a acestei organizații și imprimarea unei linii revoluționare. Odată cu aceasta, „Societatea lucrătorilor și țăranilor români” a adoptat în martie 1918 numele de „Partidul țărănesc revoluționar român”. Acesta a editat un ziar săptămînal, „Foaia țăranului”. Gazeta „Foaia țăranului” propaga printre foștii prizonieri români transilvăneni ideea eliberării sociale și naționale a poporului român. Chiar în primul său număr gazeta a publicat un articol care susținea dezideratul ca popoarele să aibă dreptul „de a-și hotări singure soarta” ²⁴.

Membrii Partidului țărănesc revoluționar român au militat pentru crearea unei grupe comuniste române. Astfel, la 15 martie 1918 s-a creat la Moscova grupa română de pe lîngă P.C. (b) din Rusia ²⁵. Grupa era constituită din foștii prizonieri români din Transilvania, la care au aderat apoi și revoluționarii români care au acționat în sudul Rusiei, sosiți la Moscova după ce Ucraina a fost ocupată de Puterile Centrale.

Grupa română acționa pe baza unei platforme revoluționare. Scopul pe care îl urmărea era de a face propagandă și agitație revoluționară atît în rîndurile prizonierilor români transilvăneni de prin toate părțile Rusiei, cît și printre românii din regatul României și din alte „țări în care trăiesc muncitori și țărani care vorbesc românește” ²⁶. Astfel, numai în anul 1918 grupa română a editat 39 de numere din ziarul „Foaia țăranului”, într-un tiraj de 10 000 de exemplare, broșuri și manifeste ca: *Cine plătește pentru război* (în 10 000 de exemplare), *Al cui e pămîntul* (în 15 000 de exemplare), *Către tovarășii români* (în 10 000 de exemplare), *Către prizonierii de război* (în 10 000 de exemplare), *Către soldații români* (în 30 000 de exemplare) ²⁷ etc. Întreaga această literatură

²² *Boevoe sodruzjestvo trudiaščihsia zarubejnih stran s narodnmi Sovietskoi Rosii* (Frăția de arme a oamenilor muncii din țările străine cu popoarele Rusiei Sovietice (1917—1922), Culegere de documente, Moscova, Edit. „Rusia Sovietică”, 1957, p. 7. În continuare se va cita *Frăția de arme* . . . , plus natura documentului.

²³ V. Liveanu, *op. cit.*, p. 442.

²⁴ „Foaia țăranului” din 24 martie 1918. Redactor principal al gazetei „Foaia țăranului” a fost Arion Pescariu, cărturar român din părțile Tirnavelor, care a făcut parte din armata austro-ungară și a căzut prizonier în Rusia; împreună cu alți revoluționari ardeleni, a desfășurat o intensă muncă organizatorică și politico-ideologică în rîndul prizonierilor români. Vezi V. Curticăpeanu, *Documente noi despre Arion Pescariu, luptător revoluționar și om de cultură (1890—1920)*, în „Studii”, an. XVI, nr. 2/1963.

²⁵ Din Darea de seamă cu privire la activitatea Federației grupurilor străine de pe lîngă P. C. (b) din Rusia pe anul 1918, document publicat în *Frăția de arme*, . . . , p. 163.

²⁶ J. Gall, *Transilvănenii în mișcarea revoluționară a prizonierilor din Rusia (1917—1919)* în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj” nr. 1—2/1958—1959, p. 290.

²⁷ Din Darea de seamă cu privire la activitatea Federației grupurilor străine de pe lîngă P. C. (b) din Rusia pe anul 1918, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 163.

a fost răspîndită în toată Rusia, pe front, în Ucraina, România și Transilvania ²⁸.

Grupa comunistă română a organizat cursuri politice pentru agitatori, care după terminarea acestora erau trimiși să ducă munca de propagandă printre foștii prizonieri din război români răspîndiți în Rusia, Siberia și Ucraina ²⁹. În diferite orașe din Rusia s-au constituit grupe comuniste române locale, care activau în cadrul grupei comuniste centrale române din Moscova.

Grupa comunistă română, ca și celelalte grupe străine existente în Rusia, a participat la Congresul pe întreaga Rusie al foștilor prizonieri, ținut la Moscova în zilele de 13 — 18 aprilie 1918 ³⁰. Din partea grupei române au participat A. Pescariu și A. Henegariu, care au făcut parte din prezidiu. În numele grupei române a vorbit A. Henegariu care printre altele a spus: „Mă adresez vouă fraților și vă spun: nu vă întoarceți acasă cu miinile goale. Intrați în rîndurile detașamentelor române ale armatei internaționale...” ³¹

Delegații la Congres și-au manifestat cu tărie solidaritatea cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, angajîndu-se să participe la lupta pentru apărarea Rusiei Sovietice, iar la întoarcerea lor acasă să nu-și precupețească forțele în vederea luptei pentru cauza nobilă a revoluției socialiste ³².

După Congres, a luat ființă, în mai 1918, la Moscova Federația grupurilor străine de pe lîngă C.C. al P.C. (b) din Rusia ³³. Fiecare grupare națională avea cîte doi reprezentanți în „Federație” ³⁴. În anul 1919 „Federația” avea opt grupe străine (grupa germană, română, maghiară, italiană, iugoslavă, franceză etc.) și o organizație a comuniștilor străini în Turkestan ³⁵.

Federația centrală, care avea sediul la Moscova, trimitea cu regularitate instructori de partid și agitatori în centrele unde erau concentrați foștii prizonieri, reușindu-se să se creeze secții locale ale „Federației”, care uneau, pe baze federative, celulele de comuniști ale diferitelor naționalități. Astfel au luat ființă federații locale la Astrahan, Țarițin, Saratov, Kazan, Voronej etc ³⁶.

În februarie 1918 blocul austro-german, încălcînd armistițiul, a declanșat ofensiva armată asupra Rusiei Sovietice pe un front larg. La chemarea lansată de Partidul Comunist și de Guvernul sovietic: „Patria socialistă este în primejdie!”, împreună cu poporul sovietic s-au ridicat la luptă pentru apărarea revoluției proletare și cetățenii străini aflați în Rusia.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „Pravda” din 16 aprilie 1918.

³¹ „Foaia țaranului ” (Moscova), nr. 6 din 28 aprilie 1918.

³² „Pravda” din 16 aprilie 1918.

³³ *Frăția de arme* . . . , p. 11.

³⁴ Din *Darea de seamă cu privire la activitatea Federației grupurilor străine de pe lîngă P. C. (b) din Rusia pe anul 1918*, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 158.

³⁵ Din *Darea de seamă a Federației centrale a grupurilor străine de pe lîngă P. C. (b) din Rusia cu privire la activitatea pe anul 1919*, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 225.

³⁶ *Ibidem*, p. 158.

Federația centrală și cele locale au început să recruteze și să organizeze detașamente internaționaliste în vederea luptei împotriva intervenției și a contrarevoluției. La chemările „Federației” au răspuns cu entuziasm mii și mii de foști prizonieri de război, deoarece, așa cum se arăta la mitingul organizat la Moscova de revoluționarii germani, români, unguri, cehi etc. apărarea Republicii Sovietice „este o sarcină” a fiecărui proletar ³⁷.

Unitățile de revoluționari străine care s-au creat pe teritoriul Rusiei Sovietice au fost cu adevărat internaționaliste. În „Legiunea Internațională de voluntari”, creată la Petrograd la sfârșitul lunii februarie 1918, s-au înrolat: germani, chinezi, cehi, români, italieni, unguri, ruși, polonezi, englezi, slovaci, americani, lituanieni, finlandezi, estonieni ³⁸. În august 1918 „Legiunea internațională de voluntari”, integrată în Regimentul 41 sovietic din Moscova, a fost trimisă pe frontul de apus, unde a luptat „cu spirit de abnegație împotriva detașamentelor albe” ³⁹.

Federația centrală a mai creat la Moscova un detașament internaționalist special, compus din voluntari chinezi, unguri, români, cehi, polonezi, nemți etc. ⁴⁰ Din acest detașament internaționalist s-au trimis, cu regularitate, unități pe diferite fronturi, la Alexandrov-Gai, Permi, Târițin, Voronej etc. ⁴¹.

Grupa comunistă centrală română din Moscova, din primele zile ale existenței sale, a desfășurat o activitate susținută pentru recrutarea revoluționarilor români în unitățile internaționaliste ale Armatei Roșii. Activitatea comuniștilor români s-a soldat cu rezultate pozitive. Relevând acest fapt, ziarul „Pravda” din Petrograd scria, în aprilie 1918, următoarele: „În ultimul timp printre prizonieri și, în special, printre bulgari și români, se intensifică acțiunea de înscriere în rândurile Armatei Sovietice. La biroul prizonierilor de război în fiecare zi sînt zeci de solicitări” ⁴².

În anul 1918 Frontul de est a devenit principalul teatru de operații unde se hotăra soarta Republicii Sovietice. În mai 1918 imperialiștii Antantei și S.U.A. au organizat o rebeliune a cehilor albi. Situația s-a agravat și mai mult o dată cu invazia generalului contrarevoluționar Kolceak. Albgarđiștii au acaparat Siberia, Orientul îndepărtat și o parte a regiunii Volgăi.

Secția centrală română din Moscova a desfășurat în anii 1918—1919 o intensă activitate pe frontul de est, trimițînd o serie de agitatori la Saratov, Samara, Astrahan, Simbirsk, Voronej etc., care au dus o muncă susținută printre prizonierii români în vederea înrolării lor în rândurile detașamentelor internaționaliste ⁴³. Astfel, T. Ardeleanu, membru al secției centrale române, a fost trimis pentru propagandă comunistă în

³⁷ Rezoluția mitingului muncitorilor și țăranilor străini din Moscova cu privire la apărarea Patriei Sovietice, miting organizat de federația grupurilor străine de pe lângă P. C. (b) din Rusia, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 104.

³⁸ *Frăția de arme* . . . , p. 12.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Din *Darea de seamă cu privire la activitatea Federației grupurilor străine de pe lângă P.C. (b) din Rusia pe anul 1918*, document publicat în *Frăția de arme* . . . p. 158.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² „Pravda” (Petrograd), nr. 78 din 19 aprilie 1918.

⁴³ *Frăția de arme* . . . , p. 163,

orașul Alexandrov-Gai, E. Bozdog — la Saratov etc.⁴⁴, La Samara s-a creat o secție română în frunte cu Gh. Stroici și Dicescu-Dic, care, în mai 1919, a editat un organ de presă săptămînal — „Steagul Roșu”⁴⁵.

Munca desfășurată de agitatorii români a dat rezultate pozitive. Astfel, la începutul anului 1918 la Alexandrov-Gai s-a înființat o brigadă internaționalistă în care s-au înrolat 150 de nemți, 62 de unguri, 22 de români, 1 sîrb, 1 slovac⁴⁶. În februarie 1918 la Samara s-a creat „Primul detașament de luptă comunard”, la care au aderat și români⁴⁷. El a fost trimis în martie pe front, împotriva trupelor albe conduse de generalul Dutov⁴⁸.

În a doua jumătate a anului 1918, în cadrul „Diviziei de fier nr. 1” din Simbirsk, care a constituit baza Armatei I de pe frontul de est, au acționat și luptători români. Divizia a luptat cu eroism pentru eliberarea orașelor Simbirsk, Stavropol, Samara, Orenburg etc.⁴⁹.

Revoluționarii români au luptat în „Detașamentul internațional Comunist nr. 1”, comandat de Winnermann pe frontul din Ural. Alături de revoluționarii unguri și germani, românii au participat la eliberarea de sub ocupația cazacilor albi a localităților Novoudensk și Alexandrov-Gai⁵⁰.

În rîndurile diviziei lui Ceapaev, umăr la umăr cu muncitorii și țărani din Rusia, au luptat împotriva albgardiștilor lui Kolceak și voluntari români⁵¹. În mai 1919 a venit pe front Regimentul de gardă internațional nr. 1 din Samara, în care se aflau și români. Regimentul a luptat împotriva trupelor lui Kolceak la Buzuluk și Uralsk⁵². Lîngă orașul Alexandrov-Gai împotriva albgardiștilor a luptat o companie alcătuită din foști prizonieri de război români sub conducerea organizației comuniste române din Samara⁵³.

Printre organizațiile locale ale comuniștilor români, care au desfășurat o largă activitate pe teritoriul Rusiei Sovietice, se evidențiază și grupa comunistă română din Astrahan. Datorită muncii revoluționarilor români, încă la începutul anului 1918 numeroși prizonieri români au intrat în rîndurile unităților Armatei Roșii care s-au format la Astrahan, în vederea apărării orașului de albgardiști. Astfel, din „Regimentul I de infanterie Astrahan” al Armatei Roșii făcea parte și un escadron de cavalerie român, condus de Constantinescu, precum și o companie de geniști. S-a mai creat un detașament de cavalerie⁵⁴.

În august 1918 grupele comuniste străine s-au reorganizat și s-au unit în „Federația grupurilor străine” din Astrahan, care menținea un

⁴⁴ I. N. Scerbakov, *Voluntarii români în Armata Roșie pe Frontul de Est în 1919 — 1929*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P. M. R.”, nr. 5 1959.

⁴⁵ I. N. Scerbakov, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁶ *Raportul comandantului secției politice a brigăzii internaționale din cadrul armatei a IV-a despre compoziția internaționalistă a brigăzii*, document publicat în *Frația de arme* . . . , p. 375.

⁴⁷ Arh. I. S. I. S. P., fond nr. 2, dos. nr. 870, vol. 13, p. 917.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ I. N. Scerbakov, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 46 — 47.

⁵¹ A. N. Glugovski, *Din istoria organizațiilor comuniste române și a formațiunilor internaționaliste pe teritoriul Rusiei sovietice (1918 — 1920)*, în „Novaia i noveișia istoria”, nr. 3 1957.

⁵² I. N. Scerbakov, *op. cit.*, p. 50.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ A. N. Glugovski, *op. cit.*, p. 15.

contact strâns cu Federația centrală de la Moscova⁵⁵. Federația locală al cărui președinte era românul R. Buzino, a creat un batalion comunist în care au intrat și români. Comandantul batalionului a fost numit V. Popovici, membru al secției române, care, în același timp, conducea toate detașamentele cu aprovizionarea din gubernia Astrahan. Conducerea Federației din Astrahan, caracterizându-l pe V. Popovici, arăta despre el că „se bucură de multă încredere” și că este un tovarăș „cinstit și conștiincios”⁵⁶. De altfel, despre faptele de eroism ale lui V. Popovici amintesc și alte documente. Așa, de exemplu, într-un memoriu întocmit de comandantul armatei a IV-a cu privire la caracterizarea lui V. Popovici se arăta: „Raportez că tov. Popovici... din primele zile ale revoluției se afla în rândurile Armatei Roșii, fiind de trei ori rănit și de două ori decorat; în munca sa a dovedit atașament pentru cauza revoluției”⁵⁷.

Luptătorii români au participat la apărarea Puterii Sovietice și în centrele cele mai îndepărtate ale Siberiei — la Omsk, Tomsk, Irkutsk, Vladivostok etc. Deși aceste centre erau departe de Moscova, totuși grupa comunistă română de la Moscova a stabilit legături destul de strânse cu foștii prizonieri români din aceste localități. Grupa comunistă din Moscova a trimis în Siberia — la Tomsk, Tiumeni, Celiabinsk, Ekaterinburg etc. un număr de agitatori pentru a desfășura activitate propagandistică și organizatorică în rândul foștilor prizonieri de naționalitate română⁵⁸. Ca urmare s-au creat organizații comuniste românești și în aceste centre.

Cel mai puternic centru al mișcării revoluționarilor străini din Siberia era orașul Omsk. Aici a luat ființă secția română din Siberia a P.C. (b) din Rusia⁵⁹. Secția din Omsk a comunistilor români a organizat adunări și mitinguri printre compatrioții, îndemnându-i să lupte împotriva contrarevoluției. Ea a reușit să editeze ziarul „Libertatea”⁶⁰.

Activitatea revoluționarilor români a găsit ecou în rândul foștilor prizonieri de război români, care încep să se înroleze în detașamentele străine ale Armatei Roșii. Astfel, la 31 (18) martie 1918 pleacă pe front primul detașament internațional, constând din 500 de foști prizonieri români și maghiari din Omsk⁶¹. La sfârșitul lunii martie 1918, la lupta împotriva bandelor lui Semionov a plecat detașamentul internațional nr. 1 din Tomsk, în care erau și români⁶². În vara anului 1918, la Vladivostok s-a creat o gardă roșie în care au intrat 60 de români⁶³. Un număr

⁵⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁵⁷ Din memoriul comandantului armatei a IV-a, Lazarevici, către Sovietul militar revoluționar al Frontului de Sud cu privire la caracterizarea tov. Popovici, șeful statului major al Armatei, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 292.

⁵⁸ Din *Darea de seamă cu privire la activitatea Federației grupurilor comuniste de pe lângă P. C. (b) din Rusia pe anul 1918*, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 163.

⁵⁹ I. Matveev, *Contribuția oamenilor muncii români la luptele din Siberia pentru apărarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie (1917—1920)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P. M. R.”, nr. 5/1961, p. 80.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 98.

⁶¹ V. Cheresteșiu, *Pătrunderea ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania*, „Anarul Institutului de istorie din Cluj”, t. I—II, 1957—1959, p. 261.

⁶² I. Matveev, *art. cit.*, p. 82

⁶³ *Ibidem*.

de români au luptat în cadrul detașamentului internaționalist din Cita ⁶⁴. Românii au luptat, de asemenea, în detașamentele internaționale din Irkuțk ⁶⁵.

Grupa română de pe lângă P.C. (b) din Rusia și revoluționarii români au desfășurat activitatea nu numai în unitățile internaționaliste ale Armatei Roșii, dar și în spatele albilor și intervenioniștilor. Un număr de foști prizonieri români au participat, alături de numeroși străini, la mișcarea de partizani din Siberia și Extremul Orient. Astfel, la granița dintre actualul Krasnoiarsk și regiunea Kemerova acționa, în toamna anului 1918, un detașament de partizani, „în frunte cu Mihail Gheorghiu fiu al poporului român”, care provoca cu curaj deraierea trenurilor cu bandele lui Kolceak și ale intervenioniștilor, lovea în detașamentele de represalii. Prins de kolceakiști, M. Gheorghiu împreună cu alți partizani a fost împușcat ⁶⁶.

O stare de spirit revoluționară s-a manifestat și în sînul „Legiunii române”, constituită din 3 000 de foști prizonieri români transilvăneni aflați în Siberia, în vederea întoarcerii, prin Vladivostok, acasă, în România. „Legiunea aceasta — scria E. Bufnea, care făcea parte din conducerea ei — nu era în serviciul idealului contrarevoluționar rus... legiunea era în serviciul integrității teritoriului românesc” ⁶⁷. Cu toate acestea, Comandamentul Antantei din Siberia a încercat să folosească unele unități ale „Legiunii române” în sprijinul trupelor cehe. Aceste încercări au eșuat însă din cauza simpatiei și a solidarității soldaților români cu armatele revoluționare ruse. Despre starea de spirit a soldaților din „Legiunea română” sînt semnificative relatările făcute de însuși generalul francez Janin, comandantul acestor trupe: „Propaganda bolșevică — arată generalul — găsea în acest mediu un teren favorabil” ⁶⁸. Prizonierii români transilvăneni, în marea lor majoritate țărani, refuzau să facă chiar și serviciile cele mai minore, care ar fi fost îndreptate împotriva muncitorilor și țăranilor ruși: „unitățile militare au refuzat să facă orice fel de serviciu deși — afirma indignat generalul — ei au fost folosiți numai la paza căilor ferate, escortarea unor vagoane și la unele misiuni de pază în orașe” ⁶⁹.

Generalul Janin se vedea obligat să comunice că „este constrîns de împrejurări să treacă la o epurare a trupelor române și trebuia să prevadă concedierea unităților prea contaminate” ⁷⁰. Din unele documente rezultă că un număr de foști prizonieri din „Legiunea română” au trecut de partea partizanilor sovietici ⁷¹.

Cea mai mare parte însă din foștii prizonieri români din Siberia au rămas acolo, luptînd pentru triumful Marii Revoluții Socialiste din

⁶⁴ *Ibidem*, p. 83.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 85.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ E. Bufnea, *op. cit.* p. 129.

⁶⁸ N. Fotino, *Atitudinea prizonierilor români ardeleni din Rusia față de Armata Roșie*, în „Studii”, nr. 5/1957, p. 172. Generalul Janin relatează că în rîndul trupelor române, „au avut loc multe revolte”, (Arh. Ist. Cetr. a St., fond Consiliul dirigent, dos. nr. 1 365, f. 316).

⁶⁹ N. Fotino, *art. cit.*

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ I. Matveev, *art. cit.*, p. 89.

Octombrie. Relevînd acest fapt, generalul Janin arăta : „În Siberia mai rămîn 6 000 — 8 000 de români, complet bolșevizați, pentru care, dacă se hotărăște aducerea lor în țară, va trebui a se lua serioase măsuri de asanare morală”⁷².

Un grup de români a participat și la luptele din Asia Centrală. De altfel, în ciuda îndepărtării de centru, grupa comunistă română din Moscova ținea legătura cu Tașkentul printr-un număr de agitatori trimiși aici⁷³. S-a reușit să se creeze la Tașkent o celulă comunistă română⁷⁴, care desfășura activitatea în rîndul foștilor prizonieri români. Ca urmare, o serie de români aflați în Turkestan au participat la luptele împotriva intervenționiștilor englezi⁷⁵. Acest lucru este confirmat și de amintirile acelor români care au participat la luptele din Turkestan. „Am ajuns în Rusia ca prizonier de război din armata austro-ungară — scrie Petre Grămadă. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie m-a găsit în orașul Tașkent. Împreună cu alți foști prizonieri ne-am încadrat în Garda Roșie revoluționară. Aveam de luptat împotriva cazacilor... Cînd s-a format regimentul al III-lea internațional de infanterie din orașul Tașkent m-am înscris ca voluntar...”⁷⁶.

La sfîrșitul anului 1918, după capitularea Austro-Ungariei și Germaniei, a început lupta pentru eliberarea Ucrainei. După alungarea trupelor de ocupație germane și austro-ungare, în Ucraina au luat ființă diferite detașamente albe (Mahno, Petliura ș.a.), care, apărînd interesele burgheziei, se opuneau cu înverșunare instaurării și consolidării puterii sovietice în Ucraina. În același timp, la Odesa și în sudul Rusiei au debarcat trupe anglo-franceze. Ca urmare, în Ucraina, între Armatele Roșii și contrarevoluția internă și externă s-au declanșat lupte deosebit de aprige. La această luptă de partea Armatelor Roșii au acționat și revoluționari străini. Totodată, pentru a fi mai aproape de operațiile de luptă și în vederea conducerii nemijlocite a acțiunii de recrutare și organizare a detașamentelor internaționaliste, Federația grupurilor străine din Moscova a hotărît mutarea activității unor grupuri comuniste străine din Moscova în Ucraina. Astfel, a sosit la Harkov și mai apoi la Kiev grupul comunist român, german, bulgar, iugoslav, cehoslovac ș.a.⁷⁷.

Grupul comunist român, după ce a înființat la Kiev o celulă comunistă, care a desfășurat o activitate susținută pe linia recrutării de voluntari în unitățile internaționaliste, și-a mutat sediul la Odesa⁷⁸.

Aici, încă în decembrie 1918, pe lângă Comitetul regional Odesa al Partidului Comunist (b) Rus s-a înființat „Colegiul străin”, care ducea o activitate ilegală susținută în rîndul trupelor intervenționiste franceze și engleze din sudul Rusiei⁷⁹. În cadrul „Colegiului străin” intrau gru-

⁷² Arh. Ist. Centr. a St., fond Consiliul dirigent, dos. nr. 1 365, f. 316.

⁷³ Din *Darea de seamă cu privire la activitatea Federației grupurilor străine de pe lângă P. C. (b) din Rusia pe anul 1918*, document publicat în *Frația de arme* . . . , p. 163.

⁷⁴ Arh. I.S.I.S.P., fond. nr. 2, dos. nr. 870, rol. 12, p. 920.

⁷⁵ A. V. Glugovski, *art. cit.* p. 20.

⁷⁶ *Amintiri despre Marele Octombrie*, p. 250.

⁷⁷ I. M. Kulnici, *Activitatea Federației grupurilor comuniste străine, de pe lângă P. C. (b) din Rusia (1918 — 1920)*, în „Revista Ucrainiană de istorie”, nr. 11/1963, p. 49.

⁷⁸ R. Deutsch, *Din activitatea și lupta grupurilor revoluționare române din Rusia pentru apărarea Puterii sovietice (1917 — 1920)*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. II, București, Edit. Academiei R. P. R., 1962, p. 455.

⁷⁹ V. G. Konovalov, *Eroi ilegalști din Odesa*, Moscova, 1960, p. 44.

purile comuniste : francez, român, sîrb, grec și polonez. Fiecare grupare comunistă din „Colegiul străin” își desfășura activitatea în rîndul naționalității proprii.

Încă sub ocupația austro-germană, la Odesa acționa un grup comunist ilegal român în frunte cu M. Gh. Bujor, A. Zalic ș.a.

După retragerea batalioanelor române din Odesa, M. Gh. Bujor împreună cu un grup de revoluționari români au rămas în oraș, consacrîndu-se muncii ilegale. Într-o scrisoare trimisă la Moscova, la 25 aprilie 1918, M. Gh. Bujor arăta : „Eu rămîn în această parte, în Rusia, ocupată de nemți, cu intenția de a regrupă forțele noastre risipite și să stabilim o legătură directă cu tovarășii noștri din România”⁸⁰.

După crearea „Colegiului străin”, grupul român a aderat la acesta. În conducerea grupei comuniste române erau 15 militanți. A. Zalic, care conducea grupa română (în acest timp M. Gh. Bujor era în închisoare la Odesa, arestat de ocupanții germano-austrieci) era, în același timp, și în conducerea „Colegiului străin”, desfășurînd o activitate deosebit de fructuoasă. Astfel, cunoscînd limba franceză, A. Zalic a fost redactorul principal al ziarului „Le communiste” (editat în ianuarie 1919), organ al „Colegiului străin”, care difuzat, în mod ilegal, în rîndul trupelor franceze de ocupație a jucat un rol important în trezirea conștiinței de clasă și a solidarității acestora cu Puterea Sovietică din Rusia⁸¹.

Membrii grupei române tipăreau manifeste în limba franceză care apoi erau răspîndite printre armatele de ocupație din sudul Rusiei. Relevînd acțiunea desfășurată de grupurile comuniste aparținînd „Colegiului străin”, istoricul sovietic V.G. Konovalov scrie : „Participarea revoluționarilor francezi, români, polonezi, sîrbi la activitatea organizației bolșevice ilegale din Odesa a constituit o mărturie emoționantă a internaționalismului proletar, a solidarității de luptă cu Revoluția rusă”⁸².

În primăvara și vara anului 1919, cînd armatele sovietice au eliberat sudul Rusiei, grupele comuniste străine din Odesa și-au desfășurat activitatea în mod legal. Grupa comunistă română s-a întărit prin reîntoarcerea la Odesa a multor revoluționari români, aflați risipiți atît în Ucraina cît și în Rusia. În aprilie 1919, grupa română a început să editeze ziarul „Comunistul”, iar în august — „Scinteia”, din care numeroase numere erau difuzate și în România.

Deși trupele anglo-franceze au fost alungate din sudul Rusiei, totuși consolidarea Puterii sovietice în Ucraina era subminată de numeroase detașamente albe, contrarevoluționare, create din burghezi, chiaburi, foști ofițeri țariști etc.

Grupul comunist român din Odesa a dus o muncă susținută în rîndul revoluționarilor români din Rusia, în vederea creării de detașamente revoluționare care să lupte, alături de Armatele Roșii, pentru apărarea cuceririlor Revoluției din Octombrie. În acest sens, prin manifeste, broșuri, prin coloanele ziarului „Comunistul”, grupa română se adresa foștilor emigranți și prizonieri români să se solidarizeze cu Puterea sovietică.

⁸⁰ V. M. Rojko, *Prielenie călîtă în lupte (Participarea internaționaliștilor români la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și războiul civil din U. R. S. S. 1917—1920)*, Edit. „Cartea Moldovenească”, 1965, p. 99.

⁸¹ V. G. Konovalov, *op. cit.*, p. 44.

⁸² *Ibidem*, p. 257.

De pildă, într-un apel publicat în ziarul „Comunistul”, după ce se subliniază că „ziua de 25 mai (1919 — n.n.) este ziua chemării tuturor forțelor muncitoare din Ucraina la luptă împotriva contrarevoluției”, se scrie în continuare: „La arme tovarăși! Cu toți în Armata Roșie! Izbinda e de partea noastră, căci muncitorimea din toate țările se adună și se înfrățește pe zi ce trece sub cutele steagului roș al revoluției sociale. Tot ce e muncitor, țăran și soldat român să fie înscris în ziua de 25 mai a.c. în armata roșie internațională. La Odesa înscriserile voluntarilor români se fac la Biroul de mobilizare al grupului comunist român din strada Italianski Bulevard nr. 15, kv. 4”⁸³.

La apelurile grupei au răspuns mulți revoluționari români. Relatînd acest fapt, A. Zalic consemna că, după ieșirea din ilegalitate, în primăvara anului 1919, la Odesa a luat ființă un regiment român, care mai apoi s-a transformat într-o brigadă⁸⁴. Comandantul acestei brigăzi a fost numit V. Popovici⁸⁵, revoluționarul român călit în numeroase bătălii pentru cauza lui Octombrie. Brigada a dus o luptă susținută împotriva detașamentelor albe ale grigoreviștilor, mahnoviștilor și petliuriștilor. În lupte împotriva generalului contrarevoluționar Denikin au căzut eroic zeci de revoluționari români⁸⁶.

În prima jumătate a anului 1919, după unele date, în Ucraina s-au înființat următoarele detașamente românești: regimentul nr. 1 comunist din Odesa, regimentul nr. 2 revoluționar român din Herson și regimentul nr. 4 româno-maghiar din Kiev⁸⁷.

În mai 1919, în vederea luptei împotriva bandelor contrarevoluționare ale lui Grigoriev și Petliura s-a inițiat în Ucraina formarea Diviziei internaționale I-a sovietice. Aceasta, conform ordinului Comisarului poporului cu problemele militare al Republicii Sovietice Socialiste din Ucraina, trebuia să se compună din două brigăzi în care intrau și regimentul nr. 1 comunist român din Odesa, regimentul nr. 2 revoluționar din Herson și regimentul nr. 4 româno-maghiar din Kiev⁸⁸. Din anumite motive Divizia internațională a I-a sovietică n-a putut fi creată în această formație⁸⁹.

La Poltava, un grup de revoluționari români au pus bazele unui detașament revoluționar. Prin ordinul Comisarului districtului Harkov din 8 februarie 1919 s-a hotărît transformarea detașamentului într-un regiment român, iar T. Diamandescu a fost numit conducător politic⁹⁰. Datorită activității desfășurate de T. Diamandescu și de alți revoluționari români s-a reușit ca, în scurt timp, numărul românilor să crească de la 40, cîți erau inițial la 200⁹¹. În același timp, Consiliul militar revoluționar din Harkov, la cererea conducerii regimentului, a dat un ordin potrivit căruia românii aflați în diferite detașamente să fie îndreptați la Poltava.

⁸³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, București, Edit. politică, 1966, p. 198—199.

⁸⁴ Arh. I. S. I. S. P., dos. nr. 870, vol. 16, p. 1 100.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 432.

⁸⁷ *Ordinul de zi al Comisarului poporului cu problemele militare al R. S. S. U. cu privire la formarea Diviziei internaționale I sovietice*, document publicat în *Frăția de arme* . . ., p. 450.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 451.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Arh. I. S. I. S. P., fond nr. 2, dos. nr. 870, vol. 15, p. 1 068.

Ca urmare, numărul românilor a ajuns la 400⁹². Comandant al regimentului era Seceanu. La regiment a aderat și Primul batalion internațional din Poltava, alcătuit din 70 de străini, mai ales din revoluționari unguri⁹³. Regimentul primea literatură comunistă, diverse publicații (broșuri, ziare etc.) de la grupul comunist român din Moscova.

În luna martie regimentul român condus de Seceanu și avînd pe T. Diamandescu comisar politic a intrat în acțiune. Soldații români au luptat cu eroism împotriva detașamentelor albe, superioare numericeste la Mirgorod, unde au eliberat acest oraș. Au dus lupte în orașul Zolotonosa și în împrejurimi, în raionul Vinnița etc. „Trebuie menționat — scrie T. Diamandescu — că regimentul care s-a format sub denumirea Primul regiment revoluționar român s-a bucurat în toate orașele unde a fost de un mare prestigiu printre muncitorii și masele largi ale celor ce muncesc”⁹⁴.

Un mare detașament român, compus din 500 de oameni s-a creat la Vasilikov⁹⁵. Un alt regiment român acționa pe fluviul Don, împotriva trupelor albe denikiniste. Relatînd acest fapt, ziarul „Comunistul” din 12 iulie 1919 scrie: „Avîntul și vitejia cu care luptă tovarășii noștri, stîrnesc admirația tuturor, spre cînstea lor și a proletariatului român”⁹⁶.

Numeroși români au fost încadrați în diferite detașamente internaționaliste alături de revoluționarii maghiari, cehi, sirbi etc. Așa de pildă, brigada I-a internaționalistă de pușcași, din cadrul armatei a XII-a, în care erau români, nemți, unguri, cehi, polonezi, greci etc., a luptat în vara anului 1919 împotriva armatelor contrarevoluționare ale lui Denikin⁹⁷. În cadrul brigăzii, reprezentanți ai Federației grupurilor străine au organizat un club, o bibliotecă, precum și expunere de lecții în limbile revoluționarilor străini, încadrați în brigadă. În fiecare vineri se țineau lecții de limba română⁹⁸.

O contribuție însemnată la lupta împotriva detașamentelor contrarevoluționare ale lui Grigoriev a avut regimentul I internațional românomaghiar, creat în urma descompletării regimentului român din Poltava, care a acționat la Vinnița, Litin, Lipoveți etc.⁹⁹. „Acest regiment a luptat cu vitejie contra bandiților lui Grigoriev... În aceste lupte au pierit eroici aproape jumătate din cadrele de bază ale regimentului, fii credincioși ai popoarelor maghiar și român”¹⁰⁰.

⁹² Ibidem, p. 1 071.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem, p. 1 103.

⁹⁵ *Informațiile conducerii activității de formare a unităților internaționaliste ale Armatei Roșii a R. S. S. U. aflate la Statul major al Comisariatului cu problemele militare, cu privire la compoziția și locul formațiunilor trupelor internaționaliste*, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 464.

⁹⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, București, Edit. politică, 1966, p. 223.

⁹⁷ *Referatul secției politice a brigăzii internaționale de pușcași din cadrul conducerii politice a armatei a XII-a cu privire la activitatea de instruire politică în brigadă*, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 470.

⁹⁸ Ibidem, p. 471.

⁹⁹ *Apelul președintelui Sovietului comisarilor poporului adresat soldaților roșii din regimentul internaționalist românomaghiar, chemîndu-l să se încadreze în lupta împotriva bandelor contrarevoluționare ale lui Grigoriev*, document publicat în *Frăția de arme* . . . , p. 451.

¹⁰⁰ P. S. Sohani, *Participarea muncitorilor din alte țări la lupta pentru victoria Marelui Octombrie*, în „Revista ucraineană de istorie” nr. 11, 1966, p. 41.

În mai 1919 s-a creat la Odesa regimentul nr. 3 internaționalist, compus în special din diferite naționalități ale țărilor balcanice : români, bulgari, sîrbi, greci etc.¹⁰¹.

Relevînd contribuția voluntarilor străini în Ucraina, istoricul sovietic P.S. Sohani scrie : „Mulți internaționaliști au ocupat funcții de comandă pe frontul Ucrainei. Béla Kun era membru al Consiliului militar revoluționar ; ca șefi de stat major ai unităților erau românul Popovici și croatul G. Barabaș... Au udat din abundență pămîntul Ucrainei cu sîngele lor sîrbii Dundici și Cernak, bulgarul Constantinov, românul I. Munteanu și alte sute de eroi cunoscuți și necunoscuți, care au murit apărînd orînduirea sovietică. Amintirea lor va fi veșnică”¹⁰².

În istoria tradițiilor internaționaliste ale mișcării muncitorești și democratice din România, se înscrie ca o pagină glorioasă participarea revoluționarilor români la lupta cu arma în mîină pentru apărarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

După terminarea războiului civil și a intervenției străine, majoritatea revoluționarilor români s-au întors acasă, în România, încadrîndu-se în lupta desfășurată de mișcarea muncitorească din țară împotriva regimului burghezo-moșieresc.

Creat la istoricul Congres din mai 1921, Partidul Comunist Român, devotat fără margini cauzei poporului român, în tot cursul istoriei sale a împletit patriotismul cu internaționalismul proletar. El a chemat clasa muncitoare, forțele progresiste ale poporului să se solidarizeze cu lupta oamenilor muncii din diferite țări, a organizat participarea voluntarilor români la luptele pentru apărarea Spaniei republicane, acțiunile de solidarizare cu popoarele țărilor cîmpionate de hitleriști ; numeroși comuniști și patrioți români au luptat în detașamentele de partizani din Uniunea Sovietică, Franța, Cehoslovacia, Belgia.

În condițiile noastre de astăzi, muncind neobosit pentru desăvîrșirea construcției socialiste, pentru dezvoltarea economică și culturală a țării, pentru ridicarea ei pe culmile cele mai înalte ale civilizației, poporul nostru sub conducerea Partidului Comunist Român își îndeplinește totodată o îndatorire internaționalistă, contribuind prin aceasta la întărirea sistemului mondial socialist, a forțelor care luptă împotriva imperialismului, pentru pace.

¹⁰¹ Informațiile conducerii activității de formare a unităților internaționaliste ale Armatei Roșii a R. S. S. U. cu privire la compoziția și locul formațiunilor trupelor internaționaliste, document publicat în *Frăția de arme...*, p. 464,

¹⁰² P. S. Sohani, *art. cit.*, p. 41.

ACȚIUNILE REVOLUȚIONARE DIN IAȘI DESFĂȘURATE ÎN CURSUL LUNII MAI 1917 *

DE

O. MATICHESCU

Evenimentele desfășurate acum 50 de ani pe străzile Iașului, ca și în alte orașe din Moldova, cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai, sînt amintite în majoritatea lucrărilor de specialitate privind această perioadă istorică. Întrucît lucrările nu s-au ocupat în mod exclusiv și aprofundat de analiza acestor probleme, de cele mai multe ori organizarea și desfășurarea acțiunilor care au avut loc cu acest prilej a fost atribuită în mod unilateral soldaților revoluționari ruși, la manifestația de stradă din această zi raliindu-se și publicul românesc. Pornind de la necesitatea evidențierii realității istorice, ne propunem să subliniem, în continuare, cadrul cu mult mai larg în care evenimentele trebuie înțelese. Din punct de vedere organizatoric ele apar ca rezultat al unei conlucrări directe între socialiștii români și reprezentanți ai comitetului revoluționar al soldaților ruși, și nu acțiuni singulare și exclusive organizate de aceștia. Pe de altă parte, însăși desfășurarea evenimentelor a fost cu mult mai amplă. Depășind cadrul cronologic strict al zilei de 1 Mai, ele au continuat în cursul acestei luni. Îmbrăcînd diferite forme de manifestare, aceste acțiuni au vizat diverse laturi și aspecte ale situației sociale, economice și politice interne, caracteristice pentru istoria țării noastre în epoca respectivă. Se impun, în același timp, concluzii privind însemnătatea acestor evenimente, urmările directe pe care ele le-au avut asupra stării de spirit și activității ulterioare a maselor de oameni ai muncii.

Înfrîngerile militare, soldate cu ocuparea capitalei și a 2/3 din teritoriul țării de către armatele inamice, condițiile materiale, de trai, deosebit de grele impuse în timpul războiului, îngrămădirea pe un teritoriu restrîns a unei populații numeroase, bolile și neajunsurile de tot felul, militarizarea întreprinderilor, însoțită de sporirea considerabilă a zilei

* Pe lângă alte materiale documentare, autorul a folosit la redactarea acestui studiu o serie de documente găsite în arhivele din Uniunea Sovietică — depistate și selectate de către un colectiv format din : N. Goldberger, A. Tatu-Jianu, N. Copoiu, Gh. Unc.

de muncă¹, restrângerea libertăților democratice la adăpostul legislației de război, precum și întărirea excesivă a măsurilor represive au creat neîncredere în politica guvernanților români printre cele mai largi pături sociale. Toți acești factori au contribuit la ascuțirea contradicțiilor de clasă, la radicalizarea luptei maselor populare. Pe fondul acestor contradicții interne, generate de realitatea social-economică din țara noastră, s-a grefat influența revoluției burghezo-democratice din Rusia, din februarie 1917. Contactul muncitorilor, soldaților și diferitelor altor pături sociale cu soldații revoluționari ruși a favorizat terenul desfășurării activității revoluționare a elementelor înaintate din sinul P.S.D. care, combatanți pe front sau mobilizați în întreprinderi, nu au încetat nici un moment să desfășoare o însemnată activitate propagandistică, revoluționară.

Acestea au fost deci condițiile interne în care, conform tradiției, socialiștii români prezenți în Moldova, printre care: M. Gh. Bujor², dr. Racovski³, Max Vexler⁴, Alex. Dobrogeanu-Gherea⁵, Gh. M. Vasilescu-Vasia⁶, A. Zalic⁷, Al. Nicolau⁸, dr. L. Ghelerter⁹, Pandele Becheanu¹⁰, Mihail Cruceanu¹¹, I. Sion ș.a., se pregăteau să organizeze sărbătorirea zilei internaționale a muncii. Măsurile organizatorice, propaganda făcută în cursul lunii aprilie în fabrici și întreprinderi, în armată, în vederea sărbătoririi zilei de 1 Mai prin neprezentarea muncitorilor la lucru și organizarea unor manifestații de stradă, contraveneau, însă, legislației de război în vigoare. Ca urmare, pentru a contracara acțiunile pregătite de socialiști pentru ziua de 1 Mai, autoritățile au răspuns prin teroare; numeroși muncitori revoluționari și conducători ai P.S.D. aflați la Iași au fost arestați. În preajma zilei de 1 mai „închisorile din Moldova erau pline de muncitori și conducători ai clasei muncitoare”¹².

În aceste condiții a survenit înțelegerea dintre socialiștii români și soldații revoluționari ruși, care la rindul lor pregăteau sărbătorirea zilei de 1 Mai. În acest sens, la 28 aprilie 1917, din însărcinarea socialiștilor români, Alex. Dobrogeanu-Gherea a intrat în legătură cu Comitetul revoluționar al armatelor ruse de pe frontul românesc, în scopul organizării și desfășurării unor acțiuni revoluționare comune cu ocazia zilei de 1 Mai¹³. Pornind de la independența pe care armatele ruse o aveau

¹ Muncitorii de la întreprinderile metalurgice dislocate din București (Arsenalul Armatei, Uzinele „Vulcan”, „Lemaitre”, Wolf” ș. a.), cei de la Atelierele „Nicolina”, ca și cei de la alte întreprinderi ce produceau pentru război, munceau „sub pază militară cite 16 ore pe zi” (Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice dc pe lângă C. C. al P. C. R., în continuare Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 60, f. 80).

² Arh. I. S. I. S. P., cota AI — 2, inv. 2.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, cota AI — 3, inv. 3; Arh. C. C. al P. C. R., fond 56, dos. 5023, f. 2, 3, 10, 11, 17, 34, 266.

⁵ Arh. I. S. I. S. P., fond 2, dos. 801, vol. III, f. 26; vezi și V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, Edit. politică, București, 1960, p. 124.

⁶ Arh. C. C. al P. C. R., fond 95, dos. 1329, f. 325—328.

⁷ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, mapa 14, f. 31.

⁸ Ibidem, f. 1, 32, dos. 801, vol. III, f. 26.

⁹ Ibidem, dos. 870, mapa 14, f. 32.

¹⁰ Ibidem, fond. 2, dos. 8, f. 6—7.

¹¹ *Momente din istoria Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1966, p. 18.

¹² Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 60, f. 72.

¹³ Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fonđ. 28361, inv. 2, unit. păstrare 141 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 1—16); V. Liveanu, *op. cit.*, p. 124.

în raporturile lor cu guvernul român, în organizarea unor manifestații specifice intereselor lor — în cazul nostru : adeziunea la ideile revoluției din februarie 1917 —, scopul principal pe care socialiștii români îl vizau atunci când au luat această inițiativă era de a preveni eventualele măsuri represive preconizate de autorități, în cazul organizării unor acțiuni muncitorești de sine stătătoare cu prilejul zilei de 1 Mai¹⁴. Referindu-se la această înțelegere din ajunul zilei de 1 Mai, cit și la celelalte acțiuni organizate în comun în cursul acestei luni, Alex. Dobrogeanu-Gherea arată că „tovarășii ruși și-au asumat sarcina apărării românilor (în caz de intervenție a organelor represive — O.M.), dar au insistat ca ei să ia parte activă la aceste acțiuni, să se facă văzuți”¹⁵. Pentru comitetul revoluționar al armatelor ruse, această necesitate se desprindea din concepția realistă potrivit căreia transformările revoluționare ce se cereau înfăptuite în România erau de competența exclusivă a poporului român¹⁶, din grija manifestată permanent de a nu se amesteca în afacerile interne ale țării și de a nu oferi guvernanților români astfel de pretexte¹⁷. Pe de altă parte, înțelegerea la care s-a ajuns în acest sens a fost ușurată de însuși caracterul internaționalist al zilei de 1 Mai, de poziția solidară pe care oamenii muncii din România se situau față de revoluția poporului rus.

Au avut loc în zilele următoare o serie de consfătuiri ale socialiștilor români cu reprezentanții comitetului revoluționar al armatelor ruse. În cadrul acestor ședințe comune, care adeseori „se prelungeau toată noaptea”¹⁸, s-a adoptat programul pentru ziua de 1 Mai. Ședințe pregătitoare pentru ziua de 1 Mai au avut loc și în diferite întreprinderi. Muncitorii au formulat cu acest prilej o serie de revendicări ca : 8 ore de muncă, vot universal, pronunțându-se, de asemenea, pentru înlăturarea monarhiei și a regimului burghezo-moșieresc¹⁹. În cadrul acestor adunări muncitorești au primit consensul să părăsească lucrul și, în masă, să se alăture demonstrației²⁰. Socialiștii români au luat de asemenea legătura cu unii deținuți politici, în vederea organizării eliberării lor în ziua de 1 Mai²¹.

Pe linia ultimelor pregătiri, Comitetul revoluționar al soldaților ruși a convocat o întrunire în sala teatrului „Concordia”, unde au fost discutate probleme legate de desfășurarea acțiunilor proiectate pentru ziua de 1 Mai²². Din partea socialiștilor români la întrunire a participat Al. Dobrogeanu-Gherea²³. Cu concursul acestuia a fost fixat traseul demonstrației de stradă precum și alte acțiuni în vederea înfăptuirii programului fixat pentru această zi²⁴. Programul întrunirii și itinerariul ce urmau

¹⁴ Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 141 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 16).

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, f. 25.

¹⁷ Ibidem, f. 16.

¹⁸ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 60, f. 72.

¹⁹ Ibidem, f. 82.

²⁰ Ibidem, f. 86.

²¹ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 25 27; „Momentul”, an. I, nr. 26 din mai 1918; *Momente din istoria Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1966, p. 18.

²² Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 1 — 19; Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 140 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 25 27).

²³ Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fond 28361, inv. 2, unit. de păstrare 140 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 27).

²⁴ Ibidem, f. 1—47.

să-l străbată manifestații au fost apoi popularizate prin intermediul unor apeluri²⁵.

Drept material de propagandă destinat mobilizării maselor la acțiunea proiectată, prin intermediul comitetului revoluționar rus și al muncitorilor socialiști din Iași, a fost răspîndit pe străzile orașului un manifest în limbile rusă și română (în limba română a apărut dactilografiat) intitulat *1 Mai 1917*²⁶. Pe lângă istoricul și însemnătatea zilei de 1 mai ca zi a solidarității internaționale a celor ce muncesc, documentul cuprindea o succintă relatare a evenimentelor legate de revoluția burghezo-democratică din Rusia, precum și sarcinile ce reveneau proletariatului internațional. Se apela la conștiința milioanelor de muncitori și țărani din lumea întreagă, cerindu-li-se să lupte pentru cucerirea pe cale revoluționară a tuturor aspirațiilor economice și politice la care aveau dreptul în calitate de unici producători de bunuri materiale²⁷.

Pregătind evenimentele de 1 Mai, socialiștii din Moldova au desfășurat în această perioadă o susținută muncă propagandistică și în rîndurile armatei române. Rapoartele autorităților relatează despre activitatea desfășurată în acest sens în luna aprilie de Gh. M. Vasilescu-Vasia, care împreună cu alți socialiști încorporați „au început să colinde diferite orașe din Moldova pentru a strînge rîndurile muncitorilor socialiști din armată, făcînd propagandă și răspîndind broșuri”²⁸.

În cadrul aceluiași pregătiri, în ajunul zilei de 1 Mai s-a căutat să se asigure și concursul detașamentelor de soldați însărcinați cu paza palatului regal²⁹.

Reprezentînd momentul culminant al frămîntărilor revoluționare care au cuprins Moldova în primăvara anului 1917, acțiunile pregătite de socialiștii români în colaborare cu soldații revoluționari ruși pentru ziua de 1 Mai au produs îngrijorare în rîndurile autorităților burghezo-moșierești. Acest lucru se explică și prin măsurile de securitate excepționale, adoptate în mare grabă. În curtea reședinței regale au fost introduse tunuri³⁰, iar patrulele de poliție din unele străzi au fost înzestrate cu mitraliere³¹. În această situație, guvernauții au început să se gîndească la securitatea lor personală. Cunoscînd mai bine, prin natura împrejurărilor, amploarea acțiunilor proiectate pentru ziua de 1 Mai, reprezentantul guvernului provizoriu la Iași, generalul țarist A. Mossoloff a sfătuit, prin intermediul prințului Știrbey, familia regală să părăsească orașul³². Sfatul a fost ascultat, regele și familia sa s-au refugiat la una din reședințele regale din provincie³³.

²⁵ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 17.

²⁶ Ibidem, f. 179.

²⁷ Ibidem

²⁸ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 95, dos. 1329, f. 325 328; „Socialismul” nr. 124 din 11 iunie 1920; V. Liveanu, *op. cit.* p. 124.

²⁹ A. Mossoloff, *Ma mission en Roumanie*, Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Arh. palatului, mapa XX, doc. 7 (manuscris), f. 159.

³⁰ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 18.

³¹ Ibidem, dos. 74, f. 6.

³² A. Mossoloff, *Ma mission en Roumanie*, *loc. cit.* f. 159.

³³ Arh. I. S. I. S. P., fond. dos. 870, mapa 14, f. 10; A. Mossoloff, *Ma mission en Roumanie*, *loc. cit.*, f. 159.

Conform programului, în ziua de 1 Mai pe Cîmpul Socola s-au adunat peste 15 000 oameni³⁴, dintre care — după cum remarcă consulul rus — „mult public românesc”³⁵. De pe tribuna improvizată, oratorii au vorbit despre istoricul luptelor desfășurate de proletariatul internațional în diferiți ani, cu prilejul zilei de 1 Mai, împotriva exploatării capitaliste, pentru pace și progres social. S-a relevat semnificația nouă imprimată de evenimente zilei internaționale a muncii în acest an, subliniindu-se în această direcție că revoluția poporului rus constituia un exemplu pentru rezolvarea practică a dezideratelor economice și politice pentru care luptaseră înfrățiți miloane de muncitori în fiecare an, cu ocazia zilei de 1 Mai³⁶.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm, preluînd și scandînd lozincile revoluționare, scrise în limbile română și rusă, pe steaguri și pancarte³⁷ — pentru o Românie liberă și democratică, pentru pămînt țăranilor și libertății democratice oamenilor muncii, pentru unire și frăție între popoare ș.a.m.d.³⁸ — participanții la întrunire au organizat apoi o impresionantă demonstrație la care s-au adăugat neconținut pe parcurs alte mii de cetățeni ai orașului³⁹.

Muncitorii de la Arsenalul Armatei, C.F.R. Nicolina și alte întreprinderi metalurgice ce produceau pentru război, în ciuda interdicțiilor autorităților militare și civile, au părăsit lucrul îngroșînd rîndurile maseilor de demonstranți⁴⁰. La manifestație au participat, de asemenea, în ciuda consemnării lor în cazărmi, soldați din armata română⁴¹. Pe parcurs manifestanții au eliberat pe dr. Racovski, deținut sub pază polițienească într-o locuință particulară din Iași, str. Apeduc nr. 30⁴². Entuziasmul era deosebit de mare. „La 1 mai 1917 — arăta unul din participanții la aceste evenimente — întreaga populație muncitorească a Iașilor împreună cu ostași ai trupelor române și în strînsă înfrățire cu ostașii revoluționari ruși a organizat o grandioasă manifestație pe străzile orașului și a silit autoritățile să-i elibereze din închisoare pe unii deținuți politici, purtîndu-i apoi în triumf pînă la statuia lui Al.I. Cuza, de unde ei au vorbit mulțimii”⁴³.

³⁴ Arh. I. S. I. S. P., cota A I—2.

³⁵ A. Mossoloff, *Ma mission en Roumanie*, loc. cit., f. 157.

³⁶ Arh. I. S. I. S. P., cota A I—2; Arh. Centrele de Stat ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit păstrare nr. 148 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870. f. 27).

³⁷ Relatînd despre aceste evenimente, Al. Dobrogeanu-Gherea subliniază faptul că socialiștii români purtau steaguri românești pe care scria „Traiască Republica Română” (Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870. f. 27).

³⁸ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 21—22. 43—47; Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 148 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870. f. 27; Arh. I. S. I. S. P., cota A I—2).

³⁹ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 36; Vezi și A. Mossoloff, *op. cit.*, f. 159. Conform programului stabilit, manifestanții au parcurs străzile: Socola, Palatului, Anastase Panu, Elena Doamna, Brătianu. Muzelor, Lascar Catargiu, 40 de Sfinți, Carol, Lăpușneanu, Banu, Academiei, Cuza Vodă, Mirzescu, Stefan cel Mare, Palatului (Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 17).

⁴⁰ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 74, f. 6—7; dos. 60, f. 72, 88.

⁴¹ „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P. M. R.”, 1957, nr. 6, p. 34; „Momente din Istoria Partidului Comunist Român, Edit. politică, București, 1966, p. 18.

⁴² Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 21—22; „Momentul”, an. I., nr. 27 din 6 mai 1918.

⁴³ Gheorghe Stoica, Mihail Cruceanu, *Momente din perioada Congresului I al P. C. R.*, în, *Momente din Istoria Partidului Comunist Român*, Edit., politică, București, 1966, p. 18.

Îngrijorate, clasele dominante se temeau de izbucnirea unei revoluții. Din această cauză, un reprezentant al autorităților a intervenit pe lângă Racovski, rugându-l insistent să imprime manifestăției un caracter pașnic⁴⁴. „Noi (masele — O.M.) eram stăpîinii orașului și știam ce se putea întîmpla” — arată Racovski în acest sens, apreciind intervenția autorităților drept „o înțeleaptă măsură de precauțiune”, care a împiedicat izbucnirea unor conflicte „ce ar fi dus la revoluțiune”⁴⁵.

Coloana manifestanților s-a îndreptat apoi spre Piața Unirii.

„În citeva clipe — scria ziarul «Momentul» — referindu-se la această întrunire — marea piață era plină de oameni; scările și terasa hotelului «Traian» erau pline de lume; chiar și balecanele și ferestrele caseilor erau ocupate»⁴⁶.

De pe soclul statuii lui Cuza, oratorii au subliniat din nou importanța zilei de 1 Mai, a revoluției burghezo-democratice din Rusia, îndemnînd masele populare din țara noastră să treacă la acțiune, să-și dobîndească prin luptă drepturile economice și libertățile politice⁴⁷.

În numele socialiștilor români a vorbit dr. Cr. Racovski. După ce a făcut un larg expozeu asupra felului în care a fost persecutat pentru ideile sale politice⁴⁸, asupra însemnătății revoluției din februarie 1917, vorbitorul a continuat arătînd necesitatea luptei unite a popoarelor din Balcani „pentru a înfăptui revoluția pe întreaga peninsulă Balcanică cu forțele popoarelor însăși” din această regiune⁴⁹. Oprindu-se asupra situației economice și politice din România, Racovski a arătat, printre altele, că reformele agrară și electorală promise de guvernanți se datorau în primul rînd fricii de mase, intenției deliberate de a preveni izbucnirea unei revoluții similare cu cea din Rusia și nu griji și compasiunii regimului burghezo-moșieresc față de soarta acestora. Operă a maselor populare, schimbarea legislației agrare și electorale reacționare — odată devenite realitate — vor fi doar un început în șirul transformărilor democratice pentru care oamenii muncii din România trebuiau să militeze neconținut. „*Poporul român are datoria să ducă pînă la capăt această operă* — conchidea vorbitorul —, făcînd să triumfe și în România principiul republican”⁵⁰.

Cu acest prilej, adversitatea maselor populare față de monarhie a ieșit din nou în evidență deosebit de pregnant. Zecile de mii de participanți la întrunire, printre care notele autorităților semnalau majoritatea publicului românesc⁵¹, au cerut detronarea regelui Ferdinand și instaurarea republicii⁵².

⁴⁴ „Momentul”, an. I, nr. 27 din 6 mai 1918; Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 28, 29.

⁴⁵ „Momentul”, an. I, nr. 27 din 6 mai 1918.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Arh. I. S. I. S. P., cota A I—2.

⁴⁸ A. Mossoloff, *Ma mission en Roumanie*, loc. cit., f. 160—161.

⁴⁹ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 9.

⁵⁰ Ibidem, cota A I—2. Cuvîntarea ținută de dr. Racovski cu ocazia zilei de 1 Mai 1917 în fața maselor adunate în Piața Unirii, a fost publicată după trecerea sa în Rusia.

⁵¹ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 21—22.

⁵² A. Mossoloff, *Ma mission en Roumanie*, loc. cit., f. 160.

Dr. Racovski nu s-a pronunțat, însă, pentru o astfel de acțiune. Dimpotrivă, răspunzând unuia din participanții la miting care a cerut intervenția maselor pentru detronarea regelui Ferdinand⁵³, el a arătat că nu e momentul potrivit pentru o astfel de acțiune. „Nu trebuie să cerem o revoluție — a spus el —, să vedem cum se vor desfășura evenimentele la Petrograd și atunci ne vom putea da seama dacă se poate face revoluție sau nu”⁵⁴. Dr. Racovski a cerut apoi maselor să-l urmeze, pentru eliberarea lui M. Gh. Bujor,⁵⁵ care, urmărit de autorități, își găsisese adăpost într-o unitate de cale ferată a comandamentului rus situată în apropierea gării⁵⁶. În acele momente, arăta unul din socialiștii prezenți la miting, „încordarea a atins punctul culminant, atmosfera a fost însă destinsă prin cuvântarea lui Racovski și mai ales prin chemarea la acțiunea de eliberare a lui Bujor”⁵⁷.

După eliberarea lui Bujor, făcând calea întoarsă, socialiștii au organizat o manifestație în fața reședinței regale de pe str. Lăpușneanu⁵⁸, demonstrațiile de stradă cu steaguri și placcarde continuând până noaptea târziu⁵⁹.

La sediul comitetului revoluționar rus, unde s-au deplasat socialiștii români după manifestație, s-a hotărât ca, din motive de securitate personală, Racovski și Bujor să treacă în Rusia, ceea ce au și făcut în aceeași zi⁶⁰. Al. Dobrogeanu-Gherea relatează că atît el cît și alți socialiști români au insistat pe lângă Racovski să nu părăsească orașul în vederea organizării unei „lupte hotărâte” împotriva regimului burghezo-moșieresc⁶¹. Dar el a refuzat, explicînd printre altele că în acele condiții, în care armatele germane erau încă foarte puternice, o acțiune hotărîtoare în direcția doborîrii guvernului și a monarhiei nu era posibilă deoarece „nemții ar fi trecut la ofensivă și ar fi ocupat Moldova”⁶². Într-un discurs ținut la Odesa, Racovski își precizează și mai clar poziția: „Timp de cîteva ore orașul Iași a fost în întregime în mîinile noastre, timp de cîteva ore am fost (masele populare — *O.M.*) stăpîinii deplin ai României *. Dar chiar în asemenea împrejurări nu s-a putut înfăptui revoluția, în primul rînd pentru că nu era absolut nimeni care să poată înlocui guvernul reacționar. [...] În România ar fi trebuit să se treacă direct la revoluție, cu un guvern social-democrat, dar noi nu am putut realiza încă acest lucru”⁶³.

⁵³ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 9.

⁵⁴ Ibidem, dos. 870, mapa 14, f. 25.

⁵⁵ Ibidem, dos. 870, f. 9.

⁵⁶ Ibidem, f. 12. Deși nu era arestat, Bujor nu putea părăsi totuși clădirea în care se găsea fiind urmărit de agenții de poliție. Din această cauză scoaterea lui din aceasta clădire cu ajutorul maselor de manifestanți poate fi apreciată drept o eliberare, așa după cum este de fapt consemnată în documentele vremii (vezi Arh. I. S. I. S. P., cota A I—2).

⁵⁷ Arh. Centrale de Stat. ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 148 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2 dos. 870, f. 9).

⁵⁸ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, mapa, 11, f. 1.

⁵⁹ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 21—22.

⁶⁰ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 13.

⁶¹ Ibidem, dos. 870, vol. 7, f. 5—6.

⁶² Ibidem, f. 5.

* Autorul are în vedere faptul că autoritățile guvernamentale părăsiseră Iașul.

⁶³ Ibidem, dos. 870, mapa 14, f. 2—3. Discursul a fost publicat în ziarul „Izvestia sovieta rabocih deputatov” (Odesa) din 5 mai 1917.

Toate acestea explică limpede poziția lui Cr. Racovski față de evenimentele de care ne ocupăm. În primul rând, el condiționa înfăptuirea (era vorba de fapt de desăvîrșirea) revoluției burghezo-democratice în România de felul cum va evolua revoluția în Rusia, ceea ce nu era just, ținîndu-se cont de faptul că fiecare mișcare revoluționară apare ca rezultat al contradicțiilor interne specifice țării respective. Pe de altă parte, invocînd lipsa în România a unui partid de tipul „Cadeților” din Rusia, Racovski exprima în felul acesta concepția greșită privind rolul de hegemon al burgheziei în revoluția burghezo-democrată. În sfîrșit, rămîne just faptul că într-adevăr în acel timp nu exista în țara noastră un partid social-democrat capabil să organizeze revoluția și să preia puterea politică. Aceasta mai ales în condițiile deosebit de grele în care se găsea România.

Punctul de vedere exprimat de dr. Racovski a fost adoptat de majoritatea socialiștilor români prezenți în acea perioadă la Iași. Acest lucru reiese, printre altele, și din precizările pe care ei le-au făcut ulterior. Astfel, problema existenței sau non-existenței condițiilor obiective și subiective, necesare pentru înfăptuirea în această perioadă a revoluției burghezo-democratice în România, a făcut obiectul unor largi discuții, purtate în perioada anilor 1932—1937 în cadrul emigrației române din Uniunea Sovietică. Deși discuțiile au fost contradictorii, apreciindu-se în multe cazuri că „social-democrații români în frunte cu dr. Racovski au salvat de fapt burghezia de la revoluție”⁶⁴, atît Al. Dobrogeanu-Gherea, I. Dic. Dicescu, Al. Nicolau, Al. Zalic, cît și alți participanți și cunoscători ai acestor evenimente au subliniat însă, în unanimitate, lipsa factorului subiectiv. „Perspectivele erau uriașe, șansele existau — arăta Al. Dobrogeanu-Gherea —, dar ce lipsea... lipsea un grup, un grup hotărît care să se apuce de această treabă”⁶⁵. „România s-a aflat în luna mai într-o situație pe deplin revoluționară” — arăta în același sens Al. Nicolau în referatul intitulat *Influența bolșevismului asupra muncitorilor revoluționari români în anul 1917*, referindu-se la panica guvernanților și la avîntul de luptă al maselor muncitoare —, „desigur exista posibilitatea înfăptuirii acestei revoluții, pentru că autoritățile române de la Iași erau speriate... pînă și regele a fugit din Iași. Revoluția era posibilă, dar nu ar fi putut fi de lungă durată. În România nu exista un partid care să poată conduce această revoluție”⁶⁶. „Este clar ca o axiomă — sublinia în același timp unul din membrii Comitetului revoluționar al soldaților ruși — că dacă ar fi existat o organizație bine organizată din punct de vedere ideologic, care să fi putut conduce masele, care erau atunci foarte active... România ar fi putut deveni atunci un foarte pozitiv și puternic factor revoluționar”⁶⁷.

Pe baza viziunii pe care astăzi o avem asupra acestor evenimente se pot desprinde următoarele concluzii: politica reacționară promovată de clasele dominante, mizeria și incultura în care trăia marea majoritate a poporului român, lipsa de drepturi economice și libertăți politice au ascuțit în această perioadă contradicțiile de clasă, constituind factori

⁶⁴ Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 151 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, mapa 14, f. 23).

⁶⁵ Ibidem, f. 26.

⁶⁶ Arh. Centrale de stat ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 151 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, mapa 14, f. 10).

⁶⁷ Ibidem, f. 22—23.

obiectivi potențiali pentru existența unei stări de spirit revoluționare cu caracter burghezo-democratic. Dar, indiferent de aceasta, de năzuințele legitime ale maselor populare, în direcția abolirii monarhiei și instaurarea unei republici democratice, lipsea în această perioadă în România factorul subiectiv principal — partidul de avangardă al proletariatului, capabil să aprecieze just realitatea istorică, să organizeze și să conducă mișcarea revoluționară, să o transpună în fapt. Chiar dacă socialiștii români ar fi trecut la înfăptuirea revoluției, prin ocuparea în ziua de 1 Mai a instituțiilor guvernamentale din Iași, acțiunea lor nu ar fi fost viabilă, din mai multe considerente. În primul rând, nu ar fi fost certă participarea maselor muncitoare din celelalte centre ale Moldovei, a țărănimii, a soldaților și a altor pături sociale — aliați firești ai proletariatului în revoluție, dar care nu erau organizați, influența socialiștilor în mijlocul lor nefiind în această perioadă suficient de puternică. Pe de altă parte, ciocnirile inevitabile care ar fi avut loc, într-un asemenea caz, ar fi putut duce la dezagregarea frontului și chiar la ocuparea Moldovei de către armatele germane, ceea ce din nou ar fi echivalat cu înfrângerea mișcării revoluționare.

Acțiuni de masă au avut loc și în alte localități din Moldova, cu prilejul zilei de 1 Mai. Comparativ cu cele din Capitala Moldovei, ele au fost de mai mică amploare, fiind organizate în majoritatea cazurilor de soldații revoluționari ruși și vizind, deci, probleme specifice lor. Deși, din punct de vedere organizatoric, documentele nu atestă o colaborare a socialiștilor români asemănătoare celei de la Iași, rămâne totuși ca o caracteristică pentru întrunirile și demonstrațiile care au avut loc faptul că ele s-au desfășurat cu participarea activă a publicului românesc⁶⁸, care a folosit prilejul pentru a-și manifesta ostilitatea față de regimul burghez-moșieresc, dorința de înfăptuire a unor revendicări democratice. În unele cazuri, la aceste acțiuni au participat și soldați din armata română⁶⁹.

La Galați, de pildă, mii de persoane au manifestat cu ocazia zilei de 1 Mai pe străzile orașului, purtând steaguri și pancarte ce conțineau lozinci: „Totul pentru popor și totul prin popor”, „Trăiască libertatea”, „Să triumfe principiul republican” ș.a.⁷⁰. La Roman, ca rezultat al unei temeinice organizări, ziua de 1 Mai s-a desfășurat conform programului anunțat prin intermediul unor afișe răspândite pe străzile orașului⁷¹. După demonstrația de stradă, soldații ruși au organizat o mare întrunire pe „Cîmpia telegrafiei fără fir”. Manifestându-și nemulțumirea față de discursurile unor ofițeri reacționari, ostașii revoluționari i-au huiduit, continuând să manifesteze pe străzile orașului⁷².

Seara târziu, nemulțumirea lor a căpătat forme de manifestare concretă. Sute de soldați revoluționari au pus în libertate cu forța pe

⁶⁸ V. Liveanu, *op. cit.*, pe 124—125; vezi și „Analele Institutului de Istorie a partidului de pe lângă C. C. al P. M. R.”, nr. 6, 1957, p. 34.

⁶⁹ „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C. C. al P. M. R.”, nr. 6, 1957, p. 34.

⁷⁰ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 156.

⁷¹ Ibidem, f. 135.

⁷² Pancartele afișate conțineau următoarele lozinci: „Proletari din toată lumea, uniți-vă!”, „Egalitate!”, „Libertate și frație!” (Ibidem).

deținuții politici ruși, arestînd cu această ocazie și un general care a încercat să le opună rezistență⁷³.

Întruniri și demonstrații cu ocazia zilei de 1 Mai 1917 au mai avut loc și în alte centre ca de pildă : Bacău, Tecuci, Bîrlad, Roman, Mărășești, Domnești, Piatra Neamț etc.⁷⁴.

Acțiunile revoluționare de la 1 mai 1917 din Moldova, de la Iași în special, nu trebuie, însă, înțelese și limitate strict doar la această dată calendaristică. O cercetare mai amănunțită a problemei impune concluzia că, prin amploarea lor, evenimentele de la Iași începute la 1 Mai 1917 au continuat în zilele următoare printr-o intensă muncă propagandistică și de organizare a maselor populare. Astfel, după manifestațiile amintite, care la Iași au durat pînă seara tîrziu, și în ziua următoare — 2 Mai⁷⁵, chiar în noaptea următoare (de 1—2 mai), din inițiativa socialiștilor români și a comitetului revoluționar rus, a fost convocată o consfătuire secretă⁷⁶. Luînd în discuție desfășurarea evenimentelor de 1 Mai, participanții la această consfătuire au ajuns la concluzia că acțiunea maselor populare din Iași a fost lipsită de finalizare. Acesta este punctul de vedere pe care îl vom găsi de altfel mereu exprimat în cadrul acțiunilor propagandistice desfășurate în zilele imediat următoare⁷⁷.

Adeziunea și entuziasmul cu care masele populare au răspuns la acțiunile care au avut loc, pe de o parte, frica și deruta autorităților guvernamentale, pe de alta, evidențiate atît de pregnant cu prilejul evenimentelor din Iași de la 1 Mai, au arătat, însă, socialiștilor români că existau posibilități pentru transpunerea în fapt a unor deziderate de ordin burghezo-democratic (votul universal, împrăștierea țăranilor ș.a.), promise de altfel de guvernanți, dar mereu amîinate. Pornind deci de la aceste considerente, la Consfătuire s-a hotărît să se organizeze în zilele următoare o nouă manifestație de stradă, similară cu cea de la 1 Mai⁷⁸. Deși, în moțiunea adoptată cu acest prilej, țelurile noii acțiuni erau fixate la „înlăturarea oligarhiei și detronarea regimului regalist”⁷⁹, în scopul instaurării în țară a unui regim democratic, tot cu acest prilej se hotăra „să nu se întreprindă nimic pînă după 4 mai cînd se va deschide sesiunea [Parlamentului — *O.M.*] pentru a vedea ce se va face atunci cu reformele” promise⁸⁰. Din aceste considerente acțiunea proiectată a fost fixată pentru ziua de 6 mai⁸¹.

Din toate acestea rezultă nu atît o lipsă de consecvență în formularea unui program de acțiune, ci mai degrabă o delimitare pe care o putem face între mijloacele propagandistice, de presiune asupra autorităților, pe care socialiștii înțelegeau să le folosească, și țelurile mai limitate pe care, de fapt, le urmăreau.

Sub raport organizatoric, noua acțiune trebuia să se desfășoare similar cu cea de la 1 Mai. Socialiștii români urmau să folosească o nouă

⁷³ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 136.

⁷⁴ Ibidem, f. 198, 226, 227.

⁷⁵ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 31.

⁷⁶ Ibidem, f. 51.

⁷⁷ Ibidem, f. 128.

⁷⁸ Ibidem, f. 5, 151.

⁷⁹ Ibidem, f. 51.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem, f. 151.

demonstrație de stradă a soldaților revoluționari ruși în favoarea revoluției burghezo-democratice din Rusia, să scoată masele românești în stradă și să manifesteze în fața instituțiilor publice. Acest lucru se desprinde clar din precizările ce s-au făcut cu prilejul consfătuirii amintite, unde s-a arătat din nou că transformările ce se cereau înfăptuite în România erau de competență exclusivă a poporului român⁸². Problema participării soldaților revoluționari ruși la această nouă acțiune a fost mai pe larg dezbătută în cadrul unei consfătuiri organizată de Comitetul revoluționar al armatelor ruse în ziua de 3 mai, în sala „Pastia” din Iași⁸³.

Trecînd la acțiune, conform celor stabilite la consfătuirea secretă amintită, în zilele următoare a avut loc o intensă muncă de lămurire și mobilizare a maselor muncitoare, a soldaților români. În acest scop, socialiștii din Iași au lansat un manifest intitulat *Iubiți tovarăși de suferință*. În document se arăta că în acele condiții istorice, cînd datorită acțiunilor revoluționare ale maselor muncitoare de pretutindeni, edificiile burgheze reacționare se clătină, cînd „razele libertății ce au răsărit în marea și nobila Rusie, străbat pînă la noi”, a sosit momentul, cel mai prielnic și pentru poporul român, „să se scoale și să scuture jugul oligarhiei”⁸⁴.

Numeroase rapoarte ale organelor de poliție vorbeau de intensă propagandă făcută de socialiști în rîndul muncitorimii. „Evenimentele care s-au petrecut la Iași — raporta, în această ordine de idei, poliția din Bîrlad — au avut o repercusiune fatală și imediată și la Bîrlad, unde au început imediat agitațiile, la început timide și apoi din ce în ce mai puternice”⁸⁵. Nevoite să țină cont de amploarea acestei activități și de consecințele sale asupra stării de spirit a maselor populare, organele de poliție recunoșteau că această situație era generală pe întreg teritoriul Moldovei și că „propaganda socialiștilor care pînă la 1 mai era mai curtenitoare, de la 1 mai a început să devină chiar amenințătoare”⁸⁶.

Rezultatele acestei activități s-au făcut în curînd resimțite, contribuind la intensificarea luptei maselor muncitoare. În întreaga țară evenimentele de la 1 mai și cele proiectate pentru zilele următoare erau pe larg și favorabil comentate în cele mai diverse pături sociale⁸⁷. Opinia publică din Iași, de pildă, apreciînd puternicul caracter antimonarhic al evenimentelor de la 1 mai 1917, își manifesta dorința de a participa la acțiunile pregătite pentru ziua de 6 mai⁸⁸. Sintetizînd adevărata stare de spirit ce domnea în acel timp în sînul maselor populare, cu ocazia unei razii polițienești efectuate în cartierul Nicolina, un muncitor de la Arsenalul armatei declara deschis „că muncitorii de la această întreprindere se vor asocia imediat cu ceilalți (lucrători, soldați etc. — *O.M.*) dacă va

⁸² „Armata respecta principiul neintervenției în treburile României” sublinia unul din conducătorii comitetului revoluționar rus (Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fond 28361, inv. 2, unit. păstrare 151 — în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 17). Întărînd această concluzie, Al. Dobrogeanu-Gherea arăta, la rîndul său, că: „acest gînd, că nu trebuie să se amestece în treburile României, influența toată lumea” (Ibidem. dos. 870, mapa 14, f. 26).

⁸³ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 36.

⁸⁴ Ibidem, f. 48, 49.

⁸⁵ Ibidem, f. 128.

⁸⁶ Ibidem, f. 27.

⁸⁷ Ibidem, f. 31, 32, 78, 114, 146.

⁸⁸ Ibidem, f. 32.

fi revoluție, căci ei sînt sătui de mizeria pe care o îndură”⁸⁹. Pe străzile orașului Iași, raportau aceleași autorități, „s-au văzut mai mulți lucrători civili umblînd în oraș cu cocarde roșii pe piept”⁹⁰. Faptul că la cîteva zile după 1 Mai muncitorii încă mai purtau cocardele roșii, mulți dintre ei refuzînd să le dea jos chiar la intervenția autorităților militare din întreprinderi⁹¹, denotă voința muncitorilor de a continua acțiunile revoluționare începute în această zi.

În același sens se pronunțau funcționarii și celelalte pături ale populației. Discutînd despre evenimentele de la 1 mai și de acțiunile revoluționare proiectate, un grup de funcționari și-a manifestat dorința de a participa alături de ceilalți oameni ai muncii la doborîrea monarhiei, pentru a putea „pune capăt nenorocirilor ce le suferă”⁹². Iar în cazărmi, soldații vorbeau tot mai mult de faptul că „în România va izbucni revoluția”⁹³.

Ca urmare, guvernării regimului burghezo-moșieresc au intrat din nou în panică. Față de situația creată, care după cum aprecia istoricul N. Iorga, putea duce la detronarea regelui și arestarea familiei regale, „pentru o soartă asemănătoare a dinastiei rusești” și instaurarea republicii,⁹⁴ autoritățile au luat intense măsuri „pentru a para lovitura”. Din ordinul autorităților civile și militare, în ajunul zilei de 6 mai raziile polițienestre s-au intensificat în toate cartierele muncitorești⁹⁵, soldații și muncitorii mobilizați pe loc au fost consemnați în cazărmi sub o severă pază⁹⁶, în Iași au fost aduse trupe care au fost cantonate în diferite sate din împrejurimi, reședința regală a fost baricadată și întărită cu tunuri⁹⁷. În majoritatea întreprinderilor din Iași și în special în cele ce produceau pentru război, unde nemulțumirile muncitorilor erau mai evidente, au fost organizate în ziua de 5 mai, din inițiativa autorităților, întâlniri între aceștia și muncitori, în cadrul cărora prin „sfaturi” și numeroase promisiuni, mai ales, au căutat să liniștească spiritele și să potolească astfel avîntul revoluționar al maselor⁹⁸. Paralel, autoritățile au recurs la manevre diversioniste, antrenînd în acest sens și conducerea așa-zisului „Partid al Muncii”⁹⁹. Acesta a întocmit o „proclamație către popor”¹⁰⁰, care, prin conținutul ei demagogic, căuta să abată masele de la acțiunea revoluționară proiectată.

Pe de altă parte, autoritățile au căutat să acrediteze ideea că evenimentele de la 1 Mai „au fost puse la cale de agenții nemți” și că noile

⁸⁹ Arh. C. C. al P. C. R., fond 56, dos. 5921, f. 114.

⁹⁰ Ibidem, f. 32.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, f. 146.

⁹³ Ibidem, f. 74, 77, 78.

⁹⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, București, 1939, p. 383–384.

⁹⁵ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 114.

⁹⁶ Ibidem, f. 118 (comandanții militari raportau că acest fapt a indignat pe soldații care și-au manifestat nemulțumirea de a nu putea participa la evenimentele proiectate pentru a doua zi).

⁹⁷ Ibidem, f. 78, 79.

⁹⁸ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 151.

⁹⁹ Partid de diversie al burgheziei, înființat din inițiativa lui I. C. Brătianu, pe calea parlamentară, în primăvara anului 1917, în timpul evenimentelor de care ne ocupăm.

¹⁰⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 383–384.

acțiuni proiectate ar „aduce apă la moara imperialismului german”¹⁰¹. În această direcție autoritățile românești au primit sprijinul comandantului suprem al armatelor ruse de pe frontul român—generalul reacționar Șcerbacev. Soldații revoluționari ruși care participaseră la acțiunile de la 1 Mai au fost „blamați”¹⁰². Unitățile militare din Iași au fost izolate¹⁰³. O serie de activiști revoluționari au fost îndepărtați din localitate¹⁰⁴. Raportul trimis guvernului provizoriu caracteriza pe socialiștii români care au participat la organizarea și desfășurarea acestor acțiuni ca „spioni germani” ș.a.m.d.¹⁰⁵. Socialiștii români au respins cu vehemență aceste calomnii. În numărul din 5 mai 1917 al zîrului „Novaia Jiznii”, I.Dic-Dicescu, aflat în această perioadă la Petrograd, arăta că nu poate înțelege în virtutea cărui temei generalul Șcerbacev și-a permis să vorbească jignitor la adresa socialiștilor români: „Protestez cu toată hotărîrea, în numele demnității socialiștilor, împotriva acestei jigniri cu totul neîntemeiate, la adresa noastră, a socialiștilor români”¹⁰⁶. S-au făcut de asemenea presiuni asupra Comitetului revoluționar rus. „Drept consecință — arăta în această direcție Al. Dobrogeanu-Gherea — a avut loc o criză în Comitetul Executiv”¹⁰⁷.

Presiunea maselor populare asupra regimului burghezo-moșieresc, în continuă creștere, și neputința evidentă a guvernanților de a preîntîmpina acțiunile revoluționare proiectate au îngrijorat și pe diplomații străini acreditați pe lângă guvernul român.

Aceștia au făcut, în această perioadă, numeroase intervenții pe lângă Guvernul provizoriu și Comandamentul Armatelor Ruse. S-au remarcat în această direcție, așa după cum aprecia N. Iorga, stăruințele însărcinatului cu afaceri ale americanilor colonelul Andrews¹⁰⁸.

Ca rezultat al acestor acțiuni, în ziua de 5 mai, ministrul de război al Guvernului provizoriu a cerut printr-un ordin expres comandamentului superior al armatelor ruse de pe frontul românesc „să ia cele mai serioase măsuri pentru ca soldații ruși să nu facă manifestații”, și să se abțină de la acordarea oricărui sprijin acțiunilor întreprinse de specialiști și de masele populare din România¹⁰⁹. Primind aceste instrucțiuni categorice, Comitetul revoluționar rus a convocat, în seara zilei de 5 mai, o întrunire în sala „Pastia”, la care au participat aproximativ 500 de soldați și ofițeri ruși¹¹⁰. Discuțiile care s-au purtat pe marginea directivelor Guvernului provizoriu au fost contradictorii, reflectînd însăși componența eterogenă a comitetului revoluționar al soldaților ruși¹¹¹. În discursuri s-a pri-

¹⁰¹ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, vol. 7, f. 6.

¹⁰² Arh. Centrale ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 151 (h Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, mapa 14, f. 11).

¹⁰³ Ibidem, f. 27.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 14.

¹⁰⁵ Ibidem, dos. 870, vol. 7, f. 7.

¹⁰⁶ Ibidem, dos. 870, mapa 14, f. 12.

¹⁰⁷ Ibidem, dos. 870, vol. 7, f. 6.

¹⁰⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 383—384.

¹⁰⁹ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 133.

¹¹⁰ Ibidem, f. 106—112.

¹¹¹ În cursul alegerilor pentru Adunarea Constituantă, bolșevicii au obținut numai 15% din voturi, esserii au obținut 59%, iar menșevicii 4% (Arh. Centrale de Stat a Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, unit. păstrare 151,—în Arh. I.S.I.S.P., fond. 2, dos. 870, mapa 14, fila 10).

mit punctul de vedere potrivit căruia armatele ruse nu trebuiau să ofere nici un pretext de amestec în afacerile interne ale României. Ca urmare, acțiunea de sprijinire a socialiștilor români a fost contramandată, soldații ruși au fost consemnați în cazărmi¹¹². La această întrunire au participat și cîțiva ofițeri francezi, care, la rîndul lor, s-au străduit să determine pe soldații ruși să „înceteze orice sprijinire a campaniei antimonarhice din România”¹¹³. Toate acestea au permis diplomatului francez de la Iași să-și înștiințeze guvernul că „s-au luat toate măsurile ca să se paralizeze scopul socialiștilor”¹¹⁴. La rîndul lor, autoritățile românești au înăsprit teroarea și măsurile de pază. În noaptea de 5 spre 6 mai s-au făcut cîteva arestări în rîndurile socialiștilor români¹¹⁵ care — după cum consemnau rapoartele oficiale — și-au sporit eforturile pentru a scoate masele de lucrători în stradă¹¹⁶. S-a preconizat, de asemenea, introducerea unor măsuri restrictive la circulație pe străzile Iașului¹¹⁷.

Cu toate acestea, guvernării români nu se simțeau mai în siguranță, cunoscînd starea de spirit din rîndul maselor, ostilitatea acestora față de politica reacționară. Generalul N. Petala, comandantul armatelor române din zona orașului Iași, neavînd încredere în soldați se simțea neputincios. Solicitat de guvern să intervină în cazul unor încercări de a-l detronea pe rege, el a declarat că „nu-și ia răspunderea situației”¹¹⁸. Aceeași derută cuprinsese întreg aparatul burghezo-moșieresc. „Ministerul stătea în completă neacțiune, și Duca își frîngea mîinile”¹¹⁹, arăta N. Iorga, referindu-se la aceste evenimente. Întrucît nici consfătuirea dintre rege și diplomații statelor aliate, convocată la reședința regală, nu a avut darul să întărească certitudinea guvernărilor români că măsurile represive luate vor da rezultatele scontate, la propunerea lui Iorga, pentru a doua oară în decurs de o săptămînă, regele s-a văzut nevoit să fugă din Iași, căutîndu-și refugiul de data aceasta la Cartierul general al Armatei a II-a de sub comanda generalului Averescu¹²⁰. Regele ducea pe front o proclamație, adoptată de guvern, în care se recunoștea oficial intenția autorităților de a înfăptui reforma agrară și de a aduce modificări legii electorale, în sensul acordării votului universal¹²¹. Acest lucru constituie un prim cîștig obținut de socialiști în cadrul noii acțiuni organizate. Fuga regelui și spaima care cuprinsese clasele dominante sînt elemente esențiale care dovedesc puternica presiune pe care masele o exercitau în această perioadă asupra regimului burghezo-moșieresc.

Dar și de data aceasta condițiile favorabile create prin deruta claselor dominante și avîntul revoluționar al maselor nu au putut fi folosite integral. Acest lucru se datorește tuturor factorilor amintiți cît și inconsecvenței socialiștilor români, care în dimineața zilei de 6 mai nu au mai

¹¹² Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 106—112.

¹¹³ *Ibidem*, f. 142.

¹¹⁴ *Ibidem.*, fond. 95, dos. 33102, vol. II, f. 7, 107—114; Arh. I. S. I. S. P., cota A I—3.

¹¹⁵ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 123.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 145.

¹¹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 383—384.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ N. Iorga arată că proclamația a fost redactată de el (*Ibidem*); vezi și *Supt trei regi. Istoria unei lupte pentru un ideal moral și național*, București, 1932, p. 242—243.

apelat la mase, deși potrivit unor rapoarte ale poliției — muncitorii de la C.F.R., din unele secții ale Arsenalului Armatei și din alte întreprinderi, în ciuda regimului de război, nu au intrat în această zi la lucru¹²².

Cu toate acestea, importanța acestei noi acțiuni cu caracter revoluționar nu poate fi contestată, chiar dacă rezultatele sale sînt privite doar prin prisma presiunii extraordinare exercitate de masele muncitoare asupra autorităților guvernamentale. Se adaugă la aceasta intensă activitate propagandistică desfășurată cu acest prilej, care a contribuit într-o însemnată măsură la maturizarea conștiinței de clasă a proletariatului român, stimulînd lupta maselor muncitoare împotriva regimului burghezo-moșieresc, pentru obținerea unor revendicări economice și libertăți politice.

Prin amploarea și caracterul lor, acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare din Moldova, desfășurate la 1 Mai și în zilele următoare, au constituit un semnal de alarmă pentru clasele conducătoare burghezo-moșierești. Pentru a preveni repetarea unor atari evenimente autoritățile au luat noi măsuri de corecțiuni împotriva clasei muncitoare. Măsurile represive luate au vizat în primul rînd pe muncitorii socialiști, pe foștii membri ai Partidului Social-Democrat. Un anumit rol în acest sens l-au jucat diplomații puterilor aliate, prin „sfaturile” pe care le-au dat autorităților românești¹²³. Astfel, referindu-se la evenimentele revoluționare legate de ziua de 1 Mai, cînd „au avut loc mișcări și manifestații turbulente la care au luat parte și cetățeni români”¹²⁴ și „pentru a înlătura neajunsurile ce s-ar putea naște în împrejurările prin care trecem”¹²⁵, la indicațiile guvernului, Marele Cartier general al Armatei a dat o ordonanță prin care cerea să se ia împotriva propagandiștilor și membrilor partidului socialist „cele mai severe măsuri la cea mai mică infraacțiune”¹²⁶. Printre aceste măsuri Ordonanța Marelui Cartier General recomanda autorităților civile și militare să treacă la îndepărtarea socialiștilor revoluționari care luaseră parte la organizarea și desfășurarea acțiunilor amintite, din centre mari și populate și trimiterea lor „în altele mai puțin aglomerate unde propaganda lor nu ar putea să aibă consecințe apreciable”¹²⁷.

Pe baza acestor hotărîri, și cu scopul evident de a înspăimînta masele, autoritățile burghezo-moșierești au trecut în cursul lunii mai 1917 la asasinarea unui număr de socialiști. Astfel, fără nici un temei juridic și după o procedură foarte sumară, Curtea Marțială a Armatei a II-a din Bacău a condamnat la moarte 33 de oameni, dintre care 7 erau cunoscuți muncitori socialiști din localitate, acuzați că ar fi făcut, chipurile, spionaj în favoarea armatelor germane¹²⁸. Cu tot protestul maselor, execuția a avut loc în ziua de 25 mai 1917¹²⁹.

Cu două săptămîni mai de vreme fusese asasinat cunoscutul socialist Max Vexler. Arestat în noaptea de 5—6 mai ca unul dintre organi-

¹²² Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 168.

¹²³ *Ibidem*, fond. 95, dos. 33102, vol. II, f. 108.

¹²⁴ *Ibidem*, vol. I, f. 39, 56, 69, 102.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ *Ibidem*, vol. II, f. 111.

¹²⁷ *Ibidem*, vol. I, f. 39, 56, 69, 102.

¹²⁸ *Ibidem*, fond. 56, dos. 5922, f. 12.

¹²⁹ *Ibidem*.

zatorii și participanții la acțiunile revoluționare de la 1 Mai și cele ulterioare legate de această dată¹³⁰, din ordinul ministrului de război Vintilă Brătianu, Max Vaxler a fost trimis pe front cu următoarea caracterizare: „Acest individ este un pericolos propagandist socialist și în consecință trebuie să nu fie în contact cu meseriașii sau lucrătorii, fiind foarte aproape supravegheat”¹³¹. Scurt timp după aceasta, fiind caracterizat de superiori drept „soldat de rea credință”¹³², a fost asasinat în ziua de 14 mai 1917 sub pretextul fugii de sub escortă¹³³. Numeroși alți socialiști, printre care Alex. Dobrogeanu-Gherea, au fost arestați și judecați de curțile marțiale¹³⁴.

Departate de a da roadele scontate de autorități, execuțiile și prigonirea muncitorilor socialiști au produs un nou val de nemulțumire și revoltă în rândurile maselor muncitoare, care s-au ridicat cu și mai multă vigoare la luptă împotriva regimului burghezo-moșieresc. Avînd concursul soldaților revoluționari ruși, socialiștii au organizat în majoritatea centrelor urbane din Moldova—Iasi, Bacău, Roman, P. Neamț, Moinești etc.—puternice întruniri și manifestații de protest în care miile de participanți au cerut încetarea persecuțiilor și interzicerea pedepsei cu moartea în România¹³⁵. O contribuție însemnată la organizarea acestor acțiuni a adus-o M. Gh. Bujor, reîntors la Iasi în cea de a doua jumătate a lunii mai¹³⁶.

În legătură directă cu evenimentele de care ne ocupăm, au fost difuzate în această perioadă și o serie de materiale propagandistice. Prin consecințele lor pe plan social, asupra stării de spirit a maselor ce le citeau, manifestele editate și difuzate de socialiști în această perioadă au adus o contribuție de seamă la activitatea de lămurire și educare a maselor populare. Dintre acestea cea mai largă răspîndire au avut-o manifestele intitulate *Cetățeni*. În primul document cu acest titlu se face o expunere succintă a evenimentelor desfășurate la Iasi în ziua de 1 Mai, subliniindu-se caracterul revoluționar. Evenimentele de la Iasi, se arată în manifest, au dovedit voința de luptă a poporului român împotriva prăpastiei în care fusese aruncat „de o stăpînire nevrednică, putredă, egoistă, lacomă și criminală”, pentru cîncerirea drepturilor economice și a libertăților politice, care să-i permită „să se poată singur conduce și să-și poată așeza singur temeliele unei vieți noi”¹³⁷. Către sfîrșitul lunii mai au fost difuzate alte manifeste, purtînd același titlu, dar cu conținut deosebit. În ele se făcea un aspru rechizitoriu la adresa regimului burghezo-moșieresc pentru asasinarea lui Max Vexler, a celorlalți cetățeni și socialiști din orașul Bacău¹³⁸. „Deasupra cenzurei, care pune tuturor călușul în gură, deasupra oricărei furii și deasupra oricărei opreliști, se ridică unanim conștiința noastră curată, cinstită și dreaptă, conștiința umană ultragiată, înfiorată și răzbunătoare, aruncînd în fața

¹³⁰ Arh. I. S. I. S. P., cota A I—3.

¹³¹ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 95, dos. 33102, vol. I, f. 12, 21, 32, 52, 58, 59.

¹³² Ibidem, vol. II, f. 112.

¹³³ Ibidem, f. 114; vezi și „Calendarul muncii”, 1920, p. 65—66.

¹³⁴ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 15—16; dos. 801, vol. III, f. 26.

¹³⁵ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5922, f. 92, 233, 269; Arh. Centrale de Stat ale Armatei Sovietice, fond. 28361, inv. 2, inv. unit. păstrare 149, 151 (în Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 1—16); dos. 870, mapa 14, F. 1—32); vezi și „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P. M. R.”, 1956, nr. 5, p. 159—167.

¹³⁶ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, mapa 14, f. 11, 14.

¹³⁷ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5922, f. 153; Arh. I. S. I. S. P., cota A I—2.

¹³⁸ Arh. I. S. I. S. P., cota A I—3.

celor vinovați toată acuzarea și tot oprobriul faptei lor” — se arăta în manifest. „*Să facem să se știe că faptele sîngeroase ne umple de oroare, că ne scuturăm de orice solidaritate cu ucigașii! Să luptăm pentru cucerirea garanțiilor celor mai elementare ale omului, căci azi în România oligarho-constituțională nu mai există siguranța domiciliului, a persoanei și a vieții*”.

Aria de răspîndire a materialului propagandistic a fost foarte largă, cuprinzînd principalele centre economice din Moldova: Iași, Roman, Tg. Ocna, Bacău, Fălticeni, Leahova, Covurlui, Bicăz, Galați, Suceava, în comunele Simionești, Cordon, Șerbănești, Gherăești din jurul Romanului, prin gări, în trenurile de persoane de pe linia Pașcani-Iași, Roman-Burdujeni ș. a. m. d.¹³⁹. În legătură cu răspîndirea acestor manifeste — cu rol însemnat în activitatea propagandistică — se impun două precizări: în primul rînd că în majoritatea cazurilor ele au fost difuzate de socialiștii români, de muncitorii din diferite întreprinderi¹⁴⁰, și în al doilea rînd că ele au cunoscut o arie de răspîndire largă în rîndurile soldaților¹⁴¹ și ale țăranilor¹⁴², ceea ce evidențiază — spre deosebire de activitatea organizatorică consacrată zilei de 1 Mai — importanța pe care socialiștii români o acordau, de data aceasta, activității propagandistice în mijlocul acestor pături sociale.

Căpătînd proporții de masă, nemulțumirile provocate de terorizarea mișcării muncitorești au determinat pe guvernanți să bată în retragere. Astfel, luînd în discuție măsurile ce trebuiau adoptate pentru potolirea manifestațiilor de protest, Consiliul de coroană a adoptat o hotărîre în sensul abrogării în România a pedepsei capitale¹⁴³.

Caracterul de masă, combativitatea revoluționară și perioada istorică în care s-au desfășurat imprimă acțiunilor revoluționare organizate în cursul lunii mai 1917 o însemnătate deosebită în cadrul mișcării muncitorești, importanță care poate fi urmărită de-a lungul mai multor coordonate. În primul rînd, din documente se desprinde concluzia că atît manifestările populare de la 1 Mai 1917, cît și acțiunile ulterioare organizate în cursul acestei luni au constituit semnalul unor puternice acțiuni revoluționare și revendicative ale proletariatului român. La Iași, de pildă, în zilele care au urmat marei manifestații de la 1 Mai, oamenii muncii din diferite întreprinderi s-au ridicat cu hotărîre, cerînd autorităților satisfacerea unor revendicări economice și politice: „De cînd cu mișcările socialiste la noi se arată într-un raport al organelor de poliție din Iași — , mai mulți lucrători de pe la diferite fabrici încearcă să-și revendice drepturi mai largi asupra prețului și tratamentului din fabrici, care, de altfel — se recunoaște în raport — , lasă mult de dorit. Se protestează și se fac reclamații care în ultimile zile au devenit cam numeroase”¹⁴⁴. Muncitorii de la Arsenalul Armatei, de la fabrica „Fortuna” ș. a. au adresat motiuni de protest în care cereau îmbunătățirea condițiilor de muncă, salariilor, desființarea

¹³⁹ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5923, f. 141—144, 157, 158, 162, 171, 179, 227, 248—251, 266; fond. 28, dos. 9324, f. 1, 3, 73; fond. 56, dos. 5923, f. 23, 10—11, 17.

¹⁴⁰ Ibidem, dos. 5922, f. 179, 277.

¹⁴¹ Ibidem, f. 157, 158, 229.

¹⁴² Arh. C. C. al P. C. R., fond. 28, dos. 9324, f. 3; fond. 56, dos. 5922, f. 227.

¹⁴³ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 870, f. 16.

¹⁴⁴ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 56, dos. 5921, f. 87.

bătăilor, a reținerilor de tot felul din salariile de mizerie ș. a. m. d.¹⁴⁵. „Lucrătorii de la Căile Ferate «Frumoasa» — se arată într-o notă de poliție, din mai — la o întrunire socialistă ce s-a ținut s-au pronunțat violent contra conducerii întreprinderii, cerînd spor de salar și reducerea orelor de lucru”¹⁴⁶. Multe din aceste proteste au fost trimise regelui și familiei regelui¹⁴⁷.

Acțiunea protestatară, revendicativă luase o asemenea amploare încît, adeseori, autoritățile s-au văzut nevoite să satisfacă parte din aceste doleanțe dînd, astfel, cîștig de cauză muncitorilor¹⁴⁸. În această ordine de idei rămîne semnificativ faptul că însăși „proclamația către armată”, în care se promitea împroprietărirea țăranilor și schimbarea legii electorale, în direcția acordării votului universal, a fost semnată de rege în chiar dimineața zilei de 6 mai, cînd fugea pentru a doua oară din Iași¹⁴⁹. Referindu-se la această problemă, N. Iorga arăta că această proclamație era rezultatul „tulburărilor ce se pregăteau”, întrucît I. Brătianu refuzase pînă la acea dată să consemneze aceste promisiuni, prin semnarea unui act oficial¹⁵⁰.

Avînd în esența lor un puternic caracter politic revoluționar, aceste acțiuni au evidențiat, pe de altă parte, ostilitatea profundă a maselor populare față de regimul burghezo-moșieresc, năzuință unanimă a oamenilor muncii spre înfăptuirea unui regim democratic, republican. Fuga regelui, panica autorităților, măsurile cu caracter represiv, cît și satisfacerea unor revendicări, printre care și abolirea pedepsei cu moartea, rămîn fapte semnificative în acest sens. Ecoul evenimentelor din Moldova din luna Mai 1917 a depășit granițele propriu-zise ale acestei regiuni, producînd „o profundă impresie și în teritoriul ocupat”¹⁵¹.

În sfîrșit, trebuie reținută importanța activității propagandistice desfășurată de socialiști în rîndurile maselor muncitoare. Deși în această perioadă istorică încă nu se creaseră condițiile obiective și subiective necesare transformărilor revoluționare preconizate de socialiști în literatura propagandistică, însemnătatea acestor materiale — cu largă arie de răspîndire — rămîne incontestabilă atît din punct de vedere al stimulării luptei maselor muncitoare pentru revendicări economice și general-democratice, cît și din cel al procesului de clarificare ideologică în cadrul mișcării muncitorești.

Generate de situația social-economică internă, specifică țării noastre în această perioadă, acțiunile revoluționare desfășurate de oamenii muncii din Moldova în cursul lunii mai 1917 apar din toate aceste puncte de vedere ca un semnal pentru avîntul pe care mișcarea muncitorească din România îl va cunoaște începînd cu anul următor — 1918, avînt la capătul căruia procesul legic de afirmare și maturizare a contradicțiilor de clasă și a luptei revoluționare se va concretiza în crearea Partidului Comunist Român în 1921 — moment cu o deosebită semnificație politică pentru întreaga dezvoltare ulterioară a istoriei contemporane a României.

¹⁴⁵ Arh. C.C. a P.C.R., fond. 56, dos. 5921,

¹⁴⁶ Ibidem, f. 121.

¹⁴⁷ Ibidem, f. 87.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 383-384.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Arh. I. S. I. S. P., fond. 2, dos. 501, vol. III, f. 26.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACȚIUNILOR DE SOLIDARITATE ALE OAMENILOR MUNCII DIN ROMÂNIA CU MAREA REVOLUȚIE SOCIALISTĂ DIN OCTOMBRIE (1918—1920)

DE

ECATERINA CIMPONERIU

Istorică victorie a proletariatului din Rusia a însemnat o cotitură radicală în destinele mișcării muncitorești internaționale. Ea a avut o puternică influență asupra desfășurării uriașului val revoluționar impulsiv în perioada primului război mondial de ascuțirea tuturor contradicțiilor capitalismului, înarmînd cu obiective noi, îndrăznețe și realizabile pe militanții revoluționari, trezind speranță în inimile a sute de milioane de exploatați din lumea întreagă. Imediat după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie s-a născut pe plan mondial o puternică mișcare de solidarizare, de apărare a primei revoluții socialiste victorioase. În această mișcare un rol important le-a revenit și maselor muncitoare din țara noastră.

Multe lucrări ale istoriografiei noi, socialiste, se ocupă cu diferite aspecte ale influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra mișcării muncitorești din România și cu acțiunile oamenilor muncii din țara noastră de solidarizare cu Rusia Sovietică în primii ani ai existenței sale¹.

¹ În afara volumelor de documente privind istoria mișcării muncitorești din România din anii 1916—1921 editate de Institutul de științe istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R. și a unor documente apărute în „Analele” aceluiași institut, în 1957, nr. 5, și „Revista Arhivelor” 1959, nr. 2 și 1961, nr. 1, precum și în afara lucrărilor colective care tratează diferitele aspecte ale problemei, ca de pildă *Contribuții la studiul influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în România*, E. S. P. L. P., București, 1957 sau *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, Edit. Academiei R. P. R., București, 1964, *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. II Edit. Academiei R. P. R., București, 1962, aș vrea să citez numai unele titluri: M. Gh. Bujor, *În sprijinul revoluției*, „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C. C. al P. C. R.” (în continuare se va cita „Anale”) nr. 5, 1957; V. Cheresteșiu, *Clasa muncitoare din România și revoluția proletară din Ungaria*, în „Anale”, nr. 2, 1959; P. Constantinescu-Iași, *Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra mișcării revoluționare din România între anii 1917—1921*, Edit. Științifică, București, 1957; V. Liveanu, *1918. Din istoria luptelor revoluționare din România*, Edit. Politică, București, 1960; Tr. Lungu și M. Rusenescu, *Acțiuni de luptă ale țărănimii din România între 1917—1921*, în „Studii” nr. 2, 1961; Gh. Unc. *Solidaritatea maselor muncitoare din România cu Rusia Sovietică 1918—1920*, „Anale”, nr. 1—2, 1961; V. A. Varga, *Avântul mișcării revoluționare din România în anii 1917—1921*, „Anale” nr. 1—2, 1961.

Articolul de față își pune ca sarcină să contribuie la cunoașterea acestor probleme prin prezentarea și analizarea citorva materiale documentare.

Adâncirea contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-moșieresc cauzată de distrugerile războiului, de dezorganizarea activității economice și înrăutățirea situației materiale a maselor a determinat în anii 1917-1920 o creștere impetuoasă a mișcării revoluționare în România². Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a dat un impuls puternic acestei mișcări.

Pe tot întinsul țării—atât în Moldova cât și în Dobrogea, Muntenia și Oltenia ocupate de trupele germane, precum și în Bucovina, Transilvania și în Banat, unde lupta de clasă a proletariatului se împletea strâns cu lupta pentru scuturarea jugului habsburgic — au avut loc în noiembrie și decembrie 1917 mitinguri și manifestații în care masele salutau cu entuziasm victoria revoluției socialiste în Rusia și primele măsuri ale statului sovietic: decretul asupra păcii, decretul asupra pământului, precum și ieșirea Rusiei Sovietice din războiul imperialist.

Cunoscutul manifest al grupului de maximaliști din decembrie 1917 care începe cu cuvintele: „Strigați și cântați de bucurie!” și care exprimă solidaritatea cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și angajamentul de a lupta în spiritul internaționalismului proletar pentru apărarea revoluției ruse și pentru pace între popoare³, nu exprimă numai entuziasmul elementelor înaintate din mișcarea noastră muncitorească, ci și starea de spirit a maselor largi. El a fost, de altfel, precedat de alte manifeste tipărite clandestin în Moldova, Muntenia și Transilvania, încă în luna noiembrie 1917, de chemări la revoluție „după exemplul proletariatului din Rusia” și la solidarizare cu primul stat socialist⁴.

În primele luni ale anului 1918, în Moldova a început un val de greve și manifestații ale muncitorilor și țăranilor înfrățiți cu unitățile revoluționare ale armatei ruse, răscoale în flotă etc., care au înspăimântat clasele exploatoare. Scrisoarea adresată în aprilie 1918 de către muncitorul socialist Alexandru Spiridon soției sale, rămasă în zona ocupată de nemți, reflectă această situație și starea de spirit a maselor. El arată între altele că, în urma acțiunilor lor greviste, 27 000 de muncitori din această regiune au fost demobilizați și se vor întoarce în curând acasă, arzînd de dorința înfăptuirii „zilei celei mari a libertății și egalității”. În același timp el relatează că mii de muncitori, țărani și ostași, care se aflau în regiunea Odesei și în partea de sud a Ucrainei, s-au înrolat în rîndul detașamentelor revoluționare conduse de M. Gh. Bujor și de C. Rakovski, pentru apărarea republicii socialiste ruse de atacurile contrarevoluționarilor⁵.

În vara anului 1918 mișcarea grevistă din Moldova s-a întesit; în iunie au avut loc greve de protest ale marinarilor și muncitorilor din docurile de la Galați, care refuzau să încarce șleपुरi și vapoare cu muniții pentru trupele germane din Ucraina⁶. În iulie a avut loc o grevă generală în toate

² Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român—continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 22.

³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 71—73.

⁴ Arh. C. C. al P. C. R., fond 28, dos. 5936/1917.

⁵ Ibidem, dos. 169 1918.

⁶ Ibidem, fond. 5, dos. 751.

docurile ; pe lângă revendicările cu caracter economic, greviștii cereau libertate de organizare, drepturi democratice și își exprimau împotrivirea față de planurile de atragere a României de Puterile Centrale la intervenția împotriva Rusiei Sovietice⁷.

În același timp, în ciuda prezenței trupelor de ocupație, luptele pentru izgonirea armatei germane, împotriva jafului, a mizeriei și a terorii, și acțiunile de solidarizare cu Revoluția din Octombrie creșteau și în Muntenia. În fruntea lor stăteau socialiștii însuflețiți de un puternic spirit revoluționar ca Alecu Constantinescu, Leonte Filipescu, I. C. Frimu, G. Vasilescu-Vasia, Atanasie Grecu, Gheorghe Mănescu, Iancu Olteanu, Aurel Nicolaescu, Constantin Popovici, Gheorghe Cristescu, Vasile Aganoste, Vasile Boiangiu, Dumitru Pop, Teodor Iordăchescu ș. a.⁸ La București au fost răspândite manifeste și broșuri ilegale (ziarele socialiste și muncitorești fiind interzise) prin care se exprimau simpatia față de revoluția din Rusia⁹. Sub conducerea elementelor revoluționare din mișcarea socialistă, în vara anului 1918 se desfășoară puternice lupte greviste și manifestații de simpatie și solidarizare cu Rusia Sovietică la București și în Valea Prahovei.

În prima jumătate a anului 1918, a avut loc și în Transilvania o serie de acțiuni de solidarizare cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. La greva generală politică împotriva guvernului habsburgic — care tărăgâna încheierea păcii cu Rusia Sovietică și împotriva poftelor imperialiste manifestate de Puterile Centrale la tratativele de la Brest-Litovsk —, inițiată în ianuarie de grupele revoluționare, au luat parte toți muncitorii din această provincie¹⁰. În multe localități ca Timișoara, Arad, Lupeni, Petroșani, Reșița ș. a. cu ocazia grevelor și a manifestațiilor din lunile care au urmat muncitorii români, maghiari și germani defilau pe străzile orașelor braț la braț cu prizonierii ruși¹¹.

În octombrie și noiembrie 1918 au loc în toată țara mari acțiuni greviste și manifestații cu caracter revoluționar și de solidarizare cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. În același timp aripa revoluționară din sânul Partidului Socialist înregistrează succese însemnate în lupta pentru transformarea acestuia într-un partid consecvent revoluționar, comunist. Ea a reușit să impună adoptarea unei declarații de principii care sublinia necesitatea instaurării dictaturii proletariatului. Declarația releva faptul că revoluția proletară din Rusia constituie semnalul pentru începerea revoluțiilor socialiste din lumea întreagă, exprima solidaritatea socialiștilor din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și cu Partidul Comunist din Rusia¹². Scrisorile de aderare la declarația de principii a secțiunilor Partidului Socialist din Brăila¹³, Ploiești, Galați ș. a.¹⁴ erau pătrunse de spiritul de solidaritate cu Revoluția din Octombrie.

⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 751, f. 11.

⁸ Ibidem, fond. 28, dos. 2230/1918.

⁹ V. Liveanu, *Mișcarea muncitorească din București în anii 1917—1921*, în „Studii” nr. 5, 1959.

¹⁰ *A magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese ale mișcării muncitorești din Ungaria), vol. 5, Budapesta, 1956, p. 61.

¹¹ Ibidem, p. 148—152.

¹² „Socialismul” din 9/22 decembrie 1918.

¹³ Arh. C. C. al P. C. R. fond. 28, dos. 930, f. 77.

¹⁴ Ibidem, dos. 864, f. 41.

În timpul grevelor și demonstrațiilor din decembrie 1918 din București, Valea Prahovei, Iași, Turnu Severin și alte centre industriale — care au avut un puternic caracter politic, impunând ziua de muncă de 8 ore, recunoașterea sindicatelor și a consiliilor muncitorești — muncitorii și-au exprimat de asemenea, în forme din cele mai variate, solidaritatea cu revoluția rusă¹⁵. Masacrul de la 13 decembrie, arestările în masă care i-au urmat, întemnițarea conducătorilor Partidului Socialist nu au putut stăvilii activitatea revoluționară a maselor. Mitinguri de protest în contra masacrului de la 13 decembrie au avut loc în toate colțurile țării. În spirit internaționalist, la unele din aceste mitinguri, de pildă la Ploiești¹⁶, Galați, Brăila etc. au luat parte și soldați francezi, în rîndurile cărora procesul de radicalizare și de dezvoltare a spiritului revoluționar făcea progrese¹⁷. În cuvîntări se adresau saluturi călduroase revoluției socialiste din Rusia, iar soldații erau îndemnați să refuze a lupta împotriva tînărului stat socialist¹⁸.

Semnificative pentru starea de spirit, buletinele Marelui Cartier General exprimau îngrijorarea șefilor armatei că dacă armata ar trebui să lupte împotriva Rusiei Sovietice, mulți soldați ar dezerta, iar alții dintre cei întorși acasă ar ajuta „să pătrundă și mai ușor socialismul în țară”¹⁹. Biroul 2 Contrainformații atrăgea atenția asupra răspîndirii ideilor bolșevice și de simpatie cu Rusia Sovietică în Regimentul 53 din Iași²⁰. Concludentă pentru înțelegerea atmosferei care domnea în armată la sfîrșitul anului 1918 este o scrisoare adresată de sergenți, caporali și soldați ai diviziei a IX-a către generalul comandant de divizie. Ostașii care luptaseră la Mărășești cer să se ia măsuri imediate, să fie demobilizați și să nu fie duși în Rusia, împotriva bolșevicilor „care luptă pentru dreptate”²¹. Importanța pe care revoluționarii români au acordat-o sprijinirii primului stat socialist se reflecta și într-un manifest adresat în această perioadă de socialistii români ostașilor francezi care se găseau pe teritoriul țării noastre și în care erau chemați să refuze participarea la intervenția antisovietică²². De altfel, în aprilie 1918, sub presiunea răscoalelor din rîndurile propriei armate și a succeselor armatei roșii, guvernul francez a fost nevoit să-și retragă trupele din Rusia și să se limiteze la sprijinirea celorlalte forțe care luptau contra statului sovietic.

Paginile unui scurt articol nu pot să redea decît o palidă reflectare a vieții reale, tumultuoase din această perioadă. De aceea trebuie să ne mulțumim cu relatarea sumară a revendicărilor, obiectivelor, lozincilor sub care au decurs numai unele din nenumăratele adunări și manifestații ale anului revoluționar 1919. În luna februarie a aceluiași an a avut loc, de pildă, în întreaga țară manifestații cu ocazia înmormîntării lui I. C. Frimu. Protestînd împotriva uciderii lui Frimu, manifestanții cereau drepturi democratice și își exprimau solidaritatea cu Revoluția din Octombrie²³.

¹⁵ *Documente din istoria P. C. R. 1917 — 1922*, vol. I, E. P. L. P., București, 1953, p. 122—126.

¹⁶ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 5, dos. 748, f. 69.

¹⁷ Ibidem, f. 61.

¹⁸ Ibidem, fond. 28, dos. 925, f. 103—104.

¹⁹ Ibidem, fond. 5, dos. 748, f. 3.

²⁰ Ibidem, f. 82.

²¹ Ibidem, fond. 28, dos. 19, f. 108.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, fond. 5, dos. 752, f. 85.

Și sărbătorirea zilei de 1 Mai 1919 a decurs sub lozinka continuării luptei împotriva regimului burghezo-moșieresc și a solidarizării cu Rusia și Ungaria Sovietică. Sub aceste lozinci manifestează 30 000 de muncitori la București și alte zeci de mii la Ploiești, Cîmpina, Iași, Galați, Brăila, Sibiu, Cluj, Reșița, Petroșani, Lupeni ș. a.²⁴ Rezoluția mitingului ținut cu această ocazie la Galați se termină cu cuvinte înflăcărâte: „Salut frățesc proletariatului din lumea întreagă care serbează sfânta zi de azi încă sub stăpînirea burgheziei și în deosebi proletarilor stăpîni pe sine. Tritem salutul plin de admirație și îmbărbătare tovarășilor închiși și condamnați de clica stăpînitoare de la noi și de pretutindeni”. În continuare se arată că proletariatul român se desolidarizează de războiul dus de imperialiști împotriva revoluției din Rusia și Ungaria și apelează la proletariatul mondial pentru a împiedica cu forțe unite înăbușirea lor²⁵.

Acțiunile de simpatie față de Revoluția din Octombrie s-au îmbinat în martie—august 1919 cu cele de protest împotriva intervenției deslănțuite de imperialiștii Antantei împotriva revoluției socialiste din Ungaria la care a participat și guvernul burghezo-moșieresc român. O deosebită importanță în acest sens a avut greva generală de la 21 iulie 1919. În această zi, din inițiativa Internaționalei a III-a, în întreaga Europă are loc o grevă de solidaritate cu revoluțiile socialiste din Rusia și din Ungaria. Partidul Socialist organizează în toate centrele industriale greve și puternice manifestații de solidarizare și de protest împotriva intervențiilor contrarevoluționare²⁶. La marele miting ținut la Ploiești, în ziua de 21 iulie, este votată o moțiune prin care greviștii cer demobilizarea imediată a armatelor, retragerea trupelor din Ungaria și împiedecarea trimerii lor în Rusia, „pentru ca nimeni să nu se amestece acolo unde tovarășii noștri s-au deșteptat cu un ceas mai devreme decît noi”²⁷. Directorul general al Siguranței, raportînd despre evenimentele din iulie ministrului de Interne, arată că o lună mai tîrziu această grevă a tins să „ajute acțiunea comuniștilor din Ungaria și Rusia”²⁸. Subliniind faptul că elementele revoluționare stăpînesc nu numai organele locale ale Partidului Socialist, dar și Comitetul său Central, șeful Siguranței prevede o serie de măsuri noi pentru împiedicarea desfășurării activității revoluționare și de solidarizare cu țările în care au avut loc revoluții socialiste. Între acestea citez unele: supravegherea permanentă și o puternică contrapropagandă în primul rînd în întreprinderile statului și acele întreprinderi particulare care îndeplinesc servicii publice, pentru ca grevele să nu poată paraliza funcționarea aparatului de stat; împiedicarea formării sindicatelor roșii la C. F. R., Poștă, Telegraf, servicii de apă, lumină etc.; mobilizarea jandarmeriei pentru a împiedica orice propagandă socialistă la sate; arestarea dezertorilor, trimiterea în fața Curților Marțiale a participanților la batalionul revoluționar din Odesa²⁹.

Miscarea grevistă, avînd un puternic caracter politic, a continuat și în toamna anului 1919. Pe lîngă revendicările legate de îmbunătățirea situației economice, trei obiective politice principale caracterizează în această peri-

²⁴ „Socialismul” din 3 mai 1919.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, 23 iulie 1919.

²⁷ Arh. C. C. al P. C. R. fond 5, dos. 756, f. 386—387.

²⁸ Ibidem, dos. 755 f. 59.

²⁹ Ibidem, f. 60—67.

oadă majoritatea grevelor : a) protestul împotriva caracterului antidemocratic cu care liberalii pregăteau primele alegeri așa-zise „libere” ; b) lupta pentru legalizarea consiliilor muncitorești ; c) manifestarea simpatiei față de primul stat socialist. Astfel, cu ocazia grevelor din Ploiești, Galați, Birlad, din septembrie 1919 muncitorii cereau libertatea completă în campania electorală, retragerea armatei din fabrici, înlocuirea prefectilor reacționari, încheierea păcii cu Rusia Sovietică³⁰. Tot în septembrie are loc o grevă generală a metalurgiștilor din Capitală cu care se solidarizează și muncitorii de la Pirotehnia Armatei, R. M. S., moara „Assan”, „Vulcan”, „Haug”, „Lemaître” etc.³¹. În adunări ținute în curțile fabricilor, greviștii cer amânarea alegerilor pentru a da posibilitate socialiștilor să desfășoare în libertate propaganda lor electorală, ridicarea stării de asediu, desființarea cenzurii, normalizarea relațiilor cu republicile socialiste³².

În octombrie și noiembrie au avut loc greve cu revendicări asemănătoare la Baia-Mare, la Ocnele Șugatag, la minele de cărbuni de la Anina, la uzinele metalurgice din Reșița³³. Tot atunci au avut loc manifestații de solidarizare cu Rusia Sovietică la Sibiu, la Cluj și în alte centre industriale din Transilvania³⁴.

Acțiunile de solidarizare cu revoluția din Rusia sporesc în preajma celei de a II-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. La 16 octombrie 1919 are loc la București, în sala „Dacia”, un mare miting pentru încheierea păcii și pentru o politică de prietenie și bună vecinătate cu Rusia Sovietică³⁵. La 7 noiembrie mii de muncitori din capitală și-au exprimat din nou hotărîrea de a apăra Rusia Sovietică³⁶. La mitingul din 7 noiembrie din orașul Ploiești vorbitorii Al. Dobrogeanu-Gherea, Nicu Stroienescu, Emil Nicolau, Alexandru Dunăreanu, Emil Socor ș. a., demascînd teroarea, nerespectarea legilor de guvernul burghezo-moșieresc, chemau la luptă pentru împiedicarea intervenției împotriva Rusiei atît pe muncitorii cît și pe ostașii care se găseau în oraș³⁷.

La o adunare socialistă ținută în decembrie la Birlad la care participă mult tineret, profesorul P. Constantinescu-Iași vorbea despre succesele luptei pentru socialism pe plan național și internațional. El a arătat că burghezia și moșierimea se tem de mase și de aceea ar vrea ca revoluția socialistă din Rusia să fie înăbușită³⁸. La o adunare din Turnu-Severin, socialistul I. Oprescu afirma că dacă n-ar fi fost greva din 21 iulie „desigur că România ar fi intrat în viltoarea din Rusia ca să dea ajutor milităresc generalilor Denikin și Kolceac”³⁹. Această apreciere, chiar dacă nu era pe deplin exactă, reflectă importanța acordată de mișcarea muncitorească din țara noastră acțiunilor de solidaritate cu revoluția socialistă.

Acțiuni îndreptate împotriva politicii reacționare a guvernului au avut loc în tot decursul anului 1919 nu numai în orașe, dar și la sate. Analizînd

³⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 756, f. 440.

³¹ Ibidem, dos. 751, f. 19-20.

³² Ibidem, f. 23-24.

³³ Ibidem, dos. 756, f. 254.

³⁴ Arh. Ist. Centr. fond. Consiliul Dirigent, dos. 786/1919 și 781/1919.

³⁵ „Socialismul” din 18 octombrie 1919.

³⁶ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 5, dos. 754, f. 103.

³⁷ Ibidem, f. 266.

³⁸ Ibidem, dos 757, f. 575.

³⁹ Ibidem, dos. 756, f. 66.

numai unul din nenumăratele manifeste adresate țăranilor de către comitele județene ale partidului socialist, ne putem da seama că în această perioadă tactica partidului pentru făurirea alianței cu țărănimea muncitoare exprimă o mai bună înțelegere a faptului că — în revoluția populară care trebuia să aibă loc în România — o forță considerabilă nu numai prin numărul său dar și prin energiile sale revoluționare o formează masele țărănești. Un manifest al secției din Galați a Partidului Socialist din 1919 prevede ca tot pământul să intre de drept și de fapt, fără plată, în stăpinirea țăranilor, împreună cu vitele și clădirile de pe moșii. În același timp țăranii erau chemați să lupte, printre altele, pentru demobilizarea armatei, desființarea jandarmeriei rurale și să se solidarizeze cu revoluția din Rusia⁴⁰.

În toamna anului 1919 țăranii din satele județului Dîmbovița trimiteau delegații la prefectură cerind imediată împărțire a pământului moșieresc, încetarea imediată a chemărilor sub arme. În caz contrar, ei amenințau cu luarea pământurilor cu de la sine putere și „revoluție așa cum a fost și în Rusia”⁴¹. În salinile de pe lângă Sebeșul-Săsesc și din Șugatag, unde lucrau pe lângă țăranii din partea locului mulți țărani săraci din Maramureș și din regiunea moților, domnea, după cum raporta Centrul de instrucție a infanteriei, la 4 noiembrie 1919, Consiliului Dirigent, „o mentalitate îngrijorătoare contra domnilor și de solidarizare cu mișcările revoluționare, în special cu cea din Rusia”⁴².

Și în armată creștea spiritul de nesupunere, se înmulțeau răzvrătirile. Ca și muncitorii din fabrici și de pe ogoare, ostașii cer demobilizarea, pace, instaurarea unor rînduiri noi. Un manifest din primăvara anului 1919 exprimă clar năzuințele și sarcinile oamenilor muncii înrolați în armată. Chemîndu-i să nu răspundă ordinelor de mobilizare și să refuze să lupte împotriva revoluțiilor socialiste, manifestul îndeamnă ostașii să îndrepte armele împotriva burgheziei și moșierimii : „Luați toată puterea în minile voastre ! Trăiască înfrățirea între muncitorii și țăranii din toată lumea ! Trăiască lupta armată a tuturor celor asupriți împotriva asupritorilor !”⁴³.

Acțiunile maselor muncitoare din România de solidarizare cu revoluția socialistă din Rusia au continuat și în anul 1920. În ianuarie 1920, Partidul Socialist din România a adoptat o serie de noi rezoluții pentru normalizarea relațiilor cu Rusia Sovietică, pentru reluarea relațiilor economice și politice⁴⁴. În editura „Biblioteca socialistă” apare broșura lui M. Gh. Bujor (sub pseudonimul Frasin) : *Pacea cu Rusia Sovietică*.

În februarie 1920 au avut loc acțiuni puternice pentru normalizarea relațiilor cu Rusia Sovietică. În capitală, după mitingul din 29 februarie, 30 000 de cetățeni au manifestat pe străzile orașului cîntînd „Internaționala” și cerînd încheierea imediată a păcii cu Rusia Sovietică⁴⁵. Astfel de manifestații au avut loc aproape în toate orașele țării⁴⁶. La adunarea de la Galați, muncitorul I. Stoiculescu, exprimînd convingerea tuturor celor prezenți, protestează împotriva noilor mobilizări și arată că „socialiștii

⁴⁰ Arh. C. C. al P. C. R., fond 28, dos. 1263/1919.

⁴¹ Ibidem, fond 5, dos. 755, f. 725.

⁴² Arh. Ist. Centr., fond. Consiliul Dirigent, dos. 722/1919.

⁴³ Arh. C. C. al P. C. R., fond 5, dos. 754, f. 54.

⁴⁴ *Documente din istoria P. C. R. 1917—1922*, p. 139.

⁴⁵ Gh. Unc, *Lupta clasei muncitoare din România pentru apărarea statului sovietic în cea de a III-a campanie a Antantei*, în „Studii”, nr. 5, 1957.

⁴⁶ „Socialismul” din 3 martie 1920

nu vor lupta niciodată contra fraților lor ruși”, iar Gh. Niculescu-Mizil cere încheierea imediată a păcii cu Rusia relevînd că: „La o eventuală mobilizare, noi, socialiștii români, vom răspunde că nu mai mergem să vărsăm sîngele tovarășilor noștri”. După întîlnire are loc o manifestație „pentru pace și demobilizare generală”⁴⁷. La Focșani, Rîmnicu-Sărat, Tecuci, Turnu-Severin, Craiova etc. masele își manifestă simpatia față de Rusia Sovietică ce a ieșit victorioasă din războiul dus împotriva contrarevoluției⁴⁸.

În lunile februarie și martie 1920 în cazărmi circulau manifeste care cheamă soldații la solidarizare cu Rusia Sovietică și la înfrățire cu muncitorii și țăranii pentru cauza comună a socialismului⁴⁹. La Ploiești, Buhuși și Pașcani, unde în primele luni ale anului 1920 au avut loc mari greve, masele eliberează pe conducătorii lor arestați, protestează împotriva terorii și își exprimă solidaritatea cu revoluția din Rusia⁵⁰. La Iași și Roman au loc adunări în care conducătorii socialiști P. Constantinescu-Iași, dr. Ghelester ș. a. cer demobilizarea, tratative cu Rusia Sovietică⁵¹. La Ploiești, socialistul Gheorghe Mănescu îndeamnă pe ceferiști să nu execute încărcarea și transportul armelor destinate Poloniei ca să omoare pe frații ruși și ținînd brațele încrucișate la piept să spună: „noi vrem pace și nu vrem să ne facem părtași la crima voastră”⁵².

Poziția hotărîită a maselor a avut un rol important în determinarea guvernului Vaida de a intra în negocieri cu Rusia Sovietică. Guvernul Vaida a fost însă înlocuit de un guvern de mînă forte condus de generalul Averescu, care a reintrodus gărzile militare în fabrici, a elaborat noi legi anti-muncitorești, a operat arestări și în același timp a întrerupt tratativele cu Rusia Sovietică. Acțiunile maselor populare din primăvara și vara anului 1920 au fost îndreptate împotriva înăsprii terorii, mergînd pînă la revendicarea începerii imediate a unei greve generale politice pe întreaga țară. Manifestările de simpatie față de revoluția din octombrie au continuat. Astfel, la manifestația de 1 Mai din București, după cum se arată în ziarul „Socialismul”, au luat parte peste 80 000 de cetățeni cerînd printre altele pace cu Rusia Sovietică⁵³. Manifestații puternice au avut loc și la Iași, Cluj, Turnu-Severin, Sibiu și Reșița. Caracteristic pentru atmosfera care domnea printre muncitori sînt lozincile sub care au manifestat în acest an muncitorii din Valea Prahovei: „Vrem pace cu toate popoarele! Vrem școli pentru copii și nu măcelărirea lor! Vrem amnestie generală politică și militară! Vrem demobilizarea completă a armatei! Jos oligarhia! Trăiască Rusia Sovietică! Trăiască revoluția socialistă! Trăiască marele proletariat mondial!”⁵⁴

În septembrie 1920 muncitorii din Capitală au manifestat în fața Parlamentului pentru împiedicarea oricărui ajutor dat polonezilor și resturilor armatei generalului Wranghel⁵⁵. La Iași, Buzău și Galați manifestanții susțineau că dacă vor fi mobilizați vor trece cu arme și echipament de

⁴⁷ Arh. C. C. al P. C. R., fond 5, dos. 757, f. 725 și 780.

⁴⁸ Ibidem, f. 819.

⁴⁹ Ibidem dos. 757, f. 820.

⁵⁰ Ibidem, dos. 766, f. 65.

⁵¹ Ibidem, f. 44.

⁵² Ibidem, dos. 777, f. 154—159.

⁵³ „Socialismul” din 5 mai 1920.

⁵⁴ Arh. C. C. al P. C. R., fond 5, dos. 756, f. 159—161.

⁵⁵ „Socialismul” din 13 august 1920.

partea bolșevicilor și că „nu vor lăsa să treacă prin țară nici mercenari străini destinați să susțină acțiunea falită a intervenției”⁵⁶.

În octombrie 1920 guvernul polonez a cerut încheierea armistițiului. În noiembrie au fost lichidate armatele intervenționiste ale lui Petliura și Wrangel. Intervenția a luat sfârșit. Primul stat socialist a putut să-și îndrepte eforturile spre refacerea și consolidarea sa. Prima bătălie a tinărului stat socialist împotriva reacțiunii mondiale a fost câștigată prin lupta eroică a popoarelor sovietice. La această victorie au contribuit însă în mare măsură oamenii muncii din lumea întreagă și, între ei, muncitorii și țăranii români care în plin avânt revoluționar au dat un important ajutor cauzei revoluției din octombrie.

„PRAVDA” DESPRE MIȘCAREA REVOLUȚIONARĂ DIN ROMÂNIA (1917—1921)

DE

V. LIVEANU

În anii 1917—1921, ziarul „Pravda”, organul central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice oglindea în paginile sale, așa cum era firesc, în primul rînd lupta grea a maselor muncitoare din Rusia, conduse de bolșevici, pentru consolidarea noii Puteri Sovietice, pentru înfrîngerea contrarevoluției interne armate și a intervenției militare străine, pentru așezarea temeliiilor noii orînduiri sociale. În același timp, ziarul „Pravda” acorda o mare atenție luptelor revoluționare, mișcării muncitorești din celelalte țări. În acei ani, în care condițiile obiective din multe țări erau favorabile unor mari ridicări ale maselor, în mișcarea revoluționară internațională exista nădejdea — neîmplinită — în iminența revoluției mondiale. Victoria revoluției socialiste în Rusia și imensul ei ecou internațional, iar pe de altă parte revoluțiile burghezo-democrate din 1918 din Germania și din fosta monarhie habsburgică, revoluția socialistă din martie 1919 din Ungaria și mișcările care au dus în diferite landuri sau orașe din Germania la instaurarea temporară a unor guverne muncitorești, puternicele greve și alte acțiuni din țările capitaliste avansate și din țările sud-estului european, mișcările din colonii, toate aceste evenimente ce întrețineau în 1917—1921 nădejdea sus-amintită își găseau de asemenea reflectarea în paginile „Pravdei”. În acest cadru general, „Pravda” și-a manifestat interesul și față de mișcarea revoluționară din România, punînd la dispoziția opiniei publice sovietice materiale despre luptele muncitorești și țărănești din țara noastră, despre acțiunile de solidaritate cu Revoluția din Octombrie, desfășurate la noi, despre situația organizațiilor muncitorești.

Informațiile și comentariile privitoare la mișcarea revoluționară din România, publicate în 1917—1921 în „Pravda”, erau o expresie a solidarității internaționaliste a mișcărilor revoluționare. Prin spiritul în care erau redactate ele oglindeau simpatia și aprecierea opiniei publice sovietice pentru mișcarea revoluționară din România. Prin faptele pe care le înfățișau reflectau puternica mișcare desfășurată în România sub semnul solidarității cu revoluția socialistă rusă.

Totodată trebuie să ținem seama de greutatea obiective pe care le întâmpina atunci presa sovietică în obținerea de informații exacte asupra situației din alte țări, inclusiv din România.

Guvernele celorlalte țări — cu rari excepții (mai ales Germania, Austria, țările baltice și scandinave, din 1920 Anglia) — refuzau accesul pe teritoriul lor al reprezentanților sovietici (inclusiv al celor de presă). Faptul că în 1918—1919 majoritatea regiunilor de graniță au fost ocupate de trupele albe sau de intervenționiști a îngreunat de asemenea contactul statului sovietic cu exteriorul. Radiodifuziunea (deci radiodifuzarea știrilor pentru publicul larg) încă nu-și făcuse apariția; funcționau unele posturi de radiotransmitere a știrilor pentru presă, ca cele de la Nauen (Germania), Carnarvon (Anglia). Sursele de informare ale „Pravdei” asupra situației din România erau, în aceste condiții, fie știrile transmise de corespondenții sovietici din acele țări amintite mai sus, în care ei aveau acces, fie ziarele străine sosite în Rusia, fie emisiunile Nauensau Carnarvon, fie, ca surse directe, știrile primite prin intermediul revoluționarilor români aflați în emigrație în Rusia, sau al altor persoane venite în diverse împrejurări din România în Rusia. „Pravda” relua adeseori materiale publicate de ziarele din Odesa sau alte orașe din Ucraina spre care se îndreptau de obicei persoanele sosite din România. Aceste greutăți de informare nu trebuie pierdute din vedere atunci când examinăm materialele referitoare la România publicate de „Pravda” în 1917—1921.

În 1917 și în prima parte a anului 1918, activitatea Partidului Social-Democrat din România era practic interzisă de autorități. Unii militanți social-democrați români, spre a scăpa de urmărirea autorităților, au emigrat în Rusia. Situația aceasta se oglindea în materialele privitoare la România, publicate în „Pravda”; primele dintre aceste materiale s-au datorat tocmai social-democraților de stînga români, emigrați în timpul primului război mondial în Rusia. La 11 aprilie 1917, în „Pravda” apare articolul *Soarta unui social-democrat român*, care protesta împotriva arestării lui C. Racovski în urma mitingului antirăzboinic organizat de Partidul Social-Democrat la București, a doua zi după mobilizare. Ulterior, în ianuarie 1931, I. Dicescu-Dic, într-o expunere cu caracter memorialistic, arăta că el, social-democrat român, venit la Petrograd în ajunul revoluției din februarie, a luat contact cu bolșevicii după victoria acestei revoluții și a predat „Pravdei” articolul menționat. I. Dicescu-Dic își amintea că scrisese articolul în franțuzește și că la traducerea lui în rusește a ajutat și V. I. Lenin personal¹ (articolul din „Pravda” are subtitlul *Scrisoarea unui socialist român* și este iscălit „Fostul redactor al jurnalului socialist român « Lupta » Dir.”. Greșeala este evidentă. Este vorba de Dic-Dicescu).

Primele informații despre mișcarea socialistă românească apărute în „Pravda” după Revoluția din Octombrie oglindeau simpatia revoluțio-

¹ Arhiva Centrală a Armatei Sovietice, fond 28 361, opis 2, dos. 128, f. 13 (Expunerea lui I. Dicescu-Dic la o adunare din 17 ianuarie 1931). După cum se știe, la conferința de la Zimmerwald C. Racovski s-a declarat împotriva războiului imperialist mondial și a participării României la război dar nu și-a însușit platforma grupului de stînga, condus de Lenin. Protestul „Pravdei” împotriva arestării lui C. Racovski se înscrie pe linia P. M. S. D. (b) R. de a colabora cu curentele social-democrate care fără să fie de acord cu ideile bolșevicilor se pronunțau mpotriva războiului imperialist mondial și a propriului guvern beligerant.

narilor români pentru victoria istorică a proletariatului din marea țară vecină. În numărul 20 din 28 noiembrie/ 11 decembrie 1917, „Pravda” a publicat o scurtă dare de seamă asupra ședinței din 25 noiembrie/ 12 decembrie 1917 a secției din Odesa a Partidului Social-Democrat din România (se știe că această secție a fost înființată de Comitetul de acțiune social-democrat român și a cuprins numeroși muncitori și soldați, intelectuali, tineri români refugiați sau evacuați la Odesa în legătură cu evenimentele războiului)². „Pravda” își informa cititorii că, în rezoluția adoptată la ședința sus-amintită, social-democrații români declarau: „Salutăm pașii Consiliului Comisarilor Poporului, care se adresează popoarelor și soldaților pentru încheierea păcii mult așteptată” și se desolidarizau de protestul oficial al atașărilor militari ai Antantei împotriva decretului asupra păcii. (Textul rezoluției, publicat în „Pravda,” corespunde cu textul publicat în 28 noiembrie/ 11 decembrie 1917, în ziarul „Lupta”, organul Comitetului de acțiune social-democrat român.) Ulterior, ziarul „Pravda” a publicat o scrisoare a Comitetului de acțiune Social-democrat român în care se spunea: „Partidul social-democrat român a salutat din prima zi venirea guvernului Sovietelor. Desigur, el regretă singele care trebuia să curgă. . . . Dar el nu uită că nici o revoluție reală și adâncă, nici un progres în efortarea tragică a omenirii către timpuri mai bune nu s-a desăvârșit, niciodată, fără mari și fatale sacrificii. Ceea ce constituie importanța istorică a guvernului Sovietelor este că el s-a prezentat ca un guvern al proletariatului socialist și activitatea lui a fost determinată de această caracteristică. El a ridicat drapelul păcii, scump socialiștilor”³.

În numărul 23 din 30 ianuarie/12 februarie 1918 „Pravda” anunța participarea lui M. Gh. Bujor, ca reprezentant al socialiștilor români, la conferința internațională a social-democraților de stînga din mai multe țări (Petrograd, 24 ianuarie 1918), care, printre altele, și-a exprimat sprijinul pentru „Revoluția Rusă din Octombrie”.

Între 17 (4) ianuarie și 2 februarie (20 ianuarie) 1918, „Pravda” a publicat în câteva rînduri pagini întregi (uneori și suplimente speciale) de documente din arhiva Ministerului de Externe țarist cu privire la relațiile diplomatice ruso-române în 1914–1917. Aceste documente au fost cercetate și alese spre publicare de M. Gh. Bujor, I. Dicescu-Dic și C. Racovschi, aflați atunci în emigrație la Petrograd⁴ și cărora guvernul sovietic le-a deschis accesul la arhiva fostului Minister de Externe⁵. Textele de prezentare a documentelor conțineau și referiri la mișcarea revoluționară din România. În numărul din 4/17 ianuarie se amintea că „Poporul român a încercat nu o dată să scape de sub jugul moșierilor. Acum zece ani, în 1907, România a fost cuprinsă de flacăra răscoalei țărănești, care s-a întins în toată țara. Ea a fost înfrîntă prin groaznice represii. 11 000 de țărani au fost împușcați și câteva zeci de mii au fost aruncați

² V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare*, Edit. Politică, București, 1960, p. 127.

³ Am citat după textul românesc publicat de ziarul „Lupta” (organul C. A. S. D. R) în 19 ianuarie 1918.

⁴ După cum se știe, I. Dicescu-Dic și C. Racovschi s-au stabilit definitiv în U. R. S. S., în timp ce M. Gh. Bujor s-a întors în 1920 în țară, unde a fost arestat și condamnat la închisoare.

⁵ Arhiva Centrală a Armatei Sovietice, fond 28, opîs 2, dosar 128, f. 18.

în închisori și cînd acestea au fost complete, o parte a celorlalți a fost dusă pe șlepuri”.

În suplimentul la numărul 13 din 18/31 ianuarie 1918 al „Pravdei” se aminteau persecuțiile îndreptate împotriva mișcării muncitorești din România în legătură cu răscoala din 1907, despre activitatea pe care P. S. D. R. a dus-o împotriva participării României la războaiele balcanice și la războiul mondial. Pe de altă parte, chiar unele documente din arhiva Ministerului de Externe țarist, publicate în ianuarie 1918 în „Pravda”, se refereau la mișcarea muncitorească din România în iunie 1916 – octombrie 1917, cuprinzînd informații interesante chiar pentru cercetătorul științific contemporan. Deși aceste documente, dată fiind sursa lor, surprind în măsura în care se referă la mișcarea socialistă, mai ales aspecte legate de represiunea ei – lectura lor sugera concluzia că, în ciuda greutăților, mișcarea muncitorească din România era vie, activă. Unele telegrame ale ministrului Rusiei la București, reproduse integral, vorbeau despre demonstrațiile socialiste antirăzboinice din iunie 1916⁶. Telegrama 456 din 17/30 iunie 1916 a ambasadorului Rusiei la Paris comunica Ministerului de Externe rus conținutul unei telegrame a ministrului Franței la București, Blondel (telegramă care îi fusese citită la Quay d’Orsay ambasadorului Rusiei). În urma unei convorbiri cu primul ministru român, Blondel își exprima părerea că grevele antirăzboinice din Galați puteau fi cauza care a determinat pe Ionel Brătianu să accelereze mobilizarea, de teamă că dezvoltarea în continuare a mișcării antirăzboinice ar fi îngreunat mai tîrziu intrarea în război⁷.

S-au publicat apoi telegrame ale ministrului Rusiei la Iași referitoare la arestarea și asasinarea lui Max Wechsler și despre amestecul prietenului personal al prințului Carol, Romalo, în această afacere⁸, corespondența diplomatică rusească privitoare la arestarea lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea și protestul cunoscutului scriitor rus Korolenko împotriva acestei arestări, documente despre intenția guvernului provizoriu rus de a extrăda social-democrații români emigrați pe teritoriul rus⁹. De asemenea, s-au publicat telegrame ale ministrului Rusiei la Iași în legătură cu agitațiile revoluționare din Moldova și îngrijorarea provocată de acestea guvernului român și regelui¹⁰.

Informațiile privind mișcarea socialistă din România în iunie 1916 – octombrie 1917, activitatea desfășurată de ea în pofida greutăților create de măsurile represive au contribuit la cunoașterea terenului pe care s-a dezvoltat în anii ulteriori avîntul revoluționar din țara noastră.

În cursul anului 1918 „Pravda” a publicat un șir de informații care au adus la cunoștința cititorului sovietic unele aspecte ale creșterii mișcării revoluționare din România. În nr. 26 (253) din 2/15 februarie 1918 a publicat un articol intitulat *Despre frontul român*, referitor la situația din zona unităților armatei ruse ce intrau în alcătuirea frontului român. (După cum

⁶ „Pravda”, nr. 13 din 31/18 ianuarie 1918, p. 7 și 8.

⁷ Ibidem, p. 7, col. 3 (Indicăm pagina și coloana numai în cazul numerelor „Pravdei” în care despre mișcarea revoluționară din România se vorbește în mai multe locuri din același număr).

⁸ „Pravda”, nr. 3 (230) din 5/18 ianuarie 1918.

⁹ „Pravda”, nr. 13 din 18/31 ianuarie 1918, p. 8 și nr. 15 din 20 ianuarie/ 2 februarie 1918, p. 5.

¹⁰ Ibidem.

se știe, în armata rusă un front cuprindea mai multe armate și includea, uneori, regiuni militare.) Articolul este iscălit „Spiro”. O persoană cu acest nume (aparținând partidului socialist revoluționar de stînga, care în această perioadă participa la guvernul sovietic) a fost comisar al flotei Mării Negre, aflată la Sevastopol. Cînd, în februarie 1918, Spiro a fost inclus în componența „Colegiului ruso-român” (organ sovietic însărcinat cu rezolvarea problemelor legate de relațiile ruso-române), locul lui în calitate de comisar al flotei a fost luat de I. Dicescu-Dic¹¹. Ni se pare foarte probabil ca semnatarul articolului de mai sus să fie una și aceeași persoană cu fostul comisar. În articol se afirmă că „un detașament românesc format din cinci crucișătoare a ridicat steagul muncii împreună cu flota rusă de puitoare de mine”. După ce vorbea despre formarea „gărzilor roșii românești”, articolul, referindu-se la împușcarea a 12 marinari români și doi marinari ruși, apreciază că „steagul răscoalei a fost deja ridicat pe Dunăre și există chiar prime jertfe”.

După cum se știe, la începutul lunii ianuarie 1918, la Sulina, un grup de marinari de pe vasul Elisabeta, transformat în timpul războiului în crucișător, a încercat să organizeze o răscoală, dar pregătirile de răscoală au fost descoperite (știrile din articol despre marinarii împușcați ar putea fi puse în legătură cu acest episod). Totuși, unii din marinarii revoluționari au izbutit să scape și au participat la acțiunea începută în 14/27 ianuarie 1918 și desfășurată de astă dată cu succes pe vasele românești ancorate la Chilia Nouă, Ismail, Vîlcov. Sub conducerea militanților aflați în legătură cu C. A. S. D. R., marinari și muncitori români au format batalioane revoluționare („gărzi roșii române”) cu misiunea de a sprijini revoluția socialistă din Rusia; de asemenea au înființat comitete revoluționare care au preluat conducerea numeroaselor vase românești aflate în cele trei porturi¹².

Relatările pe care s-a bazat autorul articolului au făcut probabil confuzie între evenimentele de la începutul lunii ianuarie 1918 din Sulina, pe de o parte, și cele de la sfîrșitul lunii din Chilia Nouă, Ismail și Vîlcov, pe de altă parte, ceea ce explică afirmația eronată despre răscoala a cinci crucișătoare românești¹³. Totuși, trecerea unor vase românești de pe Dunăre, sub steagul revoluției, ca și formarea unor detașamente revoluționare înarmate, de către voluntari români dornici să contribuie la sprijinirea tinerei Puteri Sovietice, era o realitate, iar consemnarea ei în paginile „Pravdei” îi sublinia importanța pe plan internațional.

Interesant este articolul *Situația în România*, apărut în „Pravda” nr. 150 din 20 iulie 1918, purtînd iscălitura „Alexandru Nicolau, redactorul ziarului «Lupta», organul partidului socialist român”¹⁴. Articolul

¹¹ Arhiva Centrală a Armatei Sovietice, fond 28 361, opis 2, dos. 128, f. 20.

¹² Vezi V. Liveanu, *op. cit.*, p. 216–220.

¹³ Dintre vasele românești aflate pe Dunăre, doar unul singur, „Elisabeta”, era denumit crucișător. Vasele trecute sub conducerea comitetelor revoluționare erau în special (chiar dacă nu exclusiv), vase ale serviciilor și întreprinderilor de navigație dunăreană, *militarizate* abia după începutul războiului (*ibidem*).

¹⁴ Avocatul Alexandru Nicolau, cunoscut militant socialist, dat în judecată pentru articolele sale antimilitariste reunite în broșură (*Antimilitarismul*, București, 1911), se afla la Paris în momentul intrării României în război. A ajuns apoi în Rusia și a fost unul din conducători C. A. S. D. R. În 1918–1920 a participat la organizarea detașamentelor de voluntari români care au luptat în rindurile Armatei Roșii. În 1920 s-a întors în România. În același an a fost arestat și închis la Jilava, de unde a izbutit să evadeze.

se referă la situația țării noastre după ratificarea tratatului de pace de la București în parlamentul german. După expunerea unora din clauzele înrobitoare ale tratatului, situația României este astfel rezumată: „au fost pierdute provincii înfloritoare și crestele munților Carpați, au murit 800 000 de oameni¹⁵ și întreaga țară, supusă distrugerilor de război și pustiirii, a căzut sub jugul economic și politic al imperialismului german”. Se arată că „avînd în vedere situația militară creată de armistițiul rus”, partidele burgheze din România au contribuit într-un fel sau altul la încheierea păcii separate, că guvernul condus de Marghiloman era „reprezentantul celei mai retrograde oligarhii latifundiare”, „adus la putere cu ajutorul germanilor”. După părerea autorului, „Revoluția rămîne singurul mijloc pentru renașterea poporului și apărarea intereselor sale... Muncitorii, țărani, soldații României, care cunosc toată măreția revoluției ruse, mai devreme sau mai târziu, se vor uni pentru a înlătura regele și oligarhia”. Pentru ca această perspectivă să devină realitate au trebuit, se știe, să treacă aproape trei decenii.

Un alt articol, semnat „Dic” (e vorba de I. Dicescu-Dic) a fost publicat în „Pravda” nr. 172 din 15 august 1918, sub titlul *Acesta este prologul (Cu privire la evenimentele din România)*. Articolul conținea unele informații și aprecieri juste. După ce sublinia agitația ce domnea în rîndurile maselor populare, pentru a cărei stăvilire guvernul și autoritățile de ocupație germane mențineau starea de asediu, se arăta: „Feroviarii la rîndul lor au declarat solemn o grevă victorioasă care amenință să se transforme în grevă generală. Dacă ținem seama de împrejurările care precedă drama atunci aceste evenimente au o însemnătate simptomatică și mai mare”¹⁶. Subliniem că în general „Pravda” dădea o mare și chiar preponderentă atenție grevelor de la C. F. R. Aceasta pentru că tocmai muncitorii feroviarilor au fost în primele rînduri ale luptelor greviste, dînd de obicei semnalul valurilor succesive de greve din 1918—1921, dar și din cauza importanței strategice și politice pe care o avea transportul feroviar. Înfățișînd împrejurările care au dus la grevele feroviare din 1918 din România, autorul vorbește despre consecințele nefaste ale tratatului de la București (pierderile teritoriale, continuarea ocupației germane ș. a.), despre planul guvernului Marghiloman de a anula reformele agrare și electorală cu toate insuficiențele lor, votate sub guvernul Brătianu, despre „legiferarea muncii obligatorii a cetățenilor români obligați să hrănească pe austro-germani”. Grevele feroviarilor, sublinia autorul, se desfășurau în ciuda faptului că legea din 1909 a răpit salariaților publici dreptul de organizare sindicală și de grevă. Țăranii voiau să primească pămînt, o puternică nemulțumire domnea și printre celelalte pături sociale.

„Partidul social-democrat român a stat și va sta în fruntea mișcării populare”—sublinia Dicescu-Dic. „Comitetul Central executiv al partidului și liderii sindicatelor au fost arestați acum o lună sub învinu-

¹⁵ Cifra de 800 000 de morți a fost pusă în circulație de oficialitățile române în timpul războiului, pentru a sublinia aportul României la cauza comună a Antantei și a-și putea valorifica acest aport la conferința de pace. După război, cifra pierderilor de vieți omenești a fost evaluată la circa 300 000 (vezi C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. III, București, 1927, p. 538, 540).

¹⁶ Despre grevele ceferiștilor din Moldova din martie-august 1918 vezi *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, E. S. P. L. P., București, 1957, p. 121—152.

irea de crimă de stat” (informația era în esență exactă; arestările fuseseră efectuate în mai). Dicescu-Dic vorbea apoi despre luptele desfășurate de batalionul revoluționar român la Rîbnița și Slobodca (împotriva trupelor germano-austriace care invadeau Ucraina) și în alte locuri. El aprecia că despre această acțiune „opinia publică rusească n-a fost informată, în orice caz a fost informată puțin. Îmi rezerv dreptul de a reveni asupra acestei acțiuni altă dată”. Din păcate, nu s-a întâmplat așa. Dicescu-Dic, plecînd de la situația obiectivă din România și de la situația internațională, considera că mișcările din România constituiau prologul revoluției, supraapreciînd uneori amploarea lor; pe de altă parte, articolul conținea unele formulări confuze ce sugerau ideea nejustă a exportului de revoluție.

În ultimele zile ale lunii iulie 1918, „Pravda” anunța mișcări ale muncitorilor și țăranilor în România, citînd ca exemple grevele feroviarilor¹⁷. La 25 septembrie, la rubrica de telegrame *În România* se anunța arestarea unor socialiști de autoritățile de ocupație germane, iar la 29 septembrie, o telegramă vorbea despre „tulburări țărănești” în România, fără a da alte precizări¹⁸. Numărul 232 din 25 octombrie 1918, la aceeași rubrică de telegrame externe *În România*, revenea sub titlul *Greva atelierelor căilor ferate* cu știri primite din Odesa asupra unei greve declanșate la atelierele C. F. R. din Iași, din cauza grelelor condiții economice. Nu lipseau știri despre Transilvania. Un articol al lui Bela Kun din 4 iulie (21 august) 1918 dădea informații privind participarea minerilor din Petroșani la greva generală din Austro-Ungaria din iunie 1918. În numărul 213 din 4 octombrie 1918, la rubrica *Viața internațională* se relata că „în munții Transilvaniei și în împrejurimile orașului Arad” operau detașamente bine înarmate de partizani care rezistau cu succes unităților militare trimise împotriva lor.

În legătură cu participarea foștilor prizonieri transilvăneni la mișcarea pentru sprijinirea Puterii Sovietice merită reținută relatarea „Pravdei” asupra alegerii lui Henegariu și Pescaru (Hariton) ca reprezentanți ai prizonierilor români în prezidiul congresului prizonierilor, întrunit în aprilie 1918 la Moscova¹⁹.

La 3 noiembrie 1918, „Pravda” a publicat mesajul Comitetului Executiv Central al Sovietelor din întreaga Rusie, al Consiliului Comisariilor Poporului și al Sovietului din Moscova, semnat de V. I. Lenin, I. Sverdlov, L. Kamenev, către popoarele din Austro-Ungaria, inclusiv către românii eliberați de sub jugul Imperiului habsburgic²⁰.

Despre puternicele frământări revoluționare desfășurate în România la sfîrșitul anului 1918 și în cursul anului 1919 „Pravda” a publicat relativ puține informații. Grelele condiții amintite la începutul studiului nostru s-au făcut cu deosebire resimțite atunci.

¹⁷ „Pravda”, nr. 158 din 30 iulie 1918 și nr. 159 din 31 iulie 1918.

¹⁸ Fapt este că în acea perioadă s-au desfășurat în România unele ciocniri între țărani și autorități, ca urmare a refuzului țăranilor de a se supune noii legi a obligativității muncilor agricole pe moșii.

¹⁹ „Pravda” nr. 75 din 6/19 aprilie 1918. Mai înainte cu trei zile „Pravda” publicase o scurtă relatare a cuvîntării rostite la congres de Henegariu.

²⁰ Pentru analiza acestui document vezi *Le message de V.I. Lenine aux ouvriers et aux peuples d'Autriche-Hongrie 13 novembre 1918* publicat de Miron Constantinescu în culegerea *Sur quelques problèmes d'histoire*, de M. Constantinescu și V. Liveanu, București, 1966, p. 34 și urm.

La 15 noiembrie 1918 (nr. 247) „Pravda” reia o știre publicată la Basel despre o demonstrație de stradă socialistă cu steaguri roșii desfășurată la București la 9 noiembrie ²¹. La 3 și 20 decembrie 1918 și în 15 ianuarie 1919 „Pravda” preia aprecieri din diferite surse despre puternica stare de spirit revoluționară din România, fără însă a relata acțiuni de masă. Numărul 42 din 23 februarie 1919 al „Pravdei” reia o știre, provenită prin Reval de la Berlin, despre desfășurarea unor mari demonstrații muncitorești la București, în cursul cărora s-ar fi aruncat cu pietre în rege. A doua zi — sub titlul *În România. Mișcarea revoluționară crește* — se publică o știre venită de la București, prin Riga, potrivit căreia muncitorii care demonstau pe „strada principală” a Bucureștiului, întâlnind automobilul regal, au aruncat cu pietre în rege, în strigăte de „jos regele, trăiască republica”; manifestanții ar fi fost împrăștiați de trupe. Este vorba, evident, de un ecou întârziat — și de aceea deformat — al episodului din 10/23 decembrie 1918, când muncitorii bucureșteni care demonstau pe Calea Victoriei au oprit mașina regelui și au manifestat pentru republică, fără însă a ataca cu pietre ²². Trupele, precum se știe, au tras împotriva muncitorilor *nu* cu *acel* prilej, ci trei zile mai târziu, în 13/26 decembrie 1918 ²³. Dată fiind starea proastă a comunicațiilor între țările europene abia ieșite din război — și în special blocada și agresiunea la care era supusă Rusia Sovietică — simplul fapt că ecoul acțiunilor muncitorești răzbătea, chiar dacă deformat, prin zidul de foc ce înconjura atunci Țara Sovietică era semnificativ.

În numărul 147 din 8 iulie 1919, la rubrica *Creșterea revoluției mondiale* — care sublinia importanța acordată evenimentelor relatate la această rubrică —, sub titlul *În România* se vorbea despre frământările legate de greva muncitorilor feroviari și de greva generală politică a muncitorilor din Iași, unde părăsiseră lucrul pînă și muncitorii brutari ²⁴.

La 5 decembrie 1919 „Pravda” relatează, pe baza informațiilor apărute într-un ziar finlandez, poziția Partidului Socialist din România față de alegerile parlamentare din noiembrie 1919 și dă rezultatul alegerilor.

Dezvoltarea avîntului revoluționar din țara noastră în anul 1920 s-a impus în măsură crescîndă atenției presei sovietice (ca și în general opiniei publice internaționale). Apoi, în cursul anului 1920, definitivă înfrîngere a alb-gardiștilor și intervenționiștilor în Ucraina și restabilirea graniței directe între statul sovietic și România (urmată de un șir de contacte și negocieri diplomatice), treptata destrămarea blocadei instituită de Antantă împotriva Țării Sovietice și începutul lărgirii relațiilor externe ale acesteia au înlesnit informarea „Pravdei” asupra situației din România.

²¹ Nu am întâlnit alte izvoare care să confirme știrea.

²² V. Liveanu, *op. cit.*, p. 382.

²³ Un zvon, reprodus în același număr, după „Neue Freie Presse” din Viena vorbea chiar despre izbucnirea revoluției în România.

²⁴ La 14 iunie a început într-adevăr o grevă a ceferiștilor, care a constituit semnalul unor greve în alte ramuri — printre care greva generală a muncitorilor din Iași (vezi lucrarea *Greva generală din România 1920*, București, 1960, p. 79—82). Greva muncitorimii ieșene avea revendicări economice (ziua de 8 ore, mărirea salariilor) și politice (recunoașterea consiliilor muncitorești și a sindicatelor). Relatările din rubrica amintită, privitoare la arestarea unor greviști de la C. F. R. în iunie 1919, nu se verifică.

Se constată, de pildă, o sensibilă scurtare a termenelor în care știrile publicate de presa românească erau reluate de „Pravda”. Dacă în 1918–1919 citarea ziarelor românești în „Pravda” era o excepție, dacă în aprilie 1920 diferența între data apariției unei informații în presa românească și reluarea ei în „Pravda” era de 19 zile, la începutul lunii august 1920 diferența scade la 9–12 zile, iar în octombrie 1920 la șase, cinci și chiar la două zile²⁵. Trebuie, firește, să ținem seama că pe atunci serviciile de presă nu aveau mijloacele și operativitatea informațională de astăzi. În numărul 83 din 20 aprilie 1920, „Pravda” publică, sub titlul *Ciocniri între muncitori și soldați*, informații reluate din presa românească cu privire la greva minerilor din Petroșani, în cursul căreia trupa a tras în muncitori²⁶. În același număr, sub titlul *Lupta cu greviștii*, se anunță măsuri ale guvernului român privind pregătirea regimentelor speciale C. F. R. pentru zădărnicierea grevelor la căile ferate. Într-adevăr, guvernul Averescu a folosit aceste regimente împotriva grevelor muncitorilor feroviari. La 12 mai 1920, „Pravda” informa despre marea amploare a manifestației de 1 Mai din București și starea de spirit revoluționară a demonstranților.

În numărul 107 din 19 mai 1920, sub titlul *În România. Lupta cu greviștii*, „Pravda” scria despre greva muncitorilor feroviari — aflată atunci în plină desfășurare (ea a ținut între 18 aprilie și 7 iunie 1920) —, despre militarizarea căilor ferate de către guvern, protestul sindicatelor împotriva acestei măsuri. La 28 mai „Pravda” publica știri noi, mai largi, despre grevele din România — despre greva Atelierelor C. F. R. din București, Pașcani, Iași, Galați, Ploiești, Constanța, despre greve ale tipografilor și alte mișcări revendicative, despre faptul că amenințările de trimitere în judecată nu puteau pune capăt grevelor. La 9 iunie 1920 „Pravda” — preluând de astă dată știri din ziarul „l’Humanité” din 19 mai 1920, ceea ce e semnificativ pentru prezența mișcării greviste din România în paginile presei muncitorești internaționale — revenea asupra grevei cefeștiștilor. Arăta că muncitorii feroviari români erau în grevă de câteva săptămâni și nu se lăsau intimidați de mobilizarea anunțată de guvern.

În august-septembrie 1920, „Pravda” a publicat un șir de știri despre puternicile demonstrații de solidaritate cu Revoluția din Octombrie, desfășurate în România. La 3 august 1920 „Pravda” anunța mitinguri în București ca protest împotriva planurilor de intervenție antisovietică: se arăta că împotrivirea față de aceste planuri se manifestă și în parlament. La 18 și 22 august, „Pravda” relata că, răspunzând unei anchete inițiate de ziarul „Adevărul”, Nicolae Iorga și alte personalități ale vieții publice române s-au declarat pentru asigurarea păcii cu Rusia Sovietică.

La 22 august 1920, sub titlul *Cer pace cu Rusia*, „Pravda” publica următoarea relatare: „Așa cum se comunică din București din 12 august, colo a avut loc o demonstrație uriașă de protest împotriva proiectului

²⁵ La 20 aprilie 1920 „Pravda” citează „Universul” din 1 aprilie 1920, la 1 august citează „Socialismul” din 19 iulie, la 3 august citează „Chemarea” din 25 iulie, la 27 octombrie citează „Chemarea” din 21 octombrie, la 28 octombrie „Glasul Bucovinei” din 20 octombrie și „Opinia” din 23 octombrie, la 29 octombrie „Cuvîntul Nou” din 27 octombrie 1920.

²⁶ Despre greva din Valea Jiului, începută la 21 martie 1920, vezi *Greva Generală din România 1920*, p. 110 și urm.

ministrului Muncii, de arbitraj obligator în conflictele dintre muncitori și întreprinzători. Manifestanții au cerut de asemenea încheierea imediată a păcii cu Rusia Sovietică”. Informația era exactă. Demonstrația din București, la care au participat 30 000 de oameni, a avut loc în 11 august 1920, fiind urmată a doua zi de mitinguri cu aceleași obiective în alte orașe ²⁷.

La 9 septembrie „Pravda” comunica relatări în același sens ale unei persoane venite din România. La 18 septembrie 1920 „Pravda” informa din nou despre „mari adunări publice în toate orașele României”, ca protest împotriva intervenției antisovietice a Poloniei și a planurilor de lărgire a acesteia ²⁸. La 30 noiembrie 1920 „Pravda” anunța că ziarul „Opinia” din Iași se pronunța pentru normalizarea relațiilor româno-sovietice ²⁹.

„Pravda”, informând cititorii asupra condițiilor grele în care trebuiau să-și desfășoare activitatea revoluționarii români, scria (în 22 martie, 14 aprilie, 24 iulie 1920) despre arestări făcute în rândurile militanților mișcării muncitorești ³⁰.

Cititorii din anul 1920 ai „Pravdei” puteau afla în paginile ei unele aspecte ale situației Partidului Socialist din România.

În colecția ziarului „Pravda”, consultată de noi la Biblioteca Fundamentală de Științe Sociale din Moscova, a fost inclus „Buletinul Congresului al II-lea al Internaționalei Comuniste”, apărut în 29 iulie 1920. Avem impresia că Buletinul a fost difuzat și ca supliment al „Pravdei”. Cuprinde, printre altele, un articol despre mișcarea muncitorească din România. Articolul constata că ultimele alegeri parlamentare dovediseră creșterea influenței Partidului Socialist, care în orașe s-a situat pe al doilea loc după partidul guvernamental, prezenta o serie de aspecte ale luptei ideologice dintre curentele din partid, relevând forța curentului de stînga, care milita pentru transformarea Partidului Socialist în partid comunist ³¹.

²⁷ Vezi *Greva generală din România 1920*, p. 133—134.

²⁸ Se spunea că mitingurile avuseseră loc în 5 septembrie; în realitate mitingurile la care se referea telegrama avuseseră loc în 30 august și 1 septembrie 1920.

²⁹ Relatarea era exactă. „Opinia” publicase în 20 noiembrie 1920 un editorial în acest sens. În același număr, „Pravda” vorbea despre un articol în același sens publicat de „Chemarea” din 19 noiembrie 1920. Nu am găsit un astfel de articol în „Chemarea” din 19 noiembrie 1920. Nu este însă mai puțin adevărat că ziarul bucureștean „Chemarea”, condus de N. D. Căcea, se pronunța mereu pentru normalizarea relațiilor cu Rusia, publica numeroase articole în care își exprima simpatia față de Revoluția din Octombrie.

³⁰ „Pravda” nr. din 28 martie 1920.

³¹ Articolul era semnat de C. Racovschi. În legătură cu situația Partidului Socialist din România, menționăm că în numărul 50 din 5 martie 1919, anunțând deschiderea Congresului I de constituire al Internaționalei Comuniste, „Pravda” enumera, printre participanți, „Federația balcanică a social-democraților revoluționari (tesniacii bulgari, Partidul Comunist Român)”. Din materialele Congresului I al Kominternului reiese că C. Racovschi, care a vorbit în numele „Federației balcanice a social-democraților revoluționari” (și care în numele acesteia a semnat apelul de convocare a congresului, publicat de „Pravda” în 24 ianuarie 1919), a prezentat Partidul Social-Democrat Român ca și cum acesta s-ar fi transformat în partid comunist. Trebuie observat că în realitate după conferința partidelor socialiste din țările balcanice organizată din inițiativa P. S. D. R. la București în timpul neutralității României, și la care Racovschi a avut un rol important, nu s-a mai întrunit o altă conferință care să constituie „Federația balcanică a social-democraților revoluționari”. Credem că Racovschi, nemaiaivând în acea perioadă vechile legături cu mișcarea muncitorească din România și nefiind bine informat asupra ei, a interpretat „declarația de principii” adoptată de Partidul Socialist din România în decembrie

La 22 august „Pravda” anunța că mișcarea socialistă din România trimite la Moscova o delegație condusă de G. Cristescu. La 3 septembrie 1920, transmitea o declarație a lui G. Cristescu — făcută probabil pe drum — în care se arăta că 90% din membrii Partidului Socialist din România sînt pentru crearea Partidului Comunist, iar la 17 octombrie anunță sosirea delegației Partidului Socialist și a mișcării sindicale din România la Moscova. După cum se știe, delegația fusese trimisă spre a discuta problema afilierii la Internaționala Comunistă și a studia experiența făuririi societății socialiste în Rusia. „Pravda” reproducea în 17 octombrie 1920 declarația delegației române asupra hotărîrii mișcării socialiste din România de a merge înainte pe calea comunismului. Manifestîndu-și solidaritatea internaționalistă cu popoarele sovietice, delegația a declarat : „cunoaștem foametea și frigul tovarășilor ruși și vrem să le venim în ajutor”³².

Dintre toate evenimentele mișcării muncitorești din România din anii 1918–1920, cel mai mult spațiu în paginile „Pravdei” a ocupat, așa cum era firesc, *greva generală din octombrie 1920*.

Numărul 237 din 23 octombrie, la rubrica „Telegrame”, sub titlul *În România. Cererile muncitorilor*, comunica o informație din Odesa asupra publicării în „Socialismul” — organul Partidului Socialist din România — a memoriului înaintat primului ministru Averescu de reprezentanții muncitorilor. Dintre revendicările memoriului erau amintite, în ordine: recunoașterea consiliilor muncitorești, interzicerea amestecului administrației în treburile organizațiilor muncitorești, modificarea legii conflictelor de muncă. „În cazul neîndeplinirii cererilor muncitorii vor declara grevă generală”³³.

Numărul 240, cu data de 27 octombrie 1920, publica mai multe telegrame sub titlul *În România. Greva generală*. O știre transmisă din Paris prin radio în 25 octombrie arăta : „În România s-a declarat grevă generală. Ca răspuns la aceasta, guvernul român a proclamat starea de asediu în toată țara și a restabilit cenzura preventivă asupra presei”. De asemenea relua știri publicate de „Chemarea” din 21 octombrie 1920, care anunțau chemarea la greva generală a Partidului Socialist, ca urmare a refuzului guvernului de a răspunde memoriului de revendicări ale muncitorimii, precum și lansarea manifestului Partidului Socialist către opinia publică. „Aceeși gazetă — consemna « Pravda » — anunța că întreg personalul căilor ferate române a declarat grevă și că nici un tren nu a plecat din București”. Numărul 241, purtînd data 28 octombrie 1920, sub titlul *În România. Arestarea conducătorilor grevei*, dădea unele știri despre întinderea grevei și anunța, după „Opinia” din Iași, că „au fost arestați toți conducătorii mișcării greviste și socialiști care au semnat ultimatul către

1918 ca echivalent cu transformarea în partid comunist („Komunisticeskii ”Internațional”, 1919, nr. 4, p. 555) și implicit cu aderarea la Federația balcanică a social-democraților revoluționari. După cum se știe, declarația de principii din decembrie 1918 a Partidului Socialist din România oglindea năzuința majorității membrilor Partidului Socialist din România spre o astfel de transformare, care însă a devenit fapt la congresul din mai 1921. Articolul lui C. Racovschi din iulie 1920 reprezenta în fapt o revenire asupra declarațiilor făcute la Congresul I al Kominternului.

³² „Pravda”, nr. 232 din 17 octombrie 1920.

³³ Ibidem, nr. 237 din 23 octombrie 1920.

guvern. O informație Rossta ³⁴ arăta că prin mobilizarea muncitorilor feroviar, autoritățile izbutiseră să înfrângă mișcarea în unele puncte, dar că în Transilvania, Banat ș. a. „greva nu este încă terminată” ³⁵.

„Pravda” publica o știre provenită din 18 octombrie 1920 din Budapesta, și care vestea izbucnirea grevei muncitorilor de la căile ferate. „Transportul feroviar este complet întrerupt cu excepția liniei principale pe care trenurile circulă sub pază militară”. (Știrea era exactă.)

La 2 noiembrie 1920 „Pravda” reproducea informații apărute în 25 octombrie în presa românească, arătând că „La București este grevă parțială la arsenal, la fabrica tehnică, la uzina de gaz și la mori. Activitatea este continuată de personalul militar. La Galați, Ploiești, sînt în grevă : uzina electrică și de apă, tramvaiele și brutăriile. La Timișoara, Petroșeni, Sibiu este grevă la uzina de apă, uzina electrică, întreprinderile petrolifere”. În întreprinderile de stat lucrau numai muncitorii din sindicatele galbene, iar la uzina electrică din București muncitorii fuseseră aduși cu forța de armată.

O știre Rossta — provenită din Odesa, din 29 octombrie, publicată în același număr — vorbea despre deosebita amploare a grevei în Transilvania, despre continuarea grevei în regiunea petroliferă, despre arestările unor fruntași socialiști ³⁶.

„Pravda”, în numărul 251 cu data de 9 noiembrie 1920; a revenit cu o nouă informație, sub titlul *În România. Despre greva generală*. Este vorba de reluarea unui articol publicat de „Daily Herald”, organul Partidului Laburist englez ³⁷.

Importantă pentru înțelegerea condițiilor care îngreunau informarea presei internaționale, deci și a „Pravdei”, asupra luptelor muncitorești din România era precizarea corespondentului ziarului englez că „pînă acum guvernul (român) nu a permis informarea Europei asupra grevei”. Se arăta că revendicările prezentate la 11 octombrie 1920 guvernului în urma conferinței „partidului socialist român și a sindicatelor” (este vorba de ședința Consiliului General al Partidului Socialist, care cuprindea și liderii mișcării sindicale) prevedeau „desființarea tribunalelor militare, a cenzurii, a legii contra grevelor și, de asemenea, scoaterea trupelor din fabrici”. Astfel, revendicările politice democratice ale grevei generale a proletariatului din România erau aduse la cunoștința opiniei publice internaționale. Se arăta apoi că, în urma respingerii revendicărilor, a izbucnit greva. „Mai întîi de toate s-au oprit căile ferate, în urma cărui fapt guvernul a declarat mobilizarea feroviarilor”, dar numai 50 s-au

³⁴ Rossta era Agenția telegrafică a Rusiei Sovietice, înființată printr-un decret din 7 noiembrie 1918 al Comitetului Executiv Central al Sovietelor. Rossta a luat locul Agenției telegrafice din Petrograd, înființată în anul 1915, și care, printr-un decret din 1 decembrie 1917 al Consiliului Comisarilor Poporului, fusese transformată în organ central de informații al Rusiei Sovietice.

³⁵ Se mai vorbea despre continuarea în 25 octombrie a grevei în Bucovina, ceea ce nu corespundea realității. În același număr se spunea că „Glasul Bucovinei” din 20 octombrie anunța întinderea grevei C.F.R. în toată Bucovina; numărul cu acea dată a „Glasului Bucovinei” cuprindea o ordonanță împotriva greviștilor de la C. F. R., indiferent de localitate, care oglindea întinderea grevei în toată țara.

³⁶ Precizăm aici că informațiile publicate în „Pravda” le-am confruntat cu cele provenite din izvoare interne. În lipsa altor observații, înseamnă că această confruntare a confirmat informațiile „Pravdei.”

³⁷ Articolul a fost retras din „Pravda” în București, 16 nov. 1920.

prezentat la lucru. Ca răspuns, guvernul a rechiziționat locuințele muncitorilor, a ordonat arestări. De asemenea, s-a introdus starea de asediu și cenzura militară. Totuși, se afirma în articolul ziarului englez, greva generală a durat între 21 și 27 octombrie. (În realitate, ea a început la 20 octombrie, iar conducerea provizorie a Partidului Socialist a dat cuvântul de ordine de a se înceta greva în 28 octombrie; cu toate acestea, în unele întreprinderi — în Valea Jiului, în industria petroliferă ș. a. — greva a continuat sub diferite forme.) Materialele publicate de ziarul „Pravda”, inclusiv cele reproduse din ziare din alte țări, ilustrează deci ecoul internațional al grevei generale din octombrie 1920 din România.

După greva generală, procesul clarificării ideologice din sînul mișcării muncitorești din România s-a ridicat pe o nouă treaptă, ceea ce a dus, în mai 1921, la constituirea Partidului Comunist Român. Acest proces a fost înregistrat și de paginile presei sovietice și, în general, ale ziarelor mișcării muncitorești internaționale.

În numerele 7 și 11 din 11 și 18 ianuarie 1921, „Pravda” a redat pe larg un articol despre mișcarea muncitorească din România, publicat în „Die Rote Fahne” din 1 ianuarie 1921. Articolul relata dezvoltarea mișcării muncitorești din România după război. Partidul Socialist a ajuns la 100 000 membri, iar syndicatele la 250 000 membri (în realitate 200 000 membri — V. L.). Greva generală din octombrie 1920, declarată ca protest împotriva politicii reacționare a guvernului, a fost înfrîntă prin teroare. Organizațiile Partidului Socialist au început să se refacă de pe urma represiunilor. „Ca și în partidele socialiste din celelalte țări, în sînul Partidului român luptă două curenți : comunist și social-democrat. Ideile comuniste pătrund tot mai adînc în masele muncitoare largi”³⁸. În extrasul din „Die Rote Fahne” publicat în 17 ianuarie 1921 se aprecia că înfrîngerea grevei generale se datora „mai cu seamă insuficienței pregătiri” și că „foarte probabil congresul partidului va hotărî afilierea la Internaționala a III-a”.

„Pravda” a mai publicat informații despre situarea majorității membrilor Partidului Socialist pe poziția transformării acestuia în partid comunist³⁹, despre hotărîrea elementelor reformiste din conducerea partidului socialist de a sciziona partidul⁴⁰; o relatare exactă asupra ședinței din 30 ianuarie-3 februarie 1921 a Consiliului General al Partidului Socialist arăta că dintre cele trei moțiuni prezentate, cea a stîngii, în favoarea creării partidului comunist, a obținut 18 voturi (față de 12 voturi obținute de moțiunea centristilor și 8 voturi ale moțiunii dreptei)⁴¹.

La 13 mai 1921, citînd ziarele „Universul” și „Dacia”, „Pravda” vorbea despre manifestațiile din 1 Mai din București, Craiova, Timișoara, Cernăuți și alte orașe, despre agitațiile funcționarilor. „Pravda” continua să relateze — și să dezaprobe — arestările de militanți ai mișcării muncitorești, despre procesele intentate împotriva lor⁴².

³⁸ „Pravda” nr. 7 din 13 ianuarie 1921.

³⁹ Ibidem, nr. 21 din 1 februarie 1921.

⁴⁰ Ibidem, nr. 15 din 28 ianuarie 1921.

⁴¹ Ibidem, nr. 47 din 3 martie 1921. Vezi și relatarea publicată în nr. 29 din 10 februarie 1921.

⁴² Ibidem, nr. 74 din 6 aprilie 1921; nr. 75 din 7 aprilie 1921 și nr. 102 din 13 mai 1921.

Din motive pe care nu le cunoaștem, „Pravda” nu a publicat o știre referitoare direct la Congresul I al P. C. R. Dar în numărul cu data de 18 mai 1921 al ziarului „Izvestia” a apărut o notă intitulată *Steagul roșu*: „Congresul Partidului Socialist din România a decis transformarea acestuia în partid comunist și afilierea la Internaționala Comunistă”. A doua zi, sub titlul *Arestarea comuniștilor*, „Izvestia” anunța cititorii sovietici despre arestarea delegaților la congresul din București și despre întemnițarea lor în închisoarea de la Jilava.

În nr. 116 din 29 mai 1921, sub titlul *În România. Arestarea deputaților*, „Pravda” vorbea despre arestarea delegaților la congresul de constituire al P. C. R., releva că arestarea cu acel prilej a deputaților comuniști, în ciuda imunității parlamentare pe care le-o acorda legea, pune în lumină adevăratul caracter al democrației burgheze și demonstra încă o dată necesitatea luptelor revoluționare de clasă, fără de care oamenii muncii nu se puteau elibera.

La 7 iulie 1921, „Pravda” a publicat informații despre mișcarea muncitorească din România sub titlul *Influența partidului comunist*. Pe baza unui articol publicat de ziarul „Dacia”, la 29 iunie „Pravda” arăta că la congresul P. S. D. din Ploiești din acea lună⁴³ s-a vădit influența preponderentă a tînărului partid comunist; chiar și în Transilvania, unde liderii reformiști se considerau mai influenți, marea majoritate a membrilor fostului Partid Socialist sprijineau pe comuniști. Activitatea Partidului Comunist Român avea de acum înainte să atragă mereu asupra-i atenția presei sovietice și în general a presei internaționale.

Cele expuse pînă aici ne permit să tragem unele concluzii. Avîntul revoluționar din România, desfășurat în 1918—1921 ca urmare a ascuțirii contradicțiilor sociale din țară, și care a fost puternic influențat de ecoul victoriei Marelui Octombrie, s-a resfrînt și în materialele apărute în coloanele „Pravdei”. Cu toate greutățile ce le întîmpina — reflectate în insuficiența informațiilor — „Pravda” a putut publica un șir de note și comentarii care permiteau să se întrevadă puternica fierbere revoluționară din România, ascuțirea luptelor de clasă, rapida dezvoltare a mișcării muncitorești și procesul maturizării ei ideologico-politice, care a culminat prin transformarea Partidului Socialist în partid comunist. Materialele publicate în „Pravda” constituiau un ecou internațional al mișcării revoluționare din țara noastră, oglindeau simpatia și spiritul de solidaritate pe care această mișcare îl trezeau în opinia publică sovietică. Totodată, aceste materiale oglindeau larga simpatie a mișcării muncitorești din România față de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, acțiunile maselor muncitoare de solidaritate cu cauza tînărului stat socialist, parte integrantă a puternicei mișcări de solidaritate cu Revoluția din Octombrie desfășurată pe plan internațional.

⁴³ Este vorba de congresul convocat de liderii reformiști și la care au trimis delegații doar o mică parte a foștilor membri ai Partidului Socialist.

UN FĂURITOR AL ROMÂNIEI MODERNE: MIHAIL KOGĂLNICEANU

DE ACAD. A. OȚETEA

La 6/18 septembrie 1967 s-au împlinit 150 de ani de la nașterea marelui om de stat, gânditor politic și conducător spiritual al românilor de pretutindeni, Mihail Kogălniceanu. Personalitatea lui Mihail Kogălniceanu a fost atât de puternică și de bogată încât, pentru a da toată măsura excepționalelor sale însușiri, ar fi avut nevoie de un câmp de activitate mai larg și mai complex. Problemele care s-au pus poporului român în timpul vieții lui și greutățile pe care le-a întâmpinat în efortul de a le rezolva i-au permis totuși să-și afirme uriașa putere a concepțiilor și aspirațiilor sale.

Activitatea lui Kogălniceanu a umplut o jumătate de secol și se leagă de aproape toate actele mari ale istoriei noastre moderne. El a inspirat sau susținut toate reformele care au contribuit la modernizarea și progresul țării. Abolirea privilegiilor boierești, unirea Principatelor, secularizarea averilor mănăstirești, împrăștierea țăranilor, organizarea învățămîntului de toate gradele și proclamarea independenței, toate acestea și atâtea alte reforme care, din două țărișoare tributare turcilor, au făcut, după propria lui expresie, un stat independent și modern, poartă pecetea geniului lui Mihail Kogălniceanu.

M. Kogălniceanu s-a născut la Iași, în 1817, dintr-o familie de boier-nași a cărei origine se cobora pînă în sec. al XVII-lea. Tatăl său, Ilie Kogălniceanu, era director în Departamentul finanțelor și proprietar de moșii, preocupat de a-și mări venitul introducînd ramuri de producție noi, ca „mătăsăria, rachieria și creșterea oilor spaniolești”.

Ca toți fiii de boieri, M. Kogălniceanu și-a început studiile în familie cu învățători particulari, apoi, între 1831 și 1834, le-a continuat la pensionul francez de la Miroslava, condus de Victor Quénim.

În 1834 a fost trimis, împreună cu cei doi fii ai domnului Mihai Sturdza, în Franța, pentru a-și completa studiile începute la Iași. Cei trei tineri au petrecut un an la colegiul de la Lunéville. În 1835, la observațiile consulului rus din Iași, care găsea prea revoluționar regimul lui Ludovic-Filip, cei trei tineri au fost strămutați la Berlin, unde Kogălniceanu a rămas pînă la începutul anului 1838.

Elementele pe care formația intelectuală a tînărului Kogălniceanu le-a putut primi în Moldova s-au precizat și lărgit în contact cu roman-tismul occidental, care i-a relevat funcțiunea socială și națională a istoriei.

Aceste idei aveau să-l ducă, pe de o parte, la o concepție unitară a istoriei poporului român de pretutindeni, iar pe de alta la metoda care constă în a căuta istoria nu numai în cronici și hrisoave, ci și în tradițiile poporului. Prin aceste mărturii, istoricul putea dovedi că în Moldova, în Țara Românească și în Transilvania sîntem „același popor, omogen, identic ca niciun altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfîrșit, aceeași misie de împlinit”.

Kogălniceanu a exprimat astfel tendințele poporului român de a se constitui ca nație și de a se organiza într-un stat național. Libertatea comercială, asigurată de tratatul de la Adrianopol și modernizarea statului prin Regulamentul organic au dat un puternic impuls acestui proces. Principatele Române au fost scoase din izolarea lor economică și atrase în curentul de schimb internațional. Orientarea produselor lor spre două centre așa de apropiate ca Brăila și Galați, unde navlul și prețurile erau identice, creează, ca și cordonul sanitar, același pentru ambele țări, o unitate economică, pe care uniunea vamală din 1846 o întărește. Hotărnicie și păzite, după 1832, și față de Turcia, cele două principate formează efectiv o piață unitară, care, ca pretutindeni, a fost prima școală la care burghezia a învățat naționalismul.

La Berlin, Kogălniceanu a cunoscut mișcarea pentru unitatea germană, eforturile burgheziei pentru a cuceri puterea politică și reformele care — spunea el — „desfîntau claca și orice alte servicii către stăpîinii de moșii și prefăcură în proprietate absolută ogoarele țărănești”. Aceste idei aveau să constituie programul întregii sale vieți.

Tot la Berlin a publicat Kogălniceanu primele sale scrieri : o schiță asupra țiganilor, în care a pus chestiunea „sclaviei albe”, o scurtă istorie a limbii și literaturii române, despre care N. Iorga spunea că „e una din acele minuni care vestesc răsărirea unei minți geniale”, și, „Istoria Moldovei, a Munteniei și a românilor de dincolo de Dunăre”, care e prima istorie națională românească, în sensul că și-a propus să cuprindă în ea viața tuturor ramurilor răzlețe ale neamului românesc și să facă din ea un mijloc de întărire a conștiinței naționale.

Interpret credincios al timpului său, Kogălniceanu a înțeles folosul pe care cauza națională îl putea trage din studiul trecutului. Istoria devenea în primul rînd o armă de luptă și un mijloc de întărire a conștiinței naționale. „Trebuinta istoriei patriei ne este neapărată — spune el — chiar pentru ocrotirea driturilor noastre împotriva națiunilor străine... Începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfișiat, driturile ni s-au călcat în picioare, numai fiindcă n-am avut conștiința naționalității noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm driturile”. Dezvoltînd interesul pentru istoria patriei, istoricul întărește iubirea de patrie și, prin urmare, „contribuie la păstrarea naționalității”. În același timp, el trezește iubirea de popor, „izvor al tuturor mișcărilor și isprăvilor”. De această credință că poporul e elementul fundamental al societății și al istoriei se leagă și programul politic prin care Kogălniceanu a depășit limitele clasei sale.

Viziunea și acțiunea politică a lui Kogălniceanu nu s-au oprit la nevoile timpului său : Unirea și Independența Principatelor Dunărene n-au

fost pentru el decît etapele necesare ale strîngerii laolaltă a românilor de pretutindeni. *Dacia*, prin care, împreună cu contemporanii săi, înțelegea unirea tuturor provinciilor locuite de români, a fost de la începutul activității sale publice expresia supremă a năzuințelor sale. Mihail Kogălniceanu s-a simțit întotdeauna român, în accepțiunea cea mai largă, mai integrală, a cuvîntului.

Dacă în scrisorile trimise de la Lunéville, el scria surorilor sale că preferă Franței civilizate și bogate, Moldova sa săracă, și că, născut moldovean, ar vrea să moară moldovean, el vorbea de Moldova ca de locul său natal, dovadă că întors în țară, el dă revistei sale, întemeiată în 1840, nu numele de *Moldova*, ci acela de *Dacia*, care chiar prin titlul său era un manifest. Kogălniceanu s-a simțit mai presus de toate român.

În activitatea sa de om politic și de cultură, M. Kogălniceanu s-a manifestat ca exponent al întregului popor român pe deasupra diviziunilor impuse de vicisitudinile istorice. El însuși definea aria teritorială a patriei sale drept „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește” și conchidea logic că istoria națională era „istoria Moldaviei... a Valahiei și a fraților din Transilvania”. În concepția istorică a lui Kogălniceanu, cele trei țări române nu erau formațiuni politice juxtapuse, ci elementele unui ansamblu, căruia istoria îi conferise unitate și integritate. Deși cucerită de regatul maghiar, Transilvania îndeplinise în evul mediu o funcție istorică esențială, ea fiind „leagănul naționalității noastre, baștina, matca din care au ieșit roiurile române care, trecînd dincoace de Carpați au fondat statul lui Negru-Vodă și al lui Bogdan-Dragoș” și a continuat să joace și după întemeierea statului național unitar un rol însemnat pe care Mihail Kogălniceanu îl definea drept „zidul de apărare” al statului român liber și independent. Secole de-a rîndul schimbările economice, relațiile politice, circulația valorilor culturale peste crestele Carpaților au conferit legăturilor de sînge dintre membrii aceleași comunități etnice acea soliditate pe care numai durata multiseculară a istoriei o poate da: „A fost de secole — spunea M. Kogălniceanu — o mișcare continuă de români între ambele coaste ale Carpaților. Niciodată această comunicațiune frățească n-a fost întreruptă. Ideea română pururea a însuflețit și pe acei ce veneau la noi și pe cei ce mergeau la ei”.

În mijlocul unei febrile activități de propăvăduire a ideilor de prefacere a societății române l-a surprins Revoluția din 1848, care-i oferea prilejul de a le pune în aplicare. Surghiunit la Soveja, Kogălniceanu n-a putut participa la mișcarea revoluționară de la Iași. Cu toate acestea, a fost și el silit să se refugieze în Bucovina, împreună cu conducătorii mișcării, Al. I. Cuza, C. Negri și alții, iar faptul că domnitorul Mihai Vodă Sturdza a pus pe capul lui 700 de galbeni dovedește că era considerat ca principalul instigator al mișcării.

La Cernăuți, în afară de un virulent pamflet împotriva lui Mihai Sturdza, Kogălniceanu a publicat *Dorințele partidei naționale în Moldova* în care formulează programul politic al noii generații. Programul prevede independența administrativă și legislativă, egalitatea drepturilor civile și politice, instrucțiune egală și gratuită pentru toți românii, abolirea privilegiilor de clasă, Adunare reprezentativă, minister responsabil, judecători inamovibili, egalitatea tuturor cetățenilor în fața sarcinilor publice care nu mai trebuie să apese exclusiv asupra celui sărac, secularizarea averilor

mănăstirești, emanciparea țăganilor, desființarea șerbiei și împrăștierea țăranilor.

„Locuitorii săteni” trebuie făcuți proprietari prin desființarea clăcii, cu despăgubire pentru proprietarii moșiilor. Ei trebuie să înceteze de a mai fi „instrumente de muncă în mâinile guvernului, a proprietarilor și a posesorilor de moșii, în practică lipiți pământului pe care de sute de ani îl lucrează în folosul altora”, pentru a deveni ceea ce importanța lor economică și socială îi îndreptățește să fie: „nădejdea și puterea patriei”. Învățămintele istoriei și experiența sa personală au convins pe Kogălniceanu de necesitatea imperioasă a acestei reforme. El avertizează deci pe proprietari că e în interesul lor să rezolve problema agrară prin reformă, dacă nu vor „ca în curînd să se hotărască fără noi și cu vărsare de sîroaie de sînge”. În sfîrșit „cununa tuturor” reformelor și „cheia de boltă” a întregului sistem: Unirea Principatelor.

După revoluția din 1848 și căderea lui Mihai Sturdza, Kogălniceanu se reîntoarce la Iași și își reia preocupările literare și istorice, dar le subordonează unui scop imediat și precis: unirea. Toate acțiunile lui converg, spre realizarea acestui mare act național, bază și condiție prealabilă a oricărui progres.

Cînd războiul Crimeii era pe sfîrșite și Conferința de la Viena discuta soarta viitoare a Principatelor, Kogălniceanu simți că ora unirii se apropie. Pentru a o face să triumfe, el anunță în august 1855 apariția unei gazete care trebuie să se numească *Unirea*. Dar guvernul înlocui titlul prea elocvent cu acela de *Steaua Dunării*, care, cu întreruperi cauzate de cenzură, și-a continuat apariția pînă în 1860. În timpul alegerilor pentru constituirea Divanului ad-hoc, Kogălniceanu a fost conducătorul comitetelor de unire. El însuși a intrat în Divanul ad-hoc al Moldovei ca reprezentant al județului Dorohoi. Trei luni cît a durat sesiunea, el a fost sufletul întregii Adunări, exponentul elocvent al tuturor cauzelor mari care au fost luate în dezbateri. El a redactat cele mai multe moțiuni și a propus cele mai liberale soluții.

În virtutea identității de origine, de nume, de limbă, de istorie, de instituții, de legi și de obiceiuri, într-un cuvînt de civilizație, el proclamă „ființa politică și națională” a Principatelor, „dritul lor de state suverane și Unirea ca o necesitate de a garanta aceste drituri”.

Frumoasa expunere de motive, prin care Divanul moldovenesc a justificat Unirea Principatelor sub numele de România poartă pecetea gîndirii și stilului lui Kogălniceanu.

Convenția de la Paris din 1858 n-a acordat unirea, dar a creat condițiile care aveau să ducă la ea. Prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza „renașterea României devine o realitate”.

În lupta pentru Unire, moldovenii au fost cei mai hotărîți și cei mai entuziaști, fiindcă își dădeau seama că numai prin unire puteau să-și apere teritoriul și să înfăptuiască reformele social-politice, indispensabile modernizării statului.

Ei înțelegeau că Unirea Principatelor va impune Moldovei sacrificii grele, în primul rînd că vor trebui să renunțe la capitala lor. Toți adversarii Unirii, atît cei dinăuntru cît și cei din afară, au exploatat acest fapt pentru a împiedica alegerea unui Divan unionist în Moldova.

La aceste obiecții, moldovenii au răspuns prin glasul lui Kogălniceanu în 1859 : „Nu, domnilor, nici Iașii, nici orice alt oraș nu va pierde prin facerea Unirii sau prin statornicirea Bucureștilor de capitală a Principatelor Unite. Au Unirea n-are să introducă putere și viață în toate vinele corpului național și social al României? Au Unirea n-are să dea o puternică impulsie și dezvoltare tuturor bogățiilor și intereselor noastre?”

Numit ministru, la 11 decembrie 1863 Kogălniceanu a prezentat proiectul de lege care trecea în proprietatea statului toate averile mănăstirilor închinat. Camera l-a votat în unanimitate. Pentru a evita eventualele complicații, cu toate protestările călugărilor greci, Poarta și Puterile garante au acceptat formula unei despăgubiri și statul român a intrat în stăpînirea întregului său teritoriu național. După soluționarea acestei grele și importante probleme, Kogălniceanu a atacat problema capitală a societății românești : emanciparea țăranilor.

De la revoluția din 1848, care în Țara Românească proclamase desființarea clăcii și emanciparea țăranilor, relațiile dintre clăcași și moșieri n-au făcut decît să se înăsprească. La rezistența crescîndă a țăranimii și la atacurile tot mai sistematice ale opoziției liberale, care le contesta dreptul de proprietate deplină, quiritară, asupra moșiilor, boierii au răspuns printr-o serie de măsuri legislative, menite să întărească stăpînirea asupra moșiilor.

Împotriva acestor oameni, stăpîni pe Adunare, pe guvern și pe administrație, la care interesul întuneca orice dreaptă judecată și-i făcea impermeabili la orice considerație de ordin public, s-a ridicat Kogălniceanu. În marele său discurs din 25 mai 1862 și în replica din 1 iunie, el a pus toată elocința inspirată de convingerea că de reforma agrară depinde însuși viitorul statului nou înființat și toată căldura care comunică demonstrației accentul vieții, flacăra credinței și puterea convingerii.

Kogălniceanu era ferm convins că dacă reforma agrară nu se va realiza de sus, cum spunea el, pe calea prusacă, ea va fi înfăptuită, în afară de formele legale, pe calea revoluționară. El studiasse chestiunea agrară în textele originale și soluțiile care i s-au dat în Prusia, în Austria și Rusia. Cînd s-a urcat la tribună avea asupra problemei „toate studiile pregătitoare, toate luminile trebuitoare, toată înțelepciunea cerută” și, mai presus de toate, credința mărturisită toată viața că de emanciparea țăranilor depinde progresul, civilizația și viitorul României.

Argumentarea strînsă și dovezile întemeiate pe acte irecuzabile n-au lăsat răspunsului adversarilor decît injuria, calomnia și amenințarea. Kogălniceanu a întemeiat revendicările țăranilor pe dreptul istoric, social și politic. Contra tezei proprietarilor care făceau din țărani chiriași ai pămîntului muncit de ei, el dovedi cu texte în mînă că legea conferea țăranilor dreptul de a locui și de a se hrăni pe aceste moșii, că ei erau uzufructuari pe aume întindere de pămînt, hotărîtă de lege. El contestă că claca ar fi un drept al proprietății. Claca nu e „chiria legiuită a pămîntului”, cum pretind proprietarii, ci o urmare, „un drit al feudalității”. Ea n-a devenit din facultativă obligatorie decît după ce țăranii au fost lipiți pămîntului.

Apelurile lui M. Kogălniceanu la sentimentele umanitare și patriotice ale marilor stăpîni de moșii, precum și la interesul lor bine înțeles, au răsunit în pustiu. Legea rurală, care despuia pe țărani de pămîntul

aflat în stăpînirea lor, a fost votată de Cameră, dar după moartea lui B. Catargi, autorii ei n-au mai îndrăznit să o supună sancțiunii domnești. Soluția problemei devenise astfel o chestiune de forță. Kogălniceanu, susținut de Cuza, a avut curajul și patriotismul să taie, cum spunea el însuși, nodul gordian, și, după lovitura de stat din 2 mai 1864, a realizat prin decret domnesc forma pe care a urmărit-o toată viața și căreia i-a consacrat cea mai bună parte a geniului și energiei sale.

Reforma agrară a însemnat o cotitură în istoria României. Ea a deschis mai larg drumul capitalismului în toate ramurile economiei, inclusiv aceea a agriculturii. Țara a fost îndrumată în sensul unei hotărîte transformări burgheze. Dar, după detronarea lui Cuza, moșierii aliați cu burghezia stăpînă pe aparatul de stat au aplicat-o într-un sens mai îngust decît au înțeles-o Cuza și Kogălniceanu.

Țăranii au trebui să se mulțumească cu locurile cele mai sterpe și mai îndepărtate de sat. În afară de aceasta, cum legea nu le garanta dreptul de folosință asupra pășunilor și pădurilor, ei au trebuit să cadă la învoială cu proprietarii și să se supună iar voinței lor. Adevărații beneficiari ai legii agrare au fost proprietarii, nu țăranii. După însăși declarația lui Kogălniceanu, producția agricolă s-a dublat din al doilea an și bonurile rurale au permis proprietarilor să-și plătească datoriile și să-și consolideze dreptul de proprietate. Lăsați liberi să facă legile, boierii au știut să reia cu vîrf și îndesat concesiunile pe care au fost siliți să le facă țăranilor. Dar reforma agrară a dat țăranilor o bază legală de rezistență și a întărit incontestabil conștiința drepturilor lor asupra pămîntului; dovadă că, pînă în 1907, răscoalele țărănești s-au ținut lanț și au crescut în amploare și intensitate.

Nădejtile pe care Kogălniceanu le legase de improprietărirea țăranilor nu s-au realizat decît în parte. El își făcuse iluzia că reforma agrară a desființat oligarhia și dintr-un milion de iloți a făcut un milion de cetățeni, „dîndu-le pămînt, vot, pușcă și școală”. Noi știm ce s-a ales din toate aceste reforme sub regimul burghezo-moșieresc.

Cu aceeași energie și talent a apărut M. Kogălniceanu cauza independenței naționale. Situat în zona de interferență a expansiunii și dominației celor trei imperii reacționare — otoman, habsburgic și țarist — poporul român era amenințat de a fi încorporat sau împărțit între marile state care îl înconjurau. Conștient de această primejdie, M. Kogălniceanu a combătut veleitățile lor de anexiune sub toate formele în care s-au manifestat. El s-a ridicat împotriva protectoratului rus instituit de Regulamentul organic și a apărut autonomia țării de orice „amestec al unei puteri străine”. Încercărilor de a ne impune legi și orînduiri străine, Kogălniceanu le-a opus vechile instituții românești, care timp de cinci veacuri ne-au apărut ființa națională și pe care românii, și numai ei erau în drept să le adapteze „luminilor și trebuințelor epocii”. Guvernul rus a taxat această adaptare drept plagiat al propagandei democratice și socialiste; Kogălniceanu a protestat, afirmînd că „instituțiile ce le voim sînt curate ale țării noastre în cea mai mare parte”.

M. Kogălniceanu s-a ridicat cu energie și împotriva oricărei încercări de imixtiune internă a guvernului otoman, în virtutea principiului autonomiei garantate de tratatele internaționale și de firmele Porții. Ca și alți conducători ai mișcării revoluționare — ca N. Bălcescu și Ion Ghica

— el a crezut că Imperiul otoman putea servi în anumite condiții apărării integrității teritoriale a celor două principate față de primejdia unei ane-xiuni, austriace sau ruse. Când în 1875—1876, Imperiul otoman a încercat să anuleze statutul de autonomie al popoarelor creștine de sub stăpînirea sa și să reducă teritoriul lor la situația de simple provincii, Kogălniceanu a înțeles că momentul luptei decisive pentru independență a sunat. În ședința Camerei deputaților din 9 mai 1877, el a proclamat „independența absolută a României”. Și în acest moment, M. Kogălniceanu s-a afirmat ca exponent al aspirațiilor și intereselor întregului popor român. Divergențele care s-au manifestat în cercurile conducătoare înainte de ruperea rela-țiilor cu Turcia n-au izvorit, cum se pretinde uneori, din dorința unor boieri de a-și păstra privilegiile cu sprijinul sultanului, ci din teama ca împrejurările politice și militare să nu pună în primejdie integritatea țării. Ca delegat al României — împreună cu Ion Brătianu — la Congresul de la Berlin, M. Kogălniceanu a apărut integritatea teritorială și suverani-tatea țării, dar glasul reprezentanților României a fost numai auzit, dar nu și ascultat.

Independența politică dobîndită în războiul cu turcii era însă ame-nințată de expansiunea economică a Austro-Ungariei. M. Kogălniceanu a avertizat în repetate rînduri că independența politică rămînea nedesă-vîrșită, că putea deveni chiar o simplă iluzie, dacă ea nu se sprijinea pe temelia solidă a neatîrnării economice. „Țara aceasta — spunea el — tre-buie să aibă o dată suveranitatea și a intereselor ei economice, ea ține să fie stăpînă la ea acasă, să arate că și ea are puterea ei, și că nu are nevoie să cerșească nici tratate, nici convenții”. El vedea în resursele naturale și umane ale țării premisele desfășurării unei politici de dezvoltare economică potrivit intereselor naționale. „Nu, este timpul — întreba M. Kogălni-ceanu în ședința parlamentului din 5 martie 1885 — ca să nu ne mai rezemăm decît pe noi înșine, pe inteligența noastră, pe munca noastră proprie, pe energia noastră, pe patriotismul nostru? Nu este timpul sosit ca și România să aibă și ea propria sa politică economică și comercială?” Opoziția lui M. Kogălniceanu față de convenția comercială cu Austro-Ungaria nu a fost numai o atitudine determinată de considerente politice, ci și expresia concepției sale cu privire la rolul industriei în dezvoltarea economică a țării. Încă din 1860 el sublinia că „industria națională pretu-tindenii s-a considerat ca o mare necesitate pentru fiecare țară, ca cel mai puternic ram al avuției și de aceea toate guvernele luminate s-au silit a o dezvolta în țările încredințate lor”. De aceea, din anii de după Unire și pînă la sfîrșitul vieții, Kogălniceanu nu a încetat să lupte pentru dezvoltarea industriei naționale și apărarea ei de concurența străină printr-un sistem protecționist vamal. Prin exemplul, adesea invocat, al țărilor indus-triale, Kogălniceanu a arătat că numai prin industrializare poporul ro-mân ar putea intra în rîndul „națiunilor civilizate”. Această politică comporta sacrificii, dar Kogălniceanu socotea că aceste sacrificii sînt necesare fiindcă „națiunea trebuie să se gîndească la viitor”. El și-a dat seama că națiunile, care cad în sfera de influență economică a unei mari puteri, sfîrșesc prin a-și pierde independența politică. „Astăzi — spunea el — popoarele fără industrie sînt peritoare de foame, sînt sleite de acelea care o posed și le face să plătească scump ceea ce ele nu pot să producă”.

Ultima mare problemă de interes național căreia M. Kogălniceanu i-a consacrat talentul și energia sa a fost problema Dunării, din care Austro-Ungaria a voit să facă un mijloc de aservire economică a României. Comisia europeană a Dunării, creată în 1856 prin tratatul de la Paris, urma să-și înceteze activitatea în aprilie 1883, conform tratatului de la Londra din 1871. Or, art. 54 al tratatului de la Berlin prevedea că cu un an înainte de expirarea duratei comisiei europene, deci 1882, puterile semnatare puteau prelungi sau modifica statutul comisiei. Tot în baza tratatului de la Berlin, Austro-Ungaria izbuti să creeze o comisie de supraveghere a navigației dunărene pe porțiunea Galați — Porțile de fier. În această comisie formată din țările riverane — România, Serbia și Bulgaria —, Austro-Ungaria, deși nu era riverană pe această porțiune, și-a asigurat președinția comisiei, cu preponderanță în caz de paritate de voturi. Prin aceasta, suveranitatea țărilor riverane era grav atinsă, iar Dunărea devenea pentru Austro-Ungaria o cale de penetrație în economia celor trei state. Întrucât guvernul român, preocupat să obțină recunoașterea proclamării regatului, a tergiversat, făcând astfel jocul Austro-Ungariei, M. Kogălniceanu, care era ministru plenipotențiar la Paris, a adresat ministrului de externe, Vasile Boerescu, la 10 august 1880 un memoriu în care îl acuza de a fi sacrificat pretențiilor Austro-Ungariei interesele naționale iar în decembrie 1880, un al doilea memoriu către ambasadorul unei mari puteri străine la Paris prin care încerca să rializeze poziții românești și alte state europene. Aceste două memorii împreună cu discursurile rostite în parlament după întoarcerea sa din capitala Franței au format cuprinsul studiului *Chestiunea Dunării*.

Hotărîrea cu care Kogălniceanu a intervenit în această chestiune se explică prin însemnătatea pe care o atribuia navigației dunărene pentru dezvoltarea economică a țării. Protectoratul economic al Austriei îi apărea tot atît de primejdios ca și protectoratul politic al Rusiei : „Eu sunt român, fac parte din numărul acelor oameni care în tinerețile lor au lucrat la zdrobirea protectoratului politic al Rusiei și care la bătrînețe nu pot a se hotărî de a primi protectoratul economic al Austriei, după mine tot atît de periculos ca și cel dintîi, și poate și mai mult. Combătînd din toată inima și din toate puterile ce mi-au mai rămas încă încercările guvernului austro-ungar de a ne domina economic, de a intra în viața noastră politică, comercială, socială, de a se insinua în toți porii organismului nostru, cred că îmi fac datoria de bun român, cred că-mi împlinesc o datorie către acele generații energice și generoase care cu lungi trude și sacrificii au făcut România de astăzi”. Opoziția lui M. Kogălniceanu a fost unul din factorii care au contribuit la slăbirea presiunii Austro-Ungariei.

N. Iorga, care a prețuit totdeauna în chip deosebit personalitatea, opera și rolul lui M. Kogălniceanu în făurirea României moderne, sublinia că el este mereu actual și contemporan. „Îl simțim — spunea marele nostru istoric — nu numai în noi, prin ce am luat de la dînsul, dar alături de noi, mergînd pe același drum, spre o țintă care este și aceea a vremii noastre”. Iată de ce M. Kogălniceanu e atît de viu și de prezent între noi. Pe lîngă expresia superioară a nevoilor și aspirațiilor societății în care a trăit, el a definit limpede programul reformelor care aveau să-i întreprindă

opera în veacul care e al nostru. Dezvoltarea societății se întemeia — în concepția lui — pe două serii de fapte, prin acțiunea cărora și noi explicăm procesul istoric, pe „factorii științifici”, adică pe lupta pentru stăpânirea forțelor naturii și pe „factorii politici” care cuprind ansamblul relațiilor sociale. În scrierile lui se întâlnesc idei și expresii pe care nici un marxist nu le poate repudia. El concepe progresul social ca o luptă între nou și vechi: „Sîntem în mijlocul luptei — scria el —, lupta între trecut și viitor, lupta între societatea veche și societatea modernă”. Kogălniceanu dă despre originea sclaviei o explicație care e și a marxistului. Sclavia, spunea el, e veche, dar nu atît de veche cît lumea: „ea a început numai cînd arta producției a luat îndestulă dezvoltare spre a da omului mai mult decît îi trebuia neapărat pentru viețuirea lui”. Cu alte cuvinte, sclavia — ca cea mai veche formă a exploatării — a apărut cînd creșterea forțelor de producție a făcut posibilă apariția plusprodusului care avea să fie însușit de stăpînul de sclavi.

Actuală este și concepția lui despre națiune. El a înțeles că națiunea e o categorie istorică. „Nația este o creație a lumii moderne, nația s-a făcut și se face numai acolo unde este unitate”.

Dar simțul social și patriotismul lui Kogălniceanu s-au manifestat mai puternic în legătura cu chestiunea emancipării sătenilor. De soluționarea acestor probleme el lega tot viitorul țării. „Niciodată, declară el în Adunarea ad-hoc a Moldovei, niciodată în Principate nu s-a înfățișat o chestie mai grea și a cărei dezlegare să ceară nu numai patriotism, dar și tact, dar și prudență, decît chestiunea desființării boerescului și a stabilizării lucrătorilor de pămînt. Această chestiune de două sute de ani atîrnă asupra capului nostru ca sabia lui Damocles. De la dezlegarea acestei chestiuni atîrnă însăși soarta nației noastre. Ce ar fi nația, ce ar fi țara, dacă țaranii ar fi nenorociți?” În vremea sa, Kogălniceanu avea dreptate să spună că „țaranii sînt elementul cel mai puternic al naționalității române. Țaranii sînt însăși țara!”. Identificînd națiunea cu poporul și legînd cauza națională de soluționarea problemei sociale, el a dat luptei naționale o bază socială care avea să-i asigure triumful.

Soarta i-a permis să dezlege el însuși această problemă și cele două rînduri pe care spera că posteritatea i le va acorda în istoria neamului ca răsplată strădaniilor lui pentru țara sa, i-au fost păstrate fără nici o îndoială în primul rînd pentru emanciparea țăranilor.

Astăzi cînd poporul român, sub conducerea fermă și clarvăzătoare a Partidului Comunist, e pe cale de a împlini cele mai îndrăznețe vise ale lui Kogălniceanu, care nu concepea nici națiunea, nici unirea prin excluderea majorității de la „drepturile și bunurile pe care țara le dă fiilor săi”, cuvintele marelui om de stat capătă o rezonanță pe care noi o împărtășim cu deputații pontasi din Adunarea ad-hoc a Moldovei — cărora le era adresată. Opera lui M. Kogălniceanu depășește obiectivele societății din vremea sa; ea apare ca o prefigurare a țelurilor pentru care România socialistă luptă astăzi cu atîta iscusință și succes. Kogălniceanu a luptat pentru consolidarea națiunii române prin emanciparea clăcașilor, care trebuia să transforme un milion de iloți în tot atîția cetățeni; noi luptăm pentru întărirea națiunii socialiste în care nu mai există antagonisme de clasă. Kogălniceanu a văzut în dezvoltarea industriei principala pîrghie de progres economic și social și garanția cea mai sigură a independenței

politice ; noi am reluat și această idee, dar i-am dat un conținut nou : noi am făcut din industrializarea țării condiția primordială a victoriei socialismului și baza independenței naționale. Kogălniceanu a luptat împotriva oricărei forme de protectorat, în care vedea o știrbire a dreptului de suveranitate și o primejdie pentru existența națională ; noi am întemeiat politica noastră externă pe un sistem de cooperare internațională bazată pe respectul independenței și suveranității și pe neamestecul în treburile interne. În toate năzuințele noastre de propășire economică și culturală, de afirmare a independenței și suveranității naționale, noi întâlnim în opera lui Kogălniceanu îndemn și curaj. Astfel, Kogălniceanu se integrează perfect în cultura noastră socialistă și în aspirațiile de viitor ale neamului nostru, care nu va uita niciodată contribuția lui la săvârșirea marilor evenimente din secolul al XIX-lea : unirea, emanciparea țăranilor și independența. Pe toate aceste acte se întemeiază drepturile lui la admirația și recunoștința posterității.

Hotărîrea Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (U.N.E.S.C.O.) de a-l sărbători anul acesta și de a-i considera opera ca parte integrantă a patrimoniului cultural universal, asociază la omagiul poporului român toate popoarele care se recunosc solidar responsabile de păstrarea amintirii marilor personalități care au contribuit la progresul dreptății și umanității.

MIHAIL KOGĂLNICEANU ȘI TRANSILVANIA

DE

GELU NEAMȚU

Personalitate de prim rang, complexă și multilaterală, Mihail Kogălniceanu a urmărit, prin întreaga sa activitate de o consecvență și o prodigiozitate rar întâlnite, transformarea României dintr-un stat feudal într-un stat modern, situându-se astfel la loc de frunte în istoria patriei ca una dintre cele mai proeminente figuri ale secolului al XIX-lea.

Epoca de adînci prefaceri în care au evoluat concepțiile generoase ale lui Kogălniceanu a fost una dintre cele mai agitate și mai instabile din istoria României. Prezent în permanență în fruntea marilor evenimente, Kogălniceanu exprimă aspirațiile cele mai nobile ale poporului, slujind cu devotament cauza progresului. Om de stat și, în același timp, om de cultură, el se bucură în fața istoriografiei românești de privilegiul rar al aprecierii unanim pozitive. Geniul lui Kogălniceanu s-a consumat într-o neobosită luptă, în care se folosea cu egală măiestrie de arma cuvîntului rostit, ca și de cea a condeiului, pentru înfăptuirea celor mai nobile idealuri naționale și umanitare: unitatea națională, desființarea iobăgiei, dezrobirea țăgînilor, reforma agrară și alte numeroase reforme în domeniul administrativ, cultural și economic. Ca om de cultură și îndrumător al aresteia, a îmbrățișat cele mai diverse aspecte ale ei: publicistica, istoria, lingvistica, literatura și critica literară.

Una dintre coordonatele principale ale activității sale, mai puțin studiată și deci mai puțin cunoscută, este lupta pentru desăvîrșirea unității naționale. Sprijinind-o moral și material de-a lungul anilor, Kogălniceanu atinge cele mai înalte trepte ale înțelegerii fenomenului istoric, adăugînd astfel noi străluciri cunoscutelor sale merite. La Kogălniceanu ideea de unitate națională deplină este legată organic de poziția sa față de problemele politice și culturale ale Transilvaniei, ocupînd un loc nebănuit de întins în complexul activității sale. Problema poate fi elucidată numai evaluînd ponderea reală a legăturilor sale directe și indirecte cu Transilvania și dezvăluind liniamentele reflectării personalității și activității sale în clocotul vieții politice și culturale a românilor din spațiul intracarpatic. Numai privite lucrurile sub acest unghi de vedere, se poate afirma că cel ce ocupă un rol de frunte între făuritorii primei Uniri a purtat

în cuget desăvîrșirea ei, prin *Unirea cea mare*, la care și-a adus contribuția nemijlocită, strădaniile sale alăturîndu-se la cele ale altor mii și milioane de patrioți, care nutreau, asemeni lui, visul unirii tuturor românilor într-un singur *stat*.

*Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*¹, în înfățișarea ideilor sale avansate, politice, sociale și culturale, face doar mențiunea generală că M. Kogălniceanu a avut un rol de promotor în lupta de eliberare națională și a jucat un rol de frunte în unirea țărilor române, nereliefînd însă prin nimic acel crez izvorît din concepția sa istorică.

Chiar într-una din cele mai noi *Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*², lucrare meritorie altfel, acest aspect nu se bucură de o atenție deosebită.

Este adevărat că preocuparea lui M. Kogălniceanu pentru *unitate* a fost menționată și în trecut de istorici prestigioși ca N. Iorga, I. Lupaș ș. a.; aceasta însă s-a făcut doar enunțativ, fără a se stărui asupra legăturilor lui M. Kogălniceanu cu Transilvania. În această ordine de idei, N. Iorga menționa că „unirea tuturor românilor chiar și în aceeași formă politică, i se pare și lui [M. Kogălniceanu — *n. ns.*] un lucru firesc” și „el nu se simte moldovean, ci român, numai român încă de pe atunci”³. De asemenea I. Lupaș, într-o conferință rostită la 21 mai 1935, arăta că „pe lângă ideea unității naționale, aceea a *continuității istorice* îl preocupă în egală măsură ...”⁴.

Elemente documentare prețioase pentru clarificarea acestui aspect al activității și concepției lui M. Kogălniceanu ne oferă scrisorile publicate de D. Popovici⁵ și M. Popescu⁶, corespondența sa în general, discursurile parlamentare, scrierile sale, precum și presa vremii. Un însemnat moment, în care Kogălniceanu se declară la 1886 în favoarea militanților transilvăneni expulzați din România, este urmărit pe baza documentelor de către Al. Lapedatu⁷. Gh. Georgescu-Buzău într-un studiu mai nou face o privire amplă asupra patriotismului de care era animat Kogălniceanu⁸. În fine, Liviu Maior într-un articol dens, intitulat *Kogălniceanu și unitatea națională*⁹, oferă jaloane valoroase cercetării. Acesta este în linii generale tabloul bibliografic al principalelor lucrări referitoare în parte și la problemele ridicate de noi.

Urmărind geneza ideii de unitate națională a tuturor românilor la M. Kogălniceanu, trebuie să relevăm faptul că ea apare în concepția

¹ București, Edit. Academiei, 1964, p. 194—197.

² Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu* . . . , București, Edit. științifică, 1963.

³ Nicolae Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic, românul*, București, f. a., p. 75.

⁴ Ion Lupaș, *Scriitor și făptuitor de istorie*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, VI, 1931—1935, Cluj, 1936, p. 523.

⁵ D. Popovici, *Din legăturile lui M. Kogălniceanu cu Transilvania*, în *Arhiva românească*, tom. IX, partea I, 1943, p. 125—143.

⁶ Mih. Popescu, *Frații din regat și școala română din Ardeal*, în „Țara Birsei”, an. VIII, nr. 5, sept.—oct. 1936, p. 416—417.

⁷ Alex. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac*, București, 1937.

⁸ Gh. Georgescu-Buzău, *Patriotismul lui Mihail Kogălniceanu*, în *Studii și articole de istorie*, București, 1964, nr. VI, p. 199—223.

⁹ „Tribuna”, Cluj, an. X, nr. 26 din 30 iunie 1966, p. 6.

sa istorică în momentul în care se ridică de la ideea unei istorii *regionale* la aceea a unei istorii *naționale*. Aceasta se petrece încă pe timpul când se afla la Berlin (1837) și își anunță lucrarea în revista „Magazin für die Literatur des Auslandes” sub titlul *Histoire ancienne et moderne de la Moldavie, de la Valachie, des Etats indépendants des Transylvains et des Valaques transdanubiens*¹⁰. Deși nu și-a realizat în întregime proiectele sale cu privire la această operă istorică și sub acest titlu, intenția rămâne edificatoare. Documentarea pe care o întreprinde, cerind mereu din patrie scrieri ca cea a lui Petru Maior, *Despre începutul românilor în Dacia, Hronicleul vechimii a romano-moldo-vlahilor* a lui D. Cantemir, *Cronica* lui Gh. Șincai, *Biblioteca românească* editată de Zaharia Carcalechi și altele, explică rădăcinile *luministe* ale ideii de unitate la Kogălniceanu și în parte formația sa ca istoric. *Istoria românilor*, vol. I (Berlin), ilustrează simțul politic ascuțit al lui Kogălniceanu, care respinge proiectul unirii țărilor carpatice sub egida Austriei și „urmărește cu ochii visul, făcut de alte generații, al unei singure Dacii neafirmate”, afirmând că „regatul Daciei ar fi fost de o mare greutate în cumpăna Europei”¹¹. Până în septembrie 1837 când apare primul volum al lucrării sale, M. Kogălniceanu întâmpină numeroase greutăți, domnitorul M. Sturdza interzicându-i chiar tipărirea acestuia. Este interesant de reținut că pe la sfârșitul lui martie 1837, tânărul Kogălniceanu, decepționat că nu-și poate rosti liber gândul în Moldova, anunță surorilor sale intenția de a se stabili în *Transilvania*, unde, din timp în timp, ar putea auzi vocea compatrioților¹².

Evoluția ideii de unitate națională a tuturor românilor la M. Kogălniceanu se încheie cu afirmarea publică a acesteia într-o formulare fără rezerve și fără echivocuri în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, rostit în 24 noiembrie 1843: „Eu privesc ca Patrie a mea — spune Kogălniceanu — toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca Istorie națională: istoria Moldaviei [...], a Valahiei și a fraților din Transilvania”^{12 bis}.

La frații transilvăneni *Cuvîntul* ajunge cu întârziere, dar tipărindu-l imediat ce-l primi, G. Barițiu și-l însușește în întregime arătînd că el exprimă *convîngerile* sale mai vechi: „Noi grăbim a-l retipări cu atît mai bucurîși, cu cît convingerea noastră tot mai mult se întemeie, că pentru noi *românii* fără istoria națională nu e mîntuîntă; convingere ce cu aceasta ne-o descoperim a treia și a treizecea oară”¹³. Unitatea devine program politic mereu prezent în cuprinsul ziarelor conduse de Kogălniceanu, ce începuse încă cu „Dacia literară” să dea un nou impuls promovării *unității culturale* ca prim pas spre realizarea *unității politice*.

¹⁰ V. Ionescu, *op. cit.*, p. 28.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 47.

¹² M. Kogălniceanu, *Scrisori (1834—1849)*, publ. de Petre V. Haneș, București, 1913, p. 172—173, scrisoarea CXVIII; „Plus tard, j'irai prendre en ferme quelque petite campagne, je tâcherai de m'acquérir une modique et honnête fortune, et alors je dirai adieu pour toujours à cette Moldavie, terre malheureuse, où la pensée n'est pas même libre de s'exprimer et j'irai m'enfermer dans quelques coin obscur de la Transylvanie, ou de tout autre pays de l'Autriche, où de temps en temps je pourrai entendre quelques voix compatriotes”.

^{12 bis} Mihail Kogălniceanu, *Opere*, Tom. I, *Scrieri istorice*, ediție critică adnotată cu o introducere și note de Andrei Oțetea, București, 1946, p. 647—648.

¹³ „Foaie pentru minte. . .”, nr. 11 din 13 martie 1844, p. 81—85, nr. 12 din 20 martie. p. 89—93 și nr. 13 din 27 martie, p. 97—102.

Ideea avea adeziunea entuziasată a cărturarilor transilvăneni : G. Barițiu, T. Cipariu, I. Vulcan, Al. Roman ș.a. Ea va orienta activitatea puternicei asociații culturale transilvane *Astra* (1861) și va sta, în același timp, la temelia *Societății Academice Române*.

Chemarea lui Kogălniceanu formulată în *Introducere* la „Dacia literară”, „ca românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți”, a fost și ea înregistrată deindată de G. Barițiu în „Foaia pentru minte...”¹⁴. Într-o notă de subsol, Barițiu motivează oarecum imposibilitatea de a „lua aminte la toți pașii ce îi fac provinciile vecine în literatură”, deoarece „greutăți deosebite avem cu adevărat”. Totodată denunță regimul injust aplicat de autoritățile austriece „foilor” și „cărților românești” care nu pot „trece din o țară în alta, cum trec cele în alte limbi scrise”.

Din *Introducere* se mai desprinde și atenția pe care Kogălniceanu o acorda presei transilvane numind „Foaia inimii” [sic] a lui G. Barițiu printre „cele mai bune foi ce avem astăzi”. Luînd în considerare greutățile românilor din Transilvania, explică de ce „Dacia literară” va deveni centrul de greutate în lupta pentru literatură și limbă românească.

M. Kogălniceanu începuse să devină cunoscut în Transilvania, intelectualii de aici se abonau la *Letopiseștele Valahiei și Moldovei*¹⁵, Barițiu reproduce cu satisfacție actul care „așeza pe o temelie statornică teatrul românesc” pentru a se dezvolta și înflori liber. Actul era semnat, alături de C. Negruzzi și V. Alecsandri, de M. Kogălniceanu¹⁶. O impresie deosebită produce asupra transilvănenilor biografia lui Șincai, scrisă de Kogălniceanu. G. Barițiu mărturisește cu sinceritate că citind-o, a simțit o mare bucurie. Făcînd-o cunoscută și în Transilvania prin „Foaie pentru minte...” redactorul înserează : „Domnul meu, îți mulțumim pentru aceste daturi interesante din viața lui Șincai”¹⁷. Opera lui Kogălniceanu a avut un bun ecou de natură să stimuleze condeie. La redacția „Foi...” sosiră nu mai puțin de trei biografii ale lui Șincai, „două din Transilvania și una din părțile Orăzii-mari”¹⁸. Numele lui Kogălniceanu devine o permanență în paginile foilor brașovene. Tot în „Foaie...” va apărea *Înainte cuvîntare la fragmentele istorice, publicate în limba franceză de d. Mihail Kogălniceanu*, în românește de T. Iancu Vîrnav¹⁹.

Din anul 1846 cunoaștem și prima scrisoare către G. Barițiu expediată de la Paris, prin care îi cere un „serviciu de interes național” destinat unor membri ai „Academiei” franceze, adică să-i trimită tot ce s-a „tipărit sau s-a scris despre monumente, mozaic, monede, mine vechi în Transilvania”, referitor la acestea și extrase „din jurnalul dumitale care are atîtea bogății în el”. Deși știe că G. Barițiu este foarte ocupat, totuși „pentru Transilvania nu pot, domnule, să mă adresez mai bine decît către dumneata...”²⁰. Rezultă, așadar, considerația de care se bucura

¹⁴ Ibidem, nr. 18 din 28 aprilie 1840, p. 142—144.

¹⁵ Ibidem, nr. 27 din 1 iulie 1840, p. 216.

¹⁶ „Gizeta de Transilvania”, nr. 32 din 4 august 1840, p. 128.

¹⁷ „Foaie pentru minte . . .”, nr. 12 din 23 martie 1841, p. 93—95.

¹⁸ Ibidem, nr. 42 din 19 octombrie, p. 329—334, semnată „T” Cipariu/ și nr. 47 din 23 noiembrie 1841, p. 370—374.

¹⁹ Ibidem, nr. 40 din 1 octombrie 1845, p. 317—320 și nr. 41 din 8 octombrie, 1845, p. 325—328.

²⁰ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 196—197.

Barițiu și gazeta sa în ochii lui Kogălniceanu și faptul că între ei existau legături mai vechi. Probabil, Kogălniceanu l-a cunoscut pe Barițiu în toamna lui 1845 când a plecat la Paris. De acolo i-a trimis lui I. Ghica „o scrisoare personală de la Brașov”²¹ neexpediată în cursul călătoriei.

Correspondența sa cu G. Barițiu este însă mai veche, deoarece într-o scrisoare către Aurel Mureșan, se autointitulează „vechi colaborator al Gazetei Transilvaniei încă de pe la anii 1839”²². Aceasta nu înseamnă că doar *retipăririle* și le considera *colaborări*; sîntem convinși că adeseori el făcea pentru Barițiu oficiul de corespondent, încadrîndu-se astfel în rețeaua „de corespondenți care-i vor trimite informații despre stările” din Moldova, Țara Românească și Bucovina²³. Dintre numeroasele corespondențe din Moldova ne-am oprit asupra uneia din martie 1845 care ni se pare mai probabil a fi scrisă de mîna lui Kogălniceanu. În ea se analizează starea școlilor de acolo²⁴. Comunicarea nu este făcută de corespondentul obișnuit. „Eu, nu ca corespondent ci ca simțitor interesului foei d-tale, îți împărtășesc următoarele...”. Astfel el răspunde unei dorințe mai vechi a lui G. Barițiu de „a avea vre-un fel de relație despre starea învățăturilor publice din Moldova”. Desigur, un simplu corespondent n-ar fi putut informa atît de precis despre școlile cele mai însemnate ale Moldovei și n-ar fi avut sens să amintească cu un aer de amicitie pe „literatorul nostru Negruți”. În fine, articolul are în loc de semnătură, un „e-n”, două litere prezente în numele Kogălniceanu. Subliniem că această manieră de a semna era obișnuită în publicistica vremii.

Pentru a-l face și mai cunoscut cititorilor săi, „Gazeta Transilvaniei” zugrăvește *caracterul* curajosului Kogălniceanu ce într-o pledoarie a îndrăznit să facă rechizitoriul viciilor și putreziciunii unui regim care servea interese străine; din acest motiv a fost trimis să zacă 7 săptămîni în beciurile de la Rîșca. Proscrisul se bucură de simpatia nemărginită a „Gazetei”, deoarece „el au cunoscut căderile societății sale și s-au aruncat cu totul în o carieră literară de unde lovea viciile și biciuia groasa nemo-ralitate a multora din compatrioții săi”, atrăgîndu-și astfel dușmănia și deci „era prea firește ca și Kogălniceanu să fie rău văzut de mulți vițioși, de pseudo-filozofi, pseudo-patrioți și strein-simțitori”²⁵. Soarta „proscrisului” a fost urmărită în continuare pînă la întoarcerea din exil, fapt care își găsește consemnarea plină de bucurie, la 22 ianuarie 1845, tot în „Gazetă”²⁶.

Pînă la 1848 foile brașovene publică în întregime sau fragmentar numeroase opere ale unor marcantî oameni de cultură moldoveni și munteni ca: Gh. Asachi, C. Negruzzi, G. Săulescu, I. Heliade Rădulescu, Gr.

²¹ Augustin Z. N. Pop, *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu*, București, Edit. Academiei, 1959, p. 51.

²² V. Haneș, *Mihail Kogălniceanu. Acte, scrieri din tinerețe, discursuri*, București, 1908, p. 24.

²³ P. Teodor, *George Bariț și Principalele române pînă la 1848*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VI, 1963, p. 80.

²⁴ „Gazeta de Transilvania”, an. VIII, nr. 26 din 29 martie 1845, p. 102—103.

²⁵ Ibidem, an. VII, nr. 91 din 13 noiembrie 1844, p. 364. Originalul corespondenței din 22 octombrie 1844 despre închiderea lui Kogălniceanu la mănăstirea Rîșca. Cf. Bibl. Acad., ms. rom., nr. 878, f. 113.

²⁶ Ibidem, an. VIII, nr. 7 din 22 ianuarie 1845, p. 26.

Alexandrescu, Bolintineanu, C.A. Rosetti, N. Bălcescu, Cezar Bolliac, George Sion, Vasile Alecsandri, M. Kogălniceanu etc.²⁷.

Deși cu mari greutate în a lua aminte la pașii pe care îi făcea literatura în „Moldo-România”, Barițiu reuși totuși să concentreze cele mai bune condeie de „dincolo”. „Gazeta” și „Foaia” lucrau cu răbdare și tenacitate pentru a răspunde imperativului vremii: educarea politico-națională a maselor, pregătirea acestora pentru o orînduire mai dreaptă. Acțiunea se desfășura în strînsă legătură cu publicațiile și cărțile ce reușeau să intre în Transilvania, prin cunoscuta „vamă a cucului”. Astfel, „în institutele de învățămînt din Blaj se strecurau prin intermediul lui Bariț și Cipariu cărți tipărite la București și Iași, reviste cu conținut național-patriotic”²⁸, printre care și „Arhiva românească” a lui Kogălniceanu care se bucura de o bună reputație în Transilvania. Așa, de pildă, Cipariu scrie lui Barițiu: „Aș dori să am „Arhiva” ce o lauzi și mult m-ai îndatora dacă ai binevoi să-mi mijlocești trimiterea unui exemplar pentru mine”²⁹.

Nu se poate vorbi de momentul 1848 fără a sublinia întrepătrunderea ideilor revoluționare rostite în adunarea de la Blaj din 3/15 mai, cu punctele-program ale lui Kogălniceanu, exprimate în *Dorințele partidei naționale în Moldova* apărută în august la Cernăuți, și care dezvolta de fapt „prîntipiile” refugiaților de la Brașov, avînd însă în față „proclamația de la Islaz și programul revoluționar de la Blaj”³⁰. Năzuințele pe care le nutreau oamenii de o parte și de alta a Carpaților duceau pe tot pămîntul românesc acel duh al vremii care l-a determinat pe N. Bălcescu să afirme că viitoarea revoluție va fi o revoluție națională. Kogălniceanu, atît de apropiat de concepția istorică a lui N. Bălcescu³¹, va fi conștient de acest lucru și va milita în toate ocaziile pentru obiectivele „revoluției naționale”.

„Gazeta Transilvaniei” a însemnat și ea o etapă importantă în această luptă. Cunoșcînd atît de bine viața „Gazetei” și funcția ei de școală politică a românilor transilvăneni, precum și influența acesteia exercitată asupra vieții social-politice și poporului din Moldova și Muntenia (pînă la 1848—1849), Kogălniceanu va fi istoricul autorizat să confirme acest lucru. O va face cîțiva ani mai tîrziu în polemica sa cu Iacob Mureșanu, în care va fixa locul și rolul „Gazetei” în felul următor: „au fost apărătorii cel mai înfocat al Principatelor, stimulatorul neobosit a naționalității lor, protivnicul neîmpăcat a înrîuririlor din afară și a abuzurilor din lăuntru care le împiedica propășirea. La Gazeta Transilvaniei alerga toți publiciștii români carii în patria lor nu putea găsi organ pentru a-și publica ideile. Gazeta Transilvaniei era pentru Principate *presa liberă, organul opiniei publice*. Gazeta lui Barițiu au făcut mult bine, au oprit mult rău și în tot chipul au exercitat o mare înrîurire în Iași și în București, atît asupra guvernelor cît și asupra poporului”³². Recunoașterea meritelor „Gazetei” nu l-a împiedicat pe Kogălniceanu ca după revoluție, cu spiritul de obiectivitate care-l caracteriza, să supună pe noul ei redactor I. Mureșanu unei critici aspre în momentul unor

²⁷ V. Netea, *George Barițiu*, București, Edit. științifică, 1966, p. 108—109.

²⁸ V. Cheresteșin, *Adunarea națională de la Blaj*, București, Edit. politică, 1966, p. 112.

²⁹ P. Teodor, *op. cit.*, p. 86.

³⁰ *Istoria României*, București, Edit. Academiei, 1964, vol. IV, p. 51—52.

³¹ Radu Pantazi, *Ideologia revoluției de la 1848 în țările române*, în *Curenți și orientări în istoria filozofiei românești*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 40.

³² „România literară”, Iași nr. 15 din 23 aprilie 1855, p. 185.

manifestări de regres ale ziarului. Aceasta o face cu vervă, fără patimă, bine intenționat, în articolul *Jurnalismul românesc în 1855*, după care urmează răspunsul D-lui Iacob Murășanu redactor răspunzător a *Gazetei de Transilvania*³³. Circumstanțele atenuante ale lui I. Mureșanu erau însă cenzura de curind înăsprită, dar la urma urmelor nici G. Barițiu nu se putuse plînge de lipsa ei (fără control a fost un timp foarte scurt în decursul revoluției). Kogălniceanu îi spune fără înconjur că dorea să-i arate acum „ce trebuie să facă și pe ce cale are să urmeze în viitor.” În legătură cu această polemică semnalăm că fragmentul chirilic rezumat de *Catalogul corespondenței*... este greșit datat 1856 (polemica a avut loc în 1855) și apoi cu siguranță nu este adresat lui G. Barițiu, ci lui I. Mureșanu, redactorul de atunci al „Gazetei”. Important este faptul că deși critica pe care i-o face Kogălniceanu este necruțătoare, totuși îi propune un „schimb de corespondență”³⁴. Propăvăduitorul unității de luptă a românilor va face totul pentru a păstra bunele relații cu Mureșenii. Dovadă este scrisoarea prin care Kogălniceanu felicită călduros „Gazeta” veterană a ziaristicii românești, în care mărturisește că „nu o dată m-am întâlnit cu luptătorii Mureșeni” cu care a lucrat împreună³⁵. M. Kogălniceanu va fi printre primii care-și va exprima regretul la săvîrșirea din viață a lui I. Mureșanu spunînd în telegrama trimisă familiei din partea sa și a Academiei: „Toate simpatiile noastre îl acompaniază la ultimul său locaș”³⁶.

Pregătind Unirea Principatelor alături de tovarășii săi de idealuri, cunoscînd doleanțele maselor și bizuindu-se adesea pe forța lor, era firesc ca speranțele românilor transilvăneni să se îndrepte asupra evenimentelor și asupra marelui bărbat de stat. Erau urmărite cu atenție banchetele de la vila lui Kogălniceanu „la care toastele esprima întrunirea simțimintelor pentru Unirea Principatelor”³⁷. Este admirat pentru lupta sa în favoarea țărănimii și felul în care s-a purtat la alegerea domnului Cuza. La rîndul său, Kogălniceanu dînd o înaltă apreciere sprijinului acordat de transilvăneni la înfăptuirea Unirii, afirma cu tărie că *Unirea a fost opera întregii națiuni române*, înțelegînd prin aceasta forțele progresiste atît din Moldova și Țara Românească cît și cele din Transilvania³⁸. După 1859, deși prins în problemele consolidării Unirii, veghează totuși în cadrul tratativelor cu emigrația maghiară ca interesele românilor din Transilvania să fie respectate.

„Gazeta” și toată intelectualitatea transilvană, la rîndul ei, nu slăbeau observația asupra evenimentelor din „țară”. Se tipărea mai mult despre România; schimburile de idei se intensificau, urmînd calea acumulărilor tăcute. Se reproduceau discursurile parlamentare sau se înregistrau momente ca acela cînd Kogălniceanu cere Camerei să se dea „ospitalitate polonilor cari scăpară din temniță și din spînzurători...”³⁹.

³³ Ibidem, nr. 14 din 16 aprilie 1855, p. 173—175.

³⁴ Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 78, doc. nr. 273.

³⁵ V. Haneș, *op. cit.*, p. 24—25.

³⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 205 din 19 sept./1 oct. 1887.

³⁷ Ibidem, nr. 46 din 9 iunie 1856, p. 179.

³⁸ Șt. Pascu, *Insemnătatea Unirii Principatelor*, în „Făclia”, an. XXI, nr. 5 974, p. 3.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXVII, nr. 25 din 28 martie 1864, p. 99.

Legea rurală la care Kogălniceanu a avut un rol atât de însemnat și cu care s-a mândrit tot restul vieții, a fost primită în Transilvania cu o explozie de bucurie atât de mare încât citind presa vremii ai certitudinea că soarta țaranului de peste munți era privită ca făcând parte integrantă din obiectivele pentru care se lupta „dincoace”. G. Barițiu întâmpina astfel evenimentul : „Grație Domnului! că prin legea rurală și anume prin art. X s-a șters de pe fruntea României inferătura cea și pentru noi aici rușinatoare”, și în fine : „Numai acum se poate dar zice că românii încă au un stat, în care pot sufla și resufla aerul libertății celei bine înțelese și al demnității umane”⁴⁰. Alt cărturar, Iosif Vulcan, dedica marelui eveniment versuri menite să demonstreze același entuziasm și apropiere de România :

„Străbună România, pământ de bărbăție,
Mormintul sfânt alilor eroi încununați;
Iubită țărișoară: Salute astăzi ție!
Salute astăzi vouă, țărani eliberați!”⁴¹

Același Iosif Vulcan îi va face mai târziu în *Panteonul român* un admirabil portret lui M. Kogălniceanu prezentându-l ca un bărbat de talie europeană deoarece numele lui „este popular nu numai românilor... este un nume european”. Elogiind pe neobositul luptător pentru Unire și împrietărirea țăranilor, I. Vulcan încheie: „România are de a aștepta încă mult de la dînsul. Națiunile cari nasc astfel de fii trebuie să se mîndrească de ele însăși și să spere în bunul lor destin”⁴².

La 1868 România își întărea armata. Această acțiune a suferit însă critici la Budapesta. În calitate de ministru, Kogălniceanu le va răspunde în Cameră, amintind de înțelegerea sa în 1860 față de revoluționarii maghiari pe care i-a protejat în ciuda presiunilor diplomatice ale Austriei și Rusiei : „...vecinii noștri unguri să nu ceară de la mine ca eu pentru frații noștri de același sînge, pentru românii de peste Carpați, să am mai puține simpatii decît acele ce în 1860 le-am avut pentru unguri”⁴³.

Primăvara anului 1867 aduce pentru transilvăneni cătușele pactului dualist, *unio duarum nationum contra plures*, înțelegerea burgheziei austriece cu burghezia și moșierimea maghiară. Tot atunci aduce însă și o mîngiere încurajatoare. În ședința din 14 martie a Camerei deputaților, M. Kogălniceanu își dezvoltă interpelarea asupra telegramei de felicitare trimisă de fostul prim-ministru Ion Ghica către Andrassy. Interpelarea a fost atât de sinceră încît l-a îngrijorat pe I. Brătianu care nu dorea un conflict cu Austria. Conținutul ei ridică problema românilor din Transilvania.

Neavenita felicitare către Andrassy — spune Kogălniceanu — a făcut ca „frații din Transilvania să fie foarte mîhniți”. El arată că toți s-au bucurat de succesele poporului maghiar, așa cum toți trebuie să se bucure „totdeauna pentru orice naționalitate care luptă și triumfă”, însă „crede că este în drept a cere ca guvernul țerei, să n-arate simpatie

⁴⁰ Ibidem, nr. 71 din 14/2 septembrie 1864, p. 286.

⁴¹ Iosif Vulcan, *Poesii*, Pesta, 1866, p. 116—118, cu titlul *Eliberarea țăranilor din România*.

⁴² Idem, *Panteonul român*, tom. I, Pesta, 1869.

⁴³ Ședința Adunării Deputaților din 29 noiembrie 1868, în „Monitorul, ziar oficial al României”, nr. 274, 5/17 decembrie 1868, p. 1342.

guvernului maghiar decît atunci cînd el va da dovezi că drepturile ce au dorit și au dobîndit maghiarii de la Austria le va recunoaște și dînsul și le va aplica și la celelalte naționalități”. El subliniază că nu îndeamnă la o politică aventuristă, nici nu cere de la guvern să iasă din „rolul său de neutralitate, dar cere ca ungurii să se gîndească că este o națiune română, că este aci o Românie subț principele Carol I; să se gîndească că unde este o naționalitate ceea ce nu poate face guvernul, o poate face fiecare individ, fiecare cetățean român și că în secolul al XIX-lea nu se maiucid naționalitățile”. Dă de înțeles guvernului maghiar că „se vor găsi români care vor face ceea ce au făcut sîrbii pentru frații lor” [la 1848 sîrbii din Ungaria au fost sprijiniți de cei din Serbia — *n.ns.*]. Propune ca după ce Camera va lua act de caracterul privat al gestului în discuție, să se reînnoiască „simțămîntul României de înfrățire și conaționalitate pentru românii de peste Carpați”. I. Brătianu, mai moderat, se teme că M. Kogălniceanu „a zis cuvînte căroră li se va putea da o greșită interpretare”⁴⁴. Era un act de solidarizare care a mai înviorat inimile în Transilvania, cu atît mai mult cu cît „Românul” din 16 martie publica o adresă de felicitare pentru Ilie Măcelaru care a îndrăznit să înfrunte parlamentul de la Budapesta, vorbind în limba română.

„Românul”, care expunea atît de fidel ideile lui Kogălniceanu, era cotate în Transilvania ca un ziar de avangardă al aspirațiilor naționale. Îndemnînd pe învățatul I. Micu Moldovan să colaboreze la acest ziar, Simion Michali de la Craiova scrie: „Nu m-am înșelat cînd v-am fost spus cum că „Românul” e cel d-întîi jurnal românesc. Mai scrieți cîte ceva întrînsul. Ar fi bene ca dv. să scrieți cît de des, la jurnalele de aici, ear noi la cele de acolo”⁴⁵. Un an mai tîrziu, în paginile „Românului” își va găsi locul *Extract din scrisoarea unui român din Transilvania*⁴⁶ atribuit lui G. Barițiu, în care se reafirmă acel adevăr zugrăvit aproape identic de Kogălniceanu în scrisoarea către Aurel Mureșan. În extractul din scrisoare se spunea: „Fără România unită și liberă, fondată pe justiție și moralitate, nu poate fi vorba de națiune și naționalitate românească”, însă și „fără consolidarea elementului românesc în Transilvania statul moldo-românesc e amenințat din această parte cu un pericol permanent și foarte mare”. Kogălniceanu exprima aceeași idee în modul următor: „știm că atunci cînd (dar aceasta nu va fi) naționalitatea română ar fi atinsă peste Carpați, nici noi românii de dincoace de Carpați nu vom avea propria noastră existență națională asigurată!”⁴⁷. Deși cronologic distanțate, ideile exprimate oferă totuși exemplul unei elocvente sincronizări a înțelegerii acestui adevăr politic, atît dincolo, cît și dincoace de Carpați.

Românii din Transilvania răspund la *dualism* printr-o și mai strînsă solidaritate cu frații lor din România. Un loc central în această acțiune îl ocupă membrii din Transilvania ai Societății literare (mai apoi Socie-

⁴⁴ „Românul”, an. XI, din 15 martie 1867, p. 213–214. Dezbaterile erau urmărite în Transilvania de „Gazetă”, an. XXX, nr. 23, din 3 aprilie/22 martie 1867, p. 92 și nr. 24 din 7 aprilie/26 martie 1867, p. 95–96.

⁴⁵ Arhiva istorică, Acad. Rom., Filiala Cluj, fond. I. Micu Moldovan, dosar M₁, doc. nr. 4189.

⁴⁶ „Românul”, an. XII, din 15 mai 1868, p. 408; cf. V. Chereșteșiu, C. Mureșan, G. Em. Marica, *George Bariț, Scrieri social-politice*, Edit. politică, București, 1962, p. 202.

⁴⁷ V. Haneș, *op. cit.*, p. 26.

tatea academică). Cu aceștia și cu ceilalți membri veniți din provinciile românești de sub stăpânire străină, va lega M. Kogălniceanu cele mai strânse relații. Existența acestora ne pune în fața unui aspect semnificativ din punct de vedere politic. Relațiile nu puteau fi clamate oficial la București, fără riscul unor încurcături diplomatice, iar în Transilvania se ascundeau sau se minimalizau de teama autorităților austro-ungare. Aspectul poate fi depistat din scrisorile confidentiale și din ceea ce se strecura în paginile jurnalelor.

Un astfel de exemplu este temerarul discurs de salut al lui Iosif Hodoș rostit cu ocazia primirii de către bucureșteni a membrilor Societății literare: „Vă salutăm cu iubire, frați liberi din România liberă: suntem fericiți de a ne afla în mijlocul vostru unde cuvântul este liber. E frumoasă libertatea voastră. Nu vă o invidiem însă ci o dorim și pentru noi. O dorim și lucrăm și o sperăm”⁴⁸.

La aniversarea luptelor din Dealul Spirii de la 1848, ținută în septembrie 1867, au luat parte ca invitați din Transilvania Iosif Hodoș și Al. Roman. Gazetarul care relatează evenimentul și-a putut procura notițe asupra discursurilor acestora și al lui Hasdeu. Toastele rostite aici spun mult despre înfrățirea învățaților transilvăneni cu cei din România: Hodoș proclamă: „în litere, în spirit suntem uniți”, iar Al. Roman se referă la istoria glorioasă a tuturor românilor. Bogdan Petriceicu Hasdeu dă expresie celor mai calde sentimente de unire când afirmă: „București sau Abrud, tot una, tot o țeară românească! ne ajunge a ști numai atîta că în același an, pompierii din București și zmeii lui Iancu de peste Carpați au apărat aceeași idee românească. Așa dară beau în onoarea pompierilor. Însă beau totodată în onoarea lui Iancu și a luptătorilor săi! Beau pentru independența românilor...”⁴⁹.

Relațiile lui Al. Roman, profesor la catedra de limbă și literatură română la Universitatea din Budapesta, publicist și deputat, cu M. Kogălniceanu devin tot mai apropiate. Astfel, în septembrie 1869 Al. Roman obține de la Kogălniceanu 30 de exemplare din toate cărțile școlare și din toate legile tipărite, pentru a le împărți în Transilvania, operațiune pe care i-o comunică lui I. Micu Moldovan. Din scrisoare reiese că i-a făcut cunoscută lui Kogălniceanu propunerea sa de a începe „încă de acum îndată a ne unifica terminologia scolastică, apoi cea administrativă și judecătorească”⁵⁰. Ceea ce însemna pregătirea evidentă a unirii și, firește în cadrul acesteia, uniformizarea terminologiei în cele trei compartimente ale vieții sociale.

În incinta Academiei Române, G. Barițiu, Vincențiu Babeș, Al. Roman și Iosif Hodoș își precizau astfel poziția în fața lui M. Kogălniceanu: „întăriți-vă în unire și în cultură, dezvoltăți-vă puterile; și cînd drapelul României va fi acoperit de glorie, va restatornici România în vechea ei mărire și putere, o! atunci ne vom mîndri și noi de acel drapel, care este drapelul românesc și prin urmare și al nostru”⁵¹.

⁴⁸ „Gazeta Transilvaniei”, an. XXX, nr. 61, din 18/6 august 1867, p. 244.

⁴⁹ „Românul” din 17 septembrie 1867, p. 787—788.

⁵⁰ Arhiva istorică, Acad. Rom., Filiala Cluj, fond. I. Micu Moldovan, corespondență, dosar R, scrisoarea lui Al. Roman către I. Micu Moldovan, București, 29 septembrie 1869.

⁵¹ M. Kogălniceanu, *Interpelațiunea privitoare la expulzarea românilor de peste Carpați*, București, 1886, p. 32.

Ajuns la vîrsta de 68 de ani, respectiv la 3 ani după moartea lui Kogălniceanu, Al. Roman mărturisea aceleiași I.M. Moldovan că printre personalitățile care cu mulți ani în urmă înțelegeau în mod deosebit situația românilor subjugăți au fost „Rosetti, Brăteanu și Cogălniceanu”⁵².

Atitudinea lui Kogălniceanu față de românii din Transilvania continuă să fie și pe mai departe aceea de apărător al intereselor lor, dînd dovadă că în viziunea sa era pătruns de necesitatea lichidării samavolnicelor fruntarii.

Sub acest unghi al înțelegerii se înscriu acțiunile de ajutorare cu bani și cărți a școlilor românești din Transilvania, pentru a rezista astfel sălbaticii presiuni de desnaționalizare exercitate de „stăpînii luați din drum” ai monstruoșității istorice bicefale.

Acțiunea, fapta, venea așadar să împlinească cuvîntul luminatului patriot, depășind simbolul afirmării platonice. Iată cîteva exemple.

Încă din vara anului 1867 M. Kogălniceanu promite neînfriecatului luptător pentru drepturile naționale ale românilor transilvani, Dr. Ioan Rațiu, ajutor bănesc pentru școala din Turda, ale cărei fonduri fuseseră tăiate de guvernul maghiar. Scrisorile lui I. Rațiu nu erau trimise direct lui Kogălniceanu ci „prin adresa vreunui amic sau cunoscut al său”⁵³.

Urmează ajutoare substanțiale. În vara anului 1869 avem confirmarea că I. Rațiu a primit „de la M[ihail] C[ogălniceanu] 150 nap[oleoni]” și, în fine, „nu de mult — continuă I. Rațiu informîndu-l pe G. Barițiu — mi-a mai trimis prin Ilarian 146 1/2 sfanți”⁵⁴. Aceștia din urmă rezultau din „listele de colectă”, în număr de 33, pe care Kogălniceanu ca ministru de interne, printr-o circulară către prefectii României, le recomanda, făcînd apel la patriotismul acestora și la „dorința de cultură a poporului român”. În fruntea listelor de subscripție stăteau Brăila, Tutova și Olt. Suma totală a fost de 4 129,27 lei, care s-au primit pe bază de chitanță de către Papiu Ilarian, în două tranșe⁵⁵. I. Rațiu îl roagă pe G. Barițiu să treacă pe la Mihail Kogălniceanu pentru a-i mulțumi și pentru a-l ruga să aloce o sumă și pentru lefurile profesorilor⁵⁶. Cererile românilor din Transilvania pentru sprijin material din România sporesc cu repeziciune. Pentru a înființa noi școli la Turda, Rațiu solicită în 28 septembrie 1870 sprijinul și influența lui M. Kogălniceanu pentru a se vota în Camera legislativă a României o subvenție „anuale de 500 galbeni pentru școalele naționale românești din orașul Turda”, fapt care ar „asigura tot odată unei populațiuni de 120 de mii suflete o dezvoltare națională”⁵⁷. Mai mult chiar, M. Kogălniceanu a susținut și organul de presă cu caracter politic, „Federațiunea” lui Al. Roman. Lui i se adresează și I. Vulcan, solicitînd ajutor pentru „susținerea și prosperarea” foilor sale „Familia” și „Gura satului”⁵⁸. Kogălniceanu îi promisese lui Al. Roman încă în

⁵² Arhiva istorică, Acad. Rom., Filiala Cluj, fond. I. Micu Moldovan, scrisoarea lui Al. Roman către I. M. Moldovan, Pesta, 1 mai 1894 (st. n.).

⁵³ Keit Hitchins și Liviu Maior, *Ioan Rațiu and the Romanian national movement in Transylvania*, p. 160—161 (în manuscris).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 170—171.

⁵⁵ Mih. Popescu, *op. cit.*, p. 416—417.

⁵⁶ K. Hitchins, L. Maior, *op. cit.*, p. 172.

⁵⁷ D. Popovici, *op. cit.*, p. 135.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 133—134.

septembrie 1869 că-l va ajuta. Dat fiind faptul că Al. Roman a fost aruncat în închisoarea de la Vatz pentru publicarea unor articole considerate „instigatoare la revoltă”, iar mai apoi a fost condamnat la 6 luni temniță și colaboratorul său principal Ioan Poruțiu; soția lui Al. Roman, — nemai-putînd face față greutăților financiare ale ziarului — îi scrie lui G. Barițiu la 21 ianuarie 1870 pentru a interveni pe lângă Kogălniceanu, în sensul promisiunii făcute. A sprijini un ziar politic într-o provincie românească pe umerii căreia apăsa greul jug al oprîmării naționale era o acțiune riscantă și, firește, ar fi adus dificultăți din punct de vedere diplomatic dacă ea ar fi fost dezvăluită. Așa se și explică de ce acțiunea se tranșează prin intermediul unei terțe persoane, adică prin G. Barițiu. Nu cunoaștem răspunsul lui Kogălniceanu dat lui Barițiu, respectiv lui Al. Roman și I. Vulcan, însă cu siguranță acesta a fost pozitiv. Nu ne putem închipui că ilustrul bărbat de stat nu și-ar fi onorat promisiunea. În favoarea presupunerii noastre stă și precedentul cu privire la sprijin bănesc acordat școlilor din Turda, precum și faptul că „Federațiunea” a reușit să treacă peste greutățile financiare cauzate de întemnițarea redactorilor.

Din păcate, scrisorile fruntașilor politici transilvăneni schimbate cu M. Kogălniceanu, în afară de cele cîteva publicate de D. Popovici, și alte cîteva ale lui G. Barițiu, nu au fost depistate sau nu s-au păstrat. Din scrisoarea lui G. Barițiu din ianuarie 1870, reiese că exista o corespondență Babeș-Kogălniceanu încă în 1869. Noi dispunem de transcrierea unei scrisori a lui Kogălniceanu către Vincențiu Babeș, din 18/30 iulie 1882, care atestă și ea bunele relații dintre membrii transilvăneni ai Academiei și Kogălniceanu. Ele erau de așa natură, încît se puteau solicita servicii și dintr-o parte și din alta „în interesul istoriei române”⁵⁹. Pentru o mai bogată ilustrare documentară a relațiilor lui M. Kogălniceanu cu personalitățile politice și culturale din Transilvania, considerăm utilă publicarea în anexă a acestei scrisori⁶⁰.

Evoluînd pe linia ajutorului moral și material al românilor din Transilvania Kogălniceanu ajunge să sprijine direct materialicește o acțiune de politică internă privind Partidul Național Român. Este vorba de memoriul din 1882 scris de G. Barițiu și tipărit în 4 limbi. Documentul care atestă acest fapt a fost publicat de D. Popovici în lucrarea citată de noi. Faptul, însă, nu și-a aflat pînă acum cuvenita apreciere. Documentul este o listă de subscripție pe care stă scris de mîna lui M. Kogălniceanu: „Ajutor pentru sprijinirea unei scrieri apărînd cauza românească, fără personalitate [atacuri personale — *n.ns.*] sau polemică”. Pe verso stă scris: „Cu banii aceștia s-a plătit tipărirea memuarului românilor despre drepturile Transilvaniei. Kogălniceanu”⁶¹. Memoriul lui G. Barițiu, tipărit la Sibiu în limba română, maghiară, germană și franceză, a avut un ecou deosebit de favorabil în Europa. Astfel ziarul „Le bien public de Paris”, îndreptățind rezistența românilor la maghiarizarea forțată, ține să sublinieze că în lupta lor „românii nu vor fi singuri!”, sau ziarul italian din

⁵⁹ Transcrierea scrisorii ne-a fost pusă la dispoziție de către dr. docent Mihail P. Dan, căruia îi aducem mulțumirile noastre și pe această cale. Menționăm că d-sa mai dispune și de un document cu semnătura autografă a lui M. Kogălniceanu prin care Vincențiu Babeș este invitat la sesiunea generală a Academiei din anul 1890. (Vincențiu Babeș, dosar VI, scrisoarea 45 și dosar III, doc. nr. 6).

⁶⁰ Cf. anexa.

⁶¹ D. Popovici, *op. cit.*, p. 142—143.

Roma „La confederazione latina” scria că „diplomația și opiniunea publică vor ști pătrunde în dreptatea atitor aspirațiuni, sprijinind realizarea lor”⁶². La fel scriau și ziarele germane. Acest memoriu a constituit o etapă importantă în geneza cunoscutului memorandum de la 1892.

Conjugate cu aceste forme de ajutor erau și intervențiile sale în parlament în favoarea românilor din Transilvania⁶³.

Războiul pentru independență al României va aduce pentru românii din Transilvania zorii unor mari speranțe. Adeziunea presei transilvane la poziția României era desăvârșită. Mulți tineri au trecut Carpații pentru a se înrola în armata română. Transilvănenii se entuziasmau și binecuvintau bubuitul tunului care „a anunțat lumii întregi că există un stat la Dunăre care vrea să fie liber și independent pentru totdeauna”⁶⁴.

Apreciind faptul că I. Brătianu și M. Kogălniceanu au încheiat o alianță cu Rusia, „Gazeta Transilvaniei” îi asigură pe cei ce luptau pentru independență: „Dorințele cele mai bune și fierbinți ale fraților voștri de dincoace de Carpați vă acompanyază” și le dorește ca „înaintea stindardelor voastre învingătoare să cadă vulturul prădalnic din tristele Balcanuri”; — „Să cînte libertatea pe maluri dunărene”⁶⁵.

Frica lui Andrassy de o răscoală a românilor din Transilvania este mai întemeiată ca oricînd. Deputatul român Partenie Cosma arăta în parlamentul maghiar că „între românii din Ardeal se observă mișcăminte periculoase, cari ne aduc aminte de timpul lui Horea și Cloșca”...⁶⁶, iar „Gazeta” într-un articol fulminant arăta că guvernării dela Budapesta „se tem de agitațiuni naționale românești. Tîrziu s-au deșteptat. Agitațiunile noastre în Transilvania și Ungaria contra tiraniei nu datează de la principele Carol I, ele sînt seculare și își află expresiune înscutită în adevăr în istoria țierei, în legile ei, în care Oláh natio e condamnată la sierbitute barbară”⁶⁷. Se declanșează o acțiune condusă de G. Barițiu, Iacob Mureșanu, Diamandi I. Manole, Hareta Stănescu, care este urmată de un val de colecte de bani, pansamente etc. pentru ostașii români. Acțiunea a fost interzisă de guvern, căci după cum spune Barițiu „se tem, ca pe urma colectelor au să meargă și români transilvani ca să ajute celor din România...”. Măsura este întîmpinată de români cu un protest violent. Se publică zguduitorul document *Apel la români!*, în care se amintește guvernanților austro-ungari că „simțămîntul umanității, iubirea și legătura de sînge nu se dizolvă decît o dată cu viața!”. Colecta va fi totuși continuată de români ca persoane particulare, pe motivul că „dacă iubirea frățească ne face să implorăm de la cel de sus ca frații noștri din România să se întoarcă de pre cîmpul de onoare încărcăți de izbîndă și glorie, aceeași iubire ne impune a veni în ajutorul acelor cari au căzut pentru gloria și viitorul neamului românesc”⁶⁸. Insistăm asupra

⁶² Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, Sibiu, 1913, vol. VII, p. 70.

⁶³ M. Kogălniceanu, *Interpelațiunea* . . . , ș. c. I.

⁶⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an. XL, nr. 102 din 30 dec. v. 1877.

⁶⁵ Ibidem, nr. 51 din 15/3 iulie.

⁶⁶ Ibidem, nr. 57 din 5 august/24 iulie.

⁶⁷ Ibidem, nr. 36 din 24/12 mai.

⁶⁸ Ibidem, nr. 45 din 24/12 iunie.

episodului 1877 deoarece în întrevederea pe care Kogălniceanu a avut-o cu Andrásy în vara anului 1877, românii din Transilvania și-au pus serioase nădejdi. Erau siguri că se va discuta și situația lor. Ministrul de externe Kogălniceanu atît personal cît și pe calea agenților diplomatici încerca să obțină o situație mai bună pentru românii transilvăni. Dat fiind faptul că guvernul austro-ungar a adoptat o atitudine rezervată față de independența României, Kogălniceanu, sprijinind direct agitațiile din Transilvania, ar fi dăunat legăturilor cu acesta, ceea ce ar fi dus la deschiderea încă unui front, în Carpați.

Cuvîntul de ordine pe care-l va da ministrul de externe prin reprezentanții săi pentru Transilvania va fi exprimat în scrisoarea lui I. Bălăcianu către influentul fruntaș al românilor bănățeni și transilvăneni, Vincențiu Babeș, în care găsim expusă concentrat întreaga politică a României față de Transilvania în perioada respectivă. Tată ce spunea diplomatul român: „Și mie încă este mult teamă de complicațiunile ce ar putea aduce patimele ațîțate. De cei rău-voitori, sau de cei cu vedere scurtă. Pentru România, a cărei politică este și *trebuie să fie* de a liniști ori ce *temere în jurul ei* și de a inspira încredere puterilor ce dispun de soarta sa, ori ce perturbațiune în Transilvania ar fi o lovitură de moarte. Tot sper însă în patriotismul inteligent, în prudența și în răbdarea ce caracterisă pe românii din ori ce parte de loc. Politica guvernului ungar să va schimba, fiți sigur; în ceia ce mă privește, nu admit ca oameni de stat, demni de acest nume, să persevereze mult timp într-o cale rătăcită. Am văzut chiar ieri pe contele Andrásy; nu este posibil ca la Pesta să predomine orbirea, cînd la Viena ideile cele mai largi și simțirile cele mai liberale țin cîrma”⁶⁹. Conducătorii românilor și presa din Transilvania, însușindu-și această linie de conduită care servea interesele României, amintea totuși, din cînd în cînd, contelui Andrásy că „nu trebuie să uite nici un moment că în această monarhie trăiesc milioane de români” și că România va avea relații bune cu Austro-Ungaria „numai atunci cînd va susține și protegea naționalitatea română înăuntru, atît cît și în afară”⁷⁰.

Eforturilor de conciliere contele Tisza le răspundea de pe băncile parlamentului, adresîndu-se reprezentanților poporului român care demascau opresiunea prin cuvinte ca acestea: „Dacă nu vă place aci la noi, duceți-vă la București, drumul vă este deschis!”⁷¹.

Fără a slăbi între timp legăturile cu Transilvania, M. Kogălniceanu va apărea la 1884 din nou în fruntea apărătorilor Transilvaniei, interogînd guvernul „de ce nu avem unul [consul—*n.ns.*] în Sibiu, de ce nu avem unul în Brașov? Cari acești consuli să ne scrie despre cele ce se petrec acolo și să se ocupe să vadă necazurile, durerile și chinurile ce le suportă românii să vină să ne raporteze nouă despre toate aceste”⁷².

La începutul anului 1884 ziarul „România liberă” și-a deschis paginile pentru o serie de articole care aveau în centrul atenției *Transilvania*. Se atrăgea luarea aminte românilor din vechea țară că „bine sau rău, trebuie

⁶⁹ În posesia dr. docent Mihail P. Dan (Vincențiu Babeș, dosar II, documentul nr. 45). I. Bălăcianu către V. Babeș, Viena, 13 iunie 1877.

⁷⁰ „Gazeta Transilvaniei”, an. XLI, nr. 14 din 19 februarie/3 martie 1878. Cf. și nr. 24 din 26 martie/7 aprilie 1878.

⁷¹ Ibidem, nr. 26 din 2/14 aprilie 1878.

⁷² „România liberă”, an. VIII, nr. 2235 din 22 decembrie 1884.

să știm tot ce privește jumătatea subjugată a poporului românesc". Ziarul exprima și crezul lui Kogălniceanu atunci când arăta că „garanția existenței și a prosperării statului nostru zace în existența și prosperitatea tuturor românilor de-a stînga Dunărei. Căderea și pieirea unora va provoca fatalmente căderea și peirea celorlalți”⁷³.

În presa monarhiei Austro-ungare începea să se agite tot mai mult problema refugiaților din Transilvania în România. Notele diplomatice curgeau spre București. Ministrul de externe Kalnoky numind „agitatori” pe românii siliți de mizerie și teroare să-și părăsească familiile, îi acuza că „peste Carpați contribuie mult la larma și la agitațiunea făcută de presă”⁷⁴....

Acești „agitatori”, cum îi numeau oficialitățile austro-ungare, făceau parte din toate categoriile sociale. Mulți dintre ei se duceau în România pentru a cîștiga o piine greu trudită, alții, tot atît de numeroși, plecau din pricina persecuțiilor politice. Este răscolitor și totodată simbolic cazul unui astfel de „agitator”, preotul din satul Corbu, județul Ciuc, care după cum raportează subprefectul respectivului județ către Ministerul de Interne al Ungariei, „nu de mult a trecut prin vama Tulgheș și, îndată ce a pășit pe teritoriul român, s-a aruncat jos pe pămîntul patriei, izbucnind în hohote de plîns”⁷⁵.

Referindu-se și la discursurile lui Kogălniceanu, „România liberă” adresa un apel călduros tuturor românilor: „Ce mai așteptăm oare? Ideia unității naționale e proclamată ca singură mîntuitoare chiar în sinul reprezentațiunei noastre de-un glas care nu obișnuiește să răsune în pustiu; toată creșterea tinerimei e subordonată de acest glas acelei idei; celora, care le trebuie și aicea o lozincă, nu le este nici aceasta îndeajuns?”⁷⁶.

„România liberă” apărînd pe refugiații români le arată, lor și fraților lor rămași acasă, drumul către izbînda ideii de unitate națională, le deschide ochii arătînd că sînt deșarte „speranțele ce mai puneți în dinastia pentru care vărsați atîta sînge și care cu atîta suveranitate v-a traficant interesele și viitorul, în loc de a vă arăta recunoștință”⁷⁷.

Societatea „Carpații”, organizație a transilvănenilor ce se aflau în România, fondată în 1882, chema pe toți românii să realizeze cu o oră mai devreme idealul secular al unității naționale desăvîrșite. În semn de protest față de noile măsuri de maghiarizare, *Comitetul de inițiativă al iredentelor române*, la 18 august 1885, dă o proclamație prin care se adresează poporului din Transilvania: „Astăzi, cînd vi se decretă moartea, în vinele voastre singele colonilor lui Traian curge mai iute, mai cu putere. În ulițele luminate ale Clujului, opinca moșului calcă mai greu, deși cu mai puțin zgomot decît cizma ungurească și căutarea lui limpede, senină, hotărîtă, spune negreșit, însutit mai mult decît privirea înpăinjinată de beție a magnatului maghiar. Pe acest Cluj și-l însemnează el astăzi în mintea sa, cu semne neșterse. Jucăria sa de o minută fi-va, cînd va

⁷³ Ibidem, nr. 1959 din 15 ianuarie 1884, cu titlul *Din Transilvania. Observațiuni și impresii*.

⁷⁴ Ibidem, nr. 2195 din 3 noiembrie 1884.

⁷⁵ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁶ „România liberă”, nr. 2000 din 4 martie 1884.

⁷⁷ Ibidem, nr. 2002 din 7 martie 1884.

voi!... Nu aveți arme. Așa e. Revoluția pe față nu vă este încă cu putință. S-au schimbat vremurile de la Horea încoace. O să le aveți însă, și veți face-o”⁷⁸. În apărarea autorilor acestui manifest se ridică Mihail Kogălniceanu. El condamnă guvernul lui I. Brătianu care expulzează pe cei 6 români transilvăneni a căror activitate era considerată în mod arbitrar indezirabilă. Pentru aceștia, Kogălniceanu, deputat de Brăila, a rostit în parlament *Interpelațiunea privitoare la expulzarea românilor de peste Carpați*, în ședința din 11 februarie 1886. Cuvintele sale sînt de un echilibru desăvîrșit, de o limpezime impresionantă; ele reflectă pe lîngă sentimentele sale și cunoașterea perfectă a situației românilor din Transilvania.

Apărînd pe românii exilați, Kogălniceanu apără însăși *ideea unității*. „A fost de seculi — spunea Kogălniceanu — o mișcare continuă de români între ambele coaste ale Carpaților. Niciodată această comunicațiune frățească n-a fost întreruptă. *Ideea română* pururea a însuflețit și pe acei ce veneau la noi, și pe cei ce mergeau la ei”⁷⁹.

În Transilvania, interpelarea se tipărește integral și are un puternic ecou, iar „Gazeta Transilvaniei” arată că „Kogălniceanu a venit tocmai în momentul suprem să lumineze opiniunea publică europeană asupra adevăratelor tendințe ale șovinismului unguresc”⁸⁰.

Cuvintele sale — spune „Gazeta Transilvaniei” — „au produs cum se vede, neliștițe în sînul magnaților... Vorbele d-lui Kogălniceanu — și-au zis magnații — pot produce «mare iritațiune» — între românii din Transilvania, de aceea trebuiesc dezavuate”⁸¹.

În camera magnaților din Budapesta, Hunfalvy ca răspuns la cuvintele lui Kogălniceanu interpelează el însuși pe ministrul-președinte Tisza în ședința din 8 martie, dar în cu totul alt sens. În loc să analizeze cu seriozitate situația românilor din Transilvania, îl acuză pe Kogălniceanu că „asertiunile” sale vor „nutri ideia dacoromânismului”; această idee nu aparține doar istoriei, deoarece — spune Hunfalvy — „acele ferberi ale naționalităților, ale căror martori suntem, se nutresc exclusiv de ideea dacoromână”⁸².

Românii din Transilvania au continuat de-a lungul anilor să vadă în Kogălniceanu pe apărătorul lor, pe omul de stat cu vederi largi, capabil să înțeleagă mersul istoriei care ducea spre o Românie unită și cu adevărat modernă.

Ultimul act scris de adeziune la cauza românilor din Transilvania a fost salutul său călduros, cu ocazia semicentenarului „Gazetei Transilvaniei”, din care țisnește ca o jerbă de flăcări mărturisirea scopului urmărit în strînsă legătură cu conducătorii politici ai transilvănenilor, atunci cînd spune: „deși aflîndu-ne în țări politic despărțite, nu o dată am simpatizat și am lucrat împreună, căci și unii și alții am avut și am urmărit același scop, *apărarea și întărirea naționalității române, fie dincolo, fie dincoace de Carpați*”⁸³.

⁷⁸ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 37—38.

⁷⁹ M. Kogălniceanu, *Interpelațiunea* . . . , p. 31.

⁸⁰ „Gazeta Transilvaniei”, an. XLIX, nr. 56 din 9(21) martie 1886.

⁸¹ Ibidem, nr. 46 din 26 februarie (10 martie) 1886.

⁸² Ibidem, nr. 48 din 28 februarie (12 martie) 1886.

⁸³ V. Haneș, *op. cit.*, 25.

Ca un gest simbolic ne apare primirea cu puțin înaintea morții sale, la 1891, pe când era grav bolnav, înainte de a pleca la Paris pentru operație, a lui George Pop de Băsești, cunoscut fruntaș politic al Transilvaniei, căruia-i reafirmă crezul său „că numai solidaritatea poate scăpa neamul nostru; să fugă deci, de certuri și de dihonii, ca de ciumă”⁸⁴. Scrisoarea către „Gazeta Transilvaniei” a fost considerată de contemporani ca testamentul său politic lăsat transilvănenilor, alături de discursul rostit în Cameră la 5 decembrie 1890, în care gândindu-se la destinele României întregi, își îndreaptă atenția spre noua generație de luptători ce avea în față sarcina desăvîrșirii unității naționale. Kogălniceanu le împărtășea acestora metoda învingerii greutăților: „Tinerii luptători trebuie să fie de *caracter*, să întreacă în dragoste de țară pe cei bătrâni și să ia exemplu pe marii noștri înaintași”⁸⁵.

Mesajul care se desprinde din cele două mărturii ale marelui patriot și om politic cuprinde în sine osteneala sa de o viață, în care cu fapta, cuvîntul și condeiul a luptat pentru ideea de unitate națională a tuturor românilor, idee de care a fost animat, animînd la rîndu-i și pe alții pînă la capătul zilelor.

Contemporanii săi însuflețiți de aceleași simțăminte nobile au știut să-l înțeleagă și să-l prețuiască. La moartea sa, care a zguduit întreaga lume românească și a întristat multe țări europene, un corespondent din Iași scria „Gazetei Transilvaniei”: „Dacă a fost susținătorul *Unirii reale* a românilor de dincoace de Carpați, nu e mai puțin adevărat că a fost apărătorul *Unirii ideale* a tuturor fraților români”⁸⁶, iar redactorul Aurel Mureșanu, inspirat, stabilește poziția marelui om de stat în cadrul epocii de reînnoire și regenerare națională astfel: „ca român înfocat a cuprins în inima sa soarta tuturor românilor, el a înțeles și necazurile noastre și știa să indice conaționalilor săi din țara liberă și independentă cărarea pe care trebuie să proceadă întru apărarea românismului”⁸⁷.

Putem spune pe drept cuvînt că firele care l-au legat pe Kogălniceanu de Transilvania, și asupra cărora am încercat să proiectăm lumina cercetării, se întîlnesc în unul și același țel, *unirea tuturor românilor*. Mihail Kogălniceanu a fost dintre aceia care au lucrat neobosit în sensul accelerării procesului implacabil, proces încheiat o dată pentru totdeauna la 1 decembrie 1918, cînd dorința poporului exprimată în 1848 pe *Cîmpia libertății* de la Blaj, prin cuvintele „Vrem să ne unim cu Țara!” se *împlini*.

Anexă

18/30 iulie/[e] 1892

Iubite domn și coleg,

Iartă-mă că răspund așa de tîrziu la scrisoarea d-tale. Am fost și sunt bolnav de neputință [.].

Eu sper că peste done zile plec la Paris spre a mă opera de peatră. Toată lumea s-a și împrăștiat pe la băi (peste vară) și prin urmare

⁸⁴ Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești*, Oradea, 1935, p. 313.

⁸⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an. LIV, nr. 144 din 30 iunie (12 iulie) 1891.

⁸⁶ Ibidem, nr. 147 din 4 (16) iulie 1891.

⁸⁷ Ibidem, nr. 140 din 23 iunie/5 iulie 1891.

* Deteriorat.

deocamdată mi-a fost și-mi este cu neputință ca numai prin corespondență să ve poci aduna *informațiunile* ce mi-ați cerut în interesul *istoriei române*.

Eu voi fi, de voi scăpa teafăr, înapoi în septembrie. Atunci lumea noastră se va întoarce cu mine în București și prin urmare nu-mi va fi *greu*, și ve *promit*, a ve aduna în *întregimea* lor toate *informațiunile istorice*, ce-mi cereți. Puteți fi sigur de aceasta. Ertăți-me că nu intru în amănunțimi mai întinse; dar cred că în septembrie și D-voastră veți fi aice la Academie și atunce vom putea trata cestiunea mai pe larg.

Al d-voastre devotat servitor
Kogălniceanu

La Kuistenge am descoperit epigrafe interesante.

Vincențiu Babeș, pachetul VI, scrisoarca 45.

ISTORIE ȘI DEMOGRAFIE

DE

ȘT. ȘTEFĂNESCU

Ca știință, demografia este relativ nouă; obiectul și metodele ei s-au definit în urma unor discuții îndelungate și contradictorii, în care nu au lipsit tendințele extreme, de exagerare sau minimalizare a factorului demografic. Prin demografie se înțelege „cunoașterea matematică a populațiilor, a mișcărilor lor generale, a stării lor fizice, civile, intelectuale și morale”¹. O formulă mai restrinsă definește demografia ca fiind „studiul populațiilor examinate prin prisma numărului”².

Cercetările de demografie au luat în ultima vreme un avânt deosebit, Franța și Japonia situându-se în această privință pe primele locuri în lume. În Franța, de pildă, au fost create organisme științifice, bine dotate — este cazul Institutului Național de Studii Demografice și a Institutului de Demografie al Universității din Paris — care formează specialiști și dezvoltă metode și tehnici tot mai precise de cercetare și cunoaștere a populației, element esențial al forțelor de producție.

Metodele și tehnicile folosite în demografie variază în funcție de perioada istorică cercetată și de natura izvoarelor existente. În zilele noastre cercetările demografice sînt mult înlesnite de perfecționarea metodelor de investigație și a tehnicilor de prelucrare a datelor. Recensăminte, uneori foarte detaliate, anchete și sondaje, registre de stare civilă scrupulos întocmite și acte administrative judicios analizate furnizează informații care, prelucrate cu ajutorul mașinilor, dau o imagine mai exactă despre structura populației la un moment dat și dinamica ei.

Pentru perioadele mai depărtate, cunoașterea demografică întîmpină dificultăți din cauza modului, adesea defectuos, în care au fost întocmite documentele statistice sau, pînă în secolul al XVIII-lea, a rarității acestora.

Situația, în ceea ce privește izvoarele, nu este desigur aceeași în toate țările. Faptul că se consideră în general că era statistică începe cu

¹ Cf. Philippe Mouchez, *Démographie*, Presses Universitaires de France, Colecția „Thémis”, Paris, 1964, p. 1.

² *Ibidem*.

„STUDII”, tomul 20, nr. 5, p. 933-946, 1967.

secolul al XVIII-lea nu însemnează că înainte de acest secol nu s-au întocmit statistici și nu a existat o anumită evidență a populației. Chiar înainte de era noastră, în Egipt și China, se efectuau recensăminte. La romani, *censul* era și el un recensământ, parțial însă, al populației, limitat la cei care purtau togă (*togati*). Istoricii populației găsesc însemnate informații pentru cercetările lor în statisticile fiscale din evul mediu, păstrate în unele țări. Este cazul celebrului „Domesday book”, cadastru englez efectuat în 1086, sau în Franța a „situației” impunerilor fiscale din 1328, căreia marele istoric Ferdinand Lot i-a consacrat o lucrare specială.

Tot în Franța s-au mai păstrat, începînd din secolul al XVI-lea, registre parohiale în care sînt consemnate de autoritățile religioase locale nașterile, căsătoriile și decesele, testamentele, foile de zestre etc.

Registrelor parohiale li s-au adăugat, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, registrele de stare civilă, sub formă de serii omogene, și care se remarcă prin abundența și precizia datelor. Existența acestor izvoare, conștiincios completate, a înlesnit unor specialiști, M. Fleury și L. Henry, să elaboreze o metodă, bazată pe un sistem de fișe speciale, cu ajutorul căreia s-a ajuns să se reconstituie structura familiei și, pornind de la aceasta, mediul social-economic din unități administrative mai mici sau mai mari³.

În prezent se fac încercări ca metoda M. Fleury și L. Henry, excelentă ca metodă manuală, dar a cărei folosire necesită foarte mult timp, să fie înlocuită cu o metodă mecanografică⁴.

Rezultatele obținute în domeniul demografiei istorice și tendința de a stimula cercetările în această direcție au dus la înființarea în Franța, în 1962, a unei societăți de demografie istorică. Organul ei, „Études et Chroniques de démographie historique”, devenit din 1965 „Annales de démographie historique. Études et Chroniques”, s-a impus ca un periodic istoric de prestigiu, o adevărată tribună de colaborare între istoricii cu preocupări de demografie din diferite țări ale lumii.

Categorie istorică, cu legi proprii de dezvoltare în fiecare orînduire socială, populația, prin numărul și structura ei, prezintă o deosebită importanță pentru înțelegerea multor aspecte ale istoriei economice, sociale și politice. Dinamica populației, depinzînd, la rîndul ei, direct de structura economică și organizarea social-politică a societății, este reflectarea într-un fel sau altul a trăsăturilor modului de producție dintr-o anumită perioadă istorică. Deși unele aspecte ale variațiilor demografice apar puțin legate sau chiar independente de modul de producție, există în fond un raport dialectic între condițiile vieții materiale și indicii demografici.

În orice etapă concretă a dezvoltării istorice se manifestă legături și interacțiuni strînse și continue între factorii economic, politic, demografic, cultural.

³ Vezi M. Fleury și L. Henry, *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Editions de l'Institut National d'Études Démographiques, Paris, 1965, 182 p.

⁴ Într-o ședință specială, în mai 1966, membrii Societății de demografie istorică din Franța au discutat posibilitatea și eficiența folosirii metodei mecanografice în demografia istorică (cf. M. Coutourier, *Démographie historique et mécanographie électronique*, în „Annales de Démographie historique 1966”, pp. 57–78).

„Dimensiune a istoriei” — cum o definește cunoscutul istoric francez al populației, Marcel Reinhard —, demografia intervine în istorie sub dubla ei înfățișare: cantitativă și calitativă.

Demografia cantitativă pune accentul pe factorul numeric, viața statelor — sub diverse manifestări — explicându-se în mare măsură prin numărul populației. Efectivul populației este o componentă a însăși existenței unui stat. De „capitalul uman” depinde în mare măsură bogăția statului, forța lui. Fără o anumită densitate a populației structura politică nu se poate afirma, organizarea administrativă este irealizabilă și dezvoltarea economico-culturală deneconceput⁵. Pentru societățile precapitaliste, mai ales, — când tehnica era relativ slab dezvoltată — întreaga viață economică a fost puternic influențată de masa și dinamica demografică.

În cazul istoriei României, pînă în secolul al XIX-lea izvoarele de care dispunem nu dau posibilitatea stabilirii — decît cu foarte mare aproximație — a efectivului populației și a evoluției acestuia, cunoașterii puterii materiale și a ideologiei diferitelor categorii sociale. Nu s-au păstrat pentru țările române, mai ales pentru Țara Românească și Moldova, izvoare de tipul recensămintelor, a urbariilor, a registrelor funciare, cutume scrise, charte ale cetăților etc. Absența acestora îngreunează, desigur, aprecieri cantitative ale unor fenomene social-economice. Înseamnă oare aceasta că în condițiile de documentare existente cercetările de demografie istorică nu sînt posibile la noi? Fără a subestima greutățile pe care un istoric al populației le întîmpină, socotim, totuși, că cercetările demografice se pot dezvolta ca varietate tematică și ca profunzime a analizei fenomenelor studiate. Unele lucrări realizate în trecut — dintre care unele, ca de pildă cea a lui D. Prodan, *Teoria imigrației românilor*⁶, rămîn ca modele ale genului — precum și unele studii elaborate în zilele noastre dovedesc că sînt aspecte ale demografiei istorice cantitative care pot fi luate în studiu și, cu timpul, s-ar putea elabora o metodă de cercetare a populației specifică realităților istorice românești.

În privința Transilvaniei, școala istorică clujană, continuînd o bună tradiție, a obținut deja unele rezultate îmbucurătoare. În jurul prof. Șt. Pascu, cunoscut prin cercetările sale de demografie, se formează o echipă de istorici demografi, remarcabili prin temeinicia investigațiilor lor.

Cum modificările intervenite în cursul vremii în efectivul populației, în special cele de creștere, se resimt în apariția unor fenomene și instituții noi, ca și în marile evenimente istorice, acestea pot fi socotite, într-o oarecare măsură, și ca o expresie a variațiilor demografice. Izvoare, diferite prin natura lor, furnizează informații care, coroborate, evidențiază existența modificărilor intervenite în decursul vremii în efectivul și structura populației, învederează fluctuații ale populației, înlesnind studierea consecințelor acestora. În ultima vreme, atît în cazul Transilvaniei — unde sursele documentare cuprind mai multe detalii — cît și al Țării

⁵ Vezi M. Reinhard, *Histoire et démographie*, în „Revue Historique”, t. 203, 1960, p. 194.

⁶ Vezi D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea — Studiu critic*, Cluj-Sibiu, 1944, 173 p.

Românești și Moldovei este tot mai susținut efortul cercetătorilor ca în reconstituiri istorice să pună accentul pe elementul cantitativ, rezultatele din unele discipline apropiate ca profil istoriei sînt folosite pentru a depăși prezentarea adesea prea schematică a istoriei, încercîndu-se să se stabilească rolul avut în istoria României de factorul demografic. G. Retegan, prin cercetările susținute în domeniul statisticii istorice, a pus în lumină izvoare statistice necunoscute sau ignorate, a adus lămuriri cu privire la tehnica înregistrării populației în trecutul țărilor române, a ridicat în fața istoricilor probleme care îndeamnă la reflecții și trezesc interesul pentru cunoașterea dimensiunii fenomenelor istorice studiate⁷. H.H. Stahl, pornind de la rămășițele existente de viață rurală străveche⁸, P.P. Panaiteșcu, folosind metoda comparativ istorică în studierea vieții rurale românești din trecut⁹, I. Donat¹⁰, și R. Manolescu¹¹ întocmind, pe baza datelor furnizate de serii aproape complete de izvoare, statistici și hărți au lărgit perspectiva cu privire la structura populației, repartitia geografică a diferitelor categorii de sate pentru unele perioade din evul mediu, constituirea, structura și evoluția domeniului feudal, gradul de antrenare a unora dintre sate în schimbul de mărfuri.

Studiul metodic al toponimiei a adăugat și el datelor din izvoarele istorice elemente noi în legătură cu creșterea și mișcările populației, cu fenomenul de colonizare¹².

Ca urmare a ansamblului de cercetări întreprinse pînă acum și care trebuiesc continuate și lărgite în viitor, rezultă că fapte neexplicate sau explicate altă dată prin determinări politice, geografice sau religioase capătă o semnificație nouă, ținîndu-se seama de considerente de ordin demografic.

Tendențele noi în scrierea istoriei presupun depășirea simplei cronologii, a enumerării bătăliilor, a caracterului de narare a faptelor istorice care își au importanța lor, dar care nu pot să constituie un scop în sine. Se simte tot mai mult nevoia de cifre numeroase și exacte de natură să dea o imagine a mărimii, a dimensiunilor fenomenului studiat. Pentru o judecare cît mai precisă a proporțiilor și valorii faptului istoric este necesară apoi încadrarea lui în istoria generală.

⁷ G. Retegan, *Tehnica de înregistrare a populației Principatelor Române la mijlocul secolului al XVIII-lea. Actul lui Constantin Mavrocordat din anul 1741 (?)*, în „Revista de statistică”, 11, 1964, p. 40—46; idem, *Istoria statisticii agricole în România înainte de 1860*, în „Revista de statistică”, 12, 1963, p. 71—79; 1, 1964, p. 55—63; idem, *Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică*, în „Revista de statistică”, 6, 1965, p. 61—67; idem, *Evoluția populației urbane a României*, în „Revista de statistică”, 7, 1965, p. 54—67.

⁸ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, Edit. Academiei, vol. I, 1958; vol. II, 1959, vol. III, 1965.

⁹ P. P. Panaiteșcu, *Obștea țăranească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964.

¹⁰ I. Donat, *Așezămintele omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii”, 6, 1956, p. 75—95; idem, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, 1960, p. 465—506.

¹¹ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Edit. științifică, București, 1965.

¹² I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 260—306; I. Donat, *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească*, în „Fonetica și dialectologie”, vol. IV, 1962, p. 101—133; același, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, în „Limba română”, 6, 1964, p. 615—612 și în nr. 2, 1965, p. 273—284.

În cercetările cu caracter istorico-economic, clasicii marxism-leninismului au dat, de altfel, exemple de modul în care se poate exprima în cifre dinamica fenomenului cercetat; ei au alcătuit în acest sens serii statistice concludente, au subliniat, nu o dată, importanța factorului demografic, a densității populației pentru dezvoltarea societății. K. Marx arăta că „o știință nu este cu adevărat dezvoltată decât atunci când ajunge să se poată folosi de matematică”¹³.

Un autor italian, Salvioni, considera că pe măsură ce istoria se perfecționează contactul ei cu statistica se accentuează din ce în ce mai mult, cele două științe se întâlnesc și-și dau mâna¹⁴.

Nă propunem în continuare să abordăm unele chestiuni pe care le implică studiul populației din țara noastră în evul mediu.

Dacă populația daco-romană a persistat pe teritoriul actual al României în condițiile vitrege ale migrației popoarelor, aceasta s-a datorat, desigur, în bună măsură numărului însemnat al celor rămași aci după retragerea oficialității romane, a creșterii acestui număr prin sporul natural și prin admigrările continue, în special în secolele IV—VI, de populație romanizată din sud¹⁵. Fenomenul n-a fost desigur, unilateral, vicisitudinilor istorice au determinat adesea și deplasări de populație de la nord la sudul Dunării.

În cadrul procesului general de dezvoltare a forțelor de producție, care a provocat schimbări adânci în fizionomia vieții rurale românești în secolele IX—X, factorul demografic și-a avut importanța lui. Efectivul populației, mărit prin asimilarea de către băștinași a unora dintre migratori, a contribuit la apariția și consolidarea organizațiilor politice pe teritoriul țării noastre, generate în fapt de diferențierile sociale ce se accentuau în urma apariției și extinderii în sinul populației a raporturilor de exploatare. Începând cu secolul al X-lea s-a conturat în linii generale peisajul rural, așa cum îl găsim mai târziu, în secolele XIV—XVIII. Încă din acea vreme s-a trecut la împărțirea țării în trupuri de moșii, s-au stabilit hotarele satelor, considerate încă din primele documente emise de cancelariile Țării Românești și Moldovei ca „vechi și bătrâne”¹⁶.

Presiunea și apoi înstaurarea în secolul al XII-lea a stăpînirii regatului maghiar în Transilvania a provocat, pe lângă o permanentă rezistență armată, și un curent de emigrare a populației la sud și est de Carpați. În *Diploma Ioaniților* regele maghiar ținea în mod expres să fie inclusă clauza ca în ținuturile de la sud de Carpați, concesionate cavalerilor ioaniți, aceștia să nu primească pe țărani din regatul maghiar „de orice stare și neam ar fi”¹⁷. Introducerea unei atari clauze arată că la data emiterii diplomei, la mijlocul secolului al XIII-lea, emigrarea țăranilor din regatul maghiar — în cazul dat din Transilvania — la sud de Carpați cunoștea proporții însemnate. Înmulțirea populației cu valurile de noi veniți din Transilvania — și acest fenomen va continua în cursul secolelor, fiind o permanență a istoriei noastre — a contribuit

¹³ Paul Lafargue, *Amintiri despre K. Marx*, E. S. P. L. P., 1956, p. 181.

¹⁴ După R. Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIe siècle*, Louvain, 1954, vol. I, p. X—XI.

¹⁵ *Istoria României*, vol. I, Edit. Acad. R. P. R., București, 1960, p. 637, 649, 781.

¹⁶ H. H. Stahl, *Organizarea socială a țăranimii*, în „Enciclopedia României”, vol. I, p. 567.

¹⁷ *Documenta Romaniae Historica*, B., Țara Românească, I, București, 1966, p. 10.

la dezvoltarea economică și maturizarea raporturilor feudale la sud și est de Carpați. S-a creat astfel cadrul intern necesar apariției statelor de sine stătătoare Țara Românească și Moldova. Împrejurări externe — criza din marile state vecine și pericolul tătar — au înlesnit și au grăbit procesul de formare a celor două state românești ce aveau să se impună în a doua jumătate a secolului al XIV-lea ca factori importanți pe arena vieții politice europene.

Formarea statelor independente Țara Românească și Moldova a contribuit, prin stabilirea ordinii de stat și asigurarea — fie și relativă — a securității vieții populației, la dezvoltarea mai rapidă a economiei, la creșterea efectivului țării.

Înmulțirea populației a determinat luarea unor măsuri de organizare politică și religioasă a țării. În actul sinodal din octombrie <1370> de înființare a celei de a doua mitropolii a Țării Românești, cu reședința la Severin (prima își avea reședința la Argeș) se motiva această măsură ca fiind determinată de numărul mare al populației țării („deoarece poporul acelei țări se întîmplă să fie mult, ba aproape nenumărat”)¹⁸.

Constatarea din actul sinodal cu privire la numărul mare al populației țării nu poate fi neglijată cînd se încearcă să se explice apariția în aceeași vreme a fenomenului de asociere la domnie, care presupunea, se pare, chiar o împărțire teritorială a țării.

În secolele XIV—XVI o însemnată parte a populației rurale continua să trăiască în sate libere, grupate mai ales în regiunea subcarpatică — unde era și cea mai mare densitate a populației — fără să fie absente și în cîmpie. Aci, însă, populația era rară și avea adesea un caracter mobil, reflectat de altfel și în toponimie (Pribegi, Hoinari, Goniți etc.).

Demografia cantitativă face mai deplină înțelegerea istoriei marilor lupte și victorii obținute de poporul român împotriva invadatorilor străini în secolele XIV—XVI. Pierderile umane cauzate de războaie, însoțite adesea de ani de foamete și epidemii, ar fi dus în scurt timp la pierderea independenței țării, dacă nu ar fi existat condiții social-economice de refacere a potențialului uman, care realiza în fapt bogăția țării și căruia i se datora apărarea ei. În Țara Românească și Moldova — pe lângă faptul că se păstra într-o proporție însemnată țărănimea liberă, interesată în apărarea libertății ei și a țării, sarcinile țăranilor dependenți față de stăpînii feudali erau incomparabil mai reduse decît în țările vecine. Fertilitatea solului făcea să crească interesul locuitorilor în lucrarea și apărarea pămîntului de care depindea bunăstarea lor. Nevoile militare, deseale solicitări la sacrificiile țăranilor au menținut în secolele XIV—XVI la un nivel scăzut sarcinile țăranilor către stăpînii feudali. Aceasta a făcut ca sporului de populație, rezultat din natalitatea mare, specifică acelei vremi, să i se adauge un procent însemnat de imigranți din țările vecine, atrași în ținuturile noastre de condițiile de viață mai bune, de politica domnească și a stăpînilor de domenii de scutiri, pe o perioadă mai scurtă sau mai lungă, a noilor veniți de obligațiile la care erau impuși băștinașii¹⁹.

¹⁸ Documente privind istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B., Țara Românească (1247—1500), p. 22.

¹⁹ În cronicăa lui Wavrin se arată că în 1445, de pildă, 12 000 de bulgari, bărbați, femei și copii, i-au cerut lui Vlad Dracul și au căpătat permisiunea acestuia să treacă cu avuții lor, mărfuri și vite, în Țara Românească (Jean de Wavrin, *La campagne des croisés sur le Danube* (1445), ed. N. Iorga, Paris, 1927, p. 79—80).

Victoriile obținute împotriva invadatorilor străini de poporul român, de oștile românești, formate în cea mai mare parte din țărani, au asigurat o aminare cu consecințe însemnate a datei în care țările noastre au intrat în sistemul politic al dominației otomane. Această aminare a îngăduit poporului român în secolele XIV—XVI un progres economic, bazat pe dezvoltarea orașelor, a producției de mărfuri și a schimbului. Progresul economic a avut consecințe însemnate în creșterea numărului populației, în dezvoltarea culturii și a artei.

Pe baza știrilor documentare de care dispunem nu se pot întocmi statistici riguroase cu privire la numărul, densitatea, structura populației și variațiile demografice. Despre schimbările demografice în direcția creșterii populației sînt elocvente însă două fenomene pomenite de izvoare: 1 — fenomenul de „roire a satelor”, care era un fel de sciziparitate a unui sat mai vechi, în locul căruia apăreau două sau mai multe sate noi²⁰ și 2 — fenomenul de creare a unor sate de colonizare („slobozii”), prin chemarea unor coloniști din afara hotarelor țării. Existau și cazuri de „slobozii” cu coloniști strînși din țară²¹. Satele de colonizare erau create în ținuturile cu slabă densitate a populației, în special în cîmpie, unde, din cauza deselor incursiuni străine, fenomenul de „pustiire” a satelor era mai frecvent.

Pentru secolul al XVII-lea sînt în curs de elaborare lucrări cu privire la repartitia geografică și regimul satelor de colonizare. Studii similare pentru secolele anterioare și mai ales posterioare — cînd informația documentară devine bogată — ar fi de natură să lămurească pe o perioadă mai lungă un aspect demografic foarte important al istoriei noastre. O dată întocmită harta noilor așezări, ar trebui, apoi, studiată apartenența socială a imigranților, dacă ei se înrudeau sau nu, condițiile în care se stabileau, puterea lor materială, consecințele economice ale imigrării, rolul ei în popularea și punerea în valoare a resurselor țării, măsura în care nou veniții își mențineau obiceiurile și limba, în cazul că proveneau din afara hotarelor țării. Adăogate celor istorice, cercetările lingvistice, onomastice, toponimice și etnografice pot aduce precizări și elemente noi în studierea satelor de colonizare și în cunoașterea raporturilor lor cu vechile așezări. Sub influența nou veniților s-au putut introduce unele cuvinte în lexic, a suferit unele transformări toponimia, a putut fi înriurit portul și modul de realizare a locuințelor. La rîndul lor coloniștii au suferit influența mediului în care s-au așezat și foarte adeseori s-au asimilat, amintirea venirii lor păstrîndu-se doar în unele topice.

Luarea în considerare a datelor pe care le furnizează nu numai izvoarele istorice, ci și lingvistica, toponimia, onomastica, etnografia etc. ar putea spulbera ideea imobilității vieții țărănești în evul mediu.

Cu tot efortul militar la care a fost obligată Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea, stabilitatea politică, asigurată de domnia lui Ștefan cel Mare, s-a răsfrînt pozitiv în domeniul demografic prin înmulțirea populației, fapt ce a contribuit la progresul economic general al țării.

După cum s-a mai arătat, creșterea populației în a doua jumătate a secolului al XV-lea și pătrunderea la sate a economiei bănești, exprimată

²⁰ B. T. Cimpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, extras din „Lucrările sesiunii generale științifice a Acad. R. P. R., din 2—12 iunie 1950”, p. 19.

²¹ Cf. I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 201.

prin transformarea produselor agricole și marfă, a dus la mărirea consumului de mărfuri, realizate în orașe, a stimulat prin aceasta activitatea orașenească. Pe măsură ce se înmulțeau la sate cumpărătorii de mărfuri meșteșugărești, se mărea numărul și diversitatea acestor mărfuri²².

Sporirea populației, alături de alți factori ca lărgirea suprafețelor agricole, creșterea cantității de cereale, în special de cereale marfă, explică creșterea însemnată a prețului satelor cumpărate și vândute de boieri. Dacă, de exemplu, în 1440-1450 un sat valora în Moldova în medie 52 zloți și jumătate, în 1501-1505 el valora peste 250 zloți, prețul lui a crescut deci de circa cinci ori. Moneda în care au fost calculate prețurile fiind o monedă de aur (zlotul) însemnează că mărirea valorii satelor a fost reală, prețurile nefiind afectate de cunoscuta depreciere a valorii argintului în toată Europa²³.

Creșterea populației a avut urmări importante și în ceea ce privește organizarea teritorială și economică a domeniilor feudale, ea a contribuit la sporirea considerabilă a veniturilor stăpînilor feudali. Aceștia au devenit tot mai interesați în mărirea numărului de țărani dependenți și în întărirea dreptului de stăpînire asupra lor. În Țara Românească se constată că la sfîrșitul secolului al XV-lea, pentru a împiedica plecările țăranilor de pe moșie, stăpînii le-au impus, în cazul în care ar fi voit să se strămute, o dare specială, „găleata de ieșire”, un fel de compensație materială pentru pierderea mîinii de lucru.

Un număr însemnat de țărani s-a îndreptat spre orașe, contribuind la creșterea populației lor. În această privință trebuie spus că evoluția factorului demografic se oglindește în evoluția orașelor, în viața, numărul și mărimea lor. Centre meșteșugărești și comerciale, orașele au apărut în urma dezvoltării forțelor de producție, a separării meșteșugurilor de agricultură și în momentul în care s-a creat o anumită „disponibilitate” a mîinii de lucru. Mai puține în prima parte a evului mediu, ceea ce arăta o viață economică relativ slabă, orașele au crescut ca număr și mărime pe măsură ce se dezvoltă viața economică și se înmulțea populația. Pentru creșterea populației în orașele medievale apusene un indiciu – luat în considerare de istoricii populației – a fost evoluția incintei orașelor, traseele succesive ale zidurilor, care erau construite pe măsura nevoilor impuse de creșterea populației. Lipsite în genere de ziduri de incintă, orașele din Țara Românească și Moldova n-au cunoscut gradul de aglomerare umană a orașelor apusene. Aceasta explică de ce în orașele noastre medievale, epidemiile nu au fost atît de frecvente și ravagiile lor atît de mari ca în orașele din Apusul Europei. Ciuma neagră, care la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a diminuat în mod simțitor populația europeană, a atins mai puțin ținuturile noastre. În Țara Românească și Moldova orașele s-au dezvoltat mult în suprafață, cuprinzînd în „ocolul” lor satele din apropiere și întinse terenuri agricole. Se credea, astfel, posibilitatea pentru orașeni ca în anumite împrejurări sau în mod curent unii dintre ei să îndeplinească activitatea meșteșugărească și comercială cu cea agricolă.

Dat fiind rolul conducător de totdeauna al orașelor, numărul și mărimea lor a avut o mare importanță pentru istoria diferitelor țări. În cazul

²² *Istoria României*, vol. II, București [1962] p. 449.

²³ *Ibidem*, p. 450.

Moldovei și Țării Românești se constată în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a sporirii numărului și înmulțirii populației orașelor, o creștere a ponderii lor nu numai în viața economică ci și politică a țării. În anumite cazuri numărul populației a atins proporții comparabile cu ritmul de dezvoltare al orașelor din țările apusene. În a doua jumătate a secolului al XV-lea unele din orașele Moldovei ajunseseră să aibă în jur de 20 000 locuitori. Cifra este mare dacă o comparăm cu a multor orașe din Apusul și sud-estul Europei. Până în secolul al XVI-lea, de pildă, majoritatea orașelor din Țările de Jos au avut o populație de 10 000 locuitori. În anul cuceririi sale de către turci, Constantinopolul, cel mai important centru din lumea răsăriteană avea sub 50 000 locuitori. Nevoile de alimentare a populației orașenești, crescută în urma sporului natural, exodului rural și imigrărilor străine, și care nu toată se putea aproviziona din „ocolul” orașelor, au stimulat producția de cereale marfă în lumea satelor. Aceasta, o dată apărută sub imboldul pieții interne, s-a îndreptat și în afara granițelor țării. Spre sfârșitul secolului al XV-lea izvoarele înregistrează un mare belșug și ieftinătate a produselor alimentare, precum și o creștere a exportului de grâne²⁴.

În cadrul interdependenței factorilor care au acționat în istorie, și care explică particularitățile desfășurării procesului istoric pe teritoriul patriei noastre, am încercat să arătăm modul cum factorul demografic a influențat diferite aspecte ale istoriei noastre. Factorul demografic a fost influențat la rându-i de alți factori, în primul rând economic și politic, care au putut contribui la creșterea este cazul celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea în Moldova — sau la scăderea numărului locuitorilor ei. Un exemplu de modul în care factorul politic, de pildă, are influențe negative, nu numai în domeniul economiei ci și în cel al demografiei, îl constituie căderea, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a țărilor române sub dominația otomană.

În noile condiții politice a încetinit ritmul lor de dezvoltare, mari sume de bani, stoarse din munca țăranilor și meșteșugarilor români, au fost îndreptate spre Constantinopol. Turcii și-au impus dreptul de monopol asupra comerțului țărilor române, care au devenit „grăinarul” Imperiului otoman. Pe măsură ce creșteau obligațiile producătorilor direcți către stat, stăpînii feudali interni și Poarta otomană, treptat scădea puterea lor economică, sporea numărul celor căzuți în dependență, se înmulțeau cazurile de emigrări. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea călugărul călător Luca Testanova descriind, într-un memoriu adresat papei, exploatarea crîncenă a locuitorilor și abuzurile administrației din Țara Românească și Moldova, arăta că din cauza cererilor nesfîrșite multe sate se risipeau. El considera, în încheierea memoriului, că dacă bogățiile acestor țări nu ar fi fost așa de mari, în ele n-ar fi rămas la acea dată nici un om²⁵.

Interesul fiscal al statului și cel egoist de clasă al boierilor au făcut ca în condițiile marii fluctuații de populație de la sfârșitul secolului al XVI-lea să fie decretată în Țara Românească legarea de glie a țăranilor. Realitatea demografică, scăderea numărului contribuabililor, a determinat domnia să impună acest act de mare însemnătate pentru istoria socială și care vine să

²⁴ *Istoria României*, vol. II, p. 450—452.

²⁵ Hurmuzaki-Iorga, *Documente privind istoria românilor*, vol. XI. p. 248—249.

arate și el că în istoria socială datele demografice joacă un mare rol, că istoria socială și în genere istoria fără demografie este de neînțeles.

Prin legarea de glie, țărănimea a ajuns să trăiască în condiții inferioare, grele, pe un pământ care nu-i mai aparținea și unde singura ei rațiune de a mai fi era munca pe care o presta stăpînului. Țăranul a devenit pentru mult timp un simplu „instrumentum ruris”; el făcea parte integrantă din inventarul agricol, a scăzut interesul lui în lucrarea pămîntului, în ridicarea productivității acestuia. Neplata sau prețurile derizorii cu care turcii cumpărau grîul au făcut să scadă suprafețele însămînțate cu grîu, locuitorii au început să extindă cultura acelor cereale care nu erau cerute de Poarta otomană (de pildă, meiul). În economia țării o mare pondere a căpătat pînă în secolul al XIX-lea creșterea vitelor.

Slăbirea puterii economice a satelor și situația precară a țăranilor s-a răsfrînt asupra orașelor; activitatea orășenească a decăzut și o dată cu ea importanța orașelor. Un însemnat exod de populație în afara hotarelor țării a caracterizat mai ales secolul al XVIII-lea.

Călătorii streini care au vizitat în secolele XVII-XVIII țările române au rămas consternați de proasta lor ocîrmuire, de slaba densitate a populației. Subliniind marea fertilitate a pămîntului, ei arătau totodată lipsa de interes a locuitorilor pentru o mai bună valorificare a lui, fiecare om mulțumindu-se să ciștige numai cele trebuincioase unui trai modest, cel cu avere era socotit ca un răufăcător. Referindu-se la Țara Românească, după mijlocul secolului al XVIII-lea, generalul Bauer arăta că „ar trebui un lung șir de ani spre a înapoia Țării Românești vechea ei strălucire, pentru a reinvia atîtea orașe altădată bine populate și înfloritoare, pentru a restabili atîtea sate bogate și atîtea locuințe acum pustii, pe care, străbătînd țara, le întîlnești la fiecare pas, ca pe niște rămășițe”²⁶. Pentru depășirea situației descrise de Bauer trebuiau schimbate condițiile istorice, înlocuite cu altele în care să se manifeste mai multă preocupare pentru elementul uman, pentru condițiile lui de muncă și de viață, de care depindea creșterea populației, refacerea și întărirea potențialului economic, singurul în măsură să dea tărie politică și să impună țările-române în afară.

Deși informația documentară este pentru secolele XVII-XVIII incomparabil mai bogată decît în secolele anterioare, natura izvoarelor — lipsa de statistici și recensăminte — nu dă posibilitatea cunoașterii fenomenului demografic în toată complexitatea sa, ci numai a unor aspecte. Din izvoare nu ne putem da seama, decît, cu o mare aproximație, despre creșterile sau depresiunile demografice care, acestea din urmă, au determinat o întreață politică de reforme a domniei ce urmărea, printre altele, creșterea numărului populației. Este imposibil de stabilit numărul exact al populației, clasele și toate categoriile sociale fiind interesate în ascunderea situației reale demografice: țăranii de teama impunerilor fiscale, boierii doritori să-și mențină și să-și crească averile, domnia pentru a evita noi cereri ale Porții otomane, deși pentru propriile ei venituri ar fi dorit o cît mai exactă evidență a populației. Catagrafiile realizate de austrieci și ruși nu oglindesc nici ele, decît aproximativ, realitatea, și aceasta datorită fie dificultăților pe care le întîmpinau din partea elementelor locale, ale căror susceptibilități căutau să le menajeze pentru a-și asigura concursul lor, fie

²⁶ *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Lipsca, 1778, p. 20.

chiar intereselor pe care aceste state le aveau. Pentru a nu atrage atenția altor puteri europene asupra Principatelor dunărene și pentru a justifica cu mai multă ușurință o eventuală ocupare a acestora, imperiile amintite căutau să prezinte cele două țări puțin populate și lipsite de valoare economică.

Fără a socoti deci ca riguros exacte datele cuprinse în izvoarele epocii cu privire la efectivul populației, care în realitate era mai mare decât prevedeau documentele întocmite, menționarea cifrei populației, fie ea și aproximativă, este de natură să dea o imagine generală despre evoluția ritmului de creștere a populației. Din unele izvoare, recent puse în valoare, rezultă că în 1737 existau în Țara Românească 118 246 familii de contribuabili. Înmulțind acest număr cu 5 — cifră prin care în mod convențional se redă numărul membrilor familiei și care poartă numele de multiplicator demografic — rezultă că totalul populației impozabile era de 591 230 de locuitori²⁷. Într-un raport destul de bine informat, despre Țara Românească și Moldova, înaintat la 30 noiembrie 1807 de contele M. Reinhard guvernului francez, se arată că în 1739 numărul familiilor impozabile din Țara Românească era de 147 000, ceea ce însemna 735 000 locuitori. Obligațiile la care au fost impuși după 1739 țăranii și abuzurile administrației au provocat spargerea și părăsirea satelor. Din această cauză, în 1749 numărul familiilor impozabile era de 70 000 (350 000 locuitori), iar în 1757 existau numai 39 000 familii impozabile (195 000 locuitori). Chiar dacă cifrele par exagerat de mici, necorespunzătoare realității, nu poate fi negată existența la acea dată a unei depresiuni demografice. Aceasta l-a obligat pe Constantin Racoviță să emită în 1756 un hrisov care înlesnea întoarcerea la vetrele lor a numeroșilor bejenari moldoveni²⁸. După 1757 mulți dintre pribegi au revenit în țară, lor adăugându-li-se un procent însemnat de imigranți în special din Transilvania. În 1767 ambasadorul Prusiei la Poartă raporta că în acel an au trecut din Transilvania în Moldova și Țara Românească 24 000 familii. Într-un memoriu, înaintat în 1773 Curții din Viena de românii din Transilvania, se arăta că numărul mare al celor plecați dintre ei, și stabiliți în Moldova și Țara Românească, a stîrnit îngrijorarea locuitorilor de aci, care, cuprinși de panică, ar fi exclamat : „Întreaga Transilvanie a venit la noi” (*tota Transilvania ad nos venit*)²⁹.

În raportul amintit al contelui M. Reinhard el dă pentru anul 1806 (pe care îl socotește ca an de prosperitate pentru Țara Românească și Moldova, de însemnată creștere a populației prin imigrație) cifra de 750 000 locuitori pentru Țara Românească (București 80 000 locuitori) și pentru Moldova 525 000 locuitori (Iași între 39 000 și 40 000 locuitori)³⁰.

Într-un alt material, din 1806, nesemnat, întocmit pentru informarea guvernului francez, pe lângă menționarea bogățiilor celor două țări românești se arăta că terenuri întinse nu erau cultivate, că o parte însemnată din pămîntul lor era nedefrișat pentru agricultură, țăranul cultivînd abia ceea ce îi trebuia lui pentru a nu fi furat de stăpîni ; din cauza corupției adminis-

²⁷ Ș. Papacostea, *Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordal. Un document inedit*, în „Studii”, 5, 1966, p. 929—939.

²⁸ Cf. I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 201—202.

²⁹ *Istoria Transilvaniei*, ed. a III-a, București, 1963, p. 275.

³⁰ Archives du Ministère des affaires étrangères (*Mémoires et documents*), Fonds Turquie,

trative mulți țărani din Moldova și Țara Românească treceau în Transilvania, Banat, Ucraina, Podolia, existînd pericolul ca cele două țări să se depopuleze³¹. În 1811 baronul Bracher constata și el slaba densitate a populației celor două țări românești în raport cu suprafața și fertilitatea solului. El socotea că efectivul populației ar crește dacă Țara Românească și Moldova ar fi supuse unei guvernări stabile și s-ar dezvolta industria. Țăranii încărcati de impozite duceau o viață grea, amprenta mizeriei reflectîndu-se și în trăsăturile psihico-morale ale acestora. În ceea ce privește vîrsta locuitorilor se făcea observația că rari locuitori de la cîmpie atingeau vîrsta de 70 de ani, la 60 de ani ei erau deja bătrîni³². Într-o notă documentară din 1812 despre Țara Românească și Moldova, nesemnată, se făceau aprecieri similare celor deja relatate cu privire la situația lor demografică: o parte însemnată din terenul țării nedefrișat, solul deosebit de bogat, putînd să hrănească de 10 ori mai mulți locuitori; numărul acestora ar crește dacă ar fi o administrație mai bună, dacă s-ar dezvolta industria și limita opresiunea boierilor. Populația Țării Românești era evaluată la 180 000 familii, adică cca 900 000 locuitori, iar a Moldovei 81 000 familii (405 000 locuitori, nefiind incluși robii țigani). În cazul Țării Românești se socotea că 3/4 din suprafața solului aparținea boierilor și clerului, iar țăranilor numai 1/4 ce tînde să se reducă mereu³³.

Cifrele pe care le găsim după 1812 în diferite izvoare cu privire la populația Țării Românești și Moldovei vădesc, cu unele descreșteri vremelnice — ca, de pildă, în urma răscoalei din 1821 —, o permanentă și, am spune, rapidă creștere a numărului ei. În 1833 statistica întocmită de organele trupelor rusești de ocupație dădea pentru Țara Românească cifra de 413 182 familii (2 061 910 locuitori)³⁴. Potrivit catagrafiei din 1838, pusă în valoare recent de G. Retegan și I. Donat, populația Țării Românești era la data întocmirii catagrafiei de 1 479 905 locuitori³⁵. În 1848 ea depășea din nou 2 000 000 locuitori³⁶, iar recensămîntul din 1859 dădea cifra de 2 401 014 locuitori. Indicarea acestor cifre și a altora, pe care pentru a simplifica lucrurile, nu le-am mai menționat, vădesc preocuparea tot mai susținută pentru cunoașterea cît mai exactă a numărului populației. Într-un memoriu asupra Țării Românești și Moldovei înaintat la 1 februarie 1848 de căpitănelul de geniu A. Sabatier guvernului francez, se spune că în aceste țări din 7 în 7 ani se întreprind recensăminte ale populației impozabile³⁷.

Cu toate eforturile de îmbunătățire a tehnicii evidenței populației, marea diferență, pentru intervale relativ scurte în cifra populației, pune sub semnul întrebării exactitatea corespondenței între datele statisticilor întocmite și realitate. Dacă luăm, de pildă, numai două cifre, cea din 1838 și 1848 pe care le rotunjim la 1 500 000 și 2 000 000 locuitori rezultă pentru un interval de 10 ani o creștere de 500 000 locuitori. Ritmul mediu anual de

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Archives du Ministère des affaires étrangères. *Mémoires et documents*. Fonds Turquie, t. 13.

³⁴ Ibidem, vol. 75, p. 152 v-154.

³⁵ I. Donat și G. Retegan, *La Valachie en 1838, d'après une source statistique inédite*, în „Revue roumaine d'histoire”, IV, p. 1965.

³⁶ Archives du Ministère des affaires étrangères. *Mémoires et documents*. Fonds Turquie, vol. 48.

³⁷ Ibidem.

creșterea a populației unei societăți agricole este — și era cazul societății românești de atunci — de 0,5 pînă la 1 % pe an. Luînd procentul maxim 1 % ar rezulta că sporul natural între 1838—1848 a fost de 150 000 locuitori. La acest spor s-au adăugat apoi imigrările din afara țării. Pentru anul 1840 se consemnează, de pildă, trecerea Dunării de către 20 000 bulgari refugiați din cauza creșterii abuzurilor stăpînirii turcești³⁸. Numărul imigranților nu se ridică însă în fiecare an la zeci de mii. Prin urmare, deși creșterea populației a fost un fapt real, este greu de admis că amîndouă cifrele care exprimă pentru două momente totalul populației sînt exacte.

Dacă admitem că cele două cifre exprimă realitatea, înseamnă că sporul natural depășea la noi cu mult pe cel obișnuit și curentul de imigrare era foarte puternic. Manifestarea unor asemenea fenomene presupunea însă existența în Țara Românească a unor condiții favorabile. Existau oare acestea în realitate ? Într-o mare măsură da. Izvoarele arată că în această vreme situația materială a țărănimii s-a schimbat ; țărani au început să iasă din bordeie, să-și construiască case, să-și schimbe îmbrăcăminte tradițională și să cumpere mai multe mărfuri de la orașe³⁹. Regimul mai puțin impilator ca în trecut sau ca în țările vecine a putut duce la creșterea natalității și a curentului de imigrație. Totodată, însă, erau multe și mari nemulțumiri ale producătorilor direcți cauzate de greutatea sarcinilor fiscale la care erau obligați, inechitatea în repartitia pămîntului, condițiile aspre de muncă, abuzurile organelor de stat. Creșterea opoziției maselor populare față de pretențiile clasei dominante a generat de altfel revoluția din 1848.

Din toată această discuție rezultă greutățile pe care le întîmpină cercetătorul în evaluarea populației din Țara Românească și Moldova, în perioada prestatistică, datorită realităților istorice, care făceau ca un număr însemnat de locuitori să scape controlului evidenței de stat. În asemenea condiții datele din statisticile întocmite nu pot fi luate în considerare decît cu mare aproximație.

Cu anul 1859, cînd se realizează primul recensămînt modern, mai amplu, începe o etapă nouă în studiul populației românești ; cercetarea ei, sub aspectul numărului, structurii profesionale, repartiției pe sexe, vîrstă, nivel de instruire etc., este mult înlesnită permițînd întreprinderea unor studii pertinente.

În ciuda dificultăților pricinuite de natura izvoarelor considerăm că cele relatate pentru perioada de pînă în 1859 invederează marea importanță pe care o prezintă demografia cantitativă în istorie. Fapte politice însemnate, fenomene economice hotărîtoare pentru evoluția societății nu pot fi înțelese cu adevărat fără să se țină seama de factorul uman. Forța statelor, pusă în valoare de istoria militară, istoria socială, religioasă, culturală, relațiile internaționale sînt în mare măsură influențate și uneori determinate de potențialul uman ; istoria, în ansamblul ei, nu poate fi scrisă și explicată fără luarea în considerare a demografiei cantitative.

Demografia calitativă privește aspecte multiple, variate, legate de trăsăturile somatice, caracteristicile psihico-morale, faptele culturale ale diferitelor societăți umane⁴⁰. Fără a intra în discuția problemelor de demogra-

³⁸ Archives du Ministère des affaires étrangères. *Mémoires et documents*. Fonds Turquie, vol. 75.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ M. Reinhard, *Histoire et démographie*, p. 196—197.

fia calitativă și care singure pot constitui obiectul unei lucrări de mari proporții — amintesc doar ca un element general, ce prezintă interes pentru subiectul nostru, că a existat și există un „spirit românesc” în modul de comportare și care se reflectă în cultura noastră, în literatură, filozofie, artă. El se explică, și explică la rîndu-i, ritmul original al istoriei noastre care a adăugat la experiența și patrimoniul cultural al umanității o experiență și aspecte culturale originale, demne de luat în seamă.

Piramida vîrstelor. O mare însemnătate în demografie prezintă repartiția populației pe vîrste, care, grafic, se reprezintă printr-o piramidă. Această piramidă este un mijloc de apreciere a tinereții sau îmbătrînirii unei națiuni. Piramida vîrstelor are influență asupra politicii generale a statelor, asupra modului în care diferitele națiuni se manifestă pe arena vieții politice internaționale; vîrsta își pune adesea amprenta asupra atitudinii politice a indivizilor. În Franța în revoluțiile din 1830 și 1848, ca și la noi în revoluția din 1848, elementele tinere au avut un rol de cea mai mare însemnătate în elaborarea programelor și atragerea maselor largi populare la revoluție.

Seria exemplificărilor din care rezultă importanța demografiei în explicarea fenomenului istoric general ar putea fi continuată. Fără a o prelungi, adaug, în încheiere, că demografia, ca disciplină de contact și într-un anumit fel de „coordonare”, presupune cunoștințe temeinice de istorie, statistică, economie, biologie, sociologie⁴¹. Înțeleasă și folosită cum trebuie, demografia poate să lărgască cunoașterea istoriei: la rîndul ei, fără istorie este de neînțeles.

⁴¹ *Ibidem*, p. 204.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LUMINISMULUI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

I. LOCUL GÎNDIRII LUI BECCARIA ÎN CULTURA JURIDICĂ ROMÂNEASCĂ ȘI ÎN DEZVOLTAREA DREPTULUI PENAL, PÎNĂ LA MIȘCAREA REVOLUTIONARĂ A LUI TUDOR VLADIMIRESCU

DE

V. AL. AL. GEORGESCU

1. *Gîndirea lui Beccaria și unele accente prebeccariene ale dreptului feudal din țările române la mijlocul secolului al XVIII-lea.* — Gîndirea lui Cesare Bonesana, marchiz de Beccaria¹, privind fundamentul, limitele și scopul represiunii penale, aplicarea și executarea pedepselor, regimul închisorilor și garanția drepturilor individului, a avut un puternic răsunet în procesul de lichidare a lumii feudale. Ea a răspuns unor nevoi adînci ale timpului, depășind aspirațiile noii societăți burgheze în plină ascensiune.

Esența gîndirii lui Beccaria este condensată în concluzia lapidară a cărții sale : „pentru ca nici o pedeapsă să nu fie violență a unuia sau a

¹ Pentru expunerea concepțiilor lui Beccaria și a răsunetului lor pe plan european, vezi : prefața prof. Al. Balaci și studiul introductiv al lui Vasile Papadopol la Cesare Beccaria, *Despre infracțiuni și pedepse*, trad. și note de Armand Roșu, Edit. Stiințifică, București, 1965 (cf. prezentarea noastră în „Justiția nouă”, 1966, nr. 5, p. 166—172 și în „Revue des sciences sociales”, Série de sciences juridiques, 1966, nr. 2, p. 301—307). Studiul de față și acela al Ariadnei Comariano-Cioranu, despre „Dei delitti e delle pene” de Cesare Beccaria, în limbile greacă și română, în „Revue des études sud-est européennes”, t.V (1967), nr. 1—2, reprezintă o participare a istoriografiei noastre la comemorarea a doua sute de ani de la apariția cărții lui Beccaria.

Pentru răsunetul european al operei lui Beccaria în sec. XVIII, vezi în prezent Cesare Beccaria, *Dei delitti e delle pene. Con una raccolta di lettere e documenti relativi alla nascita dell'opera e alla sua fortuna nell'Europa del Settecento*, îngrijită de Franco Venturi, Einaudi, 1965, 680 p., unde din Răsărit și Sud-Est nu figurează decât Rusia; idem, *Cesare Beccaria, in Dizionario biografico degli Italiani*, Roma, 1965, 16 p. Vezi de asemenea *Omaggio a Beccaria* (Îndeosebi Franco Venturi, *L'immagine della giustizia*, p. 707—711), în „Rivista storica italiana”, 76 (1964), p. 671—759; Stanislaw Salmonowicz, *Prawo karne óswieconego absolutyzmu* (Legislația penală a absolutismului luminat), Toruń, 1966 (îndeosebi cap. II, cu un rezumat în limba franceză); G. d'Amelio, *Illuminismo e scienza del diritto in Italia* (Iluminismul și știința dreptului în Italia), Milano, 1965.

mai multora împotriva unui cetățean particular, ea trebuie să fie neapărat publică, promptă, necesară, cea mai mică din cele posibile în împrejurările date, proporțională cu infracțiunea, dictată de lege" (trad. rom., 1965, p. 15).

Beccaria este primul gînditor care pune în discuție legitimitatea pedepsei cu moartea și condamnă vehement această pedeapsă. Paginile scrise de el împotriva torturei vor răsună cu același accent umanist, cită vreme, sub forme noi, dreptul penal va cunoaște procedee de acest fel, în ciuda atîtor progrese legate de numele penalistului italian. Respectul omului în orice, bînuit de săvîrșirea unei infracțiuni, și chiar în infractorul dovedit, individualizarea pedepsei și ideea de recuperare socială a condamnatului pentru un delict sau crimă, sînt principii umaniste pe care știința penală și penitenciară le dezvoltă astăzi într-un context social și științific mai larg și mai rodnic și care se adîncesc atît de eficient în dreptul penal socialist.

Gîndirea lui Cesare Beccaria a fost pregătită de curentul enciclopedist de factură luminist-materialistă din Franța, în care se și încadrează, de preluminismul francez, afirmat încă de la finele secolului al XVII-lea, și de raționalismul școalei dreptului natural (jusnaturalismul), care se impusese prin opera lui Hugo Grotius și va domina toată gîndirea juridică a secolului al XVIII-lea. În scrisoarea sa către Abatele Morellet, traducătorul operei sale în limba franceză, Beccaria recunoaște filiația enciclopedistă a gîndirii sale : „Je dois tout moi-même aux livres français”.

S-a spus adesea că „diletantul de geniu” care a fost Beccaria, unilateral și mai mult umanitarist decît jurist, n-a cercetat condițiile de necesitate în care se produce infracțiunea și n-a cunoscut decît puțin legislația și mai puțin istoria. Aceste critici sînt însă sterile. Tratatul venea „la timp” și puterea lui de șoc se poate măsura prin furia atacurilor dezlănțuite de reacțiunea teocratică. În *Note ed osservazioni*, călugărul Ferdinando Facchinei va exclama : „Operă ieșită din cel mai adînc hău al întunericului, oribilă, monstruoasă, plină de otravă”. Această opoziție a fost mai durabilă decît s-ar putea crede. În 1817, M. de Bonald², teoreticianul reacționar al aristocrației franceze, scria : „Tratatul despre infracțiuni și pedepse al lui Beccaria a avut o dată toată voga pe care o obținea atunci o carte falsă și, deci, primejdioasă, cînd crimele, ca și spiritele, și-au pierdut simplitatea lor primitivă ; justiția care le apreciază gravitatea ar trebui să fie o operație a naturii și Beccaria face din ea un tarif”³.

Gîndirea lui Beccaria a avut limite care, în esență, au fost acelea ale umanitarismului luminist burghez, astfel caracterizate de V. I. Lenin : „...atunci cînd au scris luminiștii din secolul al XVIII-lea (pe care o opinie unanim recunoscută îi încadrează în categoria conducătorilor burghe-

² *Pensées sur divers sujets*, I, Paris, 1817, p. 60 ; asupra lui Facchinei, vezi Gianfranco Tercellan, în „Revista storica italiana”, 76 (1964), p. 720—748.

³ Textul din de Bonald (*Pensées sur divers sujet*, page 60, tome I-er, Paris, 1817) se află copiat pe *Vorsatz*-ul unui exemplar din ediția franceză apărută la Philadelphia în 1766, care figurează în Biblioteca „M. Eminescu” din Iași sub cota C. R. I., 502 : *Traité des délits et des peines*, traduit de l'italien, d'après la troisième édition, revue et corrigée et augmentée par l'auteur. Avec des additions de l'auteur qui n'ont pas encore paru en italien. Nouvelle édition plus correcte que les précédentes. A Philadelphia, MDCCLXVI (comunicarea lui C. Turcu).

ziei), atunci, cînd au scris luminiștii noștri din anii 1840—1870, toate problemele sociale se reduceau la lupta împotriva iobăgiei și a rămășițelor ei...noile relații social-economice și contradicțiile lor erau încă într-o stare embrionară. De aceea, pe atunci, ideologii burgheziei nu dădeau dovadă de nici un fel de egoism; dimpotrivă, atît în Occident cît și în Rusia ei erau absolut sinceri cînd spuneau că cred într-o prosperitate generală și că doresc o asemenea prosperitate și într-adevăr nu vedeau (și, în parte, nici nu puteau să vadă) contradicțiile orînduirii care lua naștere din orînduirea iobagă”⁴.

Înainte de apariția cărții lui Beccaria, *Dei delitti e delle pene* (1764), se întîlnesc în toate țările unele accente beccariene *avant la lettre*, în legislație⁵, în literatura penală și în scrierile de polemică socială. Unele texte romane, bizantine sau canonice formulau norme și principii izolate care, după 1764, vor lua un înțeles direct beccarian. Un înțeles care, în contextul feudal de pînă atunci, rămăsese fără mare răsunset și adesea fără nici o eficiență. Este o constatare valabilă în mod corespunzător și pentru stadiul de dezvoltare al dreptului feudal în Principatele române, în jurul anului 1764, unde, de altfel, unele din curentele înnoitoare amintite mai sus pătrunseseră încă din prima jumătate a secolului, printr-un proces ce se oglindește în parte în fondul de lucrări juridice și cu caracter social-filozofic din Biblioteca Mavrocordăților⁶.

Să luăm, de pildă, marele principiu beccarian al personalității pedepselor⁷. Tendința de individualizare a răspunderii penale și civile în raport

⁴ V. I. Lenin, *La ce moștenire renunțăm?* în *Opere complete*, vol. 2, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1960, p. 514.

⁵ Pe poarta Inchisorii celulare a Sf. Mihail, înființată la Roma în 1702, se găsea gravată inscripția: *Parum est coërcere improbos poena, nisi probos officias disciplina* (Este insuficient să constrîngi pe cei răi prin pedepsă, dacă nu-i faci buni prin educație). *Sintagma* lui Vlastares, lit. P., de poenis, cap. 14 (Migne, *Patrologie grecque*, 115, col. 111—112) nu combătea pedepsele mutilante, decît interzicînd amputarea ambelor mîini sau picioare (*Vetat constitutio uel manus ambas uel pedes abscondi*). Soluția *Sintagmei* se regăsește în culegerea de texte din *Basilicale*, tradusă în ms. rom. 2112 (Bibl. Acad. Republicii Socialiste România), f. 68^v — 69, §§ 5 — 6; § 7 interzicea mutilarea și pedeapsa capitală în materie de furt (manuscrisul datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea).

⁶ Vezi articolul nostru, *Contribuții la studiul culturii juridice române în secolul al XVIII-lea, Fondul de lucrări juridice al Bibliotecii Mavrocordăților*, în curs de apariție. În ceea ce privește pedeapsa pe moarte, C. Mavrocordat era un beccarian, înainte de Beccaria, după relatarea *Gronicii Ghiculeștilor* (vezi ed. A. Camariano-Cioran și N. Camariano, Edit. Acad. R. P. R., 1965, p. 351) „și cra sfios cînd era vorba de osîndire la moarte sau de pedepsirea oamenilor, cu toate că în timpul domniei sale de aici nu s-au ivit asemenea cazuri”. Toluși și un domn ca Mavrocordat pedepsea pe ceilalți infractori ca să se pocîiască . . . pentru nelegiuirile făcute, adică în primul rînd, după vechia concepție feudal-religioasă despre infracțiune și pedeapsă.

⁷ Vezi, de pildă, cartea lui Gaspar Graziani din 14 iulie 1619 (*Doc. priv. ist. României*, A, XVII, 4, p. 381—382, nr. 485). Comp. și cartea lui Ștefan Tomșa după 4 noiembrie 1621 (*Doc. priv. ist. României*, A, XVII, 5, p. 69—70, nr. 90). Aceleași norme sînt repetate aproape textual în cartea din 14 ianuarie 1622 a aceluiași domn. Acest principiu devine obișnuit, deși mereu violat și apoi apărut cu ajutorul pravilei. La începutul secolului al XVIII-lea, cînd C. Duca îl încalcă, în materie de violențe, lovind, penalmente și bănește, pe rudele și soția hainitului, boierii și cronicarul prezintă pe domn ca violînd obiceiul țării, vezi *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Ed. Științifică, București, 1959, p. 53: „care obiceiul în Țara Moldovei n-au mai fost ca să învîlăiască jupînesele boierilor prîbezi cu inehisori și cu altece”; domnul l-ar fi încalcăt „din îndemnarea boierilor moldoveni”, adică al facțiunii sale boierești. O primă consacrare a personalității pedepsii, fără referire la pravilă, se găsește în documentul moldovenesc din 30 aprilie 1588. Sursa acestor documente este însă principiul identic al dreptului bizantin laic și canonic, receptat de *Sintagma* lui Vlas

cu familia, neamul, obștea, breasla etc., sprijinită pe texte din pravila romano-bizantină⁸ se manifestă încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și mai ales de la începutul secolului următor. Boierii moldoveni o revendică energic, pentru apărarea unor interese feudale, în materie de *viclenie*⁹. Cu caracter mai larg, ea este formulată în cadrul familiei, pentru tată și fiu, în ceea ce privește înlăturarea răspunderii unuia pentru faptele celuilalt, potrivit noilor nevoi ale relațiilor de marfă-bani. „Și cu lege dreaptă le-au făcut acéle pedeapsă, numai munca ce au făcut fâmeilor lor și imnei a lui Septilici pentru avuțiile au fost peste pravilă, că pre lege direaptă, nice fecior pentru fapta tătine-său, nice părintele pentru fapta fecioru-i de virstă nu-i platnicu”, va spune Miron Costin¹⁰, familiarizat, în Polonia, cu principiile dreptului roman.

Lupta împotriva corupției judecătorilor — *praeuvaricatio*, încă din dreptul roman; *mita*, *mituirea*, în vechiul drept românesc — sau aceea dusă împotriva parțialității lor (*fătăria*) când se găseau în fața unui *obraz* de boier, obișnuit să-i rușineze, intimidându-i, pe judecători, ca și revendicările pentru aplicarea unui tratament uman (vorbirea „cu dulceață”, „cu blîndețe”) împriicinărilor, la începutul cercetărilor și chiar condamnărilor din închisori, își găsesc, în unele texte legale, romano-bizantine și canonice (aici cu mai directe accente teocratice inevitabile) o expresie pe care Beccaria a depășit-o cu mult, dar pe care n-ar fi respins-o.

Lupta pentru legalitatea incriminării — dusă în anumite limite de unele categorii sociale, ca boierimea, în folosul ei, și, mai larg, de masele populare, se poate urmări în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, de pildă în Țara Românească în hrisovul sobornicesc din 15 iulie 1631¹¹, smuls lui Leon vodă de boierii pămînteni în alianță cu unele stări privilegiate. O importantă funcțiune a dreptului romano-bizantin receptat constă tocmai în a asigura aplicarea unor pedepse — aspre, crude, inclusiv tortura —, dar cel puțin

tares, a cărci circulație în Principate, încă din secolul al XV-lea, este prea bine cunoscută pentru a fi nevoie să insistăm aici, vezi lit. P. *De poenis*, cap. 14 și lit. T. *De cler. fil.*, cap. 4 (Migne, *Patrologie grecque*, 115, col. 111 112 și 139/140): *Liberis, qui nihil mali patrauerunt, patrum delicta haud nocent, neque liberorum patribus. Caput enim crimina sequantur* (τὰ γὰρ ἀμαρτήματα τῆς κερχλῆς ἑπονται). De altfel, I. Tanoviceanu a putut arăta că în *Deuteronom*, alături de răspunderca colectivă a neamului în a 3-a și a 4-a generație (V, 9), apăruse și principiul personalității pedepsei (XXIV, 16): „să nu se omoare copiii pentru părinți”, formulare parafrazată în documentele românești din 1619 și 1621. Pentru individualizarea pedepsei, vezi § 52 din *Zaconicul lui Dușan*. Korany, în *Symbolae R. Taubenschlag*, II, p. 350—360, a arătat că principiul individualizării pedepsei, consacrat de unele texte din *Biblie*, era fundamental pentru concepția penală a bisericii.

⁸ Cf. *Dig. Iust.*, 48, 19, 20; 26.

⁹ Cu privire la lupta boierimii moldovene pentru individualizarea răspunderii în materie de viclenie și pentru limitarea acestei răspunderi la pedeapsa capitală aplicată viclenitului, vezi N. Grigoraș în „Studii și cercetări științifice”, istorie, Iași, 1962, fasc. 1, p. 61—77 și lucrarea noastră *Preemiunea în istoria dreptului românesc*, Edit. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1965, p. 61—77. Opunîndu-se confiscării moșiilor (socotite ca bastină a neamului), boierii moldoveni mergeau mai departe decît Grotius, Pufendorf, Burlamaqui etc., care-l admiteau, dar cu motivarea individualistă că dreptul de moștenire al rudelor nu se deschide decît în momentul morții celui condamnat și dacă acesta își păstrează pînă atunci averea. Asupra problemei confiscării, vezi I. Tanoviceanu, *Tratat de drept penal și procedură penală*, III, București, 1925, p. 121—122.

¹⁰ *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, E. S. P. L. A., București, 1958, p. 75—76 (ed. 1965, vol. I, p. 48).

¹¹ Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Peci, 185 (vezi și textul incomplet în „Magazin istoric pentru Dacia”, I, 1845, p. 122—125).

prevăzute de un text de lege, pentru incriminări bine definite dinainte, în locul arbitrarului domnesc și dregătorească.

Exemplele se găsesc în *Îndreptarea legii* (1652)¹², cu echivalențe în *Cartea românească de învățătură* (1646) și mai ales în *Pravila aleasă* (1632) în Moldova, precum și în *Cîrja arhierescă* (tradusă la 1754) și în *Hexabibul lui Armenopol* (folosit direct mai ales după 1744; tradus la Iași în 1804 de Toma Carra și 3 juriști moldoveni). Accentate beccariene, îmbinate cu puternice trăsături de drept penal feudal și chiar sclavagist, se întîlnesc în *Manualele de legi* ale lui Mihail Fotino din 1765 și 1766¹³, destinate să devină coduri întîrîte de domnie. Aceleași accente se regăsesc și în numeroase hrisoave ale vremii¹⁴, la o dată cînd opusculul lui Beccaria sau nu pătrunsesse direct în Principate, sau nu-și putuse exercita nici o acțiune indirectă.

Pe această linie, micul cod de drept domnesc al lui Ștefan Racoviță (1765), redactat la cererea domnului de Mihail Fotino¹⁵, și căruia nu i s-a dat pînă acum atenția pe care o merită, dispunea în titlul I (*Despre inviolabilitatea domiciliului*): „În acest oraș al reședinței noastre domnești am aflat un lucru rău și abuziv . . . potrivit nu numai legilor creștine, ci și celor păgîne, anume de a se călca . . . noaptea și ziua casele oricui și de a se tîri cu forța . . . cei ce se află în ele. Am găsit de bine . . . să proclamăm pentru oricine casa-i proprie drept refugiu sigur ca un fel de loc de azil . . .”¹⁶ Motivare cu atît mai izbitoare, cu cît venea de la un domn „tiran”

¹² Vezi *Îndreptarea legii*, Edit. Acad. R. P. R., București, 1962, glavele 1—3. Contextul teologic al acestor formulări contrastează semnificativ cu laicismul raționalist al lui Beccaria.

¹³ Iată cîteva exemple din *Manualul din 1765* (trad. Vasile Grecu și Gh. Cronț, la Institutul de istorie „N. Iorga”, care au toate corespondent în *Manualul din 1766*, vezi ed. prof. P. I. Zepos, Atena, 1959: „Orice hotărîre care se dă împotriva legilor să nu aibă tărie” (II, 12); (III, 10); (V, 2); „Judecătorul . . . să trateze pe împurcinat cu cuvînte dulci și binevoitoare . . . și în acest chip să descopere cu mai multă ușurință dreptul” (V, 21); publicitatea (VII, 3); (VII, 1); nici o cercetare nu trebuie să înceapă cu torturi (permise însă în cursul cercetărilor, pe bază de prezumție, n. ns.) (XII, 1); (XII, 7). Dregătorii fiecărei temnițe în fiecare duminică să viziteze pe cei închiși în temniță și să poruncească paznicilor ca să se poarte cu ei omenește și să aibă grije de hrana celor săraci dintre ei (LXI, 2). Aceia care sînt aruncați în temniță pentru vreo învinuire, de orice fel ar fi, să nu rămînă pentru mult timp în temniță, ci în scurt timp să fie, sau eliberați, sau pedepsiți (LXI, 4); pedepsirea prevăriștii (fără a se preciza pedeapsa, cum va cere Beccaria, n. ns.) (LXVII, 1). Toate aceste principii, cu aceeași sursă, se găsesc formulate în limba română în culegerea de texte din *Basilicale* din ms. rom. 2112 citat, f. 64 și urm.).

¹⁴ În 1760, Ion Gr. Calimah, în Moldova, condamnase răspunderea penală colectivă și principiul compoziției bănești, aspru criticat mai tîrziu de Beccaria: „s-a ridicat acel rău și urît obicei al șugubinelor” (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XI, p. 134; cf. I. C. Filitti și D. I. Suchianu, *Contribuții la istoria justiției penale în Principatele române*, București, 1928, p. 43, n. 1). Totuși, *Legiuirea lui Caragea* (IV, 17,8) va mai admite compoziția pecuniară între victimă și infractor (respectiv între familiile lor), iar în Moldova, la 7 iunie 1804, Al. C. Moruzi trimite la ocnă pe un ucigaș, iertîndu-l de osînda morții (prevăzută de pravile), dar adaugă, în stil feudal: „Iar cînd în urmă vor veni rudenile mortului ca să facă cerire pentru dînsul să ei și el risplătire cu moarte, atuncea aducîndu-să de la groapa ocnei să se spînzure”, vezi Gh. Ungureanu, în *Întregiri*, 1938, p. 58—59, nr. 13.

¹⁵ Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, ms. gr. 21, f. 99—100^v; vezi traducerea lui C. Erbiceanu, în „Biserica ortodoxă română”, 1902—1903, p. 1218—1219 și, astăzi, traducerea lui Vasile Grecu și Gh. Cronț, la Institutul de istorie „N. Iorga” ca anexă la *Manualul din 1765*.

¹⁶ Principiul inviolabilității domiciliului, consacrat de dreptul romano-bizantin, era astfel formulat în traducerea românească de texte din *Basilicale*, ce se afla în ms. rom. 2112, f. 64^v (Bibl. Acad. Republicii Socialiste România): „nimenea din casa lui să nu se tragă adică de zapciu”.

care ucide pe unii din adversarii săi politici, murind el însuși asasinat într-o răsccoală contra politicii sale.

2. *Pătrunderea indirectă a ideilor lui Beccaria în Principate, încă din deceniul 8 al sec. al XVIII-lea.* — Într-o primă etapă, ideile lui Beccaria, găsind un teren propice, au pătruns în Principate mai mult sub o formă indirectă și chiar anonimă, nelegată de o cunoaștere a personalității autorului lor. Este bine cunoscut ecoul pe care cartea lui Beccaria l-a avut în Rusia (vezi mai sus, nota 1), atât în cercurile liberale, cât și în cadrul politicii oficiale de „despotism luminat”, dusă de Ecaterina II, îndeosebi în materie de legislație penală. Administrația rusă, în timpul războiului ruso-turc de la 1768—1774, a ușurat publicarea la Iași (1773)¹⁷, după o traducere neogreacă¹⁸, a *Învățăturii* Ecaterinei II (*Nacazul* sau *Instrucțiunile* din 1768¹⁹, privind elaborarea unei legislații unitare a imperiului țarist). Această *Învățătură*, ale cărei probleme generale nu este locul să fie abordate aici, are o importanță mai deosebită pentru noi tocmai prin felul cum a contribuit la răspindirea unor concepții penale de factură beccariană, care figurau în textul publicat cu o cunoscută prefață a mitropolitului Gavril Calimah²⁰.

După 1831, în notele sale juridice (ms. 11) Chr. Flechtenmacher a copiat în civilistul francez Toullier²¹, pe care îl consultase, un pasaj semnificativ, în care se spunea că orice sentință judecătorească, pentru a fi justă, trebuie să îmbrace forma unui singur silogism, a cărei premisă majoră să fie legea, premisa minoră, acțiunea judecată, iar concluzia să o constituie însăși sentința instanței. În notă, autorul francez arăta că fusese preluată din Beccaria aproape literal de Ecaterina II în *Instrucțiunile* sale pentru comisia de elaborare a codului de legi. Flechtenmacher cunoștea, desigur, pe Beccaria, din vremea studiilor sale vieneze și pasajul copiat, chiar dacă

¹⁷ Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, C. R. V. 380, *Învățătura însuși stăpînitoarei măriri Ecaterina II*, Iași, 1773 (I. Bianu, *Bibliografia românească veche*, I, nr. 380). Pentru autorul traducerii, vezi Ariadna Camariano-Cioran, în „Studii”, 1958, nr. 2, 123—132.

¹⁸ Ἐμπνεῖται τῆς κραταιοτάτης καὶ σβαστῆς Ἀρχαερίνης Β' etc. Ἐνέτισον, 1770.

¹⁹ *Instruction für die zu Verfertigung des Entwurfs zu einem neuen Gesetzbuche veordnete Commission*, Riga și Mickau, 1768 și ed. franceză, *Instructions* etc., Amsterdam, 1791.

²⁰ I. C. Filitti și D. I. Suchianu, *Contribuții* . . . , p. 35, semnalaseră deja că *Instrucțiunile* conțineau „principii generale și vagi, inspirate de filosofia enciclopediștilor, de Montesquieu și de Beccaria; pe de o parte proclamau egalitatea înaintea legii, iar pe de altă parte mențineau puterea absolută”; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, 1940, scria: „ses conseillers étrangers, des occidentaux . . . cherchent dans la réforme philosophique du droit en Italie de nouvelles inspirations et directions”, observație care se referă în primul rând la Beccaria. Formulări beccariene se găsesc în următoarele paragrafe ale *Învățăturii*: § 73 Beccaria, § XXIII, p. 59—60; § 83 — Beccaria, § XV, p. 40; § 85 Beccaria, § XV, p. 42; § 90 Beccaria, § XVI, p. 43; § 96 — Beccaria, § XV, p. 51; § 81 — Beccaria, § X, p. 38; § 82 — Beccaria, § XV, p. 40 42; § 127 — Beccaria, § VII, p. 21—22.

²¹ Bibl. Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom. 12, f. 4. Prescurtat T. (f. 66^v) și Toull. (f. 62) și cu numele întreg la f. 62^v; în *Le droit civil français selon l'ordre du code*, VI, Paris, 1824, pasajul citat (probabil după o ediție anterioară, neaccesibilă nouă) figurează la p. 329—330. Iată această însemnare:

„L'observation de Montesquieu que la loi est la raison du père de famille et qu'elle doit être simple, claire et sans subtilité.

Toul. VI, p. 205, on dit que le juge doit partir d'un syllogisme parfait* dont la majeure est la loi, la mineure l'action qu'il s'agit de juger, et la conséquence, le jugement qui la déclare conforme/ou contraire à la loi.

* „Beccaria dont le passage a été presque littéralement copié dans l'Instruction de Cathérine II, impératrice de Russie, pour la Commission chargée de dresser le projet d'un nouveau code de lois 1742”. Vezi Beccaria, ed. 1965, p. 15 și *Instrucțiunile* Ecaterinei II, C. R. V., nr. 380, p. 54 (text interesant și pentru terminologia filozofică pe care o folosește).

traducerea din 1773 nu se găsea în fața juristului moldovean, dovedește totuși că, prin unele din ideile sale, *Instrucțiunile* din 1773 rămineau în circulație²² și își păstrau o actualitate reînnoită.

Formulările antifeudale, la care ne referim, din *Învățăturile* Ecaterinei II, circulând în anumite păături sociale din Moldova, puteau trezi, potrivit condițiilor locale, ecouri sensibil diferite de scopurile politice urmărite de autoarea lor²³. În prefața sa, mitropolitul Gavril Calimah, insistând asupra necesității de a se păstra neatinse *pronomiile* boierimii, părea să adere, nu fără un accent religios la filantropismul beccarian, predicat de Ecaterina a II-a.

Tot la această epocă, în Țara Românească, profesori de drept, cum a fost elvețianul Fr. J. Sulzer²⁴, și transilvăneanul I. Horvath (care la 1786 își oferea serviciile pentru redactarea unor tratate de drept de factură jusnaturalistă) apar ca reprezentanți ai noilor concepții de drept natural burghez, de care ideile lui Beccaria erau deja inseparabile.

3. *Pravilniceasca condică*. Un important moment al influenței (indirecte ?) a lui Beccaria l-ar constitui, după cei mai mulți autori, *Pravilniceasca condică* întărită și publicată de Alex. Ipsilanti în 1780. Din analiza textelor acestei *condici* ar rezulta cunoașterea și rapidă consacrare legislativă a ideilor lui Beccaria și ale reformiștilor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de către autorii ei²⁵. În acest sens I. C. Filitti și D. I. Suchianu²⁶ afirmau încă din 1928 că Ipsilanti a putut cunoaște lucrarea lui Beccaria în original, fiindcă acest domn învățat știa italiană și fusese probabil ajutat de Sulzer și Raicevich, care nu puteau ignora opera penalistului italian, cunoscînd și codul bavarez din 1751 și pragmatica napolitană din 1774.

Astăzi este un adevăr comun că hrisovul-prefață al *Condicii* poartă o certă influență iluministă și unele trăsături ale *Condicii* trebuiau să concorde cu ideile lui Beccaria, chiar fără o înfrînire directă. Să facem însă bilanțul dispozițiilor penale din *Condica* de la 1780, care trădează un accent beccarian, deși unele din ele, după cum am arătat, se pot lega de preocupări și revendicări prebeccariene. Vom aminti aici: a) motivarea hotărîrilor (I, 2; III, 4; IV, 2); b) comunicarea hotărîrilor către părțile litigante (I, 2); c) asigurarea unei bune administrații a justiției și combaterea mitei (II, 4—5; V, 7); d) forma scrisă a procedurii și înregistrarea în scris a dezbaterilor (IV, 4; II, 8; XIII, 3); e) preocuparea de pregătirea profesională a judecătorilor; f) interdicția pentru ispravnici — care nu mai aveau calitatea de judecători penali — de a pronunța pedepse, și pentru judecători de a micșora sau mări pedeapsa prevăzută de pravilă, drept rezervat numai

²² Vezi mai jos, nr. 9.

²³ Recent, Mihail Dan, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I—II, 1958—1959, p. 399, amintea că ideile împrumutate de Ecaterina II în *Nacaz*, de la Montesquieu și din lucrarea lui Beccaria „Despre pedepse și delict”, îi serveau împărătesei pentru a justifica regimul autocrat; Iosif Pervain, „Almanahul literar”, Cluj, 1951, p. 107, cu o formulare prea largă, conchide că în țările române *Învățăturile* au fost „un factor de primenire ideologică”, dar precizează că efortul fundamental al Ecaterinei a II-a fusese de a salva de la naufragiu despotismul monarhic feudal, folosind în acest scop și concepții luminate.

²⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, II, 1901, p. 444; cf. Ionescu-Gion, *Alex. Ipsilanti și fiii săi*, în „Revista Nouă”, I, p. 27.

²⁵ *Pravilniceasca condică*, ediție critică, Edit. Acad. R. P. R., București, 1957, p. 16, la care se referă și studiul introductiv al traducerii cărții lui Beccaria, 1965, p. LXXXVIII.

²⁶ *Contribuții* . . . , p. 33—34.

domnitorului (IV, 5—6), care continua să exercite dreptul de grație, aspru criticat de Beccaria; g) mărturisirea inculpatului să nu justifice ea singură aplicarea unei pedepse, fiind necesară coroborarea ei cu alte dovezi (IV, 7)²⁷; h) garantarea libertății individuale prin obligația ca inculparea penală să aibă la bază o poruncă domnească (IV, 8); i) se cere judecătorilor — ca în *Manualul* lui Fotino și culegerea românească din *Basilicale*, deci după izvoare bizantine — „să se arate cu dulceață către cei ce să judecă, și fără de pizmă și fățarie, fără de a nu căuta la obrazul cuivaș . . . nici să înjure pe . . . cei ce să judecă”; j) să nu cedeze *silei* făcută de un *obraz tare*, căci vor fi pedepsiți *foarte greu* (fără determinarea pedepsei, cum cerea Beccaria), ca unii ce s-au temut de acest obraz mai mult decît de Dumnezeu, de pravili și de domn (a se remarca eclectismul acestor trei criterii) (V, 6); k) afirmarea principiului legalității: „căci și noi aceia voim, ce și pravilele poruncesc” (V, 9); l) spătăria și agia n-au drept de incriminare decît pentru pricinile date limitat în competența lor (XIII, 2; XIV, 1); m) se separă incipient instanțele civile de cele penale (la nivelul departamentelor); n) instanța criminală sesizată de domn trebuie să judece „fără zăbavă”, condamnînd sau absolvind pe acuzat; o) ispravnicii aveau să urgenteze cercetările penale, trimițînd pe bănuți la domnie pentru judecată²⁸; p) spre deosebire de codul austriac din 1784, și de legislația Ecaterinei a II-a, procedura era publică, orală și apărarea era liberă²⁹. Cazna era desființată, ca și în *Manualul* lui Fotino, pentru faza primă a cercetărilor³⁰. Cît privește problema pedepsei cu moartea, esențială pentru verificarea unei influențe beccariene, ea va fi examinată mai departe, pentru întreaga perioadă pînă la 1864.

În general, multe din aceste principii nu-și găseau o aplicare reală, sau erau parțial paralizate de alte norme contrarii, consuetudinare, din pravila bizantină sau din dreptul domnesc. Totuși, insistența enunțare oficială a lor dovedește crearea treptată a unor condiții relativ propice pentru soluții de factură beccariană. La vremea sa, politica penală a lui Alex. C. Mavrocardat, emulul moldovean al lui Al. Ipsilanti, a găsit un critic sever, între alții, în contele d'Hauterive³¹. Acesta, constatînd — în contradicție cu generalul Bauer — că se asasinează și se fură ca în nici o altă țară, exclamă: „Dieu garde le monde d'être gouverné par des princes aussi cruellement éléments !” Iar scăderea delicvenței sub un domn sever în materie penală, ca N. Mavrogheni, îl face pe I. Tanoviceanu³²

²⁷ Acest principiu devenise curent în dreptul penal scris, de origine bizantină, dar nu era respectat.

²⁸ Anafora din 18 august 1777 a veliilor boieri (Arh. St. Buc., ms. 6, f. 11^v—13): Al. Ipsilanti opri pe ispravnici să țină închiși pe bănuți de hoție mai mult de 3 zile pentru cercetări și ceruse să-i trimită la București cu cercetarea în scris, „iar să-i glosească nu sînt volnici”. Reclamantul pretindea că fusese globit cu 27 taleri de ispravnici, care îl ținuseră închiis multă vreme.

²⁹ Vezi I. C. Fillitti și D. I. Suchianu, *op. cit.*, p. 42; cf. *Prav. cond.*, II, 2: la toate departamentele „să păzească afară la ușa zapcîi cei mici ai vătășilor, ca să nu lase calabalicul cel de prisos a intra, unde să face judecată, ci . . . numai pe cei ce să pricinuesc”.

³⁰ Vezi I. C. Fillitti și D. I. Suchianu, *op. cit.*, p. 45, care se referă la reformele din Polonia (1766), Ungaria (1778) și Franța (1780).

³¹ *Mémoires sur l'état actuel de la Moldavie en 1787*, București, 1902, p. 328; comp. F. W. Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778, p. 21: „On entend fort rarement parler dans la Valachie de meurtre, de vol, d'assassinat, ou d'autres crimes atroces”.

³² *Tratat...*, III, p. 326, nr. 1741.

să spună că „domnii fanarioți făceau experiențe beccariene pe spinarea bietului popor!”

4. *Problema dreptului penal receptat.* Din chiar primele rînduri ale prefeței sale, Beccaria ia poziție contra neajunsurilor rezultate din excesiva receptare a dreptului roman justinianeu și din interpretarea scolastică a textelor romane. Dacă ar fi scris în sud-estul continentului și în Principate, Beccaria ar fi apărut aceeași poziție împotriva recepțării romano-bizantine în materie penală. Cîteva decenii mai tîrziu, Goethe, în al său *Faust* (P. I-a, act. I, scena 4) ³³ avea să-și îndrepte ironia de reprezentant progresist al burgheziei, împotriva dreptului vremii sale, încă prea mult legat de moștenirea juridică a unei lumi apuse (anti-chitarea sclavagistă) și împotriva „drepturilor moștenite”, adică a privilegiilor de familie, de stare, de castă, care înăbușeau afirmarea energiilor individuale, din rîndurile burgheziei în ascensiune.

Reacția lui Beccaria privește așadar excesele recepțării imobiliste din lumea feudală și persistența metodelor scolastice de gîndire, mai puternice în materie penală, decît în dreptul civil. Afirmarea unei poziții raționale mai libere, mai creatoare față de dreptul receptat și de autoritatea doctrinei acumulate între timp, era necesară. Unul din meritele lui Beccaria constă tocmai în această afirmare, ca impuls implicit spre opera de codificare înnoitoare a dreptului, care se va desfășura timp de un secol după el, și pe care o vor combate Savigny și Puchta, de pe pozițiile conservatoare ale școalei istorice.

În dezvoltarea istorică ulterioară însă, înnoirea legislativă de tip burghez nu s-a putut realiza prin negarea totală a recepțării dreptului roman. Mai mult încă, menționînd adesea și forme feudale de receptare, Marx și Engels au arătat cu energie cum condițiile obiective de dezvoltare ale lumii europene făceau ca burghezia să aibă nevoie de dreptul roman (și mai exact, de anumite părți din acest drept și de prelucrarea lui dezvoltatoare, creatoare) încă din secolul al XII-lea în orașele italiene, și din secolele XIV—XVI în alte regiuni din apusul Europei. Nevoia însă a fost mai accentuată în dreptul civil decît în cel penal, unde inovațiile canonico-feudale și vestigiile lor au ocupat un loc important.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, dreptul receptat (romano-bizantin, înlocuit tot mai mult cu cel justinianeu) rămîne unul din sistemele necontestate ale dreptului moldovean și muntean de la 1774 la 1831. La 1833, în Moldova, se afirmă încă oficial caracterul de fundament al tuturor legiuirilor lumii, ce ar fi revenit dreptului roman ³⁴. Totuși un aspect nou, în puternică dezvoltare, oglindește imperfect poziția lui Beccaria: este procesul de codificare, la început a chiar dreptului receptat, sub o formă din ce în ce mai *prelucrată* după nevoile locale, și apoi sub formă de codificări de tip

³³ V. E. B. Verlag der Kunst, Leipzig, 1961, p. 82. Mephistopheles: *Es erben sich Gesetz und Rechte/ Wie eine ev'ge Krankheit fort/ Sie schleppen von Geschlecht sich zum Geschlechte/ Und rücken sacht von Ort zu Ort.* Pentru poziția lui Goethe față de dreptul roman, vezi Karl-Heinz Below, *Goethe und sein Verhältnis zum röm. Recht*, în *L'Europa e il diritto romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker*, II, Milano, 1954, p. 229—269.

³⁴ *Codul Camilach*, ediție critică, Edit. Acad. R. P. R., București, 1958, p. 896. La 1763 în Țara Românească, la 1727 în Moldova, importanța obiceiului era încă viguros enunțată, punînd înlătura receptarea pravilei; dar chiar acest efect era tot mai mult dedus din principiile pravilei, ca drept scris al statului, cu caracter de lege supremă,

modern, burghez, care își accentuau caracterul de *drept domnesc* și de *pravilă a pământului*, chiar cînd conțineau numeroase elemente de drept receptat și obiceiuri locale. Acest proces începe cu *Manualele* de legi (1765, 1766, 1777) ale lui Mihail Fotino în Țara Românească, pentru a continua cu *Prima condică* din 1775 (Manualul din 1777 al lui M. Fotino) a lui Al. Ipsilanti, cu *Pravilniceasca condică* (1780) și *Sobornicescul hrisov* (Moldova, 1785), pînă la *Codul Calimach*, *Legiuirea Caragea* și *Condica criminalicească a Moldovei* (1820 — 1826), trecînd prin *Manualul* de procedură civilă a lui D. Panaiotache-Catargi (1793, neîntărit), prin *Pandectele* lui T. Carra (în Moldova, 1806, neterminate) și *Manualul* lui Andronache Donici (Iași, 1814, cod privat).

În această epocă de codificare, dreptul penal era reprezentat prin cîteva titluri în codul general al lui Fotino (1765—1766), printr-o carte în *Manualul* din 1777 și, în fine, prin partea a VI-a în *Legiuirea Caragea*. *Codul Calimach* rupe cel dintîi această tradiție, fiind exclusiv o codificare a dreptului civil. În schimb *Pravilniceasca condică*, în afara unor reguli noi de organizare judiciară și procedură penală, declară receptat dreptul penal bizantin, numai ca principiu, anunțînd că această materie a fost reglementată într-o condică separată, tradusă în limba română, a cărei versiune oficială, tipărită sau manuscrisă, n-a fost găsită pînă acum. Dacă unii autori o consideră pierdută, alții (P.I. Zepos) arată că n-a existat decît în stare de proiect. A circulat însă în practică o culegere românească³⁵ de dispoziții penale extrase din *Basilicale* și îndeosebi din cartea a IX-a. Ele par să fi avut la bază versiunea oficială, care deci s-a păstrat sub această formă. Pînă în 1850, astfel de culegeri au constituit dreptul penal al Țării Românești, completat cu norme obișnuelnice și cu dispoziții de drept domnesc, din ce în ce mai numeroase, și în primul rînd cu dispozițiile de drept penal ale *Legiurii Caragea*. În aceste completări se va oglindi îndeosebi influența mai largă sau mai restrînsă a ideilor beccariene.

Insuficienta adecvare a dreptului penal bizantin, ca și absența unui drept penal scris, se puneau la începutul secolului al XIX-lea și la noi în termeni corespunzători poziției lui Beccaria, cum rezultă dintr-un act oficial ca hrisovul de întărire a *Condiciei criminalicești* din 15 decembrie 1826, în Moldova³⁶.

Dreptul receptat nu-și pierduse valoarea obligatorie, dar se constata că el era depășit de realitățile locale și ale vremii, și se afirma nevoia și dreptul domniei de a legiui în materie penală. Afirmarea aceasta a puterii legiuitoare a domnului, în primul rînd pentru a modifica și adopta pravila bizantină, merită să fie subliniată. Ea merge pe linia lărgirii și

³⁵ Bib. Acad. Republicii Socialiste România, ms. rom. 1336 (1783): „Canoane dă englimatică (gr. τὸ ἐγκλημα = crimă; τὰ ἐγκληματικά — cele privitoare la infracțiuni, V. G.) aale din pravilele împărătești”; 1405 (sec. XVIII); 5826 (1815): „Pravilă cu cuvinte de învățătură bune, ca văzîndu-le un om acestea, poate se va lăsa de lucruri netrebnice” (cu noțiunea veche de *învățătură*, acest titlu are acum o rezonanță beccariană, deși el a fost conceput de un jurist ecleslastic).

³⁶ Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, C. R. V., nr. 1068/1820 și 1272/1826 (vezi și ed. Berechet, 1928, p. 61): „Văzînd că nici un feliu de înscris legiuii, și hotărîri pravilnicești altele... nu are, decît pravilele împărătești, care pentru vechime în cele mai multe neavînd potrevire cu obiceiurile și rînduialele țării, de multe ori și rămlnea în nelatrebuițare... (s-a hotărît) a legiui, și în acea judecătorie o condică crimînalicească”.

consolidării autonomiei țărilor române, după 1821, și chiar a transformării puterii domnești în putere legislativă ca element esențial al suveranității naționale care trebuia cucerită în deplinătatea ei.

În prefața sa, Beccaria deplînge faptul, încă obișnuit la acea dată, ca „o părere a lui Carpzovius, un vechi uz indicat de Clarus, un chin sugerat cu turburată plăcere de Farinaccius³⁷, să alcătuiască legile pe care le urmează cu încredere cei care ar trebui să apere și avutul oamenilor”. Or, „aceste legi, rămășiță a celor mai barbare secole”, făceau parte din dreptul receptat al țărilor române. Într-adevăr, dacă lăsăm la o parte cele 94 de paragrafe inițiale scoase din legea agrară bizantină (mai mult un cod de poliție rurală), *Cartea românească de învățătură* (*Pravila* lui Vasile Lupu din 1646) reprezenta adaptarea destul de fidelă a unei prelucrări grecești, făcută probabil în cercul juriștilor greci de la Padova, din opera lui Farinaccius. În această operă, opiniile lui Iulius Clarus, citat de Beccaria, și numeroase *opinionones communes doctorum*, mergînd înapoi, pînă la post-glosatori și pînă la *Glosa* lui Accursius, ocupau un loc însemnat³⁸. Tot acest drept penal a fost încorporat în *Îndreptarea legii*, unde alternează cu glavele prelucrate după *Nomocanonul* lui Malaxos. Ambele pravile s-au aplicat, mai intens decît s-a admis pînă de curînd (*Îndreptarea legii* concurînd adesea, în Moldova, cu pravila locală), pînă către 1765, dată după care precumpănește în ambele țări aplicarea dispozițiilor de drept familial, patrimonial și bisericesc, care în *Îndreptarea legii* veneau din *Nomocanonul* lui Malaxos, dreptul penal fiind codificat sub forma arătată mai sus, prin folosirea *Basilicalelor*. Și din acest punct de vedere putem spune că în țările române ideile lui Beccaria mai găseau în acțiune pe însăși adversarii cu care în 1764 se începuse lupta în propria țară a autorului³⁹.

5. *Perioada 1780 — 1806.* În această perioadă politica reformistă, pe linia programului lui Al. Ipsilanti, se lărgeste în ambele țări și elementele beccariene se înmulțesc. Alex. C. Mavrocordat, continuînd amintita politică penală a tatălui său, ar fi jurat, spune contele d'Hauterive, să nu permită nici o aplicare a pedepsei cu moartea⁴⁰. Asistăm la încercări neizbutite de codificare (vezi, în Moldova, 1801—1806), la organizarea de instanțe judiciare profesionale (departamentele și, parțial, judecătorul de la ținuturi sau județe), la lupta, fără rezultate prea mari, dusă împotriva abuzurilor judiciare, săvîrșite de dregătorii locali; în fine, lupta pentru aplicarea unei legalități bazate pe pravilă, hrisoave, culegeri noi de legi. Cu toată afirmația unor străini că în fapt pedeapsa cu moartea era desființată, aplicarea ei nu este excepțională, sub C.A.I. Ipsilanti, partizanul unei mai aspre represiuni penale, și sub A.I.C. Moruzi. La 4 noiembrie 1799⁴¹, o femeie condamnată pentru viață de desfrîu

³⁷ Dar I. Tanoviceanu observă judicios că tot Farinaccius, întemeiat pe *Digeste* (48,19, 42; 50, 17, 155, 2), formulase principiul („beccarian”): *in poenis semper mitior interpretatio sumenda est* (Cartea I, titl. 3, Quest. 47, nr. 4 și 10).

³⁸ Vezi studiul nostru *Prosper Farinaccius et les codes roumains... Une influence indirecte de la Glose sur ces codes*, în *Studi accursio*, Milano, în curs de apariție.

³⁹ Pentru unele diferențe, privind îndeosebi procedura inchezitorială secretă și scrisă, vezi I. C. Filitti și D. I. Suchianu, *Contribuții* . . . , p. 42.

⁴⁰ *Mémoires* . . . , p. 328. N. Iorga, *Hist. des Roum.*, VII, p. 19 îl socotea pe acest domn ca fiind un discipol al filozofilor.

⁴¹ I. Tanoviceanu, *Tratat* . . . , III, p. 326, n. 47; I. C. Filitti, *Vechiul drept penal românesc*, 1934, p. 22 (doc. publicat de Gh. Ungureanu).

a fost sugrumată, pusă într-un sac și, atîrnîndu-i-se o piatră, a fost aruncată în Bahlui. Cei ce nu frecventau biserica erau pasibili de pedeapsa jugului⁴². Cel mai aproape de Beccaria rămîne Al. Ipsilanti, care ar fi dispus — după cum relatează Raicevich, de Lagarde și C. Ludorf⁴³ — ca sentințele de condamnare la moarte, deși întărite de el, să nu fie executate de marele armaș decît dacă domnul ordona executarea de trei ori la rînd. Proiectele de organizare a statului, întocmite în mare număr de boierime și care vor fi studiate în ansamblul lor de Vlad Georgescu, dovedesc o mare efervescență ideologică, pe plan general și social, fără a aborda direct, ca după 1821, problemele represiunii penale.

Manualul de procedură întocmit de Dumitrache Panaiotache sau, după numele său întreg, Dumitru Catargi-Fotiade, la cererea lui Al.C. Moruzi, și intitulat Δικανική Τέχνη⁴⁴, era mai mult un tratat de procedură civilă. Principiile de obiectivitate, de umanitate, impuse judecătorilor, erau cele amintite mai sus⁴⁵, încă dinainte de Beccaria. Semnificativă este larga folosire — ca metodă generală în drept — a tehnicei silogismului aristotelic⁴⁶, pentru elaborarea hotărîrilor judecătorești. Or, pentru Beccaria orice sentință trebuie să îmbrace forma rigidă a unui silogism, ca singura garanție că principiul legalității a fost respectat. În mod neobișnuit pentru un cod (textul de altfel nu este împărțit în titluri și paragrafe) se dau chiar exemple de silogisme pe care judecătorul trebuie să le construiască pentru a da o bună hotărîre. Cum rezultă și din trimiterile scoliei finale, este vorba aici de aplicarea retoricii lui Aristot, nu de o influență strict beccariană. Dar cultura juridică, filozofică și filologică dobîndită de D. Catargi-Fotiade, la Constantinopol, și perioada în care s-a format l-au adus neîndoielnic în contact cu lucrarea lui Beccaria, sau cel puțin cu ideile lui, care l-au influențat să pună accentul pe elementele de tehnică juridică bizantină, susceptibile de a primi un conținut nou.

Cît privește regimul din închisori, dr. Marc-Philippe Zalony⁴⁷ arată că pedeapsa se calcula după rezistența prezumată a condamnatului la viața din închisoare, puțini fiind cei care trăiau mai mult de 5 ani. Eliberarea pentru cauza de îmbolnăvire era frecventă⁴⁸. Întreaga problemă va continua să fie actuală și peste o jumătate de secol (vezi în partea a II-a a acestui studiu — 1821-1864 — *Oena*, de Cezar Bolliac).

La sfîrșitul perioadei, prefața lui Toma Carra la codul său în limba greacă (Πανδέκτη = Pandecte), rămas neterminat, va consemna un ansamblu de idei și tendințe noi, mergînd de la Montesquieu la Codul civil

⁴² V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, I, p. 266 ; 382 ; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 22.

⁴³ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 70 ; pentru Ludorf vezi A. Oțetea, *Contribution à la Question d'Orient*, 1930, p. 352 : „Printre abuzurile și vicile nesfîrșite . . . există un obicei foarte lăudabil și care ar fi unul din cele pe care umanitatea le-ar proclama (în original : *avouerait*) cel mai mult în cîmpul justiției criminale . . . Înainte de a executa (o sentință capitală, n. n.), este obiceiul ca . . . (armașul) să meargă de trei ori la domn, dimineața, la prînz și acasă . . . și dacă nu și-a schimbat părerea, îl execută” (pe condamnat).

⁴⁴ Editată de Dimitrios V. Oikonomidis ‘Η’ Δικανική Τέχνη” τοῦ Δημητρίου Καταρζή-Φωτιάδου, în ‘Επετηρίς τοῦ Αρχίου τῆς ‘Ιστορίας του ‘Ελληνικοῦ Δικαίου III, 1950, p. 17—59.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 32 (cap. I).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 52 și urm.

⁴⁷ *Essai sur les Phanariotes*. Marseille, 1824, p. 81.

⁴⁸ I. Tanoviceanu, *Istoria închisorilor*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, 1912, p. 58, care citează și anafrale din anii 1790—1800, adăugînd : „Protestele atîtor spirite distinse, progresul mare al ideilor și umanitarismului beccarian, nu putea să rămînă fără efect asupra reformei penitenciarelor”.

francez, și trecînd prin Beccaria. Nu trebuie omis faptul că în 1810 T. Carra apare ca judecător la departamentul criminalicesc, sub președinția lui Dumitru Saul Nazir⁴⁹ (probabil din neamul lui Gh. Saul)⁵⁰ cel lăudat „pentru multa sa știință la ale pravilii”.

În lipsa altor dovezi despre circulația directă în Principate a chiar operei lui Beccaria, este semnificativă legătura ce face un scriitor ca d'Hauterive între clemența penală a fanarioților și concepțiile iluministului italian: „Dacă Beccaria ar fi văzut pe toți ucigașii acestei țări, ar fi fost mai puțin dispus de a se înduioșa pentru sclerații care asasi-nează zece oameni de treabă pentru un sechin”⁵¹. În perioada de care ne ocupăm a apărut la Paris (1802) și a pătruns desigur în Principate traducerea grecească a cărții lui Beccaria, făcută de dr. Adamantios Corais (Coray), și precedată de o înflăcărată introducere.

6. *Perioada 1806–1812.* Între anii 1806–1812, multe măsuri reformiste ale administrației militare rusești și ale divanului se găsesc sub semnul lui Beccaria, uneori sub forme cunoscute în Rusia, unde pedeapsa cu moartea fusese desființată în 1753. Iată de pildă dispozițiile ce se dau în Principate „pentru curmarea mijloacelor de abuzuri la ispravnicie, agie și hătmănie, pentru ca ei să nu judece și să nu pronunțe hotărîri”, în cauzele penale⁵². Anaforalele penale trebuiau să cuprindă „din cuvînt în cuvînt” textul de lege aplicat sau jurisprudența instanței, pe baza căreia aceasta se pronunțase. Se denunța, ca abuz de putere, faptul că dregătorii locali judecau și eliberau pe învinuiți, înstrăinînd corpurile delictelor. Se propune neta separație a organelor de instrucție (ispravniciei, agia, hătmănia), de cele de judecată (departamentul, divanul, domnul). Se deplînge împrejurarea că „pricinile vinovaților, ce se află sub închi-soarea temniții, să caută foarte cu întîrziere”. Deținuții stăteau nejudecați și unii fără vină, „nedîndu-li-să drumul”.

Divanul, în răspunsul său, recunoaște că ispravniciei prelungesc cercetările de *cremă* (citește: crimă), nu răspund la adrese, și din vinovații „ce să trimit să vîd pe unii pedepsiți pînă în hal de moarte, răniți de bătăi și cu alte schingiuri, încît de la unii ca aceia, din cît multă pedeapsă fiindu-le minte lipsită sau tare bolnavi, nu li să poati lua cu înțelegeri, nici tacir, nici a-i faci vreo cercetari, pîn'dup trecere de vreme, ce să caută cu doftorii la temniță, dintre care unii se însănătoșeazi, iar unii se în-tîmplă de și mor”. Măsurile care se comunică divanului la 23 iulie 1810 tind să realizeze formal garanții de factură beccariană, căroră divanul le opune considerații de ordin obișnuelnic și practic, arătînd dificultățile existente⁵³, care vor continua să se facă simțite încă multă vreme.

⁴⁹ A. V. Sava, *Departamentul criminalicesc* . . . , p. 5.

⁵⁰ I. C. Filitti, *Vechiul drept penal român*, p. 69–70; pentru Gh. Saul, vezi și articolu nostru *Cîteva contribuții* . . . , în „Studii”, 1965, p. 70–75.

⁵¹ *Mémoires* . . . , p. 295; cf. I. Tanoviceanu, *Tratat* . . . , III, p. 326.

⁵² A. V. Sava, *op. cit.*, p. 6–8, și anexa I–II.

⁵³ A. V. Sava, *op. cit.*, p. 21–22. Divanul cere să se mențină jurisdicția ispravnicilor în cauzele penale mărunte, fiind vorba de o „pusă în obiceiul pămîntesc orînduială, cu ferir însă a dregătorilor de a nu pedepsi cumpîit pe acei tîlhari, dar de a le face certare spre înfricoșare ca să mărturisească adivărul”. Folosirea torturei avea o lungă tradiție feudală în țările române. Din numeroasele cazuri relatate în cronici, amintim pe unul din cele mai vechi: „luînd Neagoe Basarab voadă domnia, iar Bogdan, cumnatul Radului voadă . . . temîndu-se . . . au vrut să fugă, dar . . . l-au prins ducîndu-l la domn, pentru avuția lui și domnească, să o spue, l-au muncit foarte, plîn l-au și omorît” (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, Edit. Acad. R. P. R., 1963, p. 34).

De aceeași inspirație beccariană, întilnită și la Ipsilanti, sînt dispozițiile procedurale comunicate divanului prin raportul din 23 iulie 1810 al cav. V.I. Crasno-Milașevici⁵⁴. La concesiile cerute de divan în august 1810⁵⁵, se răspunde într-o formă care amintește direct *Dei delitti e delle pene*⁵⁶.

Toate aceste poziții oarecum doctrinare trebuie raportate la stările de lucruri reale. La 20 iulie 1810, cînd Dinu, hoț de cai, și Radu Ciolac sînt scoși din închisoare fiindcă *au stat destul*, li se administrează la eliberare 100 toiege la falangă⁵⁷, probabil ca să nu uite că au făcut închisoare. La 17 noiembrie 1809, potrivit anaforalei episcopului de Buzău, un Ilie Bogarcea este condamnat la groapa ocnii fără soroc pentru că „Viețuiește cu soția sa traiu rău și cu nelegiuite fapte”. La 30 octombrie 1811, generalul Kutuzov întărește anafora departamentului criminalicesc pentru 9 jefuitori, din care 3 au fost spînzurați în București, iar șase, după pedepsirea în tîrg, au fost trimiși la ocnă. Spînzurarea celor trei urma să aibă loc la 7, 8 și 9 noiembrie, pentru lărgirea exemplarității⁵⁸, potrivit unui obicei consacrat. La 27 aprilie 1808 divanul ordona doctorilor poliției să delege un țerah meșter, pentru executarea, a doua zi, a hotărîrii divanului de „a se tăia mîinile unui vinovat, după spurcata și urita lui faptă”.

În 1812 însă, divanul, în loc de a aplica tăierea mîinilor fiului care își necinstise și bătuse tatăl, decide să aplice *obicinuita pedeapsă* ce s-a urmat în țară, bătaia la fața locului și surghiun la o mănăstire, arătînd administrației ruse că osînda pravilei „nu s-a urmat altădată aici în țară” (subînțeles: pentru acest fel de infracțiuni). Ocașii puteau fi scoși din ocnă la cererea unei femei care declara că se mărită de bunăvoie cu oșinditul, sau la cererea celor ce provocaseră condamnarea, practica aceasta echivalînd cu o compoziție privată tardivă. Pentru un omor din imprudență, se aplica la 5 august 1811, 50 de bețe la falangă și canon bisericesc de către consistorie⁵⁹.

⁵⁴ A. V. Sava, *op. cit.*, p. 20: în anchetele lor ispravnicii „să ia interogator criminalilor mai mult prin înduplecări, servindu-se de dovezi obținute prin persoane lăaturalnice, iar nu prin bătăi — cum fac și cum se spune în raportul Departamentului criminalicesc, pentru ca nici un vinovat sau inculpat să nu poată zice deloc după ce a fost interogat, că a declarat, fiind maltratat”.

⁵⁵ A. V. Sava, *op. cit.*, p. 21: „La interogarea oricăror persoane bănuite de orice crimă, să nu se întrebuițeze nici cea mai mică pedeapsă și nici chiar așa-numita de divan amenințare, căci sub formă de amenințare se pot ascunde niște maltratări și extenuări mai rele decît pedeapsa cu moarte; totodată însă, se poate întimpla că pot fi supuse la ele și chiar oameni nevinovați. Datoria poliției însă e ca la facerea cercetărilor să caute ca prin o investigație precisă și corectă, să descopere pe cei ce tăgăduiesc crima comisă de ei, prin dovezi lăaturalnice, călăuzindu-se de regula generală și umană: mai bine să fie liberați 9 vinovați, decît să fie maltratat un nevinovat”.

⁵⁶ Ultima idee era o parafrază după abatele Coyer (1774), care vorbea însă de 10 vinovați (prefață la trad. franceză a *Comentariului* lui Blackstone asupra codului criminal al Angliei, Paris, 1776, cu originea în textul din *Dig.*, V, 8, 19, 3: *Sanctius est impunitum relinqui facinus nocentis, quam innocentem damnare*, cuvinte atribuite Împăratului Traian; cf. I. Tanoviceanu, *Tratat . . .*, III, p. 55, 75).

⁵⁷ V. A. Urechia, *Ist. rom.*, IX, p. 466—467.

⁵⁸ Pentru ambele pricini, vezi *ibidem*, p. 467—468; alți patru jefuitori și ucigași au fost plnzurați în ianuarie 1811 (*ibidem*, p. 472), pe cînd un coautor, sudit austriac, era trimis consulatului; vezi alte cazuri la 1 iunie (*ibidem*, p. 473).

⁵⁹ Pentru pricinile care preced, vezi *ibidem*, p. 467—469; 474.

Arestul preventiv se prelungea indefinit. În 1811, la Craiova, zăceau, de mult, 48 de încarcerati; la Focșani, în același an, un număr de țărani erau închiși de un an pentru neplata vinăriciului și, ca să nu moară de foame, își vînduseră copiii. Generalul Stetev cere divanului eliberarea lor și recomandă ca arestul preventiv să nu depășească o lună de zile. În 1807, un Dumitrache sin Vasile fost clucer de arie, fiind surghiunit la mănăstirea Mărgineni, este supus și la „învățătura de carte”, măsura cu caracter pozitiv, care trebuie subliniat. Nebunii sînt socotiți iresponsabili, dar un tînar de 18 ani, declarat neresponsabil de hoțiile săvîrșite, este condamnat de senatorul președinte al divanului la expunerea prin tîrg și la 5 ani de ocnă. În cazul falsificatorilor se aplica, după obiceiul pămîntului, numai surghiunul, nu și confiscarea averii, prevăzută de pravili. Această soluție, propusă de Nestor Craiovescul, este aprobată de divan. La 28 ianuarie 1810, prin cartea divanului de numire a căpitănilor de mijloc, dincoace de Olt, se ordona acestora ca în cercetările lor penale „să se poarte pentru locuitori cu bună orînduială, fără de a bate, seau a-i injura, căci apoi greu se va pedepsi”. Problema era actuală încă din vremea lui Fotino și a lui Alexandru Ipsilanti. Actualitatea ei se va mai oglindi și în unele texte ale Regulamentelor organice. La 17 ianuarie 1812 se interzice vătafilor de plai de a pedepsi pe oameni prin bătăi strașnice (peste 20—30 de bețe) și a judeca pricini de vini mai mari, de competența ispravnicilor. La 14 august 1810 se fac, din ordinul divanului, cercetări asupra purtării vătafului plaiului Vulcan, care comitea jafuri, „încă și cu casne”. Vătaful este întîi suspendat și apoi destituit⁶⁰.

Dacă această confruntare a principiilor cu practica socială nu trebuie să ne surprindă într-o epocă de război și de ocupație militară, care urma crizei din 1796—1803 legate de răcoala și jafurile lui Pazvantoglu, nu este mai puțin adevărat că aceleași contradicții, existente și înainte de 1800, rămîn actuale și după 1812 și ar putea fi ilustrate cu numeroase exemple. În Moldova, în 1810, doi boieri organizează cete de tîlhari și sînt decapitați, respectîndu-li-se privilegiul acestei modalități de executare a pedepsei, față de spînzurătoarea aplicată ucigașilor de rînd, și, în speță, celor instigați de cei doi boieri⁶¹. Din cauza proastei organizări tehnice a decapitării, în lipsă de ghilotină și de călău profesionist, privilegiul boierilor putea antrena însă neplăceri cu prilejul executării.

7. *Manualul juridic al lui Andronache Donici*. Redactat, sub o formă intrucîta mai scurtă, încă înainte de octombrie 1805, deci în cadrul programului legislativ al lui Al.C. Moruzi⁶², *Manualul* nu și-a exercitat o acțiune puternică decît după publicare, în 1814. Andronache Donici își desăvîrșise pregătirea profesională în țară și era primul român autor al unei prelucrări personale a dreptului în vigoare, întemeindu-se încă puternic pe dreptul receptat al pravilei bizantine. Cîștigat concepțiilor progresiste de drept natural, pe care le profesa și Beccaria, și pe care Donici le va expune în cunoscuta introducere a *Manualului*, insistînd mai mult asupra dreptului civil, juristul moldovean a avut și un contact

⁶⁰ Pentru toate pricinile menționate, vezi *Ibidem*, p. 478; 481; 485—486, 286.

⁶¹ C. C. Angelescu, *op. cit.*, (la nota 66), p. 6—7.

⁶² Așa cum rezultă dintr-o însemnare pe un manuscris al *Manualului* aflat în posesia noastră, și care va face obiectul unui studiu separat, în *Figuri reprezentative de juriști români*, I, Ed. Științifică (în curs de apariție).

direct cu problemele represiunii penale, fiind un membru apreciat al Departamentului criminalicesc, alături de Toma Carra și sub președinția lui D. Saul Nazir, între 1810—1812⁶³, după ce funcționase în acest departament și între anii 1799—1803⁶⁴. Ca penalist deci va figura și în comisia de revizie a condicii criminalicești din 1820—1826⁶⁵. În manualul juridic, chiar după adăugirea titl. 41 care lipsea la 1805, dreptul penal ocupa un loc mai redus, dar nu lipsit de importanță.

Manualul menține o serie de pedepse întemeiate încă pe dreptul penal al *Basilicalelor*, la care se și face trimitere; pedeapsa cu moartea este edictată pentru omuciderea cu premeditare și pentru crime săvârșite cu mîna armată, pentru otrăvire, incest, sodomie și incendiere (Donici, 41, 7; 15; 16; 23; 25). Pedeapsa putea fi aplicată de tată, fetei sale și bărbatului adulter, dacă îi prindea în propria sa casă sau în casa ginezelui său (41, 12), rest de justiție domestică sclavagistă. Pentru paricid se prevedea arderea cu foc (41, 8), iar pentru tîlhării de drumul mare (41, 9), tragerea în țepă, pedeapsă care s-ar fi aplicat încă în 1813 la București⁶⁶. Bătaia era aplicată hoțului potlogar (41, 10), talionul pentru scoaterea unui ochi (41, 8) și diferite alte forme de mutilare în caz de raporturi sexuale cu o călugăriță, sau între naș și fină, sau cu o fecioară, tăierea nasului (41, 13; 14; 20); pentru raporturi sexuale cu animalele tăierea organului sexual (41, 17); jefuitorilor de morminte și falsificatorilor de monedă li se tăiau mîinile (41, 18, 24); jefuitorilor de altare li se scoteau ochii (41, 19). După pravilă, și copilului care își bătuse tatăl trebuia să i se taie mîinile, dar Donici prevede numai trimiterea la mănăstire, „deoarece această osindă nu s-a urmat altădată aici în țară”⁶⁷.

Iată însă, în același titlu 41, accente mai moderne, pentru care Donici trimite tot la *Basilicale*:

a) § 2. „Judecătorii criminalicești nu să cuvine îndată a începe cercetările prin bătăi și pedepse, nici să arate cruzime înspăimîntătoare⁶⁸, nici să creadă lésne însuși aceluia ce deodată mărturisește că iaste vinovat, căci poate de frică și de sfiială să mărturisească pentru sine fapte care nu le-au făcut; ci cu multă răbdare și prin îndelungată cercetare să afle adevărul” (*Basilicale*, 60, 33, 13; 28).

b) § 3. Simpla mărturie a acuzatului nu era suficientă, trebuind ascultați și martori, deosebit, cite unul, consemnîndu-li-se în scris depozițiile (*Basilicale*, 60, 39).

⁶³ A. V. Sava, *op. cit.*, p. 5.

⁶⁴ Gh. Ungureanu, *Pedepsele în Moldova* . . . , în „Întregiri”, I, 1938, p. 48, 55, 57, 60, 62, 63, 66, 68. Donici semnează opt anaforale penale în cauze de omor sau viol pedepsite cu moartea, de furtisag pedepsit cu scoaterea ochilor, ocna, îmbaurarea sau bătaia pe ulițe, și face la 28 aprilie 1803 un raport în problema numirii unui gealat.

⁶⁵ St. Gr. Berechet, *Condica criminalicească a Moldovei*, Chișinău, 1928, p. VII; A. V. Sava, *op. cit.*, p. 3.

⁶⁶ C. C. Angelescu, *Pedeapsa cu moartea la români în secolul al XIX-lea*, București, 1927, p. 8.

⁶⁷ Vezi și V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, IX, p. 407.

⁶⁸ Iată cum se exprima porunca domnească din 10 februarie 1813 (Gh. Ungureanu, *Justiția în Moldova (1741—1832)*, Iași, 1934, p. 41, n. 2): în pricinile criminalicești, căpitanul de dărbani și ceilalți paznici, cînd prind pe tîlhari, gazde și complici, să nu se întindă la cerțări, pe care le va face agia, „prin mărturii i alte dovezi și cu oareșcare îngrozire spre dovedirea . . . vinovăției lor și fără a să pedepsi cu bătăi ca să le rămlie . . . cuvînt că din pedepse s-au arătat pe sine vinovați”.

c) § 4. Individualizarea răspunderii penale : tatăl nu răspunde de faptele fiului și nici invers (*Basilicale*, 60, 51, 26).

d) Principiul legalității este afirmat în termenii dreptului roman (1,4 = *Basilicale*, 2, 6, 15), iar principiul *in dubio pro reo* este redat sub forma : „la ceale ce sînt cu îndoială a să înțeleage în pravilă, trebuie să se tilcuiască cu bunătatea și iubirea de oameni, cum și la pricinile de judecăți ce sînt cu îndoială să biruiască iubirea de oameni”) 1,17 — *Basilicale*, 2, 3, 56).

În contrast cu *Manualul*, activitatea lui A. Donici, ca judecător penal, ni-l arată profesînd, unde era posibil, doctrina îmblinzirii pedepselor. Judecînd un furt de obiecte bisericești, pedepsit după Armenopol cu scoaterea ochilor, A. Donici la 3 august 1799⁶⁹ scria în anaforaua sa către domn : „măcar că vrednici sînt de toată pedeapsa . . . dar luîndu-li-se vederile ochilor li iaste o pedeapsă pre gre”, și cerea domnului „să erte a nu li să lua vederile ochilor și să să pedepsească cu alte pedepse cu cari să va socoti”. Soluția beccariană era obținută printr-o tehnică de drept feudal. C.A.I. Ipsilanti aprobă îndepărtarea pedepsei prevăzută de pravila bizantină. La 22 septembrie 1799, într-un caz de viol, Donici propune, în locul pedepsei cu moartea, tăierea nasului, ocna, purtarea pe ulițele Iașilor și bătaia în 3 locuri⁷⁰.

Temperamental însă, Donici era atît de puțin înclinat să admită și să se aplice ca ceva firesc pedepsele dreptului feudal al vremii, încît în 1828 răspunde divanului, declinînd noua sa numire ca judecător în departamentul criminalicesc. Cît privește scuza invocată, că n-a exercitat pînă atunci funcția de judecător penal, ea este o afirmație explicabilă în contextul situației din 1828, dar inexactă ca fapt. Cu tot *haracterul* lui *politicesc* (civil), Donici a fost un penalist experimentat⁷¹.

Pentru a înțelege dificultățile pe care le întîmpina acțiunea de modernizare, în sens burghez — mai exact preburghez — a dreptului feudal român, este suficient să notăm că motivarea, prin texte din pravilă, putea fi excesiv formală. Astfel, la 27 februarie 1814⁷², marele logofăt Lupu Balș face opinie separată pentru a denunța soluția majorității ca fiind „plină de o grămadă de capite de pravilă, între carile abe am găsît un cap cu ceva crieri într-însul, iar celelalte toate sînt nepotrivite cu tot la pricină”, judecătorii majorității fiind acuzați că nici nu știu ce este un legat (*ligation*). Această atitudine nouă față de metodele și condițiile de aplicare a textelor de lege are valoare generală, privind și cauzele penale, la care problema motivării în drept a hotărîrii se punea din ce în ce mai stăruitor.

8. *Legiuirea Caragea*. Fără a fi un cod penal complet, *Legiuirea Caragea* cuprindea o întreagă parte penală, a V-a, intitulată *Pentru vini*.

⁶⁹ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 67.

⁷¹ „Întru această curgere de 37 de ani, nici odinioară voința sufletului meu, și plecarea cugetului meu nu m-au ertat ca să intru la departamentul criminalicesc, apoi mai ales acum la vîrsta bătrînețelor a mă însărcina cu această slujbă neprimită sufletului meu și nepotrivită politicescului meu haractir . . . o socotesc . . . ca o pedeapsă . . . și . . . mă rog ca să fiu ertat” (Mihail Galan, *Organizarea justiției moldovene în timpul ocupației rusești din anii 1828—1834*, în „Întregiri”, I, 1938, p. 107).

⁷² Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, X, p. 225.

Sistemul pedepselor era încă cel bizantin ⁷³, aproape de acela al lui Donici, și în flagrantă contradicție cu doctrina lui Beccaria. Mutilarea era amplu folosită și tortura (cazna) permisă de cap. 2 § 56—57 (Partea VI), în cazul „cînd cel pîrit pentru vină să *va dovedi* vinovat și va tăgădui ori toată vina, ori o parte din vină”. Era principiul admis de Fotino și Ipsilanti. Din § 57 rezultă că mărturisirea obținută prin tortură nu trebuie crezută „de-o dată . . . căci de multe ori de frică și de durere zic și ceia ce nu iaste”. *Legiuirea Caragea* menține blestemul pentru probele legale (VI, 2, 54—55). În materie de legalitate se mențin, declarativ, principiile deja cunoscute (VI, 3, 3—4), înlăturîndu-se mărturia unui singur martor (VI, 2, 35), Athanasie Hristopol, unul din autorii Legiurii și talentat redactor al textului grecesc, studiasse la Pavia, unde cunoscuse cu necesitate opera lui Beccaria.

Ante-proiectul Legiurii Caragea ⁷⁴, din care ni s-a păstrat un fragment, se depărta și mai mult de pozițiile lui Beccaria. În materie de răzvrătire, și pentru sustragere de lucruri domnești și publice, pedeapsa era lăsată la aprecierea domnului. Pentru cei ce umblau cu măsuri strimbe se prevedea bătaia și amenda. În general, pedepsele erau mai aspre decît *Legiuirea* definitivă. Numai în acest sens se poate spune că aceasta din urmă reprezintă totuși un succes pe linia pozițiilor beccariene.

În această perioadă domnul și-a păstrat dreptul de a aprecia suveran asupra executării pedepsei cu moartea. Dionisie Fotino ⁷⁵ arată că domnul avea dreptul să „hotărască pedepsele pe care legile nu le prevăd, să mărească sau să modereze după trebuință pe acele prevăzute de legi, sau să grațieze pe vinovați”, drept de care a uzat uneori. Dar în primii ani ai domniei lui Caragea, marele număr de tilhării și alte crime au impus repetata aplicare a pedepsei cu moartea, care totuși rămînea excepțională, domnul tinzînd să nu confirme executarea ei. În schimb, practica torturii, cu vechi tradiții, rămîne unul din aspectele anti-beccariene mai negative. Racoviță căznise niște evrei în 1714 și 1727 ⁷⁶. Țintuirea la stîlp fusese practică în Moldova sub Alexandru Mavrocordat, zis Dely Bey, la 1782. În 1783, celor bănuți de găsirea unei comori li se sfredelesc picioarele cu un burghiu, bătîndu-se pene la cercul de fier ce le strîngea capul; sub unghii li se înfig țepe de trestie, iar unei femei, așezată pe două grinzi, i se frînseseră șalele. Cercetările care se fac dovedesc că, cel puțin în formă, procedeele erau socotite nelegale. T. Virnav ⁷⁷ afirma că în 1813 a văzut la București o tragere în țepă. Tortura se aplica sub Caragea în 1815, precum și sub Gr. Ghica, în 1823, cînd ispravnicul de Vîlcea pusesse în fiare pe cei bănuți de delapidare, îi afumase cu ardei și-i purtase de urechi prin tîrg.

⁷³ Tilharii (cap. 2) și falsificatorii de monedă erau osîndiți la moarte (cap. 8); plastrografilor de iscălitură domnească sau de pecete li se tăiau mîinile (cap. 5, § 2); hoțul era dat prin tîrg și bătut, pe lingă închisoare și plata despăgubirilor civile (cap. 3); darea prin tîrg se aplica și martorilor mincinoși (§ 6); ultragiul (necinstirea) se pedepsea după aprecierea judecătorului, care alegea între amendă, bătaie, închisoare sau surghiun (cap. 9); la 1820 (E. Virnosu, 1821, p. 222—223), doi răzvrătitori, în loc să li se taie capul, cum prevedea pravila, sint spinzurați.

⁷⁴ C. C. Giurescu, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, 3 (1924), p. 45—74.

⁷⁵ *Istoria Daciei*, III, trad. G. Sion, București, 1859 p. 240; vezi exemple la I. C. Filitti, *Vechiul drept penal român*, Buc. 1934, p. 48—49.

⁷⁶ I. C. Filitti, *Vechiul drept penal român*, București, 1934, p. 21

⁷⁷ C. C. Angelescu, *op. cit.*, 7—8.

9. *Condica criminalicească a Moldovei din 1820—1826*. Pregătită sub Scarlat Calimah, în continuarea codificării civile din anul 1816—1817, această condică a fost perfectată în două etape. În 1820 s-a tipărit partea I-a (procedura), iar în 1826 *Condica* în întregime, după revizuirea fără modificări atît a părții tipărite, cît și a părții a II-a manuscrise, privind dreptul penal material. S-a ținut seama, ca și în materia civilă, de legislația recentă a Austriei⁷⁸: Codul penal și de procedură din 3 septembrie 1803 și Codul de poliție, traduse și în românește, la Cernăuți, în 1807, sub titlul de *Carte de pravilă asupra faptelor rele* și *Carte de pravilă asupra greșelilor călcări și a politiceștilor orîndueli atingătoare de politie*, despre care se știe că erau în bună parte de inspirație beccariană, fără să meargă pînă la desființarea pedepsei cu moartea.

Revizuirea *Condicii*, în 1826, s-a făcut în plină mișcare carvunărească de reorganizare a statului și este mai mult decît firesc să admitem că membrii celor două comisii de revizuire care cunoșteau limba greacă au citit traducerea lui A. Corays, folosind neîndoielnic, ca și alcătuitoarii inițiali, și *Înrațăturile* Ecaterinei a II-a, inclusiv partea ei de inspirație beccariană deformată. Dar un rol mai important a jucat, pentru *Condica* din 1826, traducerea din grecește în românește a lucrării lui Beccaria de către banul Vasile Vîrnăv, în 1824—1825. Nu putem admite că I. Tăutu, Andr. Donici, Chr. Flechtenmacher și alții n-au citit traducerea lui Vîrnăv. Ea trebuie pusă în legătură atît cu nevoile ideologice ale mișcării carvunarilor, cît și cu interesul pentru problemele penale, în anii cînd două comisii lucrau la alcătuirea *Condicii criminalicești*. Prima parte a acesteia, identică cu cea tipărită în 1820, n-a beneficiat cu nimic din difuzarea în românește a operei lui Beccaria. Problema se poate deci pune numai pentru partea a II-a. Oricum însă, întreaga *Condică* era inspirată în bună parte după codurile austriace, despre care Christian Flechtenmacher, în primul rînd, ca unul ce le studiasse la Viena, și acum figura în a doua comisie de revizuire a *Condicii*, știa că au ținut seama de concepțiile înnoitoare ale lui Beccaria.

Condica reprezintă, ca și *Legiuirea Caragea* (care avea și o parte de drept penal, pe lîngă partea principală de drept civil și de procedură civilă), un amestec tot așa de caracteristic de drept feudal și de tendințe înnoitoare.

Hrisovul din 15 decembrie 1826 constată lipsa de orice „feliu de înscris legiuri, și hotărîri pravilicești altele, după carea să să poată păzi o bună cumpănire, și potrivire întru urmarea cercetărilor, i hotărîre pedepsii celor învinovați, și despăgubire jăfuițelor de către dînșii”, deoarece nu existau decît „pravilele împărătești, care pentru vechime în cele mai multe neavînd potrevire cu obiceiurile și rînduile țării, de multe ori și rămînea în neîntrebuințare”. Este o poziție beccariană față de dreptul receptat (romano-bizantin), ca și preocuparea de publicare și difuzare „spre știința de obște” a noului cod. De notat însă preocupa-

⁷⁸ Vezi introducerea ediției acestei condici, pregătită în vederea tipăririi, de C. Tegăneanu la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România. Nota paginei de titlu consacră principiul publicității legii penale: „Partea aceasta — să pune acum în tipărire și să dă în obște pentru o înștiințare . . .”

Din chiar anexele ediției rezultă că 106 din 263 de articole își au originea în codurile austriace (59 în c. pr. pen.; 47 în c., dr. pen.), dar editorul este de părere că principalul izvor al *Condicii* a rămas obiceiul pămîntului.

rea conservatoare a boierilor din anafora cu data de 3 august 1825 : „le găsim (textele noii condici, n. ns.)... potrevite cu obiceiurile și rînduilele pămîntului”, și domnul la 31 august 1825 : „potrivită cu obiceiurile și rînduețele țării” (vezi ed. St. Berechet, 1928, p. 69—70).

Iată, acum, o rapidă analiză a principalelor dispoziții ale *Condiciî* care interesează tema noastră. O pedeapsă prea aspră în litera pravilei se poate micșora „după gingășia persoanei vinovatului” (§ 174). Pedeapsa cu moartea era aplicată răzvrătiților împotriva persoanei stăpînitorului (§ 187), pentru silnica slobozire a vinovaților închiși (§ 206), omucidere (§ 211), tîlhărie la drumul mare (§ 248), chiar dacă nu s-a făcut moarte de om (§ 249). Complicii, tăinuitorii și gazdele tîlharilor primeau aceeași pedeapsă cu autorii principali (§ 250 ; 252).

Pentru obștească silnicie, persoanele *evghenisi* (nobile) erau pedepsite mai ușor (§ 195), cu închiderea la mănăstire, în loc de ocnă, cu ridicarea la camera gospod, în loc de bătaie la poarta curții domnești (§ 198), cu trimitere la mănăstire, în loc de ocnă pe trei ani, *ca cei proști* (§ 217) sau pe un an (§ 253 : *evghenisi* sînt totuși îmbrăcați în straie țărănești, § 253 pct. 7).

Bătaia este o pedeapsă curentă (§§ 183, 198, 201, 219, 226, 239, 253). Falsificatorilor de monedă li se aplică o pedeapsă *cumplită* (§ 208), dar neprecizată de lege. Pruncuciderea era pedepsită cu muncă în obezi la mănăstire (§ 216). O pedeapsă neprecisă era prevăzută și pentru incendiatorii cu premeditare (§ 235 pct. 4). Chipul falitului fraudulos îi este atîrnat de gît acestuia, spre defăimare, de către gealat (§ 246). Compoziția, necunoscută de codul austriac, era consacrată sub forma de scuză atenuată în § 184 din codul moldovenesc, constituind, cum a observat Filitti, o rămășiță a obiceiului țării.

Accente beccariene, din care unele cu puncte de sprijin în textele bizantine, regăsim în § 15, care cere dregătorilor „să nu îndrăznească a pedepsi cu cruzime... ci cu răbdare și cu păsuială, cercetînd să doslușască adevărul”; în § 78, potrivit căruia „prinderea și închiderea celui învinovățit trebuie să se facă fără nici o prelungire, iar a-l pedepsi nu este slobod”. Putem adăuga § 100 : „Cercetarea vinovatului să nu se prelungească, mai ales, cînd privește către folosul și liniștea obștească”; § 121, care clasifică mărturiile în depline și nedepline, precizîndu-se, în § 131, că simpla mărturie a pîrîtului nu este suficientă; § 132 care declara fără putere probatorie mărturia pîrîtului obținută prin silă, promisiuni etc.; § 136 care admite mărturia unei singure persoane, numai dacă se potrivește cu mărturisirea pîrîtului.

Principiul legalității în pronunțarea și executarea pedepselor este formulat de § 147, 173 și 176, pe cînd § 148 cere ca judecata să nu facă exces nici de blîndețe nici de cruzime. Paragraful 173 ⁷⁹ enunța totodată, în termeni care depășesc întrucîtva pe Beccaria, fundamentul social-

⁷⁹ *Condica criminalicească* :

„Pedepsile faptelor criminalicești s-au ordnuit de către pravilă, pentru ca să se păzească liniștita petrecere, și politiceasca siguranță a obștei. Pentru aceia dar singură pravila hotărăște pedepsile faptelor criminalicești.”

Beccaria (trad. rom. 1965) :

§ XXIV (p. 61) : Am văzut care este adevărata măsură a infracțiunilor : paguba adusă societății.”

§ XLII (p. 95) : „pedeapsa... trebuie să fie... dictată de legi”.

politic al pedepsei. Tortura este condamnată de § 175, iar publicitatea pedepselor și amăsuraarea lor la gravitatea faptei incriminate sînt cerute de § 177. În § 180, exemplaritatea pedepselor este întovărășită de considerații teoretice, pe cînd § 181 condamnă pedepsele excesiv de aspre⁸⁰. Gîndirea beccariană se recunoaște și în § 182 („Pedepsele trebuie să fie potrivite după faptă, și cu cît fapta este mai înprotivitoare liniștii obștii, cu atît trebuie să fie mai aspră”) unde a dispărut concepția feudală despre infrațiune ca păcat de esență exclusiv morală. Vechile vestigii de compozițiune între părți sînt înlăturate de § 184 („prin învoiala, ce ar face vinovatul cu pîritul său, nu va putea scăpa de pedeapsa pravilii, ci atuncea rămîne la hotărîrea judecătorilor de a măsura pedeapsa”). Cumplitele pedepse ale pravilii pentru cei ce „înprotiva firii vor păcătui” (§ 233) sînt înlocuite, neprecis, prin bătaie pe ulițe și închidere la mănăstire spre pocăință, dispoziție în care trăsăturile feudale persistă. Pentru întreaga țară se prevede un singur tribunal penal, măsură de o valoare discutabilă, în ciuda caracterului ei unificator și centralizator. Depărtîndu-se de Beccaria, condica acordă premii celor ce ajutau la prinderea tîlharilor (§ 83). Condica admite un sistem de prescripție a incriminării penale (§ 263), în general de 20 de ani, cu excepția furtului care atingea proprietatea cu caracter exploatator, a vremii. Pentru răpire și prădare prescripția era de 3 ani; pentru ofensă și ultragiul de 1 an, și numai de 3 luni pentru curvie. Cu modificări uneori esențiale (1847, 1859, 1862) de care ne vom ocupa în studiul consacrat perioadei 1821 — 1864, această Condică a rămas în vigoare, pentru Moldova, pînă la 22 aprilie 1865, deoarece sub Gr. Ghica (1851)⁸¹, comisia de revizuire, din care făcea parte beccarianul M. Kogălniceanu, nu izbutise să elaboreze un proiect propriu-zis de nou cod penal, cum nu s-a realizat atunci nici la revizuirea codului civil din 1816—1817.

⁸⁰ Condica criminalitacească

§ 180. Pedepșile... oamenilor, încît fieștecare înspăimîntîndu-să, să se ferească de urmările ceale reale... Căci sfîrșitul... pedepșilor, nu este numai ca să se muncască trupul vinovatului, dar ca să se înțeleptească și să se înfrînceze de a face aseamenea urmări și a să da pildă și altora. § 181 ...ce easte prin pravilă hotărît, să fie nestrămutat. Căci de și vor fi pedeapsile mai măsurate, însă cu hotărîre de a nu să erta, atuncea vor face totdeauna mai tare lucrare în sufletele tuturor decît frica unei pedepși mai aspre cu nădejde de scăpare.

Beccaria (trad. rom. 1965):

§ XV (p. 40) Scopul... este... de a-i abate pe alții de la săvîrșirea unor fapte asemănătoare... acele pedepse și acea metodă de a fi aplicate, care... vor face o impresie cît mai puternică și cît mai durabilă asupra sufletelor oamenilor și cît mai puțin chinuitoare asupra corpului vinovatului

§ XX (p. 55)... Certitudinea unei sancțiuni, deși moderată, va face totdeauna o impresie mai puternică decît frica produsă de alta mai grozavă unită cu speranța impunității.

Pentru § 182, vezi Beccaria, § XXIII, p. 59. Inspirația beccariană a § 180 și 181 a fost semnalată de I. C. Filitti, *Vechiul drept penal românesc*, 1934, p. 53 (la p. 57—58, vezi și o concordanță a codului moldovenesc cu cel austriac; adde n. 3 de la p. 52). C. Tegăneanu este de părere că §§ 173, 180 și 181 „reproduc părerile lui Beccaria”, pe cînd § 1 și 2 se constată ușor a fi luate din *Învățăturile Ecaterinei a II-a* (§§ 15 și 102); el trimite, pentru Beccaria, la ms. 185 (trad. banului V. Vîrnăv) și pentru *Învățătură*, la tălmăcirea românească din 1773.

⁸¹ Comisia din 1833 (*Analele parlamentare*, III, 2, p. 206; IV, 2, p. 228) care trebuia să alcătuiască un cod penal, s-a ocupat numai de Condica civilă, fără a ajunge la un rezultat. Pentru proiectele de codificare penală de la 1848, vezi partea a II-a a acestui studiu (1821—1865) și I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915, p. 636.

În materie penală, obiceiul a continuat să se aplice: îmbourarea pentru recidiviști⁸², ținutirea urechilor⁸³ de stâlpi pentru lipsă la cântar. Cum a arătat C. Tegăneanu, Dichiul de la Episcopia Hușilor mai judecă după obiceiuri din 1833⁸⁴.

10. *Concluzii.* Contactul direct și indirect cu doctrina penală a lui Beccaria, difuzarea ideilor lui și acțiunea durabilă și adâncă a beccarianismului asupra legislației penale și culturii noastre juridice alcătuiesc unul din aspectele cele mai semnificative ale procesului de lichidare lentă a dreptului feudal și de trecere la organizarea pe baze burgheze, relativ înaintate, a represiviilor penale și a regimului penitenciar.

Acțiunea beccarianismului în țările române pune în lumină rolul factorilor interni, puternica integrare a dezvoltării noastre sociale și juridice în evoluția generală a Europei, și particularitățile deosebit de interesante ale procesului de trecere de la feudalism la capitalism în aceste țări.

Sectorul penal, strâns și esențial legat de dominația de clasă, a înregistrat cu o deosebită sensibilitate repercusiunile luptei de emancipare antifeudală, dar și puternicile eforturi ale clasei dominante de a nu scăpa din mână arma represiunii penale, devenită însă o armă cu două tălșuri. Fondul feudal al acestei represiuni devenea treptat atât de denunțător și compromițător, în secolul luminilor și în perioada de ascensiune a burgheziei, încât clasa dominantă a avut adesea interesul de a adopta poziții teoretice probeccariene, chiar atunci când politica ei reală se vedea puțin consecventă cu aceste poziții. În general divanul și marea boierime au o poziție rezervată, sau ostilă față de inovații. Domnii adoptă atitudini care oscilează între extreme, iar aparatul administrativ și judecătoresc joacă un rol de frână în realizarea oricăror reforme de factură beccariană (îndeosebi la nivelul ispravnicilor și al agiei).

Până la 1821 cunoașterea directă a ideilor lui Beccaria a fost redusă, dar cea indirectă a atins un nivel notabil și a exercitat o acțiune neîndoiebnică. Problema majoră, care a pasionat cercurile responsabile din Principate, a fost aceea a pedepsei cu moartea, în care Principatele se dovedesc în avans, deoarece înainte de apariția tratatului lui Beccaria se desemnase o poziție oficială negativă. Ea oglindea și ostilitatea generală a conștiinței populare și vechea tradiție a răscumpărării capului prin pierderea averii. Nici modul în care puterea otomană suzerană practicase decapitarea și spânzurarea împotriva românilor pentru a-și menține dominația cu orice preț, nu putea să nu dispună conștiința juridică a tuturor categoriilor sociale din Principate în favoarea poziției pe care o va apăra Beccaria.

În răspîndirea ideilor beccariene, traducerea greacă a tratatului lui Beccaria de către dr. A. Coraïs (1802) și larga difuzare a acestor idei în Rusia țaristă și în administrația militară din Principate între 1768—1774 și 1806—1812, au jucat un rol pozitiv.

Partea penală din *Legiuirea Caragea* (1818) și *Condica criminalicească moldovenească* (1820, cu completarea ei din 1826), reprezintă încă

⁸² Anafora divanului nr. 727 cu rezoluția domnească din 16 martie 1840 (Hasnaș, *Adunare...*, 1844, p. 239—240): „îmbourarea se va face pe spinare și nu pe frunte,... când împrejurările ar cere neapărat întrebuintarea”.

⁸³ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, II, Iași, 18..., p. 47.

⁸⁴ Melchisedec, *Chronica Hușilor*, p. 254; 414; 432; 445.

o afirmare a dreptului feudal, în ultimul lui stadiu de dezvoltare, la sfîrșitul regimului fanariot. În ambele legislații, ca și în practica juridică (unde însă abuzurile și instabilitatea politică nu permiteau înrădăcinarea unor tendințe de evoluție pozitivă), formele feudale în declin se împletesc cu o serie de elemente de drept burghez, legate direct sau indirect de reînnourile revoluționare reclamate și impuse conștiinței europene, de celebrul opuscul al lui Beccaria. Apariția, sub forme imperfecte, a unei legislații penale a statului roman, care să pună capăt receptării confuze a asprului drept penal bizantin, de origine sclavagist romană, a însemnat un important pas înainte pe linia generală preconizată de Beccaria, deși conținutul noilor coduri era în parte încă legat de dreptul feudal.

A doua zi după reprimarea mișcării lui Tudor Vladimirescu, toate marile probleme puse în discuție de Beccaria erau încă nesoluționate în Principate. De aceea, noua perioadă care începe, și căreia îi vom consacra un studiu separat, se caracterizează printr-o acțiune mai largă și mai rodnică a beccarianismului: în proiectele de reorganizare a statului*, în Regulamentele organice, în politica penală a domnilor pămînteni și mai ales în publicistica pregătitoare a revoluției de la 1848. Procesul va cîștiga în amploare și semnificație istorică între anii 1848—1864 și se va încheia cu intrarea în vigoare a codului penal beccarianist de la 1864, a cărui istorie prilejuiește întîlnirea a două poziții, deopotrivă inspirate din concepțiile umanitare ale lui Beccaria, aceea a lui Vasile Boerescu și aceea a domnitorului Al. I. Cuza.

* De codul din 1826 ne-am ocupat totuși aici, pentru că este inseparabil de cel din 1820 ambele fiind tipologic anterioare reformelor penale reclamate prin proiectele de după 1821.

DREPTUL DE STRĂMUTARE AL SĂTENILOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ SUB REGULAMENTUL ORGANIC PÎNĂ LA 1848

DE

I. CORFUS

Dezvoltarea producției de cereale pentru piață în condițiile economiei bazate pe forța de muncă clăcașă a determinat modificări importante în structura relațiilor agrare din Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea. În calea adaptării gospodăriei boierești la piață stăteau în acel timp, pe plan extern, monopolul otoman, iar pe cel intern, libertatea clăcașilor de a folosi în voie moșia, precum și vechiul lor obicei de a se muta pe alte moșii, care le ofereau condiții de viață mai ușoare. Înălțurarea monopolului turcesc (1829), limitarea prin Regulamentul organic (1831) a dreptului de folosire a moșiei de către clăcași, prin repartitia unei suprafețe măsurate de pământ, insuficiente gospodăriei lor, și restringerea posibilității lor de strămutare au creat, în principiu, condițiile pentru exploatarea părții de moșie reținute de proprietar, adică așa-numita rezervă feudală, în detrimentul gospodăriei țărănești. Țărănimea s-a opus cu înverșunare noii clăci legiferate de Regulamentul organic, precum și politiciii de limitare a dreptului ei de strămutare.

Analiza procesului de îngrădire a acestui drept în primele două decenii ale perioadei regulamentare în Țara Românească formează obiectul cercetării de față¹.

DREPTUL DE STRĂMUTARE ÎN TEXTELE REGULAMENTULUI ORGANIC

Prin art. 144 din prima ediție a Regulamentului organic pentru Țara Românească (1832) s-a prevăzut că, dacă moșia nu va fi suficient de întinsă pentru a se da clăcașilor pogoanele legale, atunci ea va fi împărțită în trei părți egale, din care două se vor da clăcașilor, iar una se

¹ Documentația a fost extrasă din Arhiva Istorică Centrală a Statului, fondul Vornicia din Lăuntru, care va fi citat în paginile ce urmează sub inițialele V. L.

va rezerva de proprietar. Clăcașii care după această împărțire nu vor fi primit pământul legal se vor putea muta pe alte moșii, dar numai la șapte ani o dată și anume în ultimul an al perioadei catagrafiei (așezării birului). În asemenea caz, clăcașul era dator să anunțe dorința sa de strămutare cu un an înainte autorităților satului din care voia să se mute, precum și celor din satul în care voia să se așeze. Dacă dorea să se mute în cursul perioadei de șapte ani a catagrafiei, el era obligat să depună la cutia satului de unde pleca birul pentru restul anilor perioadei amintite, iar proprietarului să-i plătească toate îndatoririle pe anul în care se muta ².

Lipsa de pământ suficient pe moșia pe care locuiau a făcut ca un mare număr de clăcași să ceară neconținut lui Kiselev permisia de a se muta pe alte moșii. Acesta a fost de părere să se dea celor ce nu primeau pământul legal autorizația de strămutare, cu obligația de a se achita numai de îndatoririle față de proprietari pe un an și de contribuțiile sătești ³.

Dar boierimea din guvern, deși s-a simțit îndatorată să recunoască, fie și numai teoretic, că „dă vreme ce clăcașii sînt slobozi, a lor sălășluire pã o moșie dă proprietar nu trebuie să închipuiască o robire”, a pledat totuși pentru îngreunarea strămutării lor, și aceasta prin menținerea în textul Regulamentului a obligației de a plăti și birul în cazul mutării. În consecință, ea a propus să se dea autorizație de strămutare numai la două categorii de săteni și anume: 1) moșneanului care a fost găsit de catagrafia din 1831 locuind pe moșie străină și care ar cere să se mute pe pământul său și 2) clăcașului care ar cere să se mute pe altă moșie pe motiv că n-a primit pământul legal în toată întinderea lui, ambele categorii urmînd să fie îndatorate să se achite mai întîi de bir și de contribuțiile sătești pînă la proxima catagrafie, precum și de obligațiile față de proprietate pe un an ⁴.

Kiselev a încercat să atenueze tendința de strămutare a țăranilor prin reducerea clăcii pentru cei ce nu primeau pogoanele legale. În acest scop, el a dispus ca proprietarii să pună acestora la dispoziție mai întîi pogoanele de fineață și de arătură, urmînd ca numărul zilelor de clacă și celelalte îndatoriri să fie reduse în raport cu suprafața terenului legal primit. În cazul însă cînd nu s-ar fi putut ajunge la învoieli pe baza de mai sus, plusul de familii care n-ar fi primit întreaga întindere legală de pământ urmau să fie libere să se mute pe altă moșie, achitîndu-și obligațiile numai față de proprietar pe un an ⁵.

Dar boierii au „sucit” — după vorba lui Kiselev — în așa fel articolul 144 din Regulamentul organic, încît țăranilor „le-a intrat în cap că se urmărește a-i face robi”, fapt care a făcut să fie cuprinși de spaimă, bănuieli și agitații ⁶. În lupta sa cu boierii, dusă în cadrul revizuirii

² *Regulamentul organic*, București, 1832, p. 64.

³ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 186 și 191.

⁴ *Ibidem*, p. 192—195.

⁵ Kiselev către Sfatul administrativ extraordinar, 14 aprilie 1832 (V. L., 1889/1832, I, f. 266 271).

⁶ Kiselev către Sfatul administrativ extraordinar, 10 martie 1832 (V. L., 2751/1832, I, f. 3—4).

Regulamentului organic⁷, Kiselev n-a reușit să-și impună punctul de vedere cu privire la problema strămutării țăranilor în noul text al legii clăcii, votat de Obșteasca Adunare și sancționat de el la 25 martie 1833⁸.

Prin art. 144 al ediției revizuite a Regulamentului organic, în care s-a recunoscut, teoretic, libertatea personală a săteanului care locuia pe moșie străină, precum și libertatea lui de strămutare, s-au legiferat, practic, măsurile pentru îngrădirea acestor libertăți. Astfel, dreptul de strămutare a fost acordat, în condiții mai ușoare, săteanului numai în trei cazuri: 1) cînd, locuind pe o moșie strîmtă, n-ar primi pogoanele legale, 2) cînd s-ar căsători din nou cu o femeie de pe altă moșie și 3) cînd ar moșteni o avere imobilă în altă parte. În toate aceste trei cazuri, el era obligat mai întîi să-și înainteze cererea de strămutare cu șase luni înainte de 23 aprilie și să-și achite la cutia satului birul și contribuția sătească pentru restul anilor pînă la noua catagrafie, precum și obligațiile către proprietate pe anul în care se muta.

Articolul de mai sus a îngrădit însă în condiții deosebit de grele dreptul de strămutare al săteanului care primea toate pogoanele legale. Acesta se putea muta pe altă moșie numai dacă îndeplinea formele următoare: a) să aducă cererea de strămutare la cunoștința ocîrmuitorului de județ și a proprietarului cu șase luni înainte de 23 aprilie, b) să plătească anticipat în bani toate îndatoririle către proprietate pe un an, socotit din ziua strămutării sale, c) să plătească la cutia satului o sumă egală cu birul pe un an, d) să plătească birul pentru restul anilor pînă la noua catagrafie, afară numai dacă vistieria nu-l va îndatora să și-l achite în satul în care se va muta, e) casa, sădirile și curăturile rămîneau proprietarului, fără nici o despăgubire, f) strămutarea nu se putea face niciodată în grup de mai mulți săteni, ci numai cîte una sau cel mult două familii⁹.

În sfera noțiunii de sătean, folosită în textul Regulamentului organic, intrau două categorii de țărani: 1) moșnenii, adică țăranii liberi, cu proprietate de veci (ohabnică), și 2) clăcașii, adică țăranii care, practic, se aflau în dependență personală și economică față de proprietarul pe moșia căruia locuiau, ca unii ce nu aveau proprietate ohabnică.

Înainte de a trece la analiza dreptului de strămutare acordat de Regulament sătenilor, să ne oprim puțin asupra proprietății sau mai

⁷ Cu acea ocazie și boierimea din provincie, consultată în acest scop, a pledat pentru interzicerea strămutării clăcașilor. De pildă, N. Giurescu din Ialomița își manifesta temerea că „de ar fi slobozi oricum sătenii să se mute după voință pe altă moșie, sau să îmbrățișeze altă stare, acest lucru cunoaștem că este pricinuitor de mare răzvrătire, de nestatornicirea satelor și care clătește totdeauna odihna tuturor . . . De aceea zicem să nu se îngăduiască asemenea urmare în nici într-un chip” (V. L. 1889/1832, II, f. 251). N. Blîndu și I. Bițcoveanu din Vlașca, ca și N. Socolescu și N. Rătescu din Argeș, erau de părere că „împăcarea” celor două clase antagoniste nu este cu puțință „fără numai cînd lăcuiitorul <clăcașul> va ști cu hotărîre că nu se poate strămuta de la un loc la altul” (ibidem, f. 227). S. Depărățeanu și Gh. Butculescu din Teleorman cereau și ei să se interzică mutarea clăcașilor (ibidem, III, p. 1348). I. Gîgirtu și I. Deleanu din Olt cereau să se „strășnicească toți proprietarii a nu primi strămutările sătenilor fără voia stăpînirii” (ibidem, III, f. 1553). Deputatul de Romanați, I. Vișoreanu, propunea ca autorizațiile de strămutare din lipsă de pămînt să fie eliberate de minister, după o strictă cercetare la fața locului, în prezența proprietarului, căci altfel mutarea aduce prejudicii proprietății (ibidem, II, f. 332—333).

⁸ D. C. Sturdza-Șcheeanu, *op. cit.*, p. 260.

⁹ *Regulamentul organic*, București, 1847, p. 85—86.

bine zis asupra averii clăcașului în orînduirea feudală. Averea clăcașilor o constituiau la această epocă numai curăturile, adică locurile curățite („curate”) de ei pe moșia stăpînului, locuri pe care le arau, le coseau sau le plantau cu pomi și cu vii. Înainte de Regulamentul organic, clăcașii aveau, după obiceiul pămîntului, dreptul de folosire asupra curăturilor, cu obligația de a da stăpînului moșiei dijmă din produsele obținute de pe ele. După același obicei, ei le puteau da zestre, lăsa moștenire, ba chiar și vinde. În acest din urmă caz, pravila țării nu dădea drept de protimis (înțietate) stăpînului moșiei de a răscumpăra curătura vîndută de clăcaș altui clăcaș, deoarece era vorba de vînzare numai de sădire (plantație, cultură), iar nu și de pămînt, și deoarece stăpînului îi era rezervată în permanență dijma de pe acea curătură, indiferent dacă ea trecea, prin vînzare, în mîna altui clăcaș¹⁰. Aceste drepturi—vestigii ale unui trecut îndepărtat de stăpînire a țăranilor asupra pămîntului — stăpînii de moșii au căutat să le îngrădească în cursul timpului¹¹.

Regulamentul organic a recunoscut prin art. 140, paragraful 5, dreptul clăcașilor de folosire viageră a curăturilor, dar numai pe moșiile întinse, unde fiecare dintre ei primea toată întinderea legală de pămînt, fără să fie nevoie de completarea ei cu pămînt din aceste curături¹². Ca avere a clăcașilor au continuat să fie considerate bordeiul sau casa cu bătătura ei, pătulul (porumbarul), șopronul, grajdul, împrejurimile etc., precum și curăturile folosite pentru arătură și fineață, dar mai ales cele plantate cu pomi și vii¹³. Și în perioada regulamentară, averea clăcașilor au constituit-o numai clădirea și sădirea, și nicidecum pămîntul ca atare. Acesta făcea parte din moșie și aparținea proprie-

¹⁰ Ispravnicul de Muscel către mitropolie, 10 noiembrie 1819, în Arh. Ist. Centr. St., Mitropolia București, CCCVI/49.

¹¹ De pildă, mitropolia se plîngea, la 28 februarie 1803, domnului împotriva clăcașilor de la Lucieni și Bănești (Dimbovița) că voiesc să facă din curăturile de fin „niște moșii ohabnice ale lor, căci nu să mulțămesc a le avea în viață-le nesmintite, ci încă îndrăznesc a le da și zestre fetelor lor, iar alții le lasă clironomie <moștenir> copiilor lor” (Arh. Ist. Centr. St., ms. 156, f. 121). Ispravnicatul de Dimbovița raporta, la 27 februarie 1804 : clăcașii de pe moșiile mănăstirii Dealu, „unii avînd cu prisos livezi, le vînd la alții cu bani, iar alții le dau de zestre la fetele lor, lăsîndu-le și moștenire la copii și la nepoți i <și> la rudele lor prin dieți <testamente>, ca chiar moșia lor” (ibidem, Mănăstirea Dealu, XXII/118, f. 2 v-4). Mănăstirea Mărgineni se plîngea, la 9 februarie 1833, logofetei bisericești că „rumânii” <clăcașii> de la Telega (Prahova) „ca niște stăpîni ai moșii înzestrează pă feciori și pă fete cu livezi de pomi și de finețe, și le închiriază pă la alții, streini, care nu sîd pă moșie, cum și feciorii și fetile lăcuitorilor <clăcașilor> ori în ce parte de loc sînt căsătoriți sau înstreinați după hrana vieții lor, la vremi vin de-și iau rodurile de la locurile ce le au date de la păriinții lor sau cumpărate, ca un lucru moșnenesc al lor” (V. L., 1889/1832, III, f. 1831).

¹² *Regulamentul organic*, București, 1847, p. 76.

¹³ Ocîrmuirea de Mehedinți considera (la 4 iulie 1836) că nu era just ca proprietarii să ceară ierbărit de la clăcași pentru porcii ce-i țineau în bătăturile caselor, deoarece pentru aceste bătăături „ei plătesc claca, ca un embatic, și după tot cuvîntul drept să socotesc stăpîni pă al lor coprins și bătăături din siliște” (V. L., 4262/1836, II, f. 1009—1010). Via clăcașului putea fi donată, lăsată moștenire sau vîndută de el ; în acest din urmă caz proprietarul își rezerva dreptul de protimis asupra cumpărării ei (V. L., 1000/1841, f. 43). Obrațiile viilor și livezile (ograzile) de pruni ale clăcașilor nu puteau fi incluse de proprietar în pogoanele legale de finețe, „căci, și de produc fin sau vreun alt articol, dar locuitorul, atît pentru una, cît și pentru cealaltă, răspunde proprietarului embatichiu, otaștină, dijmă din verice alta, după învoirea ce va fi avînd” (rezoluțiile Vorniceii din Lăuntru din 8 mai 1839 și 5 aprilie 1843, în V. L., Albastre, 3308—1839, f. 100 și V. L. 276/1843, II, f. 8—9).

tarului, care, la rîndul său, avea drept de stăpînire numai asupra pămîntului, iar nu și asupra averii clăcașului ¹⁴.

De aceea, la studierea dreptului de strămutare al țăranilor sub Regulamentul organic trebuie avută în vedere deosebirea dintre proprietatea sătenilor moșneni și averea sătenilor clăcași, pentru a se preciza care dintre aceste două categorii de locuitori ai satelor se putea prevala de clauza moștenirii de avere imobilă în cazul cererii de strămutare. Din cercetarea structurii averii clăcașilor reiese că din cele trei cazuri, stabilite prin art. 144 al Regulamentului organic, în care sătenii se puteau muta mai ușor, clăcașii beneficiau numai de cazurile neprimirii pogoanelor legale și căsătoriei din nou în alt sat, de cazul moștenirii de avere imobilă neputînd fi vorba, căci moștenirea de curătură nu însemna moștenire de pămînt, ci numai de sădire (plantatie, cultură). Casa pe moșie străină nu era nici ea considerată proprietate de moștenire ¹⁵. Ca să poată moșteni un clăcaș avere imobilă, trebuia să intre mai întîi în rîndul moșnenilor, iar aceasta se făcea mai ales prin căsătorie, cînd primea de la părinții soției pămînt moșnenesc de zestre, iar autorizația de strămutare pe acest pămînt i se elibera numai după verificarea de către judecătoria a foii de zestre ¹⁶. Și pămîntul donat de moșnean clăcașului dădea acestuia dreptul să se strămute pe el și să scape de clacă ¹⁷. Prin urmare, moșnenii care se găseau la introducerea Regulamentului organic locuind pe moșii străine, iar nu clăcașii, au fost aceia care au beneficiat de dreptul de a se muta, adică de a reveni pe propriul lor pămînt, prevalîndu-se de clauza moștenirii de avere imobilă.

CURENTUL DE STRĂMUTARE A CLĂCAȘILOR DIN CAUZA LIPSEI DE PĂMÎNT

O dată cu impunerea clăcii Regulamentului organic, mult mai împovărătoare decît claca anterioară, legiferată de Caragea, și o dată cu distribuirea de pămînt clăcașilor prin măsurătoare, cei mai mulți dintre ei au cerut voie să se strămute pe alte moșii din cauza lipsei de pămînt suficient pe moșia lor de origine.

În Saac, țăranii din cele mai multe sate din plasa Despre Buzău, unii moșneni, alții clăcași pe moșii moșnenești, boierești și mănăstirești își făceau din vechime semănăturile pe două-trei moșii, străine, boierești și mănăstirești, dînd dijmă din ele, și aceasta pentru motivul că pe moșiile unde locuiau pămîntul era tot vîi și piatră, nefiind bun nici de plug și nici chiar de sapă. Acum, cu aplicarea Regulamentului, proprietarii acelor moșii străine le cereau pentru aceasta sume mari de bani, cite 20—50 de lei de pogon ¹⁸. În Dîmbovița exista un mare număr de moșii, care, fiind strîmte, iar clăcașii numeroși, nu puteau oferi acestora pogoanele legale de arătură. De aceea clăcașii erau nevoiți să are pe alte

¹⁴ Rezoluția Vorniciei din Lăuntru din 15 septembrie 1847 (V. L., Albastre, 874 1847, f. 671—672).

¹⁵ V. L., 1951/1838, II, f. 813.

¹⁶ V. L., 2065/1837, III—B, f. 749; 344/1840, II, f. 125.

¹⁷ V. L., 344/1840, III, f. 125.

¹⁸ Raportul subocrmuirii plășii Despre Buzău din 8 aprilie 1832 (V. L., 1889/1832, I, f. 237—238).

moșii, prin învoieli și cu plată mai mare decât pe moșia pe care locuiau¹⁹; de aceea ei se plîngeau ocîrmuirii că sînt apucați să plătească drepturile proprietății în două locuri și cereau voie să se mute pe alte moșii cu pămînt suficient²⁰. Și în Muscel, cele mai multe moșii boierești erau strîmte și nu puteau satisface pe clăcași cu pogoanele legale de arătură și fineață, ba unele nici cu cele de izlaz. De aceea și aici clăcașii erau siliți să-și caute hrana pe moșii străine, contra bani sau zile de clacă²¹. În Vlașca, la prima împărțire a pogoanelor unii proprietari, deși aveau moșii întinse, dar cea mai mare parte pămînt sălbatic și nelucrat, au dat acest pămînt la clăcași, cerindu-le, în schimb, claca întregă, după Regulament. Cum asemenea pămînt avea nevoie de o muncă de doi-trei ani ca să fie adus în stare de a rodi, clăcașii au fost nevoiți să se învoiască cu proprietarii vecini pentru locuri de arătură și fineață și, în consecință, să clăcuiască în două locuri²². În Teleorman, unele moșii erau mici, dar aveau clăcași mulți, altele erau mari, dar pămîntul le era steril. Și într-un caz și în altul, clăcașii erau nevoiți să are și să cosească pe moșii străine. La fel și clăcașii de pe moșiile moșnenești, ba chiar și moșnenii, care „lasă pămînturile lor părăsite și nelucrate și să ducă dă cumpără <iau în arendă> locuri pe alte moșii pentru arat și cosit, cunoscînd mai dă folos să să hrănească cu plată și cu dijmă pe alte moșii decât slobozi, fără nici o dare, pe pămîntul moșiilor lor”²³. De aceea, un număr mare de clăcași din acest județ cereau mereu ocîrmuirii autorizația de a se muta pe alte moșii pe motiv că nu primeau pogoanele legale. Ocîrmuirea însă nu le-a aprobat mutarea, pe motiv „ca nu cu aceasta să se ațite în tot județul vreo neașteptată întăritare și între alți locuitori”²⁴. În Vilcea, regiune strîmtă de munte, proprietarilor le venea greu să dea clăcașilor cîte trei pogoane de fineață²⁵. Și în Gorj unele moșii aveau pămînt puțin și clăcași mulți, încît aceștia nu puteau primi cele trei pogoane legale de arătură, din care pricină erau siliți să are pe moșii străine²⁶.

Lipsa de pămînt, resimțită îndeosebi în regiunile de munte și de deal ale țării, cu populație mai deasă decât în regiunile de cîmpie, a provocat un adevărat curent de strămutare a clăcașilor. La stăruința însă a boierimii, strămutarea lor pe motiv că pe moșia unde locuiau n-aveau cele necesare a fost interzisă de Vornicia din Lăuntru (Ministerul de Interne) la 21 mai 1834²⁷. Cu toate acestea, agitația și cererile clăcașilor pentru strămutare au crescut o dată cu impunerea, de cele mai multe ori cu forța, a noii clăci. În Romanăți, clăcașii umblau, în primăvara anului 1836, în cîrduri, după un zvon din Craiova că ar fi liberi să se mute unde ar găsi îndatoriri mai ușoare. În județ se găseau pribegind cu acest gînd și țărani din județele vecine²⁸. Ca urmare, ocîrmuirilor de județe

¹⁹ Raportul clucerului N. Brătescu din 12 septembrie 1832 (ibidem, III, f. 1430—1431).

²⁰ Raportul ocîrmuirii de Dimbovița din 27 martie 1833 (V. L., 2751/1832, I, f. 95).

²¹ Raportul deputatului de Muscel din 17 august 1832 (V. L., 1889/1832, II, f. 322—323).

²² Raportul ocîrmuirii de Vlașca din 17 august 1832 (ibidem, f. 267—268).

²³ Raportul deputatului de Teleorman din 12 septembrie 1832 (ibidem, III, f. 1437).

²⁴ Raportul ocîrmuirii de Teleorman din 24 martie 1833 (V. L., 2751/1832, I, f. 183).

²⁵ Raportul deputatului județului din 22 august 1832 (V. L., 1889/1832, II, f. 335).

²⁶ Raportul ocîrmuirii de Gorj din 20 august 1832 (ibidem, f. 345).

²⁷ V. L., 2751/1832, II, f. 1205.

²⁸ Raportul ocîrmuirii de Romanăți din 12 septembrie 1836 (V. L., 2980/1836, I, f. 151).

li s-au dat ordine severe să vegheze ca țăranii să nu se mute decît numai în limitele legii ²⁹.

Impresionată de marele număr de cereri de strămutare primite din partea clăcașilor în primăvara anului 1836, Vornicia din Lăuntru a cerut, la 3 august același an, ocîrmuirilor de județe să cerceteze în secret dacă cererile clăcașilor erau întemeiate, adică dacă într-adevăr n-aveau pămînt suficient sau dacă pămîntul ce-l aveau nu era roditor ³⁰.

Ocîrmuirea de Slam Rîmnic a găsit un număr mic de sate care se gîdeau la strămutare, unele din cauză că n-aveau pămîntul legal, altele din pricina frecventelor amenzi la care erau supuse de proprietarii vecini pentru vitele scăpate pe moșiile lor ³¹. În acest județ, pentru a scăpa de clacă, țăranii care aveau vii înfundate pe moșii străine (cei mai mulți cite un pogon, ba chiar și mai puțin, cu cite un bordei pe el, pe care-l considerau clădire) cereau neconținut permisie de a se muta pe ele. Cererile le-au fost însă respinse pe motiv că viile, constituind sădiri făcute pentru negoț, țăranii nu-și puteau statornici locuința pe ele, ci aceasta urma să rămîna acolo unde-și primeau pămîntul legal de hrană ³².

În Saac, mai toți locuitorii satelor din plasa Tohani și din plaiurile Teleajen și Despre Buzău erau moșneni care, după părerea ocîrmuirii, n-aveau nevoie să se mute pe alte moșii. Din plasa Podgoriei, acoperită în cea mai mare parte cu vii, cultivate cu țărani străini, angajați cu simbrerie, nu se iviseră pînă atunci cereri de strămutare. În plasa Cîmpului, mai toți clăcașii locuiau pe moșii întinse, neavînd, după impresia ocîrmuirii, nevoie de strămutare ³³.

În Buzău, clăcașii din plaiul Slănic, deși n-aveau pămînt suficient și roditor, fiind loc de munte, totuși ocîrmuirea raporta că ei nu cereau să se mute pe alte moșii, deoarece aveau case și livezi de pomi rămase de la părinți și din care își agonisneau cele necesare vieții, iar că lipsa de pămînt și-o acopereau pe moșiile vecine. În plaiul Pîrscov, toate satele aveau pămîntul legal. În plasa Sărata, podgorie pe lîngă păduri, toți clăcașii aveau „împrejmuiuri”, unii de livezi de pomi, alții de pogoane de vie, astfel că deși n-aveau pămîntul necesar de arătură, fineață și pășune, totuși nu se îndurau să-și părăsească averea, ci-și împlineau cele necesare pe moșii străine, cu învoieli. Numai chelarii viilor, angajați cu simbrerie de proprietarii acestora, puteau eventual, după părerea ocîrmuirii, să ceară voie să se mute la alt stăpîn, unde ar fi găsit o leafă mai bună. În plasa Cîmpului, s-a raportat că numai patru moșii și sate duceau lipsă de pămînt de arătură și fineață ³⁴. În realitate, în acest județ cereau voie să se mute atît unii moșneni, cît și mulți clăcași. Cei dintîi, surprinși de catagrafia din 1831 pe moșii boierești și supuși de Regulament la clacă, voiau să revină pe proprietățile lor, cei din urmă, mai ales cei din preajma muntelui, care erau așezați pe cite o sforicică de moșie și „întunecați

²⁹ V. L., 2980/1836, I, f. 153.

³⁰ V. L., 2986/1836, f. 1.

³¹ Ibidem, f. 5—6.

³² Raportul ocîrmuirii din 4 decembrie 1836, cu rezoluția Vorniciei din Lăuntru (V. L., 4745/1835, I, f. 113).

³³ V. L., 2986/1836, f. 4.

³⁴ Ibidem, f. 53—59.

de dreptul lor ori de ce proprietar cu globiri de erbărit și altele”, cereau permisia să se mute pe moșii mai întinse ³⁵.

În Ialomița, după aprecierea ocîrmuitorului, aveau motive de strămutare numai 21 de sate, dintre care 13, deși dispuneau de pămîntul legal, dar fiindcă aveau vite multe, trebuiau să le pască pe moșii străine, cu învoieli împovărătoare ³⁶.

În Teleorman, catagrafia din 1831 a găsit pe moșii străine, plătind clacă, și moșneni care nu-și puteau agonisi hrana numai pe petecele lor de moșie ³⁷. Acum (la sfîrșitul anului 1836), după aprecierea ocîrmuirii, un număr de 229 de familii de moșneni cereau voie să se ducă înapoi pe proprietățile lor. În ceea ce privește pe clăcași, lipsă de pămînt duceau 754 familii ³⁸.

În Dîmbovița, au cerut voie să se mute pe alte moșii din cauza lipsei de pămînt 55 de sate, totalizînd 4 927 de familii, deci aproape un sfert din populația județului ³⁹. În Prahova, un mare număr de clăcași se găseau fugiți în județul Vlașca ⁴⁰.

În Olt, plasa Vedea, situată la deal, era populată numai de moșneni, care trăiau „cu îndestulare în hotarele lor”. În plasa Oltului de Sus se găseau 44 moșii populate cu clăcași (dintre care două n-aveau pămîntul legal pentru toți clăcașii), în plasa Șerbănești 31 moșii (dintre care cinci nu-și puteau hrăni clăcașii), iar în plasa Oltului de Jos 39 moșii (dintre care opt n-aveau de unde oferi pămîntul legal tuturor clăcașilor) ⁴¹.

În Romanați, mai toate cererile de strămutare proveneau din partea moșnenilor așezați pe moșii străine și care, pentru a scăpa de clacă, se grăbeau să se întoarcă pe pămînturile lor ⁴².

În general, reîntoarcerea moșnenilor pe proprietățile lor a fost determinată în toată țara de introducerea Regulamentului organic, adică de mărirea clăcii, de darea slugilor și de sporirea celorlalte obligații, pe care trebuiau să le plătească atunci cînd își produceau cele necesare vieții pe moșii străine. Ea a găsit aprobarea stăpînirii ⁴³. Autorizațiile de mutare le-au fost eliberate de Vornicia din Lăuntru în spiritul clauzei de moștenire de avere imobilă, iar strămutarea s-a făcut imediat cu îndeplinirea formelor legale (plata către vistierie și către proprietar). Cererile și strămutarea moșnenilor pentru a scăpa de clacă se intensificau pe măsură ce se apropia catagrafia celei de a doua perioade de șapte ani (1838).

³⁵ Raportul ocîrmuirii de Buzău din 19 februarie 1837 (V. L., 2065/1837, I, f. 301—302).

³⁶ V. L., 2986/1836, f. 78—81.

³⁷ Raportul ocîrmuirii din 31 octombrie 1831 (V. L., 2741/1832, f. 173—174).

³⁸ V. L., 2986 1836, f. 67—75.

³⁹ Și anume: 2 sate din plasa Ialomița (unul cu 219 de familii de clăcași, dintre care 30 se hrăneau pe moșii străine, celălalt cu 128 de familii, dintre care 30 erau pe alte moșii); 21 de sate din plasa Bolintin (în total 2 055 de familii, dintre care 375 se hrăneau pe alte moșii); 2 sate din plasa Cobia (în total 300 de familii, dintre care 110 își căutau cele necesare pe alte moșii); 7 sate din plasa Dîmbovița (totalizînd 315 familii, dintre care 247 se hrăneau pe moșii străine); 14 sate din plaiul Dîmbovița (în total 1 165 de familii, dintre care 544 erau pe alte moșii) și 9 sate din plaiul Ialomița (în total 715 familii, dintre care 202 se hrăneau pe alte moșii (ibidem, f. 7—11).

⁴⁰ V. L., 2065/1837, II, f. 302.

⁴¹ V. L., 2986/1836, f. 23—40.

⁴² V. L., 2065/1837, I, f. 328.

⁴³ „După legiuirile întocmite, nici un lăcuitor nu poate fi mărginit a nu-și statornici lăcuința pã a lui proprietate”; rezoluția Vorniciei din Lăuntru din 3 aprilie 1836 la raportul ocîrmuirii de Dolj (V. L., 4745/1835, I, f. 61).

Și boiernașii de neam (care erau scutiți de bir), cînd se mutau de pe moșii străine pe ale lor, trebuiau să îndeplinească formele legale, „care nu fac o deosebire stărilor privilegiate”⁴⁴.

În ceea ce privește tendința de strămutare a clăcașilor, provocată, după cum s-a arătat, din lipsa de pămînt, și alimentată ulterior de exploatarea mereu crescîndă, ea a fost contracaraată de stăpînire prin măsuri care lăsașu proprietarului toată libertatea de a reduce sau nu obligațiile clăcașilor, atunci cînd aceștia nu primeau pămînt în toată întinderea lui legală⁴⁵. Faptul a constituit una din principalele cauze ale nemulțumirii și cererii de strămutare a clăcașilor din perioada studiată. La sfîrșitul anului 1837, Vornicia din Lăuntru recunoștea numai a doua căsătorie și moștenirea de avere nemîșcătoare drept singurele cazuri ce dădeau drept de strămutare săteanului care într-adevăr s-ar găsi, în urma cercetării actelor, în una din aceste două situații⁴⁶. Clăcașii au rămas deci să beneficieze pentru a se muta numai de cazul noii căsătorii pe altă moșie, căci moștenirea de avere imobilă privea, după cum s-a arătat, numai pe moșneni, sau, în cazuri sporadice, și pe clăcașii care prin căsătorie (cu foaie de zestre) intrau în rîndul moșnenilor.

Într-adevăr, pentru a scăpa de clacă, acești clăcași, deveniți moșneni, s-au mutat — de pildă cei din Saac — fie pe „moștenirile ce au luat de zestre”, fie pe la părinții nevestelor lor, fapt ce a făcut pe proprietari să-i ceară înapoi cu prilejul efectuării catagrafiei din 1838. Proprietarii din acest județ au cerut înapoi, ca pe „vechi clăcași” ai lor, și pe privilegiații (neamuri, mazili, postelnicei etc.) care au fost găsiți de catagrafia din 1831 pe moșiile lor, și care, pentru a scăpa de clacă, au revenit la viile lor, unde aveau locuri înfundate și moșteniri⁴⁷. În Argeș, un mare număr de clăcași statorniciți pe moșii boierești, pentru a scăpa de clacă s-au înțeles cu moșnenii, de la care au primit cite un petec de loc, cu acte că este al lor de moștenire, obligîndu-se în taină să rămîină clăcași ai lor în condiții mai ușoare decît cele impuse de claca regulamentară pe moșiile lor de origine. În cursul efectuării catagrafiei din 1838, ei au cerut ocîrmuirii voie să se mute pe pămînturile lor. Au fost supuși alegerii tribunalului spre a se dovedi dacă într-adevăr aveau moșii ohabnice⁴⁸. Și în Romanai proprietari reclamau pe moșnenii strămutați fără îndeplinirea formelor pe proprietățile lor de moștenire precum și pe clăcașii însurați întîia sau a doua oară cu femei moșnene, de la care stăpîneau acareturi rămase de la foștii lor soți, sau date zestre de părinți. Vornicia din Lăuntru a dispus verificarea de către tribunal a actelor de proprietate a celor strămutați pe proprietățile lor de moștenire sau de zestre, precum și recunoașterea drept legală a strămutării lor, dacă aceasta s-a făcut cu îndeplinirea formelor. Cei ce n-aveau acte de proprietate, precum și cei ce nu îndepliniseră formele de strămutare, urmau să fie aduși înapoi⁴⁹. Și în Mehedinți se aflau moșneni strămutați de pe moșiile boierilor și mănăstirilor pe proprietățile lor de zestre sau

⁴⁴ Rezoluția Vorniciei din Lăuntru din 13 mai 1837 (V. L., 2065 1837, II, f. 26).

⁴⁵ Circulara Vorniciei din Lăuntru din 15 februarie 1837 (ibidem, I, f. 243—244).

⁴⁶ V. L., 2070/1837, f. 526—527.

⁴⁷ Ibidem, f. 526—527.

⁴⁸ Ibidem, f. 263.

⁴⁹ Ibidem, f. 99.

ohabnice (de moștenire), precum și clăcași fugiți de noua clacă în alte sate, unde își aveau defrișate de cite 4—5 ani locuri de arătură, pometuri și alte săduri ⁵⁰.

În ceea ce privește mutarea clăcașilor de pe o moșie pe alta, ea a continuat să fie limitată la litera legii, cererile de strămutare nefiind primite de ocîrmuiri decît numai cu șase luni înainte de ziua de 23 aprilie a fiecărui an ⁵¹. Clăcașilor nu le-a rămas alt mijloc de mîntuire decît fuga, care a continuat să fie și în perioada regulamentară una din cele mai active forme de luptă împotriva exploatării.

STRĂMUTAREA CLĂCAȘILOR LA ORAȘE

Înăsprirea regimului clăcii și limitarea dreptului de strămutare au silit pe clăcași să fugă și la orașe, mai ales în cele libere. Autoritățile au sesizat numaidecît că orașele libere erau pentru clăcași locurile,, unde aleargă numai ca să să izbăvească dă răspunderile proprietărești” ⁵². La orașe, clăcașii fugari se angajau în diferite servicii și meserii, precum și ca slugi. Cei reclamați de proprietari erau aduși înapoi de autoritățile locale ⁵³.

Pe lîngă fugă, clăcașii au recurs la alt mijloc de strămutare: cumpărarea de pămînt în orașele libere. Motivul era același, adică eliberarea de clacă ⁵⁴.

Boierii au sărit, firește, să oprească și acest gen de strămutare, invocînd în sprijinul lor textul Regulamentului organic, care nu includea cumpărarea de pămînt între situațiile care dădeau clăcașului dreptul de strămutare ⁵⁵.

La început, unele cereri de strămutare pe pămînt cumpărat în orașe au fost respinse de stăpînire ⁵⁶, altele admise, dar mutarea limitată la cel mult doi clăcași dintr-un sat într-un an, cu îndeplinirea formelor legale ⁵⁷. Mai apoi însă domnitorul Al. Ghica a permis clăcașilor să se mute pe pămîntul cumpărat de ei ⁵⁸.

⁵⁰ Ibidem, f. 569.

⁵¹ V. L., Albastre, 392 1842, f. 605.

⁵² Raportul ocîrmuirii de Ilfov din 7 aprilie 1836 (V. L., 2980/1836, I, f. 331).

⁵³ V. L., 2980 1836, I, f. 451. Pentru a aduce înapoi pe moșia Dudești un număr de 70 de clăcași fugiți în mahalalele Bucureștilor, Vornicia din Lăuntru dădea, la 18 septembrie 1838, ordin ocîrmuirii de Ilfov să folosească dorobanți (I. Cojocaru, *Documente privind economia Țării Românești, 1800 - 1850*, II, București, Edit. științifică, 1958, p. 707—708).

⁵⁴ „Toată dorința lor de strămutare este a să ușura cu totul de plata clăcii și de celelalte îndatoriri a <le> proprietății”; raportul subocîrmuirii plășii Tîrgului către ocîrmuirea de Teleorman din 21 iulie 1836 (V. L., 2980/1836, II, f. 1003).

⁵⁵ „Căci într-alt chip, clăcașii din proprietățile tuturor stăpînilor de moșii, spre apărarea răspunderii datoriiilor proprietății, ar putea să alerge și să să sprijinească la orașele cele slobode și să să statornicească toți la niște asemenea locuri, din care să să pricinuiască cu aceasta o simțitoare dărnăpănare drepturilor consfințite pe scama proprietăților”; jalba proprietarului moșiei Bila (Vlașca) către Vornicia din Lăuntru din 17 februarie 1837 (V. L., 2065/1837, I, f. 283 284).

⁵⁶ V. L., 2065 1837, I, f. 284.

⁵⁷ Ibidem, f. 430.

⁵⁸ „De vreme ce orice rumân — declara domnitorul la 13 iulie 1837 — poate cumpăra și, firește, apoi și a întrebuița ceea ce au cumpărat . . ., orice sătean va avea proprietatea sa este slobod, prin șlirea ocîrmuirii, a să săza cu lăcuința pe pămîntul său”. (V. L., 2065/1837, III B, f. 833).

Sub aceste auspicii s-a întocmit, la 30 octombrie 1837, jurnalul Sfatului administrativ extraordinar (Consiliul de miniștri), prin care s-au hotărât următoarele: 1) orice țăran este liber să-și cumpere pe seama sa avere imobilă și să se bucure de ea; 2) săteanul, care se va face moșnean prin dobândirea de pământ și care va dovedi prin acte drepturile sale de proprietar, este liber să se așeze pe pământul său, îndeplinind formele cerute de § 1 din art. 144 al Regulamentului organic (adică să dea de știre ocirmuitorului și proprietarului cu șase luni înainte de 23 aprilie); 3) sătenii care vor dovedi prin acte formale că posedă proprietate de moștenire sau de cumpărătoare, iar nu cu embatic, în periferia orașelor libere, cu casă clădită pe dînsa, sînt liberi să se mute pe ea, fără deosebire, cu respectarea formelor stabilite prin paragrafele a, b, c, d și e din același articol; 4) Vornicia din Lăuntru va îngriji ca sătenii ce se mută la orașe să păzească regulile comune, stabilite pentru construirea noilor orașe⁵⁹. Domnul a întărit jurnalul și a interzis cu această ocazie aplicarea paragrafului „f” din art. 144 în cazul strămutării sătenilor ce vor avea proprietatea lor, paragraf care limita, după cum s-a arătat, strămutarea la cel mult două familii dintr-un sat într-un an⁶⁰. Prin urmare, numărul clăcașilor ce se mutau la orașe pe proprietățile lor de cumpărătoare nu putea fi mărginit⁶¹. Cumpărăturile cu embatic de imobile, terenuri, livezi de pomi și vie pe moșia boierească sau în orașe nu erau considerate proprietate și nu dădeau drept de strămutare clăcașului cumpărător⁶². În schimb, clăcașii care se căsătoreau cu orășence și care primeau ca zestre proprietăți aveau drept să se mute la oraș, chiar dacă aceste proprietăți se aflau pe loc mănăstiresc, ținut cu embatic⁶³.

În felul acesta, clăcașii au putut sub Al. Ghica să cumpere pământ și să se mute la orașe, scăpînd de clacă și devenind orășeni. Este perioada dezvoltării vechilor orașe, a reconstruirii și a modernizării orașelor Brăila și Giurgiu, precum și a construcției noilor orașe: Turnul, Alexandria și Severinul, la popularea cărora elementul rural a avut un rol hotărîtor⁶⁴. Brăila, Giurgiu și Turnu au fost populate mai ales cu clăcași

⁵⁹ V. L., 2065 1837, III B, f. 840, 845.

⁶⁰ Aceasta, pentru motivul că asemenea limitare se afla, după Al. Ghica, într-o evidentă contradicție cu „desăvîrșită slobozenia românilor, dă a cărui prințip vorbește mai întîi art. 144 și care nu primește alte mărginiri decît numai îndatoriri și formalități ce ar privi la poprirea adeseor strămutări” (V. L., 2065/1837, III B, f. 842). Așadar, după domnitor, Regulamentul organic limita „numai mutările cele cu cuget de nestatornicire și care sînt spre dărăpănarea celor ce le-ar cugeta, iar nu mărginește nicidecum o așăzare desăvîrșit statornică” (V. L., 1951 1838, I, f. 434). Libertatea țăranului de a se muta pe proprietatea sa nu putea deci să-i îmbunătățească soarta și să cheazăuiască dezvoltarea agriculturii, căci, după cum va declara domnitorul mai tîrziu, „nu poate fi mai statornic cinevași decît pe pămîntul său” (*Analele parlamentare*, XI—1, p. 409—410).

⁶¹ V. L., 1922 1839, II f. 769.

⁶² V. L. 1951/1838, II, f. 367, 710, 726, 804, 903; 1922/1839, II, f. 395; 1929 1839, III, f. 94.

⁶³ V. L., 1951/1838, III, f. 292, 974.

⁶⁴ Orașul care a primit o dată cu aplicarea clăcii regulamentare pe cei mai mulți clăcași, atît fugari, cît și strămutați cu forme, au fost Bucureștii. În Rîmnicul Sărat s-a vîndut pîmînt clăcașilor săteni în partea liberă a tîrgului cu 30 de parale stîinjenul (V. L., 2065 1837, I, f. 138). Mutări masive de populație din satele domeniului Brăila în orașul cu același nume (V. L., 1951 1838, II, f. 142, 469, 488); din satele din Vlașca la Alexandria (V. L., Albastre, 392 1812, III, f. 402); din Teleorman la Turnu, scăpînd de „robia clăcii” (V. L., Albastre, 375 1841, I, f. 390, 563); un sat întreg fugе la Buzău (V. L., 1951 1838, III, f. 872).

de pe domeniile statului ⁶⁵. Din considerente edilitare, oficial nu s-a permis (cu începere din 1835) aşezarea în oraşe decât a sătenilor care aveau cheazăii formale că vor suporta cheltuielile de înfrumuseţare a oraşelor, iar (din 1837) vânzarea de loturi decât celor ce aveau mijloace ca să-şi ridice case de zid, acoperite cu olane, tablă sau şindriţă, iar nu bordeie de gard, învelite cu trestie şi şovar, şi cu obligaţia de a contribui la pavarea străzilor ⁶⁶.

Fireşte că boierimea n-a privit cu ochi buni mutarea ţăranilor la oraşe şi a căutat s-o împiedice ⁶⁷.

Ca să scape de clacă, unii clăcaşi au cumpărat pământ la ţară, pe moşiile unor boieri, mutându-se pe ele, cu îndeplinirea formelor legale. Este vorba de moşia Asan-Aga (Vlaşca) a vornicului Man. Florescu, de la care au cumpărat loturi şi s-au mutat în 1838 pe ele 132 de clăcaşi din satele judeţului ⁶⁸, dar mai ales de moşia Cioroiul sau Roseşti (Ialomiţa) a paharnicului I.C. Roset. Acesta a proiectat (în 1841) să construiască pe ea un tîrg şi ca atare a început să vîndă ţăranilor loturi mici de cîte 50—200 de stînjeni pătraţi, cu acte de vânzare-cumpărare adevărate de tribunalul local. O dată în posesia actelor de proprietate, unii dintre aceşti clăcaşi, deveniţi proprietari, ca de pildă cei din satele Luciul, Gheorghieni, Gura-Ialomiţei şi Piua-Pietrii din acelaşi judeţ, în aşteptarea autorizaţiei de strămutare au refuzat să mai lucreze pe vechea lor moşie, strîngindu-şi recolta pentru ei, nediwmuită. În faţa acestor porniri, s-au luat măsuri ca strămutarea lor să nu fie permisă decât pe baza autorizaţiilor eliberate de Vornicia din Lăuntru. Pînă atunci, ei au fost obligaţi să-şi achite îndatoririle faţă de proprietate fără nici o excepţie. Pe de altă parte, nimeni din cei ce primeau autorizaţie de strămutare nu se putea muta fără îndeplinirea formelor legale. Cei ce se mutau au fost consideraţi că fac parte, cu toţii, din categoria clăcaşilor care deţineau toate pogoanele legale de pământ. Prin urmare ei au fost nevoiţi, pe lîngă altele, să lase proprietarilor, fără despăgubire şi în bună stare, curăturile şi acareturile gospodăriei lor. Pentru a se achita în timpul cel mai scurt de obligaţiile faţă de fisc, proprietate şi sat în vederea obţinerii permisiei de strămutare, cei ce se mutau au fost luaţi în cheazăşie de consătenii lor, interesant exemplu de conştiinţă de clasă în faţa exploatării. Cei din satele însărcinate cu paza pichetelor de pe Dunăre din judeţele Brăila, Ialomiţa şi Ilfov au fost nevoiţi, înainte de a se muta, să asigure şi străjuirea acestor pichete, pînă la proxima catagrafie, cu ajutorul celorlalţi clăcaşi care rămîneau în sat. Proprietarii şi arendaşii s-au opus prin mijloace nepermise la plecarea sătenilor care primiseră autorizaţie de strămutare. Pe alocuri, ei au fost ajutaţi de subocirmuitori, mituiţi,

⁶⁵ Visteria arăta, la 24 noiembrie 1844, că numărul clăcaşilor de pe aceste domenii a scăzut de la 1831 la 1842 din cauza „slobodei lor strămutări, prin îngăduinţă numai că şi-au dobîndit proprietăţi în oraşe” (V. L., Albastre, 333/1844, II, f. 826).

⁶⁶ *Analele parlamentare*, XI—1, p. 410. V. L., 5356/1836, f. 19, 22—27, 89; 1951/1838, I, f. 533.

⁶⁷ „Dă vor fi slobози sătenii ca să cumpere acum locuri şi să să numească că au şi ei proprietate, să vor trage la oraş toţi şi vor rămînea siliştile <satele> goale şi fără clăcaşi, uneltind prin aceasta a lor urmare nu pentru alt sfîrşit, ci ca să fie slobози şi apăraţi dă militari şi alte datorii ce sînt puse pă datoria satelor” — declarau, la 9 august 1840, boierii care administrau moşia Bereasca (Prahova) cu prilejul mutării unor clăcaşi la Ploieşti (V. L., 344/1840, I, f.375).

⁶⁸ V. L., 1951/1838, I, f. 434, 779—780.

ca de pildă, cel de la Balta (Brăila), care a bătut cu toiege în mijlocul satului Cioara pe cei ce voiau să se mute pe locurile cumpărate de ei la Rosești. Uneori arendașul, singur, cerceta și bătea. Proprietarul moșilor Luciul, Mărculești și Țindărei (Ialomița) a împiedicat timp de un an întreg plecarea clăcașilor prin faptul că a refuzat să se socotească cu ei pentru datoriile față de proprietate. Numai la intervenția domnitorului, ei au putut fi ridicați de omul ocîrmuirii și duși la Rosești. O seamă de țărani au fugit pe această moșie fără să-și fi achitat obligațiile legale; aceștia au fost aduși înapoi. Dar cu toate șicanele proprietarilor și arendașilor, care au căutat să împiedice pe clăcași să cumpere pămînt și să se mute la Rosești, dar mai ales pe cei ce se întorceau de acolo cu acte de cumpărare să îndemne și pe ceilalți la aceasta, începînd cu luna august 1841 și pînă în septembrie 1842, un număr impresionant de aproximativ 836 de familii de clăcași din județele Ialomița, Brăila, Slăviștea, Râmnic, Buzău, Ilfov, Prahova și Dîmbovița s-au mutat cu autorizația stăpînirii pe această moșie⁶⁹. Mutarea clăcașilor la Rosești a făcut multă zarvă în țară, intensificînd rezistența țărănimii împotriva clăcii⁷⁰, precum și opoziția boierimii reacționare împotriva lui Al. Ghica.

Într-adevăr, Obșteasca Adunare a cerut, la 9 mai 1842, domnului să anuleze jurnalul Sfatului administrativ din 30 octombrie 1837, precum și actele de cumpărare de pămînt la Rosești. Domnul a refuzat. O nouă cerere în acest sens, făcută de forul parlamentar boieresc la 14 iunie același an, s-a soldat cu un refuz asemănător⁷¹. Cu o zi înainte de destituirea lui Al. Ghica (14 octombrie 1842), Sfatul administrativ a propus, prin jurnalul său din 13 octombrie 1842, oprirea strămutării clăcașilor la sate și la orașe prin cumpărare de pămînt, precum și oprirea tribunalelor județene de a adevăra actele de cumpărare de asemenea pămînt. La 15 octombrie, Căimăcămia, care a urmat lui Al. Ghica, a sancționat jurnalul de mai sus, iar la 16 octombrie Vornicia din Lăuntru a dat ocîrmuirilor de județe ordin de urmare⁷². În același timp, la ordinul Căimăcămiei, Logofeția Dreptății a interzis tribunalelor să întărească pe viitor cumpărările de pămînt făcute de clăcași în orașe⁷³. La 9 noiembrie, Vornicia din Lăuntru a dat ordin ocîrmuitorilor de județe să oprească orice mutare a clăcașilor în orașe și în orice alte părți pe locuri înfundate de cumpărătoare, pe motiv că proprietatea de cumpărare, care ar da țăranilor dreptul să se mute pe ea, nu poate fi considerată ca atare decît numai cînd ar cuprinde pămînt suficient pentru întreținerea gospodăriei fostului clăcaș, fără a fi nevoie să mai apeleze la pămînt străin⁷⁴. Cum la acea vreme aproape nici un clăcaș n-avea mijloace să cumpere atîta pămînt cît i-ar fi trebuit⁷⁵, și cum nici pămînt de vîndut în loturi mici nu se găsea, măsura luată de minister însemna oprirea definitivă a strămutării clăcașilor pe locuri de cumpărătoare la orașe și la țară. Cu

⁶⁹ V. L., 813/1841.

⁷⁰ Raportul ocîrmuirii de Brăila din 8 iunie 1841 (V. L., Albastre, 357/1841, I, f. 521—522).

⁷¹ *Analele parlamentare*, XI—1, p. 404—413.

⁷² V. L., Albastre, 392/1842, IV, f. 239.

⁷³ V. L., Albastre, 276/1843, III, f. 90—91.

⁷⁴ V. L., Albastre, 392/1842, IV, f. 349.

⁷⁵ Insuși ocîrmuitorul de Dolj recunoștea că „prea rari din țărani (poate și nici unul) să fie în stare a-și dobîndi prin cumpărătoare pămînt îndăstul ca să se hrănească, fără a mai avea trebuință de altă moșie” (V. L., www.dacoromanica.ro).

începere de la această dată, toate cererile clăcașilor de a se muta în orașe pe proprietățile lor de cumpărătoare au fost respinse. Numai moșnenii, precum și clăcașii intrați în rîndul lor prin căsătorie și cu foi de zestre au continuat să se bucure de dreptul de a se muta pe proprietățile lor la țară ⁷⁶.

RESTRÎNGEREA DREPTULUI DE STRĂMUTARE AL CLĂCAȘILOR

La început, Bibescu a permis clăcașilor care-și cumpăraseră deja locuri în orașe să se mute pe ele, dar numai cu voia proprietarului și numai dacă n-aveau pogoanele legale pe moșia lor de origine ⁷⁷. Cît despre clăcașii care se mutaseră pe moșia Rosești, ei au fost ceruți înapoi de foștii lor proprietari, care au și trimis gonaci după ei ca să-i ridice. Bibescu a dispus însă ca cei ce au apucat să se mute pe această moșie să rămînă acolo ⁷⁸. Clăcașii strămuțați cu forme legale în orașe în timpul lui Al. Ghica au fost lăsați acolo, iar cei muțați fără forme, precum și cei ce așteptau hotărîrea tribunalelor pentru a li se dovedi proprietățile de cumpărătoare, au fost aduși în cea mai mare parte înapoi la satele lor ⁷⁹. Cei ce, în toiul îndeplinirii formelor de strămutare, au fost surprinși și opritți de decretul din 15 octombrie 1842 al Căimăcămiei, care a desființat proprietatea țărănească din orașe, au fost întorși la satele lor ⁸⁰. Cei ce cereau acum permisie să se mute în orașe pe proprietățile lor de cumpărătoare au fost supuși paragrafului „f” din art. 144 al Regulamentului organic, adică autorizația de strămutare urmau s-o primească cel mult doi călcași dintr-un sat într-un an prin îndeplinirea formelor legale ⁸¹.

În ceea ce privește situația la țară, moșnenilor care aveau pămînt ohabnic, precum și clăcașilor care-l primeau prin căsătorie cu foi de zestre, li s-a dat, în continuare, voie să se mute pe el, cu îndeplinirea formelor legale. În schimb, clăcașilor care n-aveau pămîntul legal, li s-a permis din ce în ce mai greu să se mute pe alte moșii ⁸². Ei se puteau muta numai cel mult doi dintr-un sat în cursul unui an și numai dacă se dovedea că nu erau atrași de alt proprietar pentru popularea moșiei sale ⁸³, restul cererilor celorlalți clăcași din satul dat fiind lăsate spre soluționare anilor viitori, dacă atunci ar mai stărui să se strămute ⁸⁴. Apoi, după o dispoziție a Vorniciei din Lăuntru, cîrmuirile de județe au sistat orice strămutare cu începere de la 17 decembrie 1843 și pînă la terminarea lucrărilor catagrafiei pentru a treia perioadă de șapte ani, deci timp de un an întreg ⁸⁵. Pe de altă

⁷⁶ V. L., Albastre 392 1842, IV, f. 401, 402, 424, 609, 623.

⁷⁷ Rezoluția lui Bibescu din 18 februarie 1842 la cererea de strămutare a 17 clăcași din Lipănești (Saac) la Ploiești (V. L., Albastre, 276 1843, I, f. 313).

⁷⁸ Rezoluția lui Bibescu din 19 martie 1843 (V. L., Albastre, 333/1844, I, f. 568—569).

⁷⁹ V. L., Albastre, 276 1843, II, f. 149—150.

⁸⁰ Ibidem, f. 261—262.

⁸¹ Rezoluțiile Vorniciei din Lăuntru din 2 aprilie și 25 iunie 1843 (V. L., Albastre, 276/1843, II, f. 150, 638), rezoluția din 14 ianuarie 1844 (V. L., Albastre, 333 1844, I, f. 30) și nota din 3 mai 1844 (ibidem, f. 553).

⁸² V. L., Albastre, 276 1843, II, f. 691, 693, 750; 333/1844, II, f. 832—833.

⁸³ Rezoluția Vorniciei din Lăuntru din 28 iunie 1843 (V. L., Albastre, 276/1843, II, f. 834—835).

⁸⁴ Circulara Vorniciei din Lăuntru din 16 iulie 1843 (ibidem, III, f. 77).

⁸⁵ Ibidem, IV, f. 316. **www.dacoromanica.ro**

parte, pentru a se pune stavilă fugii clăcașilor de pe o moșie pe alta, satele au fost oprite de a primi pe clăcașii strămutați fără forme⁸⁶. După datele furnizate de ocîrmuirile de județe, în anul 1843 au primit autorizație de strămutare numai 288 de săteni dintr-un număr de 15 județe. Dintre aceștia circa 118 erau moșneni, 62 clăcași care s-au mutat la orașe pe proprietățile lor de cumpărătoare, de zestre etc. și circa 108 clăcași care s-au mutat pe alte moșii⁸⁷. Cifrele de mai sus arată scăderea simțitoare a strămutărilor clăcașilor o dată cu anularea jurnalului din 30 octombrie 1837 și cu venirea la cîrmă a lui Bibescu.

Desființarea acestui jurnal a avut ca urmare imediată oprirea populării cu element rural a orașelor în curs de construcție⁸⁸. Noi măsuri restrictive au fost luate apoi pentru împiedicarea eventualei mutări a țăranelor la orașe. Puținii care au mai obținut autorizația de strămutare în orașe, pe cumpărăturile lor mai vechi, n-au fost primiți decît dacă se obligau, prin chezășii, să-și clădească mai întîi, după plan, case de cărămidă, la termenul fixat, și dacă erau în stare să plătească toate contribuțiile oășenești⁸⁹. Mutarea lor nu s-a putut face decît pe baza actelor de cumpărare, adeverite de tribunale, și ea n-a fost îngăduită decît unui număr de două familii dintr-un sat într-un an și numai după ce-și îndeplineau formalitățile legale de strămutare, cei ce se mutau fiind considerați că dețin toate pogoanele legale, deci obligați să îndeplinească toate condițiile art. 144 din Regulamentul organic⁹⁰.

Și strămutarea clăcașilor pe bază de cumpărare de pămînt la țară a fost mereu îngrădită pînă la o reală oprire a ei : clăcașul care cumpăra pămînt puțin, insuficient întreținerii familiei sale, nu primea autorizație de a se muta pe el⁹¹. În schimb, nu s-a luat clăcașilor dreptul de strămutare pe pămînt moșnenesc de zestre, cu îndeplinirea formelor legale⁹², și nici moșnenilor, pe pămînt de moștenire⁹³. Holteii însurați pe altă moșie nu se puteau însă muta la soțiile lor decît numai pînă la un număr de doi dintr-un sat într-un an și numai după ce adresau ocîrmuitorului și proprietarului cererea lor de strămutare cu 6 luni înainte de 23 aprilie⁹⁴. Deci prima însurătoare nu dădea drept clăcașilor să se mute imediat și în număr nelimitat.

⁸⁶ Circulara Vorniciei din Lăuntru din 18 aprilie 1844 (V. L., Albastre, 333 1841, I, f. 565).

⁸⁷ V. L., Albastre, 333 1841, I.

⁸⁸ „Duhul jurnalului cinst. Sfat administrativ, încheiat la 13 octombrie anul 1842 <care a oprit strămutarea țăranilor pe pămînt de cumpărătoare> nu este altul decît să poprească năvălirea lăcuitorilor țărani spre lăcuință în orașele Prințipatului”, declara Vornicia din Lăuntru la 24 august 1846 (V. L., Albastre, 583 1846, f. 437).

⁸⁹ V. L., Albastre, 352 1845, f. 62—63 ; 874 1847, f. 534.

⁹⁰ Vornicia din Lăuntru către Logofeția Dreptății, 24 august 1846 (V. L., Albastre, 583/1846, f. 437).

⁹¹ Rezoluția Vorniciei din Lăuntru din 1 iunie 1845 (V. L., Albastre, 352/1845, f. 292—293). Potrivit ordinului din 24 ianuarie 1847 al Vorniciei din Lăuntru către ocîrmuirea de Dolj, „proprietatea de cumpărătoare a unui clăcaș numai atunci poate să-i dea drept a să strămuta la dinsa, cînd adică va fi în stare să-l îndestuleze pînă el și vitele lui cu toate cele trebuincioase unui om caznic, iar a-și cumpăra numai loc de casă și pe temeiul acesta să ceară voie de strămutare, supt cuvînt că merge la proprietatea sa, o asemenea voie nu poate fi primită” (V. L. Albastre, 874 1847, f. 3).

⁹² V. L., Albastre, 352 1845, f. 458, 460, 546.

⁹³ V. L., Albastre, 583 1846, f. 46.

⁹⁴ Rezoluția Vorniciei din Lăuntru din 12 aprilie 1845 (ibidem, f. 166—167).

Pe măsură ce cerealele proprietarilor și arendașilor obținute din dijmă, precum și de pe rezerva în curs de dezvoltare, au fost cerute în cantități tot mai mari de piața Apusului (anii 1846 și 1847), s-a intensificat tot mai mult și exploatarea clăcașilor. Ca urmare, și cercul a continuat să se strângă tot mai mult în jurul dreptului lor de strămutare. Mai întâi s-a pus, în primăvara anului 1847, din nou în vedere ocîrmuirilor de județe să nu ia în considerare decît cererile de strămutare înaintate cu șase luni înainte de 23 aprilie și numai un număr de două dintr-un sat în timp de un an⁹⁵. Apoi li s-a interzis să primească asemenea cereri după 28 octombrie, adică după expirarea termenului de înaintare a lor, și aceasta pentru a se păzi cu strictețe intervalul de șase luni înainte de 23 aprilie⁹⁶. În sfîrșit, pentru a se tăia clăcașilor orice posibilitate de a se sustrage de la restricțiile de mai sus, s-a dispus, către sfîrșitul aceluiași an, ca cererile lor de strămutare să nu mai fie adresate ocîrmuirilor de județe, ci direct ministerului⁹⁷. În felul acesta s-a ajuns în ajunul revoluției de la 1848 la restrîngerea pînă aproape de desființare a dreptului de strămutare al clăcașilor.

Concluzii. Regulamentul organic a reușit pe parcursul aplicării lui să îngrădească la maximum dreptul de strămutare al clăcașilor, legîndu-i practic de pămînt și punîndu-i la dispoziția proprietarilor și arendașilor. Dar scopul urmărit prin aceasta n-a fost atins, deoarece această leginire, pe parcursul aplicării ei pînă la 1848, n-a putut îngusta pămîntul folosit de clăcași, prin distribuția lui prin măsurătoare, și nici forța pe clăcași să lucreze restul moșiei pentru boier. În felul acesta, obligațiile clăcășești au fost împlinite, de regulă, în bani, iar moșiile au rămas în cea mai mare parte nemăsurate, adică la dispoziția clăcașilor⁹⁸. În schimb, aceștia au fost obligați să plătească, prin învoieli, cu bani grei prisosul de pămînt luat de ei în arendă, precum și prisosul de vite, adică animalele ce depă, șeau numărul atribuit de lege pe categorii de clăcași. Dar învoielile în sine departe de a fi primite de bună voie de clăcași, n-au fost, în realitate, alt-ceva decît rezultatul interzicerii de a-și părăsi satul pentru a-și căuta aiurea condiții de viață mai bune, deci rezultatul legării lor de pămînt. Prin urmare, legarea clăcașilor de pămînt n-a avut, în general, ca rezultat înființarea, respectiv dezvoltarea rezervei feudale, ci forțarea lor de a încheia învoieli împovărătoare pentru prisosul de pămînt și de vite, adică tocmai pentru ceea ce a constituit la acea epocă principalul mijloc de dezvoltare a gospodăriei țărănești și în același timp principala cale de extindere a suprafeței cultivabile a țării și de dezvoltare a agriculturii românești⁹⁹. În felul acesta, clăcașii au lucrat de obicei pentru ei pămîntul moșiei pe care locuiau, iar proprietarul sau arendașul a beneficiat de dijma din produse și de banii clăcii și ai prisoselor.

Dacă însă legarea clăcașilor de pămînt n-a reușit, în general, să-i forțeze să lucreze rezerva, ea i-a silit, în schimb, pretutindeni să lucreze

⁹⁵ Circulara Vorniciei din Lăuntru din 14 aprilie 1846 (V. L., Albastre, 874/1847, f. 277).

⁹⁶ Circulara Vorniciei din Lăuntru din 7 noiembrie 1847 (ibidem, f. 753).

⁹⁷ Circulara Vorniciei din Lăuntru din 20 noiembrie 1847 (ibidem, f. 828).

⁹⁸ I. Corfus, *Evoluția rezervei feudale în Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii”, tom. 18, 1965, nr. 4, p. 807—832.

⁹⁹ Idem, *Prisoasele în Țara Românească în primele două decenii ale Regulamentului organic*, în „Studii”, tom. 19, 1966, nr. 1, p. 135—148.

moșia. Ca rezultat, ea a asigurat pe proprietari și pe arendași cu cereale-marfă, rezultate, în primul deceniu al perioadei regulamentare, aproape exclusiv din dijma de pe pogoanele legale și de pe prisosul de pământ lucrat de clăcași, iar mai pe urmă, către sfîrșitul celui de-al doilea deceniu al acestei perioade, și din exploatarea rezervei. Cantitatea de produse obținute de proprietari și arendași din dijmă a crescut pe măsura extinderii din ce în ce mai ample a suprafeței cultivate de clăcași sub formă de prisoare, iar cea obținută de pe rezervă, pe măsura apariției din ce în ce mai frecvente a acesteia și pe măsura legării din ce în ce mai strînse a clăcașilor de pământ. De aceea, la 1848, țărani se vor ridica pentru a-și redobîndi pământul și libertatea, adică pentru a rupe lanțurile feudale.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

PROBLEME ALE GÎNDIRII SOCIAL-POLITICE DIN EPOCA LUMINILOR ÎN DISCUȚIA ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Asistăm în ultima vreme la o tot mai pronunțată creștere a interesului istoricilor pentru studiul gândirii, al ideilor : cele filozofice, juridice, estetice, morale, economice au făcut și fac neîncetat, obiectul unor cercetări aprofundate, concretizate într-o adevărată avalanșă de cărți și articole.

De un interes cu totul special se bucură istoria ideilor în domeniul social și politic ; firește că aceasta se poate explica și prin interesele ideologice și politice imediate, înguste, ale unuia sau altuia din autori și al grupului social pe care-l reprezintă¹. Dar dincolo de această poziție subiectivă, practică, întâlnim în istoriografia mondială un real interes pentru mișcarea de idei ca formă de cultură, de manifestare a spiritului omenesc în veșnică frământare și evoluție, în căutare de noi forme și noi idealuri.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm câteva din problemele gândirii social-politice în „epoca luminilor”.

Istoriografia contemporană nu a pășit pe un teren gol ; încă de la sfârșitul veacului trecut, apoi în cursul primelor decenii ale secolului nostru, au apărut o seamă de lucrări care-și păstrează în bună parte și astăzi valabilitatea, cum ar fi cele ale lui Paul Janet și mai ales monumentalele sinteze ale lui Paul Hazard, D. Vaughan și H. Sée².

Alături de ele se cuvine a aminti scrierile lui N. Iorga³, însemnate nu numai pentru peninsula Balcanică dar și pentru întregul continent european, și pe cele ale profesorului englez H. Laski, activ și după cel de al doilea război mondial⁴.

¹ M. Lupan, *Știința politică burgheză, o apologetică perfecționată*, în „Cercetări filozofice”, nr. 2, 1962. Autorul are în vedere politica. Noi ne vom referi numai la ideile politice, excluzând aspectul practicii social-politice nemijlocite.

² P. Janet, *Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale*, ed. 5-a, I—II, Paris, 1924 ; P. Hazard, *La crise de conscience européenne (1680—1715)*, I—II, Paris, 1935 și *La pensée européenne au XVIIIe siècle*. I—III, Paris, 1946 ; D. Vaughan, *Studies in the history of political philosophy before and after Rousseau*, I—II, Manchester, 1925, altă ediție, Manchester, 1939 ; H. Sée, *Les idées politiques en France au XVIIIe siècle*, Paris, 1920 și *L'Evolution de la pensée politique en France au XVIIIe siècle*, Paris, 1925. Amintim și lucrarea lui G. Mosca, *Histoire des doctrines politiques*, Paris, 1936.

³ N. Iorga, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, I—III, București, 1920—1922 ; *Revoluții politice și întregiri naționale*, București, 1925 ; *Evoluția ideii de libertate*, București, 1928 ; *Premiers essais de fédéralisation dans le sud-est européen*, București, 1931 ; *Hotare și spații naționale*, București, 1938. Dintre contribuțiile românești mai amintim lucrarea lui Gh. Brătianu, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle*. R. H. S. E. E., XII—XIII, 1945—1946.

⁴ H. Lasky, *Studies in the problem of sovereignty*, New-Haven, 1917 ; *Studies in law and politics*, London, 1932 ; *Liberty in the modern State*, London, 1937, ediție franceză, Paris, 1938 și română, București, 1946.

Lucrările publicate în cele două decenii care au urmat ultimului război mondial preiau și dezvoltă numeroase idei cuprinse în volumele scriitorilor amintiți; chiar și modul de a aborda problemele este în multe privințe asemănător. Istoricii americani și englezi, de exemplu, tipăresc numeroase istorii ale gândirii politice⁵, dar cu un modest coeficient de originalitate.

În mod inevitabil se pornește de la Locke și se ajunge la Montesquieu și Voltaire. Tot în mod inevitabil gândirea luministă e atribuită în bloc și nediferențiat burgheziei. Ideile sînt cercetate izolat, gânditorii sînt superficial încadrați în mediul social și politic și cercetarea nu depășește decît rareori categoria cugetătorilor de frunte. Epoca luminilor este limitată în general la Europa de apus, deși centrul, răsăritul și sud-estul ei au dat forme care merită a fi luate în considerare.

Istoricii americani aduc unele contribuții atunci cînd studiază gândirea luministă americană și influența exercitată asupra ei de ideile politice și sociale europene; este subliniată mai ales importanța pe care a îmbrăcat-o în gândirea americană opera lui Rousseau și teoria contractului social⁶.

Între istoricii englezi ai gândirii sociale și politice, cea mai reprezentativă personalitate este fără îndoială H. Laski. Lucrarea sa *Le libéralisme européen du moyen âge à nos jours*, Paris, 1950, reprezintă o sinteză care nu poate fi în nici un fel ignorată. Autorul vede originile liberalismului în epoca de formare a burgheziei și insistă asupra faptului că el a reprezentat un curent de idei creat de aceasta pentru a-i sluji interesele. Profesorul englez subliniază meritele liberalismului din secolele XVII-XVIII în lupta pentru afirmarea personalității individuale și a liberei inițiative, pe care le frîna un aparat administrativ feudal și rigid; dar el arată că, în general, mișcarea liberală, prin faptul că a slujit numai interesele claselor posedante, nu a răspuns necesităților societății, lăsînd nemişcate mai ales speranțele proletariatului⁷.

Laski acordă o mare atenție dezvoltării liberalismului în epoca luminilor. La începutul ei, atenția istoricului se îndreaptă mai ales spre opera lui Locke, considerată ca un moment de sinteză al gândirii politice europene și ca punct de plecare pentru numeroase idei din sec. al XVIII-lea. Pe continent, autorul găsește elemente liberale la Fénelon și Boisguilbert. El consideră că în general temeliile gândirii liberale, apărute sporadic încă din epoca Reformei, sînt puse oarecum în mod limpede și definit. Ele se vor dezvolta în sec. al XVIII-lea, cu precădere în Franța, socotită de autor, pentru această epocă, mai originală decît Anglia în domeniul gândirii politice. O situație specială se acordă ideilor fiziocrate, enciclopediste, voltairiene și mișcării de idei imediat premergătoare revoluției de la 1789. Dintre englezi, în afara lui A. Smith, autorul este preocupat de scrierile lui Bentham Price, Priestley.

Laski subliniază caracterul limitat și conservator al liberalismului european din veacul al XVIII-lea, punîndu-l în opoziție cu gândirea democratică și egalitară pe care o propovăduia Rousseau.

Unele interesante sinteze asupra gândirii social-politice au fost scrise de istoricii francezi. Menționăm printre ei pe J. Droz, L. Réau, M. Leroy, R. Labrousse, F. Penteil, M. Prélôt⁸. Droz,

⁵ Cităm cîteva: L. Lipson, *The great issues of politics*, New-York, 1954; D. B. Heater, *Political Ideas in the modern world*, London, Toronto, 1960; I. Bowle, *Western Political thought from the origins to Rousseau*, London, New-York, 1961; S. Sabine, *A History of political theory*, New-York, 1962; C. Mc. Coy, *The structure of political thought*, New-York, 1963.

⁶ Jefferson este considerat cel mai reprezentativ gânditor politic luminist american. Pentru istoria gândirii americane, pe lângă lucrările mai vechi ale lui W. Carpenter și E. Boutucy, sînt de semnalat articolul lui B. Bailyn, *Political experience and enlightenment ideas in eighteenth century America*, în „American Historical Review”, LXVII, 2, 1962 și volumele Gettel's *History of Political thought*, London, 1959 și L. Lehman, *Th. Jefferson, American humanist*, Chicago, 1965.

⁷ „La thèse que j'ai soutenue dans ce livre est que la liberté procuré par le libéralisme concernait la propriété”, *op. cit.*, p. 231.

⁸ J. Droz, *Histoire des doctrines politiques en France*, Paris, 1948; L. Réau, *L'Europe française au siècle des lumières*, Paris, 1951; M. Leroy, *Histoire des idées sociales en France*, I—III, Paris, 1946—1954; I. Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, 1959; R. Labrousse, *Introduction à la philosophie politique*, Paris, 1959; F. Penteil, *La pensée politique depuis Montesquieu*, Paris, 1960; M. Prélôt, *Histoire des idées politiques*, Paris, 1961.

Leroy, Touchard plutesc în general la un nivel de generalități cunoscute ; la ceilalți istorici întâlnim idei interesante care merită semnalate.

Prélot — în lucrarea citată — consideră că gândirea politică și socială a veacului luminilor s-a dezvoltat pe două direcții : absolutismul luminat și liberalismul. Izvoarele primului au fost atît scriitorii economiști începînd cu Vaughan și continuînd apoi cu fiziocrații, cît și filozofii, în care cuprinde gânditori de la Bayle la Voltaire și enciclopediști. Prélot consideră că ideile principale ale absolutismului luminat au fost încorporate în gândirea revoluționară, păstrîndu-se prin Napoleon pînă la 1815.

A doua direcție, liberalismul, e divizat în următoarele faze : preliberalism aristocratic (Fénelon, Saint-Simon, gânditorii protestanți), nașterea liberalismului (Locke), liberalismul aristocratic (Montesquieu) și suveranitatea populară (Rousseau, Mably, Condorcet).

Clasificarea istoricului francez nu-i lipsită de ingeniozitate. Dar căutarea excesivă a unității și dorința de a cuprinde totul într-o singură schemă l-au împins spre soluții care nu pot fi acceptate. Așezarea nediferențiată a filozofiei luminate printre izvoarele absolutismului lui Frederic II, Iosif II sau Ecaterina, ni se pare schematică atunci cînd temelia lui poate fi mult mai ușor găsită printre juriștii din școala dreptului natural (Grotius, Puffendorf, Wolf etc.). După părerea noastră autorul identifică direcții care sînt uneori divergente. De asemenea, ni se pare forțată așezarea lui Rousseau în cadrul curentului liberal ; considerăm însă ingenioasă atribuirea unor idei liberale lui Vaughan și Fénelon, pe care Laski li ignorase în lucrarea sa asupra liberalismului.

R. Labrousse, istoric de largă informație și de mare profunzime, tratează gândirea politică a epocii pe un plan mai abstract, urmărind nu atît analiza unor opere de seamă cît degajarea stărilor de spirit și a mentalității politice colective.

Pentru el, începînd din sec. al XVI-lea, gândirea europeană se dezvoltă sub semnul individualismului. În sec. al XVIII-lea, el s-a manifestat atît sub formele liberalismului, cît și sub cele ale absolutismului luminat. Printre inițiatorii primelor așază pe Locke, iar printre inspiratorii mentalității individualiste sub haina absolutist-luminată, pe Hobbes. Această poziție poate surprinde : Labrousse aduce ca argument faptul că Hobbes este interesat în primul rînd de asigurarea vieții individuale și că vedea în absolutism mijlocul cel mai eficient de a elibera pe individ de griji administrative, asigurîndu-i o existență „tihnită”. În aceasta vede Labrousse „le premier moment dans l'histoire du libéralisme”, transmis apoi prin Spinoza și Puffendorf gîndirii politice din sec. al XVIII-lea.

Tot ca o formă de manifestare a conștiinței liberale este considerată și doctrina lui Rousseau (1).

Pe o poziție total opusă — și după părerea noastră întemeiată — se așază Ponteil. Pentru el, Rousseau este important, în revoluționar, în primul rînd, pentru teoria voinței generale. Capitolul închinat gînditorului genevez, și în care mai sînt analizați Morelly și Buonarrotti, poartă chiar titlul „De la voința generală la statul colectivist”.

Ponteil face de asemenea o analiză atentă principiilor absolutismului luminat, ale cărui începuturi le vede la Luther și în ideile reformei (amintim că în același fenomen Laski văzuse izvorul liberalismului) ; printre teoreticienii absolutismului luminat autorul enumeră pe Grotius, Puffendorf și Wolf. El renunță să-i dea o definiție, subliniind numai complexitatea fenomenului și neputința de a-l încadra într-o formulă.

Cărturarii francezi insistă asupra influenței ideilor franceze asupra întregii gîndiri europene. Cel mai lămurit a exprimat această idee L. Réau în cartea intitulată chiar *L'Europe française au siècle des lumières*, Paris, 1951. El vorbește de o veritabilă francizare a Europei, datorată preponderanței politice și culturale a Franței în epoca cuprinsă între Ludovic al XIV-lea și Napoleon.

Lucrările pe care le-am luat pînă acum în considerare se referă mai ales la mișcarea de idei în Europa de apus ; la istoricii sovietici, polonezi și maghiari găsim în schimb interesante contribuții la studiul ideilor politice în centrul și răsăritul continentului. Între realizările istoriografiei

sovietice notăm mai întâi primul volum din *Istoria filozofiei*⁹ care conține referiri utile la tema de care ne ocupăm; alte indicații întâlnim în volumele *Absolutismul în Rusia (XVII-XVIII vv.)*, Moskva, 1964 și în cartea lui O. Pashkov, *Istoria russoi ekonomiceskoi mslsi*, Moskva, 1955.

Istoricii polonezi au acordat multă atenție vieții spirituale a Poloniei în epoca luminilor. Lucrările mai vechi ale lui L. Konopczynski¹⁰ au pus încă înainte de cel de-al doilea război mondial problemele principale ale gândirii poloneze în secolul luminilor. Istoricii Poloniei postbelice, fără a realiza lucrări de sinteză, au adus numeroase contribuții deosebit de interesante. Cadrul general istoric și direcțiile principale au fost evocate de B. Lesnodorski¹¹; menționăm de asemenea studiile grupate sub titlul *La Pologne de l'époque des lumières au duché de Varsovie* în „Annales historiques de la Révolution française”, 177, 1964¹² și pe cele publicate în culegerea *Le mouvement des idées dans les pays slaves dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Firenze, 1962¹³. Idei interesante asupra raportului dintre cultura apuseană și cea orientală în Polonia găsim la I. Reychman, *Les influences orientales en Pologne et dans les pays limitrophes*, în „Annales, Economies, Sociétés, Civilisation”, 20, 3, 1965.

Unul din principalele momente ale luminismului polonez a fost fără îndoială epoca lui Stanislas August Poniatowski, căruia S. Fabre i-a închinat încă din 1952 o voluminoasă monografie¹⁴.

Istoriografia maghiară a fost preocupată îndeosebi de problemele absolutismului luminat. În această direcție este de menționat studiul lui A. Várkonyi și prezentarea făcută de E. Balasz¹⁵; o contribuție la istoria generală a luminismului francez a adus E. Molnar¹⁶; mai importante însă sînt studiile istoricilor maghiari închinete influenței gândirii franceze asupra celei maghiare și în primul rînd asupra „iacobinilor maghiari”¹⁷.

În țările din sud-estul Europei, aspectele epocii luminilor au fost mai puțin cercetate, poate și din pricina formelor mai atenuate în care s-au manifestat. Cu toate acestea întâlnim unele lucrări importante, datorate printre alții și istoricilor români. Nu ne vom opri asupra foarte numeroaselor studii axate pe probleme speciale, dar vom semnală sinteza *Istoria gândirii sociale și filozofice din România*, București, 1964 și scriitorul eseu al lui L. Blaga, *Istoria gândirii românești din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, București, 1966. Așa cum a reușit să dovedească istoriografia noastră contemporană, luminismul a fost, în forme specific românești, ideologia dominantă

⁹ *Istoria Filozofiei*, vol. I, Edit. științifică, București (trad. din limba rusă).

¹⁰ *Le liberum votum*, Paris, 1930; *La liberté éclairée en Pologne*, „Bulletin of the international Committee of historical science”, 34, IX, 1937.

¹¹ *Le siècle des lumières en Pologne*, „Acta Poloniae Historica”, IV, 1961.

¹² Mai interesante ni s-au părut a fi contribuțiile lui W. Kula, *Sur les transformations économiques au XVIIIe siècle*, B. Lesnodorski, *Les jacobins polonais* și S. Salmonowicz, *La presse et la diffusion des lumières*.

¹³ Atragem atenția că semnalările noastre au în vedere numai studiile publicate în limbi de circulație internațională.

¹⁴ S. Fabre, *Stanislas Auguste Poniatowski et l'Europe des lumières*, Paris, 1952; vezi și S. Arnold, H. Zychowski, *Outline history of Poland*, Warszawa, 1964.

¹⁵ A. Várkonyi, *Habsburg absolutism and serfdom in Hungary at the turn of the XVIIth and XVIIIth centuries*, în *Nouvelles Etudes historiques*, I, Budapesta, 1965; E. Balasz, *Quelques problèmes relatifs à l'histoire de l'absolutisme*, „Acta Historica”, 1-2, 1963. Dintre contribuțiile mai vechi, menționăm cea a lui T. Barath, *L'absolutisme éclairé en Hongrie*, „Bulletin of the International Committee of historical sciences”, 34, IX, 1937.

¹⁶ E. Molnar, *La conception historique des „lumières” françaises*, „Acta Historica”, 1-3, 1965.

¹⁷ I. Kato, *Dvijenie vengherskih iacobinjev*, ibidem; C. Benda, *Istoria Vengherskogo iakobinskogo dvijenija*, ibidem 3-4, 1958; 1-2, 1959; C. Benda, *Les jacobines hongrois*, „Annales historiques de la Révolution Française”, XXXI, 1959. Pentru mentalitatea generală a epocii mai semnalăm studiul lui E. Révész, *Entre l'ortodoxie et les lumières. Tolérance et intolérance dans le protestantisme calviniste des XVIe-XVIIIe siècles en Hongrie*, în *Nouvelles études historiques*, I, Budapesta, 1965.

În toate țările române în sec. al XVIII-lea. Gîndirea românească apare astăzi organic integrată în gîndirea europeană a vremii și la un nivel mult superior celei la care fusese așezată de istoriografia veche.

Unele contribuții interesante găsim în lucrările istoricilor greci. Considerăm slabă sinteza lui M. Botzaris¹⁸, deoarece își construiește ipoteze fără a fi stăpîn pe o informație elementară. Izvoarele românești — printre altele — li sînt aproape complet necunoscute. În schimb, studiile lui R. Demos, C. Th. Dimaras, A. Anghélou reprezintă o reală contribuție la cunoașterea unui fenomen atît de important ca luminismul neogrecesc¹⁹; dar istoricii greci par a fi încă într-o perioadă de intensă adunare de material. Pentru moment sîntem lipsiți de o sinteză a gîndirii social-politice luministe grecești. O situație asemănătoare întîlnim în istoriografia iugoslavă²⁰, bulgară²¹ și albaneză²².

Am prezentat pînă acum cîteva lucrări generale asupra istoriei ideilor sociale și politice, precum și stadiul general al cercetărilor în istoriografiile central și sud-est europene. Dorim să înfățișăm în încheiere, starea în care se află cercetarea monografică a celor mai de seamă gînditori politici ai epocii luminilor.

Dintre gînditorii englezi, principala atenție este acordată lui Locke; textele sale social-politice au fost tipărite după război în mai multe rînduri²³, iar R. Aaron, I. Yolton, R. Polin și C. Viano i-au consacrat ample monografii²⁴. Lucrarea lui R. Aaron rămîne pe planul strict al ideilor, analizate oarecum izolat; gînditorul englez e tratat fără îngăduință, teoriile sale sînt socotite pline de defecte, uneori artificiale, neglijînd detaliile de dragul liniilor generale²⁵. Pe o linie opusă merge

¹⁸ M. Botzaris, *Visions balcaniques dans la préparation de la révolution grecque*, Paris, 1964.

¹⁹ R. Demos, *The neo-hellenic enlightenment (1750—1821)*, în „Journal of the history of Ideas”, XIX, october, 1958; C. Th. Dimaras, *La fortune de Voltaire en Grèce*, Athènes, 1951 și D. Catargi, *Philosophe grec, Studies on Voltaire*, 1963; A. Anghélou, *Comment la pensée néo-hellénique a fait la connaissance de l'Essai de J. Locke*, Athènes, 1955. Idei interesante găsim și în cele două mari sinteze literare, I. Koratos, *Histoire de la littérature néo-gréque*, Athènes, 1961 și C. Th. Dimaras, *Histoire de la littérature néohellénique*, Athènes, 1965. Atragem atenția asupra faptului că și din istoriografia sud-est europeană semnalăm numai lucrările publicate în limbi de circulație europeană.

²⁰ Lucrarea lui D. Djordjević, *Révolution nationale des peuples balkaniques, 1804—1914*, Béograd, 1965, este săracă ca informație, și nu folosește bibliografia românească. Pentru viața și gîndirea lui O. Obradović, este de reținut studiul cercetătorului român M. Jivcovi, D. Obradovici, București, 1961; alte aspecte la C. Jelavich, *Some aspects of Serbian Religions development in the XVIIIth century*, în „Church history”, XXIII, 1954, 1. Karaman, *Aus der Geschichte der Maria-Theresianischen merkantilistischen Politik in Kroatien*, în „Osterreichische Osthefte”, VII, 2, 1965; pentru cadrul general vezi A. Cronia, *Storia della letteratura Serbo-Croato*, Milano, 1956 și *Istoriia Iugoslavii*, I—II, Moskva, 1963.

²¹ Istoriografia bulgară a făcut un mare efort pentru a încadra gîndirea bulgară din sec. XVIII-lea în curentul luminist, clasificînd drept luminiști și spirite moderne cărturari ca Paisie de Hilandar sau Spiridon de Neamț. Pe această linie a mers C. Christov, *Le mouvement national de libération en Bulgarie et la politique de la Russie et des pays occidentaux*, în *Etudes historiques*, Sofia, 1960, dar mai ales P. Dinekov, *Le mouvement des idées dans la littérature bulgare pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle* în volumul *Le mouvement des idées dans les pays slaves*, Firenze, 1962; de consultat și D. Kossev, C. Christof, D. Anghelov, *Précis d'histoire de Bulgarie*, Sofia, 1963.

²² Cercetările privind gîndirea socială și politică luministă albaneză sînt încă la început. Referiri la unele reflexe se pot găsi însă la Frashëri, *Histoire de l'Albanie*, Tirana, 1964 și în studiul *Elements de la conscience albanaise dans la lutte pour la liberté, la langue albanaise et l'enseignement durant les siècles XVI—XVIII*, „Studime historike”, 3, 1965.

²³ *On politics and education*, ed. H. Penniman, London, 1947; *Essai sur le pouvoir civil*, ed. I. L. Fyot, Paris, 1953; *Essays on the Law of Nature*, ed. W. von Leyden, Oxford, 1958. În românește s-a tradus *Eseu asupra intelectului omenesc*, ed. A. Roșu și T. Voiculescu, I—II, București, 1961 și *Texte pedagogice alese*, București, 1962.

²⁴ R. Aaron, *John Locke*, Oxford, 1955, S. Yolton, *John Locke and the way of ideas*, London, 1956; R. Polin, *La politique morale de J. Locke*, Paris, 1960, D. Viano, *J. Locke. Dal razionalismo all'illuminismo*, Torino, 1960.

²⁵ R. Aaron, *op. cit.*, p. 283—286.

R. Polin care-l apără pe Locke de atacurile adversarilor, subliniindu-i originalitatea de gândire și marea influență asupra întregului veac al luminilor. Scrierea lui Polin câștigă în profunzime prin legarea ideilor social-politice de cele filozofice și încadrarea mai riguroasă a lui Locke în contextul ideologic al vremii.

Între gânditorii germani de mare atenție se bucură I. Kant²⁶, căruia Institutul internațional de filozofie politică i-a consacrat un simpozion în 1959²⁷. Între scrierile închinete gânditorului german se distinge marea monografie a lui S. Vlachos, *La pensée politique de Kant. Métaphysique de l'ordre et dialectique du progrès*, Paris, 1962. Principalul merit al scrierii lui Vlachos este punerea în evidență a unor aspecte cu care exegeții lui Kant erau puțin obișnuiți. Ideile din cele 2 lucrări, *Critica rațiunii pure*, și *Critica rațiunii practice* ocupau singure interesul cercetătorilor, dar Vlachos dovedește că în ansamblul gândirii kantiene ideile sociale și politice constituie un sistem unitar și original care merită și trebuie cercetat; spre deosebire de alți cercetători, mai ales germani, autorul subliniază influența lui Rousseau și a Revoluției franceze asupra lui Kant. Vlachos încadrează pe gânditorul german în mișcarea generală de idei din epoca luminilor și consideră filozofia sa juridică și politică ca una din realizările cele mai de seamă ale sec. al XVIII-lea.

Dacă Kant și alți gânditori germani din veacul luminilor constituie un permanent obiect de cercetare pentru istorici, nu același lucru se poate spune despre atât de importanții juriști din școala dreptului natural, care încă din sec. al XVII-lea au pus temelia ideologică a veacului luminilor. Nu putem cita nici o scriere de sinteză asupra lui Grotius, Puffendorf sau Wolff²⁸. Această absență este cu atât mai regretabilă cu cât în lucrările generale se subliniază importanța gândirii lor în lupta cu mentalitatea feudală și influența pe care a avut-o asupra unor întregi generații de cărturari.

În istoriografia franceză, grija pentru studierea cât mai completă a făuritorilor de idei social-politice pare a fi mai deplină. Unele lucrări subliniază valorile moderne și dinamice ale gândirii lui Bayle, socotit încă de Hazard drept precursor al epocii luminilor²⁹. În ultima vreme pe o treaptă asemănătoare este așezat Fénelon³⁰.

O atenție specială se acordă lui Montesquieu, dar fără a aduce în discuție teze noi³¹. Același lucru se poate spune și despre enciclopediști³² și fiziocrați³³; nici opera politică a lui Voltaire nu are încă o prezentare exhaustivă³⁴. Rousseau în schimb, pe care aproape toți cercetătorii îi

²⁶ Dintre sintezele mai vechi asupra gândirii germane menționăm încă utila carte a lui V. Basch, *Les doctrines politiques des philosophes classiques de l'Allemagne*, Paris, 1927; foarte interesantă și cartea lui H. Brunschwig, *La crise de l'état prussien à la fin du XVIIIe siècle et la genèse de la mentalité romantique*, Paris, 1947.

²⁷ Dezbaterile s-au publicat în volumul *La philosophie politique de Kant*, Paris, 1962.

²⁸ Pentru Grotius, menționăm traducerea maghiară a scrierii *De iure belli ac pacis*, I—III, Budapesta, 1960. Ceilalți doi cărturari n-au mai fost editați în ediții contemporane.

²⁹ Pierre Bayle, *Le philosophe de Rotterdam, Etudes et documents*, Amsterdam, 1959; El. Labrousse, *Inventory critique de la correspondance de P. Bayle*, Paris, 1961; ibidem, *Pierre Bayle*, La Haye, 1963; ibidem, *Pierre Bayle, hétérodoxie et rigorisme*, La Haye, 1964.

³⁰ I. L. Goré, *La notion d'indifférence chez Fénelon*, Grenoble, 1950; ibidem, *L'itinéraire, de Fénelon*, Grenoble, 1957; ibidem, *Le vrai visage de Fénelon*, Paris, 1958; F. Gallonédie-Genuys, *La conception du prince dans l'oeuvre de Fénelon*, Paris, 1963.

³¹ Operele complete au fost tipărite în două volume la Paris între 1951—1956 de R. Caillois. *Despre spiritul legilor* a fost tradus și în limba română, București, 1954. Dintre lucrările cu caracter general menționăm V. Lipatti, *Montesquieu, gânditor iluminist*, București, 1955, B. Kassem, *Décadence et absolutisme dans l'oeuvre de Montesquieu*, Genève, 1960, precum și *Actes du congrès Montesquieu*, Bordeaux, 1956.

³² Amintim câteva lucrări mai însemnate: Diderot, *Oeuvres philosophiques*, Paris, 1956; Akimova, *Didro*, Moskva, 1963; I. Proust, *Diderot et l'Encyclopédie*, Paris, 1962; Condillac, *Oeuvres philosophiques*, I—III, Paris, 1947—1951; H. Momdjan, *Filozofia lui Helvetius*, București, 1962; D. Holbach, *Sistemul naturii*, București, 1957.

³³ Turgot, *Oeuvres économiques*, Paris, 1967; F. Quesnay, *Tableau économique*, Berlin, 1965; A. Kuboto, *Essais sur Quesnay*, Tokio, 1962. Lucrările închinete fiziocraților sînt foarte puțin numeroase.

³⁴ Semnalăm totuși lucrările lui C. Luporini, *Voltaire et les „Lettres philosophiques”*. *Il concetto della storia e l'illuminismo*, Firenze, 1955 și F. Diaz, *Voltaire storico*, Torino, 1958.

socotesc cel mai reprezentativ gânditor politic și social al veacului luminilor, a format obiectul unor cercetări amănunțite și foarte complete³⁵. Nu le putem analiza pe toate, ne vom opri de aceea la scrierea lui R. Dérathé, *J. J. Rousseau et la science politique de son temps*, Paris, 1950, care ni se pare cea mai însemnată contribuție la cunoașterea gândirii social-politice a gânditorului genevez. Extrem de prețioasă este contribuția lui Dérathé în analiza izvoarelor lui Rousseau, problemă mai puțin abordată în general de istorici. El subliniază influența exercitată de juriștii din școala dreptului natural, de Locke, de Jurien și de alți gânditori din veacul al XVII-lea asupra formării gândirii lui Rousseau; el insistă însă asupra modului original și creator în care Rousseau a dezvoltat ideile receptate, formulând în primul rând teoria voinței generale și a suveranității populare. Prin aceasta Rousseau a determinat o cotitură în gândirea politică europeană, ridicând-o pe o nouă treaptă calitativă.

Am urmărit să prezentăm câteva aspecte ale cercetării gândirii social-politice în epoca luminilor. Cantitativ, amploarea cercetărilor istoricilor contemporani este impresionantă. Calitativ ea nu răspunde întotdeauna așteptărilor. Istoria gândirii, iar în cazul nostru a gândirii sociale și politice, este un domeniu special de cercetare tot așa cum este istoria economică sau politică. Complexitatea fenomenului politic și social, complexitatea reflectării sale în conștiința oamenilor, fac necesară o cercetare foarte largă, atît sub aspect istoric, cît și filozofic și juridic. Or, această necesitate este în general mai puțin înțeleasă. Majoritatea studiază mișcarea de idei izolat, foarte puțini sînt aceia care urmăresc evoluția conceptelor politice și sociale de la o epocă la alta, de la un scriitor la altul, sau în cadrul aceleiași epoci și a gândirii aceluiași scriitor. Conceptele de drept natural, suveranitate, libertate națională sînt analizate superficial, în timp ce altele își așteaptă încă tratarea. Menționam de pildă că ideea națională este foarte sumar tratată, deși epoca luminilor este primul ei moment de manifestare definită.

Cu toate acestea, istoriografia problemelor de istoria gândirii sociale și politice reprezintă cantitativ și calitativ o realitate care nu poate fi ignorată; ea dovedește interesul lumii moderne pentru această latură a spiritualității omenești și, în ciuda unor direcții uneori greșite, contribuie la înțelegerea unor idealuri spre care a tîns mereu omenirea, în ciuda oricăror vicisitudini și obstacole.

Vlad Georgescu

³⁵ P. Burgelin, *La philosophie de l'existence de J. J. Rousseau*, Paris, 1952; S. Kecekian, *J. J. Rousseau, Velikii franŭzskii prosvetitel XVIII-ogo veka*, „Voprosi filozofii”, 7, 1962; I. Starosinski, *J. J. Rousseau*, Paris, 1957; I. W. Gough a reeditat *Contractul Social* la Oxford în 1957. Foarte numeroase sînt studiile care cercetează influența lui Rousseau în diferite țări europene și nord-americane.

CONFERINŢA INTERNAŢIONALĂ A ISTORICILOR ÎNCHINATĂ ÎMPLINIRII A 50 DE ANI DE LA MAREA REVOLUŢIE SOCIALISTĂ DIN OCTOMBRIE

Cu prilejul împlinirii unei jumătăţi de secol de la Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, în zilele de 28—31 martie 1967 a avut loc la Moscova Conferinţa ştiinţifică *Insemnătatea internaţională a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie*. Conferinţa a fost organizată de Academia de ştiinţe a U. R. S. S., Institutul de marxism-leninism de pe lângă C. C. al P. C. U. S., Academia de ştiinţe sociale de pe lângă C. C. al P. C. U. S. şi Institutul mişcării muncitoreşti internaţionale din Moscova.

La lucrările Conferinţei au participat peste 500 de oameni de ştiinţă, activiști pe tărîm social-politic din peste 20 de ţări. În afară de U. R. S. S., au fost delegaţii din R. P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacă, R. D. Germană, R. S. F. Iugoslavia, R. P. Mongolă, R. P. Polonă, Republica Socialistă România, R. P. Ungară, R. D. Vietnam, din Anglia, Austria, Belgia, Ceylon, Finlanda, Franţa, India, Italia, Liban, Panama, Portugalia şi din alte state.

La deschiderea festivă a Conferinţei au participat, ca invitaţi, Dolores Ibaruri, preşedintele Partidului Comunist Spaniol, R. Arismendi, prim-secretar al C. C. al Partidului Comunist din Uruguay, I. Faria, secretar general al C. C. al Partidului Comunist din Venezuela. În prezidiul Conferinţei au luat loc oameni de ştiinţă şi activiști de partid din U. R. S. S., veterani ai mişcării revoluţionare, şefii delegaţiilor de peste hotare.

Delegaţia română a fost alcătuită din Ion Popescu-Puţuri, membru al C. C. al P. C. R., directorul Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R. (conducătorul delegaţiei), Ilie Rădulescu, membru supleant al C. C. al P. C. R., profesor universitar Victor Chereşteşiu, Gheorghe Unc, şef de sector la Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., Constantin Mocanu, lector la Academia de ştiinţe social-politice „Ştefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R., şi Vladimir Zaharescu, cercetător la Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.

Lucrările Conferinţei au fost deschise de academicianul P. N. Fedoseev, vicepreşedinte al Academiei de ştiinţe a U. R. S. S., printr-o cuvîntare despre *Insemnătatea internaţională a experienţei istorice a lui Octombrie*.

În şedinţa plenară, desfăşurată în zilele de 28 şi 29 martie, s-au prezentat referate de către membri ai delegaţiei sovietice : *Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie şi progresul mondial, Marea Revoluţie din Octombrie şi unele probleme ale mişcării muncitoreşti mondiale* şi de către şefii delegaţiilor de peste hotare : *Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie şi dezvoltarea luptei de clasă şi a mişcării revoluţionare în Bulgaria ; Revoluţia din Octombrie şi Marea Britanie ; Cehii şi slovacii şi Revoluţia din Octombrie din Rusia ; Revoluţia din Octombrie, mişcarea muncitorească din Franţa şi internaţionalismul proletar ; Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie şi mişcarea*

muncitorească revoluționară germană; Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și dezvoltarea luptei de clasă și a mișcării revoluționare în teritoriile iugoslave în anii primului război mondial și în noul stat creat — Iugoslavia; Raportul forțelor politice și de clasă în Mongolia după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie; Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și România; Polonia și Revoluția din Octombrie; Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra Ungariei; Octombrie și revoluția vietnameză; Cincizeci de ani de la Marele Octombrie și problemele mișcării comuniste în America Latină, referat prezentat de delegatul din Panama.

În referate a fost evidențiat locul istoric al Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917, ecoul ei internațional, mișcarea de solidarizare a clasei muncitoare, a forțelor social-politice mai înaintate cu Rusia Sovietică. În referatele delegațiilor de peste hotare s-a analizat și influența Revoluției în țara respectivă pe fondul ascuțirii contradicțiilor interne care au generat mari bătălii de clasă. Influența Revoluției Socialiste din 1917 asupra creșterii mișcării de eliberare națională, împotriva colonialismului și imperialismului a fost tratată mai pe larg în referatele delegațiilor din Asia și America Latină.

În referatul delegației noastre, *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și România* de Ion Popescu-Puțuri și Ilie Rădulescu, s-a arătat că Revoluția din Octombrie 1917 din primele momente a fost primită cu entuziasm din partea clasei muncitoare române, iar ideile revoluției au găsit un teren fertil, creat de ascuțirea contradicțiilor social-politice interne, mișcarea muncitorească în țara noastră având o tradiție și o experiență de câteva decenii.

După o succintă tratare a luptei clasei muncitoare, de la începuturile ei, înfățișându-se în dinamica și interdependența lor acțiunile interne ale muncitorilor cu cele de solidarizare și de contribuție internaționalistă, referatul dezvoltă mai amplu situația României din timpul războiului și în anii imediat postbelici, lupta clasei muncitoare, a maselor poporului, sprijinirea — de la articole în ziare și manifeste pînă la acțiuni cu arma în mînă — a Puterii Sovietice. În anii avîntului revoluționar numeroase greve, mitinguri și demonstrații au arătat intensificarea și caracterul organizat al luptei proletariatului, voința sa de a cuceri pe cale revoluționară drepturi și libertăți democratice, de a imprima dezvoltării vieții social-politice o orientare corespunzătoare intereselor celor ce muncesc.

Continuator al celor mai înaintate tradiții ale poporului, Partidul Comunist Român, făurit în mai 1921, a împletit în întreaga sa existență patriotismul cu internaționalismul.

După ședința plenară, lucrările Conferinței s-au desfășurat în două secții. În prima secție, pe tema *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea muncitorească internațională*, au fost prezentate 18 comunicări, dintre care două ale delegației române: *Poziția mișcării muncitorești revoluționare și democratice din România față de revoluția din Octombrie*, de Gheorghe Unc, și *Unele trăsături ale revoluției democrat-populare în România*, de Gheorghe Țuțui și Vladimir Zaharescu.

Comunicările din această secție au dezvoltat probleme cuprinse în referatele expuse în ședința plenară, aducînd, îndeosebi, o serie de noi date privind mișcarea revoluționară din țările respective și felul cum s-a produs influența Revoluției din Octombrie, acțiunile de solidarizare cu acest eveniment de răscruce în istorie; unele comunicări ale delegațiilor cehoslovacă, iugoslavă și polonă au abordat istoria și însemnătatea creării statelor naționale în condițiile puternicelor lupte de eliberare socială și națională de după Revoluția din Octombrie. Alte comunicări prezentate de membri ai delegațiilor bulgară, germană, română și ungară s-au ocupat de trăsăturile generale și particulare ale revoluțiilor democrat-populare în țările lor.

În cealaltă secție *Revoluția din Octombrie și internaționalismul proletar* au fost expuse peste 20 de comunicări, una a delegației române: *Participarea oamenilor muncii români la apărarea Marelui Octombrie* de Victor Chereșteșiu și Nicolae Copoiu.

Cea mai mare parte a comunicărilor din această secție a prezentat lupta revoluționarilor străini care au participat cu arma în mînă, pe teritoriul Rusiei, pentru sprijinirea Puterii Sovietice: *Despre câteva probleme ale mișcării internaționaliste*, elaborat de delegația sovietică; *Parti-*

ciparea bulgarilor la Revoluția din Octombrie și la apărarea puterii sovietice; Din istoria activității grupei germane de pe lângă P. C. (b) din Rusia; Activitatea grupei comuniste iugoslave în Rusia sovietică; Participarea polonezilor în Armata roșie; Cu privire la rolul internaționaliștilor ungari în Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și în războiul civil.

În ziua de 31 martie s-a întrunit ședința plenară de închidere a Conferinței. Academicienii E. M. Jukov și V. M. Hvostov, care au condus ședințele pe secții, au înfățișat concluziile asupra comunicărilor din secții, iar academicianul P. N. Fedoseev concluziile generale, referindu-se în special la expunerile din ședința plenară. S-au scos în evidență rezultatele pozitive ale Conferinței, caracterul documentat al referatelor și comunicărilor, contribuția lor la cunoașterea și aprofundarea istoriei Revoluției Socialiste din Octombrie, a rolului ei, a solidarizării clasei muncitoare internațională cu Revoluția din Octombrie 1917.

Conferința științifică internațională, la care istoricii români și-au dat o contribuție activă, a fost un fapt însemnat în șirul manifestărilor dedicate anul acesta aniversării împlinirii a 50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

C. Mocanu

150 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI M. KOGĂLNICEANU

Personalitatea lui M. Kogălniceanu a dominat întreaga viață social-politică din România din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Aniversarea a 150 de ani de la nașterea sa a prilejuit numeroase manifestări de admirație pentru meritele sale nepieritoare în făurirea României moderne.

În baza hotărârii Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (U.N.E.S.C.O.), Academia Republicii Socialiste România, în ziua de 2 octombrie 1967, la Ateneul Român a organizat o adunare festivă. În prezidiul adunării au fost Manea Mănescu, membru al Comitetului Executiv, secretar al C.C. al P.C.R., Roman Moldovan, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, președinte al Consiliului Național al Cercetării Științifice, acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei, acad. Ștefan Bălan, ministrul Învățământului, Alex. Balaci, vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Ion Pas, președintele Institutului român pentru relațiile culturale cu străinătatea, acad. Andrei Oțetea, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” ș.a.

Acad. Miron Nicolescu evocând personalitatea marelui fiu al națiunii române a arătat că Mihail Kogălniceanu și-a legat numele de toate momentele și actele memorabile care au pus temeliiile statului român și au adus transformări fundamentale în viața societății românești din secolul al XIX-lea. Militant de seamă și ideolog al revoluției de la 1848, luptător și realizator alături de alte figuri de seamă ai Unirii și reformelor efectuate ulterior, Kogălniceanu a ocupat timp de jumătate de veac un loc de prim ordin în viața politică, socială și culturală a României.

În continuare acad. Andrei Oțetea, prezentând comunicarea *Mihail Kogălniceanu, eminent om politic, savant și scriitor român*, a evocat momentele cele mai importante din viața și activitatea marelui cărturar român. El a relevat contribuția lui Kogălniceanu la dezvoltarea istoriografiei poporului român pe care o concepea ca o istorie unitară și ca pe o armă de luptă și mijloc de întărire a conștiinței naționale precum și la traducerea în viață a programului revo.

luției din 1848, la pregătirea și înfăptuirea idealului de unitate națională al poporului român, la progresul social al României. D-sa a arătat că Mihail Kogălniceanu, dincolo de anumite limite explicabile pentru epoca în care a trăit, prin bogata sa activitate pusă în serviciul emancipării naționale, al unirii și independenței de stat, al ridicării științei, culturii și economiei României, este unul din ctitorii României moderne.

Sub egida secției de științe istorice a Academiei, la 3 oct. 1967 a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga” o ședință de comunicări științifice consacrate comemorării a 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu, la care au participat membrii ai Academiei și cercetători de specialitate din București și din provincie. Au fost prezentate comunicările: *Mihail Kogălniceanu scriitorul și mentorul literar* de prof. univ. Șerban Cioculescu membru corespondent al Academiei, *Din ideile social-politice ale lui Mihail Kogălniceanu* de Constantin Căzănișteanu, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.; *Mihail Kogălniceanu și formarea statului modern român* de Dan Berindei, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Probleme ale istoriei naționale în opera lui Mihail Kogălniceanu* de Constantin Mocanu lector la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”; *Mihail Kogălniceanu și problema industriei naționale* de Ion Veverca, cercetător principal la Institutul de cercetări economice al Academiei și *Mihail Kogălniceanu și Academia* de Constantin Angelescu, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Iași.

Aceleiași aniversări i-a fost consacrată și sesiunea științifică organizată în ziua de 8 septembrie 1967, de Societatea de științe istorice și filologice în aula Bibliotecii universitare din București. Au participat academicieni, profesori universitari, cercetători și cadre didactice din învățământul de cultură generală. Sesiunea a fost deschisă de acad. Petre Constantinescu-Iași, președintele Societății. Au fost prezentate 12 comunicări referitoare la viața și scrierile strălucitului om politic român, rolul său în timpul revoluției de la 1848, contribuția sa la opera de formare a statului național român, la înfăptuirea unor reforme social-economice etc.

Cu acest prilej, Editura politică a publicat un volum omagial intitulat *Mihail Kogălniceanu textele social-politice alese*, alcătuit dintr-un studiu introductiv și o antologie selectivă a principalelor sale scrieri social-politice și istorice (unele inedite). Colectivul de specialiști (format din Dan Berindei coordonator, Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simonescu) care a elaborat studiul și a îngrijit ediția de texte a avut ca principiu călăuzitor reliefaarea rolului major a lui Mihail Kogălniceanu în epoca de mari transformări în care el a trăit și a luptat.

Presa a publicat numeroase articole în care au fost reliefate meritele marelui cărturar român. În coloanele organelor centrale „Scnteia” și „România liberă” semnalăm articolul prof. N. Adăniloae *Mihail Kogălniceanu—personalitate proeminentă a istoriei noastre naționale* („Scnteia” din 7 septembrie 1967) și pe cel al lui Dan Berindei cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga” intitulat *Mihail Kogălniceanu eminent om politic și diplomat* („Scnteia” din 9 septembrie 1967). În „România liberă”, V. Netea a publicat articolul *M. Kogălniceanu și unitatea națională a poporului român*.

Au fost publicate și unele materiale extrase din discursurile și scrierile sale etc. („Scnteia” și „Contemporanul” din 8 septembrie 1967).

Revista „Contemporanul” a publicat articolele *Mihail Kogălniceanu* de St. Ștefănescu (nr. din 8 septembrie), *Mihail Kogălniceanu îndrumătorul literar și scriitorul* de Paul Cornea (numărul din 15 septembrie), *Mihail Kogălniceanu ctitor al României moderne* de C.C. Giurescu (numărul din 29 septembrie).

Revistele de specialitate au publicat articolele: „Mihail Kogălniceanu ctitor al României moderne” de acad. Andrei Oțetea (Revue Roumaine d'Histoire nr. 1), *Mihail Kogălniceanu și Transilvania* de G. Neamțu (Studii nr. 5), *Mihail Kogălniceanu și problemele epocii sale* de Ștefan Pascu membru corespondent al Academiei („Analele institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R.” nr. 5).

Viața și opera marelui patriot român a fost viu reflectată și în revista „Viața românească” (nr. 9) prin articolele *Kogălniceanu și dezvoltarea literaturii românești* de Al. Duțu ; *Un roman epistolar* de Al. Paleologu, *Scrieri necunoscute ale lui Mihail Kogălniceanu (1867—1870)* de Al. Zub, „Kogălniceanu și Spania” de Olga Tudorică.

În „Luceafărul” nr. din 9 septembrie au apărut articolele lui Vasile Netea *Mihail Kogălniceanu istoric al românilor* și Dan Zamfirescu *Mihail Kogălniceanu*.

„Lumea” din 14 septembrie 1967 a publicat articolul „Mihail Kogălniceanu personalitate proeminentă a istoriei noastre” de Virgil Cândea.

Numeroase articole au apărut și în revistele locale. Astfel „Iașul literar” (nr. 9/1967) într-un grupaj a publicat articolele *Eminent bărbat de stat* de Al. Husar, *În perspectiva istoriei* de Aurel Leon, *Scrieri necunoscute ale lui Kogălniceanu* de Al. Zub, *În preajma lui Kogălniceanu* de Dumitru Ignea. Revista „Tribuna” (Cluj nr. 7 septembrie) a publicat articolul *Mihail Kogălniceanu înnoitorul* de Octavian Schiau. La Pitești, „Argeș” nr. din 9 septembrie a publicat articolul lui V. Jinga intitulat *Kogălniceanu și problemele social-politice economice ale vremii*. „Cronica” din Iași (nr. 2 septembrie) a publicat art. prof. Emil Diaconescu *Kogălniceanu*, iar „Ramuri” (Craiova, nr. din 15 septembrie) articolul lui Al. Zub *Mihail Kogălniceanu*.

Tot cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu, la Biblioteca regională din Galați s-a deschis o expoziție comemorativă. În satele Mihail Kogălniceanu (raion Iași) și Kogălniceanu (raion Pașcani), în orașele Deva, Alba Iulia, Sebeș ș.a. au avut loc în ziua de 8 septembrie adunări comemorative. În mai multe localități în cadrul unor seri literare. medalioane etc. de asemenea a fost evocată personalitatea marelui om de stat și patriot român Mihail Kogălniceanu.

M. Rusenescu

SESIUNEA COMITETULUI INTERNAȚIONAL DE ISTORIE DE LA ROMA (3 iunie 1967)

Intrunirea Comitetului Internațional de Științe Istorice, convocată cu scopul de a pregăti programul Congresului din 1970 de la Moscova, a avut loc la Roma, în ziua de 3 iunie 1967. Comitetul și-a încheiat lucrările în două ședințe, ținute în aceeași zi.

Biroul lucrase două zile înainte, la 1 și 2 iunie, și rezolvase toate problemele pe de ordinea de zi, înclt Comitetul a fost pus în situația de a asculta darea de seamă pe ultimii doi ani (1965—1967) și de a vota propunerile Biroului.

În darea de seamă asupra activității Biroului de la Congresul de la Viena pînă la începutul lui iunie 1967, secretarul general, Michel François, a arătat mai întli că numărul Comitetelor naționale și al organizațiilor internaționale, afiliate la C. I. S. H., a crescut pînă la actuala ședință a Comitetului de la 39 comitete și 11 organizații internaționale la, respectiv, 42 și 12. Munca de lămurire a secretarului general în America Latină a dus la cererea de afiliere a cinci comitete naționale din America latină (Argentina, Columbia, Mexic, Paraguay, și Venezuela), la care s-a adăugat cererea Albaniei. Cererile tuturor celor șase Comitete naționale au fost aprobate de Comitet. Astfel numărul Comitetelor Naționale afiliate la C. I. S. H. s-a ridicat la 48. În aceeași ședință a fost primită și „Organizația internațională a istoriei celui de al doilea război mondial”.

Secretarul general a expus apoi cazul Comitetului Național din Uruguay, care din 1942 nu și-a plătit cotizația. Or, conform statutelor, organizația care timp de trei ani nu și-a plătit cotizația nu mai are drept la vot deliberativ. După cinci ani comitetul deficient e considerat

că demisionat. C. I. S. H. a ezitat mult timp să aplice statutele, dar n-a primit din Uruguay decât răspunsuri vagi și dilatorii. Președintele C. I. S. H.-ului, prof. Paul Harsin, a cerut să se aplice regulamentul și Comitetul a aprobat excluderea comitetului din Uruguay, lăsându-i totuși facultatea de a cere din nou afilierea.

Președintele P. Harsin a prezentat apoi un raport asupra situației financiare a C. I. S. H.-ului. El a adus la cunoștința Comitetului cazul trezorerului Louis Jounod care, timp de aproape doi ani de zile (august 1965-iunie 1967), n-a dat nici o socoteală de situația financiară a C. I. S. H.-ului. Paul Harsin a trebuit să se ducă la Lausanne, la 26 mai, și să se adreseze băncii „Union des Banques Suisses” pentru a lămurii situația financiară a C. I. S. H.-ului. Dl. P. Harsin a luat pe loc două măsuri: revocarea lui Jounod și blocarea conturilor C. I. S. H.-ului la bancă și însărcinarea avocatului Colin Martin să verifice întreaga situație financiară între aprilie 1965 și mai 1967.

Comitetul a confirmat măsurile luate de președinte și a desemnat în unanimitate pe Jean Charles Biaudet, profesor la Universitatea din Lausanne, ca trezorer al C. I. S. H.-ului.

La orele 11,40 ședința Comitetului a fost suspendată pentru ca membrii lui să se poată prezenta la audiența pe care papa Paul VI a acordat-o Comitetului.

În ședința de după masă secretarul general a expus programul Congresului de la Moscova. Biroul a primit din partea a 29 de Comitete naționale și a 8 organizații sau comisii internaționale un număr de 270 de propuneri, din care a reținut 91. Ținând seama de experiența Congreselor precedente și de dorința exprimată de unele Comitete naționale, Biroul a dat viitorului Congres o structură nouă. Dat fiind că în 1970 se vor împlini 100 de ani de la nașterea lui V. I. Lenin, s-a hotărât ca în ziua de duminică din a doua jumătate a lunii august să aibă loc o ședință solemnă de deschidere, la care un istoric sovietic să prezinte o comunicare cu titlul „Lenin și istoria”. De asemenea s-a hotărât ca la ședința de închidere, care va avea loc în duminica următoare, un istoric sovietic să prezinte o comunicare despre „Arta în Rusia medievală și Occidentală”.

Structura programului celor șase zile de lucru constituie un compromis între diferitele deziderate și opinii exprimate de Comitetele naționale. S-a hotărât ca ziua de luni să fie rezervată marilor teme de metodologie și de istoria continentelor (afară de Europa). Zilele următoare au fost consacrate câte unei orînduiri: marți antichității, miercuri evului mediu, joi istoriei moderne și vineri istoriei contemporane. În fiecare din aceste zile va fi prezentat un raport major consacrat orînduirii din ziua aceea. În aceeași zi în care s-a discutat, de pildă, raportul major asupra antichității vor fi prezentate și discutate șase rapoarte minore (de fapt cifra a fost depășită), referitoare la celelate orînduiri. Rapoartele comisiilor vor fi integrate în programul general; ziua de sîmbătă va fi integral rezervată comisiilor.

Marile teme de metodologie și de istoria continentelor și marile referate vor fi prezentate și discutate cu participarea unor experți, propuși de Comitetele naționale. Pe lângă ziua de luni, rezervată în întregime problemelor de metodologie și de istoria continentelor, s-a hotărât ca în ziua de marți să se poată prezenta șapte rapoarte subsidiare de metodologie, iar miercuri trei rapoarte majore de istoria continentelor.

Discuția fiecărei teme mari și a fiecărui raport mare se va face dimineața cu autorii referatelor la care se va adăuga un număr de experți, cel mult zece. În ședințele de după masă discuția va fi deschisă tuturor congresiștilor.

Secretarul general a dat apoi citire marilor teme, rapoartelor majore și rapoartelor minore reținute și repartizate în ordine cronologică de Birou din cele 270 de propuneri făcute de Comitetele naționale.

S-a hotărât ca referatele marilor teme și rapoarte să nu depășească 15 pagini dactilografiate, iar rapoartele minore 10 pagini.

Biroul n-a păstrat totdeauna formularea propusă de Comitetele naționale, mai ales cînd a fost vorba de problemele și rapoartele majore, și a căutat să găsească o formulă care

să cuprindă mai bine ansamblul rapoartelor prezentate. De pildă, pentru ședința de luni, tema de metodologie a fost intitulată „Istoricul și științele sociale”. Tema a concentrat în 11 rapoarte cele 34 de teme de metodologie propuse de Comitetele naționale.

I. MARILE TEME

PRIMA MARE TEMĂ CU EXPERȚI. METODOLOGIE

ISTORICUL ȘI ȘTIINȚELE SOCIALE

• Metoda

- 1 Deosebiri între metoda științelor istorice și a celor sociale (R. F. G.).
- 2 Metoda științelor sociale în cercetarea istorică (Cipru).
- 3 Limbă și istorie (Franța).
- 4 Științele istorice și cele sociale (Marea Britanie).
- 5 Rolul cunoștințelor istorice formatoare ale conștiinței sociale (Ungaria).
- 6 Istoria evenimentelor și istoria structurilor (Italia).
- 7 Relația istoriei cu științele sociale inclusiv metoda cantitativă (S. U. A.).

R a p o a r t e

A

NUMĂRUL CA ELEMENT DE INFORMARE A ISTORICULUI

- 1 Istoria economică cantitativă. Metode, rezultate, perspective (Belgia).
- 2 Mașina și cercetarea istorică (Franța).
- 3 Cercetarea și elaborarea automată a informației în istorie (U. R. S. S.).

B

ROLUL ȘI LOCUL BIOGRAFIEI ÎN ȘTIINȚELE ISTORICE

- 1 Biografie și autobiografie. Problema sursei și expunerii (R.F.G.).
- 2 Biografie și știință istorică (Austria).
- 3 Biografia ca studiu istoric (Canada).
- 4 Istoricul și interviul (Țările de jos).

A DOUA TEMĂ MARE CU EXPERȚI. ISTORIA CONTINENTELOR NAȚIONALISM ȘI LUPTA DE CLASĂ ÎN PROCESUL DE MODERNIZARE DIN ASIA ȘI DIN AFRICA

- 1 Statele Africane sub presiunea colonizării și decolonizării europene (R. F. G.).
- 2 Formarea elitelor moderne în Africa de la mijlocul sec. al XVI-lea (R. F. G.).
- 3 Căi și forme de constituire a statului, în Africa și Asia, de la cel de al doilea război mondial (R. D. G.).
- 4 Naționalism și lupta de clasă în procesul de modernizare al Extremului Orient (Japonia).
- 5 Schimbări cantitative în dezvoltarea statelor asiatice după cel de al doilea război mondial (Cehoslovacia).
- 6 Slavie și istorie. Studiu comparativ (S. U. A.).

R a p o a r t e

A

LOCUL AMERICII LATINE ÎN PROCESUL ISTORIC MONDIAL ÎN SECOLELE XIX ȘI XX

- 1 Originea și problemele mișcărilor de guerilla în sec. al XIX-lea (R. F. G.).
- 2 America Latină și procesul istoric mondial în sec. XIX și XX.

B

CONFLICTUL ȚĂRILOR FRONTIERE ÎN ISTORIA CONTINENTELOR

- 1 Conflictul țărilor frontiere în istoria continentelor (Canada).

II. ANTICHITATEA

1. *Raport major cu experți. Problema echilibrului politic în lumea mediterană.*

- 1 Cetățenia romană (Franța).
- 2 Colonizarea greacă în occident (Franța).
- 3 Problema echilibrului politic grec în lumea mediterană (Italia).

2. *Rapoarte*

- 1 Lumea „barbară” și sfârșitul lumii antice (Republica Socialistă România).
- 2 Lumea antică și orientul (U. R. S. S.).
- 3 Conflict și continuitate în orientul apropiat antic (S. U. A.).
- 4 Idei asupra progresului social în antichitate (R. D. G.).
- 5 Progresul economiei în antichitate (Finlanda).
- 6 Civilizația italică (Franța).
- 7 Schimbarea ideilor asupra „antichității” în sec. al XIX-lea (Italia).
- 8 Structura politică a statului nomad antic în Mongolia (Japonia).
- 9 Formarea și dezvoltarea romanității orientale în Imperiul roman (Republica Socialistă România).
- 10 Stratificarea socială a societăților antice, dinamism și tendință (U. R. S. S.).
- 11 Problemele sociale ale urbanismului în aria mediterană în timpul antichității (Spania)

III. EVUL MEDIU

I. RAPORT MARE CU EXPERȚI

- 1 *Feudalismul ca moment istoric, ca moment social, ca mod de producție.*

- 1 Căile istorice ale dezvoltării feudalismului și variantele societății medievale (Ungaria).
- 2 Feudalismul ca moment istoric, ca mișcare socială, ca mod de producție (Italia).
- 3 Raporturile social politice în Europa Centrală și Orientală în evul mediu timpuriu (Polonia).
- 4 Problemele genezei feudalismului în țările europene (U. R. S. S.).
- 5 Dinamica societății medievale (S. U. A.).
- 6 Aspecte speciale ale feudalismului japonez (Japonia).

2. *Rapoarte*

- 1 Structuri familiale în evul mediu occidental (Franța).
- 2 Lumea medievală și antichitatea clasică (Anglia).
- 3 Originea popoarelor din Europa de nord și centrală : germani, slavi și maghiari (Suedia).
- 4 Suveranitatea și limitările ei în evul mediu (S. U. A.).
- 5 Tensiuni politice, religioase și sociale în Islam pînă la mijlocul sec. al XI-lea (Dane-
marca).

- 6 Islamul și creștinătatea în economia mediterană din evul mediu timpuriu (Spania).
- 7 Săracii și societatea medievală (Franța).
- 8 Societatea creștină din evul mediu, văzută de o minoritate necreștină : sursele evreiești pentru studiul evului mediu (Israel).
- 9 Misiunile în Orient ale bisericii occidentale și grecești în evul mediu (Scaunul papal).
- 10 Cauzele răspîndirii tardive a ideii creștinismului în țările baltice (U. R. S. S.).
- 11 Bizanțul și Rusia din secolul al XI-lea pînă în sec. XV-lea : aspecte politice, religioase, economice, culturale și artistice (Asociația de Studii Bizantine).
- 12 Comerțul în Marea Neagră, de la începutul epocii bizantine pînă după cucerirea Egiptului de către turci (1517). (Comisia de istorie maritimă).
- 13 Economia Balcanilor și Mediterana în sec. XV—XVI (Iugoslavia).
- 14 Lovitura Islamului în apus (Anglia).

IV. ISTORIA MODERNĂ

I. RAPORT MARE CU EXPERTI

1. *Problemele Europei în sec. al XVII-lea*

- 1 Franța și conflictul constituțional englez la mijlocul sec. al XVII-lea (R. F. G.).
- 2 Fenomenele de criză politice, sociale, economice și religioase în cursul sec. al XVII-lea (Danemarca).
- 3 Revoluția în gîndire și tehnologie (Anglia).
- 4 Revoluția socială și științifică din sec. al XVII-lea (Cehoslovacia).
- 5 Secularizarea societății în sec. al XVII-lea (S. U. A.).
- 6 Europa centrală în sec. al XVII-lea (Polonia).

2. *Rapoarte*

- 1 Structuri agrare ale Occidentului mediteranean, din sec. al XVI-lea pînă în sec. al XIX-lea (Italia).
- 2 Nobilime și administrație ; formarea stării birocratice în Europa în epoca Renașterii (Italia).
- 3 De la supus la cetățean, slăbirea statutului de stări înainte de revoluția franceză (Finlanda).
- 4 Dezvoltarea spiritului de organizare și a gîndirii metodice în mentalitatea occidentală în vremea Renașterii (Franța).
- 5 Modernismul (Italia).
- 6 Circulația argintului în Asia orientală în sec. XVI și XVII (Japonia).
- 7 Unitatea creștinilor și unitatea Europei în perioada modernă (Scaunul papal).
- 8 Problemele publicației de izvoare turco-arabo-persane ale istoriei turcești (Turcia).
- 9 Cu privire la tendința generală a istoriei Statelor Unite ale Americii (U. R. S. S.).
- 10 Conservatismul Europei Orientale în sec. XIX-lea (S. U. A.).
- 11 Mica nobilime (gentry) în S. U. A. (S.U.A.):

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

I. RAPORT MARE CU EXPERTI

1. *Lumea între cele două războaie mondiale*

- 1 Probleme de structură ale democrației parlamentare de la primul război mondial (R. F. G.).

- 2 Conceptul și realitatea democratizării : exemplul Germaniei (R. F. G.).
- 3 Creștinismul social (Scaunul papal—Belgia).
- 4 Problematika fascismului în perioada dintre cele două războaie mondiale (Ungaria).
- 5 Problema minorităților naționale între cele două războaie mondiale (Israel).
- 6 Mișcarea socialistă în Europa după 1914 (Italia).
- 7 Problema securității colective între cele două războaie mondiale (Republica Socialistă România).

2. Rapoarte

- 1 Bilanț al lumii 1917—1918 (R. D. G.).
- 2 Mișcări ideologice în Europa de sud-est în cursul sec. XIX—XX până la primul război mondial (Bulgaria).
- 3 Mișcări ale claselor mijlocii în Europa și în S. U. A. (Danemarca).
- 4 Cabinetele, popoarele din Europa și Comuna din Paris (Polonia).
- 5 Criza răscoalelor militare pe diferitele fronturi în 1916—1917 (Belgia).
- 6 Trăsăturile esențiale ale „revoluției culturale” în U. R. S. S. (U. R. S. S.).
- 7 Schimbări în structurile sociale ale populației din U.R.S.S. (U.R.S.S.).
- 8 Rolul statului în viața economică a Uniunii Sovietice (S. U. A.).
- 9 Puterile europene și Balcanii la începutul sec. al XX-lea, 1900—1914 (Iugoslavia).
- 10 Constrângerea prin lege în statul modern (Anglia).

VI. ORGANISME INTERNAȚIONALE AFILIATE ȘI COMISII

1 Mișcări țărănești și probleme agrare de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până în zilele noastre (Comisia de istorie a mișcărilor sociale).

2 Mobilizarea și folosirea brațelor de muncă în cursul celui de al doilea război mondial (Comitetul internațional de istorie al celui de al doilea război mondial).

În ceea ce privește calendarul lucrărilor Congresului din 1970 s-a hotărât ca acesta să se țină la Moscova în a doua jumătate a lunii august. Comunicările roncotipate în 50 de exemplare vor fi trimise Comitetului național de la Moscova până cel mai târziu 31 decembrie 1969. Comitetul național de la Moscova le va distribui Comitetelor membre ale C. I. S. H.-ului, până cel mai târziu 1 mai 1970.

Unele Comitete naționale au indicat o dată cu titlul rapoartelor și numele autorilor. Acelea care n-au făcut-o trebuie să indice pe textul rapoartelor numele autorilor.

Congresul de la Moscova va asigura traducerea simultană a textelor în cele șase limbi de circulație internațională recunoscute de U. N. E. S. C. O.

Din temele reținute de Birou nu făcea parte nici o temă propusă de Comitetul național român. Nu s-a ținut seamă deci nici de cele trei teme recomandate de consfătuirea de la Moscova.

La sfârșitul ședinței am cerut cuvîntul și după ce am adus omagii Biroului pentru munca de sistematizare depusă, mi-am exprimat mirarea că printre temele de istorie contemporană, redusă la perioada între cele două războaie mondiale, n-a fost reținută tema propusă de noi cu privire la securitatea colectivă care a fost una din încercările cele mai serioase de a consolida pacea și de a împiedica izbucnirea unui nou război mondial. Secretarul general Michel François s-a ridicat imediat și a susținut cu hotărîre propunerea făcută de mine, și tema a fost înscrisă în programul Congresului, printre rapoartele majore ale istoriei contemporane.

Academicianul E. Condurachi a făcut propunerea ca lumea mediteraneană în antichitate, care constituie tema de istorie antică, să nu fie redusă numai la lumea greacă, ci să cuprindă și lumea romană.

În urma intervenției sale, două teme propuse de noi : „Lumea « barbară » și sfârșitul lumii antice” și „Formarea și dezvoltarea romanității orientale în Imperiul roman”, au fost cuprinse în programul consacrat antichității. Delegația română a mearat deci un succes.

Cu aceasta s-au încheiat lucrările C. I. S. H.-ului de la Roma. Luni 5 iunie a avut loc, la invitația Comitetului italian, o foarte frumoasă și interesantă excursie în zonele de civilizație etruscă ale Campaniei Romane : Viterbo, Tuscania și Tarquinia.

Acad. A. Ofelea

SESIUNEA CONSACRATĂ LUI A. D. XENOPOL LA ÎMPLINIREA A 120 DE ANI DE LA NAȘTEREA SA (IAȘI)

Societatea de științe istorice și filozofice din Republica Socialistă România a sărbătorit împlinirea a 120 de ani de la nașterea istoricului A.D. Xenopol printr-o sesiune de comunicări care s-au desfășurat la Iași în ziua de 10 iunie 1967. Personalitate remarcabilă, minte ascuțită, pasionat de cercetarea istoriei — el însuși scria că „tendința naturală a spiritului meu au fost totdeauna studiile istorice” — dar totodată, atras de o problemă multiplă și variată, unind soluția ingenioasă cu acribia unei documentări ce se căuta a nu fi improvizată, A.D. Xenopol apare în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea ca unul din oamenii de cultură cei mai de seamă pe care poporul român i-a dăruit umanității. Născut în 1847, Xenopol a plecat în 1867 la studii în Germania, unde a obținut doctoratul în Drept și doctoratul în Filozofie. Reîntors în patrie, a ocupat funcții în magistratură, a practicat avocatura și a desfășurat o variată activitate publicistică. În anii 1875—1876 a ocupat efemer catedra de istorie a românilor la Universitatea din Iași, pentru ca apoi să preia din nou această catedră în 1883, iar opt ani mai târziu și suplinirea catedrei de istorie universală de la aceeași universitate. În 1889, A.D. Xenopol a fost ales membru corespondent al Academiei Române, pentru ca în 1893 să devină membru activ al aceleiași înalt for științific. Autor al remarcabilei sinteze *Istoria românilor din Dacia traiană*, publicată începând din 1888, al unor studii și lucrări variate din domeniul istoriei României dar și din cel al istoriei universale — corelată însă strâns cu istoria patriei sale — Xenopol s-a impus totodată în țară dar și peste hotare prin operele sale din domeniul filozofiei istoriei. *Les principes fondamentaux de l'histoire* din 1899, dezvoltată în 1908 în *La théorie de l'histoire*, l-au consacrat pe A.D. Xenopol ca o personalitate prestigioasă în domeniul gândirii istorice universale. Ca o recunoaștere a meritelor sale, a fost ales membru corespondent, iar apoi membru titular al Academiei de științe morale și politice din Paris. Prezent la numeroase reuniuni internaționale, cunoscut în cercurile oamenilor de știință din întreaga lume, Xenopol se înscrie între cei mai de seamă istorici ai epocii sale. Multilateralitatea sa, faptul că departe de a fi un savant izolat de viață a urmărit cu pasiune problemele contemporaneității și îndeosebi fenomenele economico-sociale, dau acestui istoric o autoritate sporită, îi confirmă un prestigiu bine meritat.

Sesiunea desfășurată la Iași — prilej pentru acordarea numelui de A. D. Xenopol unuia dintre amfiteatrele universității ieșene — a evidențiat preocuparea cercetătorilor români pentru punerea în valoare a contribuțiilor istoriografiei românești din trecut și pentru reliefaarea aportului pozitiv al unor personalități de talia prestigioasă a lui Xenopol. Conferențiarul Nicolae Gostar a prezentat comunicarea sa *Contribuția lui A.D. Xenopol la istoria veche a României*, reliefând aportul istoricului român, într-un moment în care cercetările de istorie veche românească erau încă la început, în clarificarea judicioasă a aspectelor com-

plexe ale acestei perioade istorice. N. Gostar a subliniat faptul că un număr însemnat de teze din *Istoria românilor în Dacia traiană*, referitoare la istoria veche, își păstrează actualitatea, Xenopol reușind, fără a beneficia de documentația mult lărgită a epocii noastre să aprecieze judicios evenimentele pe care le tratează în primul volum al valoroasei sale sinteze. Conferențiară Janeta Benditer și-a consacrat comunicarea temei *A. D. Xenopol reprezentant de seamă al științei și culturii românești peste hotare*. Vorbitoarea a reliefat atât contribuțiile aduse de Xenopol în domeniul vast al istoriei generale, cât și prestigiul de care s-au bucurat lucrările sale în cercurile științifice internaționale. De un deosebit interes a fost prezentarea îndelungatei colaborări a lui Xenopol la „Revue Historique”, atât prin unele articole și studii, cât mai ales prin obiectiva și competența informare a lectorilor de specialitate francezi asupra evoluției istoriografiei românești. Lectorul universitar V. Nichita a prezentat comunicarea *Ideii economice progresiste în opera lui A.D. Xenopol*, în care a evidențiat pozițiile înaintate ale omului de cultură român în problemele economiei, insistând îndeosebi asupra atitudinii pe care a avut-o Xenopol în chestiunea dezvoltării industriale a României. Nicolae Gogoneață, șef de sector la Institutul de Filozofie al Academiei Republicii Socialiste România, a expus comunicarea *Concepția lui A.D. Xenopol asupra previziunii în istorie*. Autorul comunicării a urmărit evoluția gândirii lui Xenopol în domeniul previziunii — dând exemple concrete asupra pozițiilor succesive adoptate de gânditor în această privință — până când el a ajuns la definirea unei concepții deplin clare. Dan Berindei, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a susținut comunicarea *A.D. Xenopol și Academia Română*. Istoric cu rare însușiri înăscute, economist cu vederi largi, filozof al istoriei stăruind a desluși în labirintul faptelor *generalul și legea*, unind cu o rară inteligență urmărirea și prezentarea evenimentelor cu studierea profundă a teoriei, Xenopol nu putea lipsi din cel mai înalt for de cultură al vremii din România, din Academie. În comunicare au fost înfățișate legăturile istoricului cu Academia înaintea alegerii sale ca membru — succesivele premieri ale lucrărilor sale — pentru ca apoi să fie înfățișate pe larg activitatea susținută pe care el a avut-o în înaltul for de cultură, care a fost pentru Xenopol laboratorul în care el a prezentat fragmentat în comunicări rezultatele neobositele sale cercetări concrete și teoretice. De asemenea, comunicarea a relevat poziția înaintată pe care s-a situat Xenopol ca apărător al drepturilor naționale ale poporului român și luptător pentru desăvârșirea unității sale și ca apărător al țărânilor apăsate. Totodată au fost evidențiate legăturile strinse care au ființat între A.D. Xenopol și N. Iorga. *A.D. Xenopol și problemele de cultură*, comunicarea conferențiarului Al. Husar, a evidențiat gândirea istoricului în domeniul culturii, reliefând faptul că acesta nu se oprea la suprastructură, ci căuta rădăcinile fenomenului cultural în adâncime, la baza economică. Al. Husar a subliniat concepțiile înaintate, optimiste ale lui Xenopol, adevărat filozof al culturii, în problemele dezvoltării culturii naționale românești. În *A.D. Xenopol și Ardealul*, profesorul Ovidiu Olariu a prezentat legăturile dintre marele istoric și orașul transilvan Arad ca urmare a faptului că biblioteca sa a ajuns — potrivit dispozițiilor sale testamentare — în posesia bibliotecii acestui centru orășenesc din vestul României, ceea ce a îndrituit pe locuitorii arădani să acorde lui Xenopol întreaga prețuire, ridicându-i în 1929 un bust.

Sesiunea consacrată lui A.D. Xenopol a reprezentat un omagiu adus memoriei istoricului și gânditorului român, activității sale neobosite pe tărîmul științei, dragostei sale pentru progres, slujirii devotate a culturii. Abordînd o problemă variată, corespunzătoare activității multilaterale a lui Xenopol, comunicările — precedate de un cuvînt de deschidere a sesiunii al profesorului universitar Mircea Petrescu-Dîmbovița și urmate de un cuvînt de încheiere al aceluiași — au reprezentat în ansamblu o contribuție de seamă la cunoașterea personalității unuia din cei mai de seamă învățați români.

Dan Berindei

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 26 mai 1967 a avut loc, în fața Consiliului științific al Facultății de Istorie a Universității București, susținerea publică a tezei de doctorat a tov. GH. I. IONIȚA, intitulată *ORGANIZAȚII DE MASĂ, LEGALE, CONDUSE SAU AFLATE SUB INFLUENȚA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN, ÎNFIINȚATE ÎN ANII 1935—1938*. Lucrarea cuprinde 14 capitole: cap. I Izvoarele și istoriografia privitoare la activitatea organizațiilor de masă, legale, conduse sau influențate de Partidul Comunist Român, înființate în anii 1935—1938; cap. II Condițiile istorice în care au luat ființă în anii 1935—1938 și au activat organizațiile de masă, legale, conduse sau influențate de Partidul Comunist Român; cap. III Societatea pentru protecția femeii și a copilului; cap. IV Comitetele pentru apărarea antifasciștilor; cap. V Liga contra prejudecăților; cap. VI Liga contra brutalităților; cap. VII Patronajele populare; cap. VIII Blocul democratic; cap. IX Societatea pentru întreținerea raporturilor culturale dintre România și Uniunea Sovietică; cap. X. Grupul avocaților democrați; cap. XI Comitetele cetățenești; cap. XII Frontul feminin; cap. XIII Comitetul român al Reuniunii universale pentru pace (R.U.P.); cap. XIV Uniunea democratică. De asemenea, în anexă, sînt date documente privind activitatea organizațiilor de masă, legale, conduse sau aflate sub influența Partidului Comunist Român, înființate în anii 1935—1938.

Conducătorul științific al lucrării a fost prof. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România.

Referenți științifici oficiali au fost: prof. dr. docent L. Bányai, Universitatea București; conf. dr. Titu Georgescu, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.; conf. dr. Aurel Loghin, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

Consiliul științific al Facultății de Istorie a hotărît să acorde titlul de doctor în istorie candidatului Gh. I. Ioniță.

În ziua de 2 iunie 1967, în fața Consiliului științific al Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat a tov. TRAIAN CARACIUC, intitulată *ACTIVITATEA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN DOMENIUL CONSTRUCȚIEI DE STAT ÎN PERIOADA 1948—1950*. Lucrarea cuprinde trei capitole: cap. I Făurirea noilor organe ale puterii de stat: Marea Adunare Națională și sfaturile populare; cap. II Crearea organelor economice și culturale ale statului socialist; cap. III Constituirea organelor de apărare a cuceririlor revoluționare ale oamenilor muncii și a patriei socialiste.

Conducătorul științific al lucrării a fost conf. dr. M. Fătu de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.

Referenți științifici au fost: prof. dr. docent L. Bányai de la Universitatea București; conf. dr. N. Lupu de la Universitatea București; conf. dr. C. Florea de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R.

Consiliul științific al Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. a hotărît să acorde titlul de doctor în istorie candidatului Traian Caraciuc.

CRONICĂ

Un colocviu cu tema „Istoria celui de-al doilea război mondial”, la care au participa istorici din 20 de țări, și-a început lucrările la mijlocul lunii mai la Paris, din inițiativa

Comitetului francez de istorie a celui de-al doilea război mondial. Din România a participat Gherghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

Restaurată recent, vestita bibliotecă „Batthyaneum” din Alba-Iulia dispune în prezent de peste 56 000 de cărți, manuscrise documentare și științifice, unele rare sau unice în lume. Numeroși oameni de știință din țară și de peste hotare cercetează aici faimoasele cărți cu coperti de lemn, legate cu lanțuri la pupitre, celebrele manuscrise „Codex Aureus” și „Codex Burgund”, care constituie creații de mare valoare. Stirnesc interes pentru vizitatorii străini și din țară „Psaltirea cu calendar pe 150 de ani”, copia pe pergament a epistolelor lui Horațiu „Mărgăritare”, traduse și tipărite la 1691 de logofătul Radu Greceanu și altele.

O conferință teoretică consacrată împlinirii unui secol de la apariția primului volum al lucrării lui Karl Marx „Capitalul” s-a desfășurat la 20-21 iunie a.c. la Berlin. Din țara noastră la conferință au participat prof. dr. Ervin Hutira, prorector al Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. și dr. Gheorghe Surpat, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. Delegații români au expus comunicarea „Unele probleme teoretice ale dezvoltării forțelor de producție contemporane în lumină «Capitalului» lui Karl Marx”.

În cadrul ciclului de conferințe intitulat „Din istoria României”, organizat de Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării democratice și revoluționare din România în colaborare cu Societatea de științe istorice și filologice, în ziua de 22 iunie 1967 prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu a ținut conferința „De la Supplex libellus valachorum la memorandum”.

La lucrările conferinței teoretice internaționale de la Praga pe tema „Însemnătatea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie” a participat și o delegație din țara noastră formată din Barbu Zaharescu, membru al C.C. al P.C.R., membru corespondent al Academiei, Constantin Vlad, adjunct de șef de secție la C.C. al P.C.R. și Gheorghe Unc, doctor în istorie. În ziua de 23 iunie 1967 Gh. Unc a prezentat o comunicare intitulată „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea muncitorească din România”.

La casa de cultură a studenților din Cluj a avut loc în ziua de 26 iunie a.c. simpozionul „Columna lui Traian — autentic act de naștere al poporului român”. Au prezentat comunicări acad. prof. C. Daicoviciu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” și prof. univ. V. Vătășianu, membru corespondent al Academiei. Au participat cadre didactice din învățământul superior și mediu, oameni de cultură și artă, studenți.

La 26 iunie, la sediul Asociației de prietenie sovieto-române din Moscova a avut loc o seară consacrată comemorării a 40 de ani de la moartea istoricului și arheologului Vasile Pârvan. Viața și activitatea savantului român au fost evocate de prof. Gr. B. Feodorov, doctor în științe istorice. Despre importanța cercetărilor arheologice ale lui Vasile Pârvan a vorbit consilierul Ambasadei române la Moscova I. Ciobotaru, doctor în istorie.

Cu prilejul împlinirii a 237 de ani de la naștere, în ziua de 2 iulie 1967 s-a desvelit la Albac, regiunea Cluj, bustul lui Horea (Nicolae Ursu), figură legendară a răscoalei de la 1784. Lucrarea, operă a sculptorului Romul Ladea, a fost realizată în bronz pe un soclu de marmură albă.

Figura lui Horea a fost evocată în fața miilor de participanți de prof. dr. docent Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei.

În ziua de 10 și 11 iulie 1967 după amiază la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. s-a desfășurat sesiunea științifică consacrată împlinirii a 100 de ani de la apariția volumului I al monumentalei lucrări a lui Karl Marx, „Capitalul”.

Sesiunea a fost organizată sub auspiciile Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Institutul de științe economice, Centrul de cercetări sociologice al Academiei Republicii Socialiste România, Institutul de filozofie al Academiei Republicii Socialiste România, Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România.

La sesiune au participat academicieni, cercetători științifici, numeroase cadre didactice universitare. În prima zi a sesiunii au fost prezentate lucrările: *Unele probleme teoretice ale dezvoltării forțelor de producție contemporane în lumina „Capitalului”* de prof. dr. Ervin Hutira; *Problemele sociologice în opera lui Karl Marx „Capitalul”* de prof. Miron Constantinescu; „*Capitalul*” și unele probleme actuale ale receptivității gândirii economice marxiste, de lector Mihai Dulea; *Probleme ale istoriei românilor în operele lui Karl Marx* de dr. Nicolae Copoiu.

În cea de a doua zi, lucrările s-au desfășurat pe secții. La secția Istorie au fost prezentate următoarele comunicări: *Răspunderea ideilor „Capitalului” și influența lor asupra mișcării muncitorești din România la sfârșitul secolului al XIX-lea* de dr. Gheorghe Dobre; *Tezele „Capitalului” în publicistica românească la începutul secolului al XX-lea* de dr. Gheorghe Surpat; *Ideile „Capitalului” lui Karl Marx în teoria și practica mișcării muncitorești din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* de Ion Iacoș și Vasile Petrișor; „*Capitalul*” lui Karl Marx și gândirea românească între cele două războaie mondiale de lector Petre Lucaci; *Problema agrară în gândirea social-politică a epocii regulamentare (1831–1848)* de Stan Apostol.

Cu prilejul împlinirii unui secol de la apariția primului volum al monumentalei opere a lui Karl Marx *Capitalul*, la „Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România” a fost deschisă la 29 iulie a.c. o expoziție documentară. La vernisaj a rostit un cuvânt de deschidere Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R.

În prima parte a expoziției sînt prezentate pagini din caietele de notițe, facsimile în manuscris ale *Capitalului*, scrisori și fotografii ce înfățișează munca lui Marx pentru elaborarea lucrării, precum și activitatea lui Fr. Engels pentru editarea vol. II și III.

O altă secțiune a expoziției înfățișează sintetic activitatea desfășurată de mișcarea socialistă din România pentru răspunderea și studierea *Capitalului*, a ideilor socialismului științific. Sînt expuse primele traduceri în limba română ale *Capitalului*. Lucrările unor cunoscuți filozofi, istorici și sociologi români demonstrează aria largă de răspundere a concepției materialiste în țara noastră.

Expoziția reflectă, de asemenea, preocuparea militanților de frunte ai Partidului Comunist pentru însușirea și răspunderea ideilor *Capitalului* și după 23 August 1944, pentru însușirea de către membrii de partid și masele largi a teoriei marxist-leniniste, consemnînd că în ultimii ani *Capitalul* a fost tipărit în România în 289 000 exemplare. Cîteva vitrine expun, în original, edițiile *Capitalului* ce au circulat în România.

* * * *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I, 1790—1850. Întocmită de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1966—1967, XX + 1250 p., 3 tomuri (p. I, II, III).

Lucrarea recent apărută este o operă remarcabilă atât din punctul de vedere al însemnătății ei istoriografice, cât și din acel al tehnicii bibliografice. Realizare de mari proporții, apariția ei constituie un eveniment în bibliografia istorică românească. Cei trei autori ai săi, Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima au consacrat acestei lucrări îndelungate eforturi și o competență demnă de menționat, prin care ei au ilustrat încă o dată că Biblioteca Academiei rămâne în țara noastră principalul centru de cercetări bibliografice și că tradițiile instituției, al cărei centenar l-am sărbătorit de curând, sînt continuate la un nivel de valoare internațională. Căci de fapt lucrarea a fost elaborată în cadrul Bibliotecii Republicii Socialiste România, în atmosfera de lucru a acesteia, cu aceeași riguroasă grijă ca și în trecut față de exigențele mereu crescînde ale unei bibliografii istorice. Noua lucrare infirmă, dacă mai era nevoie, părerea atât de greșită că între adevărata documentare științifică și cercetarea științifică ar fi o deosebire calitativă, de nivel, și că documentarea, în special bibliografia de specialitate — în cazul nostru bibliografia istorică — ar fi o disciplină minoră.

Lucrarea a apărut tîrziu față de data cînd a fost inițiată și autorii ei au dat un scurt istoric, fără a insista asupra împrejurărilor care au provocat această întîrziere. Proiectată din 1894, de Academia Română, a fost efemer reluată în 1945, apoi în 1948 înscrisă în programul de lucru al Academiei Republicii Populare Române. De la această dată, lucrarea în curs de executare a fost reluată și suspendată în diferite rînduri. Între timp Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România a avut și el o parte de contribuție, înli sub conducerea acad. Andrei Oțetea, apoi a prof. Vasile Maciu. În tot cazul, chiar apariția ei întîrziată constituie un mare succes, căci lucrarea de vastă proporții, oarecum paralelă, *Bibliografia izvoarelor istorice ale României sec. XIX* (cărți, broșuri, periodice, române și străine), realizată în cadrul Institutului de istorie, pe baza aceluiași program din 1918, lucrare însumînd un imens efort și o investigație unică pînă acum la noi în cercetările de bibliografie istorică, a rămas pînă azi nepublicată și este problematică dacă va mai fi vreodată tipărită, cel puțin în întregimea ei. Alte lucrări ale Institutului s-au situat în centrul preo-

cupărilor sale, în primul rînd *Tratatul de istorie a României*, care a absorbit forțele de cercetare. Nu trebuie însă de uitat că ritmul rapid de dezvoltare a societății noastre perimă orice lucrare, mai ales în domeniul științelor sociale, chiar dacă avem de-a face cu o lucrare de bibliografie istorică.

Este o banalitate a mai pune în discuție importanța crescîndă a documentării în cercetarea științifică contemporană. În orice domeniu informația a devenit o necesitate absolută și ceea ce pentru unii era pe timpuri un pedantism, a devenit azi o strictă obligație. De aici și nevoia imperioasă de a avea la dispoziție cît mai numeroase și mai variate instrumente de informație.

Presa periodică ca mijloc de informație istorică, subestimată în trecut, a devenit azi unul dintre izvoarele principale. Și nu numai la noi. Alături de dezvoltarea cataloagelor de biblioteci, foarte bine organizate în unele țări, bibliografia istorică analitică a periodicelor a trecut într-o nouă fază. Amintim numai două exemple, care ilustrează importanța care i se dă.

În Iugoslavia, în vederea dublei necesități, pe de o parte a informării istorice, pe de alta pentru lărgirea bazei de reconsiderare a vechii culturi, s-a început încă din 1945 o vastă lucrare de bibliografie istorică, și anume *Bibliografia analitică a tuturor periodicelor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă în 1948*. Lucrarea este proiectată să apară în cîteva zeci de volume și la elaborarea ei lucrează, în afară de colectivul central alcătuit din cîteva zeci de persoane, cîteva sute (vreo cinci) de colaboratori externi. Rezultatele s-au văzut în scurt timp și sînt în totul deosebite. În 1956 a apărut la Zagreb primul volum: *Bibliografija rasprava-članaka i književnih vadova* și pînă azi au fost publicate opt volume de cîte 800—1 000 pagini fiecare. Primele șapte cuprind materiale din domeniul literaturii, al optulea este primul din cele destinate istoriei.

În Bulgaria, la Sofia, a apărut încă din 1957—1959 bibliografia *Bălgarska vǝzrazidenska knijnina*, din care volumul al doilea conține materiale publicate în periodicele bulgare apărute între anii 1806—1878.

Bibliografia analitică a periodicelor românești (o vom denumi pe scurt B.A.P.R. poate fi cercetată din două puncte de vedere: al obiectului și al tehnicii sale bibliografice. Din primul punct de privire, autorii au ales ca obiect periodicele românești, în limitele în care au fost bibliografiate în cunoscutele lucrări a lui Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu: *Publicațiunile periodice românești*, București, 1913. Astfel au fost cercetate în total 78 periodice, extinzîndu-se de această dată limita de plecare la 1790, prin descoperirea primei gazete românești, *Courrier de lassy* necunoscută la 1913¹. În acest număr au fost cuprinse următoarele categorii: a) toate periodicele (ziare, reviste, gazete) publicate în limba română, oriunde ar fi apărut; b) toate periodicele publicate în limbi străine pe teritoriul Principatelor române (Țara Românească și Moldova); c) toate periodicele publicate în alte țări de autori români, chiar dacă au avut și colaboratori străini. Pentru a preciza de la început obiectul cercetării, B.A.P.R. dă în primul volum lista periodicelor depistate. Așadar, nu sînt cuprinse periodicele de limbă germană sau maghiară apărute pe teritoriul țării noastre, dar sînt cuprinse periodicele românești apărute în afara teritoriului românesc sau în țările din vestul Europei. Autorii lucrării țin însă seama de existența periodicelor germane și maghiare și anunță că, întrucît colecțiile respective lipsesc din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, acestea vor fi cercetate în Transilvania

¹ Cercetările mai noi au descoperit și alte periodice, apărute efemer în acest timp, unele pare-se aflate după încheierea lucrării pe care o discutăm. Cităm astfel ziarul apărut în timpul revoluției: „România”, Buk. Verantwor-tlicher Redacteur S. J. Petri, 1848; în nr. 16 din 11/23 aug. și 17 din 14/26 aug. este publicat în traducere germană cunoscutul articol al lui N. Bălcescu *Die Verpflichtungen der Rumänen gegen die hohe Porte* (după o fotografie pe care mi-a pus-o la dispoziție G. Bălculescu).

și vor forma obiectul unui volum aparte. Considerăm că delimitându-și astfel obiectul, autorii au dat soluția cea justă, nu numai din punctul de vedere strict practic², dar și de principiu. Cultura română este o cultură unitară; ea constituie în această epocă un tot încheiat, în esență, problemele și tendințele ei. Trăind unitar cultura română, noi putem nu numai afirma dar și dovedi unitatea culturală a poporului român. Amestecând laolaltă în Transilvania, fără nici o distincție de naționalitate, informațiile și referințele, nimeni n-ar mai putea înțelege nimic dintr-o astfel de bibliografie, și chiar de alt fel de izvoare, care își au prin natura lor un specific propriu. A publica într-un volum aparte bibliografia analitică a periodicelor maghiare și săsești nu atinge cu nimic considerația pe care poporul român o acordă minorităților naționale. Dimpotrivă, cred că astfel considerarea acestora este sporită.

Luând ca obiect grupul de periodice astfel delimitat, autorii au făcut în fond o depistare exhaustivă. Au fișat întregul material, articole, studii, cronici, recenzii, notițe, anunțuri, documente, inserții oficiale, chiar și reclame, în toate domeniile, iar la ultimul tiraj nu au lăsat deoparte decât un mic procent de lucrări apreciat cu totul neluate în seamă, 1—2%. Astfel, putem spune că înaintea noastră avem întreaga publicistică periodică românească din această perioadă, bibliografiată sub formă analitică. Dar ținem totuși să subliniem că nu avem aici gândirea românească, nici de dincoace nici de dincolo de munți, așa cum s-ar fi putut exprima, chiar dacă am socoti și cărțile și broșurile. Căci exceptând informațiile cu caracter oficial, întreaga noastră publicistică a fost supusă unui aspru regim de cenzură care, mai ales în domeniul social-politic, i-a comprimat și chiar i-a anulat forța ei de exprimare și tendințele ei. Uneori, folosind incapacitatea sau neglijența cenzorilor, este adevărat, câțiva autori ca Teodor Diamant, M. Kogălniceanu și N. Bălcescu au reușit să

strecoare articole concepute și redactate în cel mai avansat spirit al epocii, dar cazurile sînt rare. Gîndirea românească nu s-a exprimat liber decât la '48, în cele trei luni de revoluție.

Ceea ce însă predomină este notița de bibliografie cu caracter de informație. Clasa 3 *Științe sociale*, care cuprinde viața politică și economică, dreptul, legislația, administrația, armata, asistența socială, învățămîntul etc. reprezintă 12 540 de notițe, adică mai mult de jumătate din numărul notițelor cuprinse în volum. Este de la sine înțeles ce bogăție de informație întîlnim în aceste pagini. Orielt ar fi de atentă cercetarea ocazională a unui cercetător, chiar dacă s-ar ocupa de o singură temă, cu greu ne putem imagina că investigarea altor periodice ar putea atinge un alt de vast nivel. Din acest punct de vedere B.A.P.R. este un instrument de largă informație, unic în cultura română, pe care nu-l pot completa, într-adevăr, decât izvoarele de arhivă sau scrierile unor călători, căci publicațiile sub formă de cărți sau broșuri sînt prea puține în epocă.

În cuprinsul B.A.P.R. nu intră publicațiile autorilor români din periodice străine apărute în alte țări. Nu este o lipsă a lucrării, ci numai o consecință a concepției despre obiectul bibliografiei, așa cum o anunță însuși titlul. Dar o astfel de lucrare nu este mai puțin importantă. În periodicele străine publiciștii români au inserat numeroase articole chiar pînă la 1850; unele se cunosc dar cea mai mare parte încă nu; multe, mai ales în epoca lui '48, sînt anonime. De exemplu, nu sînt încă identificate articolele lui N. Bălcescu, A.G. Golescu, V. Mălinescu, publicate în presa franceză în epoca lui '48. Dar o bibliografie cu această temă nu poate fi lucrată în țară, căci ne lipsesc aproape în întregime chiar marile colecții de periodice.

Un al doilea punct de privire care trebuie adoptat în aprecierea unei bibliografii este latura ei tehnică, clasificarea materialului, redactarea notițelor bibliografice, indicii.

Problema clasificării într-o bibliografie vastă, mai ales cînd are un caracter universal, confruntă pe toți autorii de bibliografii. Căci clasificarea este o condiție esențială a

² Există de altminteri bibliografii maghiare recente cu bogate referințe din presa maghiară transilvană; există și o bibliografie germană — mai veche — cu referințe din presa germană transilvană.

valorificării materialului și posibilității de folosire rapidă a unei lucrări cu caracter de informație. Pentru orice bibliograf nu sînt decît două căi: ori să recurgă la o clasificare consacrată, ori să creeze el una nouă. Ultima cale este în special cea frecventă. Așa au procedat autorii bibliografiei iugoslave amintite mai sus; au imaginat un sistem propriu compus din 44 de clase; primele 20 cuprind științele sociale, ultimele 24 științele naturii și tehnice. La rîndul lor, fiecare din clase sau discipline este împărțită în cîteva clase mari și așa mai departe. Astfel, cele șapte volume cu materiale literare cuprind două mari diviziuni: *Știința literaturii* și *Opere literare*. Prima mare subdiviziune se împarte în subdiviziuni: Teoria și critica literară, Istoria literaturii iugoslave, istoria literaturii străine, publicații periodice, istoria literaturii populare. În cuprinsul acestor subdiviziuni, organizarea este de asemenea proprie lucrării. Domină clasificarea alfabetică pe autori. În cele două volume de istorie literară, notițele bibliografice sînt ordonate după numele autorilor care au scris articole și studii de literatură, nu după numele scriitorilor studiați. În volumul 8 *Istorie*, autorii sînt ordonați în ordine alfabetică (A—L); așadar, nu criteriul cronologic al evenimentelor este luat în considerație.

Autorii români au rezistat la tentația atât de temerară, dar și plină de riscuri, de a crea o schemă proprie și au recurs la o formulă clasică, nu mai puțin însă îndrăzneată și originală, și anume la folosirea clasificării universale zecimale (variantea Bruxelles). Clasificarea zecimală este astăzi, cel puțin pe continentul nostru, cea mai răspîndită formulă, dar este aplicată mai mult în bibliotecă, iar în bibliografie a pătruns mai ales în științele tehnice și medicale. Cel puțin la noi în țară este, mi se pare, prima dată cînd la o bibliografie retrospectivă, cu caracter de universalitate, se încearcă aplicarea clasificării zecimale. Recurgînd la acest sistem și notînd la fiecare notită bibliografică indicele zecimal complet, care în fond este un limbaj cifrat universal, lucrarea românească a căpătat o *pulere de circulație internațională*.

Orice cercetător străin care nu cunoaște limba română, dar dispune de un repertoriu de clasificare zecimală, își poate da lesne seama ce cuprinde o subdiviziune și ce conținut general are o notită bibliografică. Este unul din marile avantaje pe care le prezintă clasificarea adoptată și modul cum a fost aplicată.

Împotriva clasificării zecimale s-au adus și se aduc încă critici și s-au făcut diferite propuneri de amendare; indici noi principali și auxiliari au fost introduși în unele manuale. B.A.P.R. a reținut varianta clasică, aceea numită de specialiști varianta Bruxelles, și nu fără o anumită justificare. Este adevărat că clasificarea zecimală la unele clase, mai ales la 3 *Științe sociale*, poate contraria spiritul unui cercetător format pe baza concepției marxiste și ar putea, la o primă vedere, să o considere vetustă și perimată. La diviziunea 33 *Economie politică*, în ordonarea materiei se oglindește sistemul economiei politice burgheze. Dar se pune o problemă: în ce măsură ar putea fi mai clar ordonat, în interesul cercetătorului, un material bibliografic reflectînd economia capitalistă, decît pe o schemă de economie politică burgheză, căci nu avem doar a face cu un studiu, ci cu liste de titluri care reprezintă în conținutul lor un material propriu acestei concepții. Este vorba în fapt de o problemă de pură tehnică bibliografică, nu ideologică, în care una dintre datorile de căpetenie ale unui vast repertoriu bibliografic este să rezolve utilizarea cît mai rapidă și mai lesnicioasă a informației oferite. Pentru o bibliografie curentă este, desigur, cu totul altceva. De altminteri, clasificarea zecimală oferă atîtea posibilități, încît neajunsurile ei, care ar apărea prea izbitoare, pot fi ușor corectate prin jocul de indici. Numai așa se explică faptul că în U.R.S.S. clasificarea zecimală a fost introdusă încă din 1921 și că, pînă la elaborarea unui nou sistem, mulți oameni de știință, specialiști în problema clasificării, s-au străduit să o îmbunătățească, ca N.V. Rusinov, Z.N. Ambarțumian, L.N. Tropovski și alții. Nu contestăm deloc că o bibliografie ar putea folosi un sistem de clasifi-

care bazat, în generalitatea sa, și dect și la diviziunea 3 din zecimal, pe principiile teoriei generale ale marxismului și ale științelor corespunzătoare. Dar nu am ajuns, cred, cel puțin în țara noastră, în faza de a elabora o formulare sigură, și chiar dacă am realiza-o, aplicarea ei ar comporta mari dificultăți și nu ar putea fi făcută dect de un bun specialist în domeniul științei respective, în măsură de a aprecia din acest punct de vedere conținutul fiecărei lucrări și deci locul fiecărui material în sistemul de clasificare.

Valoarea unui sistem de clasificare nu depinde însă numai de principiul și schema sa, ci de modul cum este aplicat. Ioan Lupu, care a realizat clasificarea din B.A.P.R., a făcut nu numai o operă de rară competență, dar și de nivel artistic, dacă ne este îngăduit să folosim această caracterizare într-o lucrare de bibliografie. El a pus în serviciul acestei lucrări o mare experiență dobândită în lunga sa activitate în cadrul Bibliotecii Academiei Române și o voință de creație pe care numai pasiunea o poate explica. În afară de faptul firesc că toate clasele sînt utilizate de la 0 9, indicii principali și auxiliari (geografici, cronologici, de formă, de popoare, de relație, alfabetici) sînt folosiți cu o adevărată dexteritate, fără nici un fel de rigiditate, dimpotrivă, cu o mare elasticitate, dar în cadrul strict al sistemului, pentru că altfel întreaga lucrare ar fi fost compromisă. Chiar în cuprinsul celor mai mici subdiviziuni, materialele sînt orînduite după cum o impunea însăși natura lor și cum o bună aplicare a sistemului zecimal o cere. În unele cazuri, clasificarea s-a făcut pe țări, de pildă la diviziunea 323.2. *Lupte și tulburări politice. Revoluții*, iar țările indexate conform cu indicele zecimal respectiv. În cuprinsul fiecărei țări, notițele bibliografice sînt ordonate cronologic; astfel, se poate urmări în informația de presă desfășurarea evenimentelor așa cum au consemnat-o contemporanii în periodicele lor. Ar putea surprinde că Transilvania apare la alți indici (439.2) dect Țara Românească și Moldova (498), dar aceasta este ordinea din sistemul zecimal, și nici un clasificator nu ar putea modifica seria indicilor fără a răsturna întregul sistem. Dar elasticitatea sistemului a per-

mis ca în B.A.P.R., Transilvania să apară uneori la alți indici, împreună cu celelalte țări române; de ex. la 8 *Literatura*, scriitorii români sînt așezați în ordine alfabetică, de asemenea la diviziunea 352 *Administrație locală*, ordonarea orașelor este făcută în cadrul celor trei țări române, în ordinea: Transilvania, Țara Românească, Moldova, iar notițele sînt clasificate cronologic, pe orașe, așa încît se poate urmări precis evoluția informației. În cuprinsul unor discipline științifice în care se impunea o succesiune logică, după subiect, materialul a fost ordonat în ordinea indicilor de clasificare zecimală, fie că aceștia au fost dați integral, ca de pildă în diviziunea 34 *Drept*, fie că au fost notați în formă prescurtată ca în subdiviziunile de la 015 (198) *Bibliografie românească*. Pentru notițele bibliografice susceptibile de a fi plasate în diferite diviziuni sau subdiviziuni, s-a recurs la dublarea fișelor; este, credem, cea mai bună soluție, dar cu rezerva ca multiplicarea fișelor să nu fie exagerată, altminteri lucrarea bibliografică ia proporții nejustificate. Dacă dublarea notițelor este o soluție fircască și în B.A.P.R. a fost folosită cu măsură, nu ni se pare justificată într-o bibliografie dublarea și a unor subdiviziuni prin repetarea compactă a unor grupe de notițe pentru că materialul ar avea în același timp un aspect dublu, de pildă, și politic și economic. Clasificatorul trebuie să aibă o concepție clară asupra accentului pe care are să-l pună pe o latură sau alta a materialului și să-și aplice concepția cu consecvență, avînd în permanentă atenție interesele cercetătorului care va folosi lucrarea, adică să judece către care subdiviziune este posibil să-și îndrepte acesta atenția pentru a-și găsi ușor informația care în notița bibliografică implică mai multe aspecte.

Partea a III-a a vol. I al B.A.P.R. cuprinde la sfîrșit o tablă dezvoltată a claselor diviziunilor și subdiviziunilor și trei grupe de indici alfabetici, a) nume de autori, b) pseudonime și criptonime, și c) nume proprii de persoane instituții și geografice (țări, localități, mănăstiri, moșii etc.). Orientarea în lucrare va fi astfel pe deplin înlesnită.

Ioan Lupu, cunoscînd bine sistemul de clasificare zecimală, a putut să-i folosească toate resursele și să obțină nu numai o lucrare originală de bibliografie istorică, dar un excelent și atrăgător instrument de cercetare științifică. În lumina acestor rezultate, putem considera greșit inspirată critica care s-a făcut sistemului zecimal la clasificarea celeilalte mari lucrări de bibliografie istorică românească amintită mai sus, alcătuită în cadrul Institutului de Istorie din București și un timp pierdut cu restructurarea schemei de clasificare, acceptată de Institut.

Exigențele actuale față de o lucrare bibliografică, nu numai de însemnătatea aceia pe care o discutăm, privesc pe lîngă sistemul de clasificare, modul de redactare a notițelor bibliografice. Chestiune mărunță se poate spune, și din păcate spun încă mulți, dar totuși importantă. Cu toate că există în această privință aproape un consens internațional, totuși și la noi și în alte țări modelul de notițe bibliografice ca și fișete de bibliotecă diferă de la lucrare la lucrare, de la bibliotecă la bibliotecă. Autorii B.A.P.R. s-au fixat la un model apropiat de cel folosit în serviciile Academiei Române și l-au aplicat cu consecvență. Notițele bibliografice se caracterizează mai ales prin restituirea de titluri la materialul fără titlu, concentrarea într-o singură fișă a aceluiași material publicat în mai multe numere sau în diverse periodice, și printr-un rezumat al conținutului plasat în subsolul fișei, acolo unde titlul nu sugerează o idee clară despre cuprins. Astfel, prezentarea notițelor bibliografice este făcută într-o formă perfect uniformă, precisă și concisă. Cred că autorii notițelor au procedat judicios atunci cînd la unele notițe au dat în subsol informații despre conținut, consemnînd datele și faptele, orientarea cînd era cazul, dar nu au formulat judecăți de apreciere. O bibliografie critică în cazul de față ar fi fost expusă la grave erori, și bibliografia critică trebuie rezervată la bibliografiile de orientare sau de strictă specialitate. Autorii au redus referințele din notițe privind sursa, anul, numărul, paginile, la un minim posibil și au unificat tehnica fișei din acest punct de vedere. Supri-

marea unor date ca luna și ziua de apariție sau numărul de ordine al unui ziar are un avantaj, acela al simplificării și unificării. Dar nu cred că acesta anulează folosul unor date complete, desigur atunci cînd sînt oferite de periodic. Uneori în bibliografiile istorice pe scurte perioade este util să apară toate datele bibliografice existente. Un lector nu prea inițiat în istoria românilor, dar care știe totuși că revoluția de la '48 în Țara Românească a izbucnit la 11 iunie, nu-și va putea da seama că ziarele „Pruncu român” sau „Poporul suveran” sînt ziarele revoluției, dacă nu o știe, pentru că în sistemul de notație al B.A.P.R. nu se dă și data completă de apariție. Este adevărat că o bibliografie nu se citește ca o carte de lectură, ci se consultă, dar în cazul de față informația uneori este atît de amănunțită și succesiunea fișelor atît de riguroasă încît lectorul este atras de a citi pagini întregi, nu de a căuta o simplă informație.

În sfîrșit, o ultimă problemă mai însemnată cu care au fost confrunțați autorii B.A.P.R. este aceea a anonimelor și pseudonimelor. Este știut că presa românească atît înainte cît și după 1850 abundă în articole anonime sau pseudonime. Există nu numai numere, dar ani întregi din unele ziare, în care cele mai importante articole au fost publicate anonim. Cercetări speciale au reușit să identifice parte din articolele scrise de marile personalități ale epocii. Dar multe au rămas încă neidentificate. Autorii B.A.P.R. au procedat la identificări limitate și nu cred că, avînd în vedere numărul atît de restrîns al colectivului care a redactat-o, ar fi putut trece la identificări mai ample. Autorul a fost identificat numai atunci cînd în periodicul cercetat s-au găsit suficiente elemente, ca referințe în tabla de materii, în alte articole sau note; uneori au recurs la surse cu caracter mai special. De altminteri, sarcina identificării revine, cred, studiilor de bibliografie specială sau cercetărilor istoriografice. De pildă, studii recente au arătat că multe din articolele publicate anonim în „Foaie

pentru minte" sau „Gazeta de Transilvania” sînt scrise de G. Barițiu.

Bibliografia analitică a periodicelor românești, ale cărei caracteristici am căutat să le expunem mai sus, este în ansamblul ei o lucrare fundamentală pentru cercetările de istorie românească din perioada regulamentară. Orice investigație asupra acestei epoci va trebui să o folosească. Mai mult încă, după cum *Bibliografia veche românească* a stimulat considerabil studiul istoriei literaturii vechi

românești, tot așa, cred, că noua bibliografie va îndemna la noi studii pentru această perioadă. Bibliografia trebuie dusă ncăpărat mai departe, deocamdată, cel puțin, pentru perioada 1851—1860. Noua lucrare este totodată un model de bibliografie istorică și un elocvent exemplu al rezultatelor pe care le poate da în orice domeniu aspra muncă a adevăratei cercetări, știința și pasiunea.

G. Zane

Documente privind istoria României, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, serie nouă, vol. III; *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*. Documente culese și publicate de acad. A. Oțetea. Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 688 p.

Din colecția de documente externe privind istoria României cunoscută în general sub denumirea *Hurmuzaki* apăruseră pînă la al doilea război mondial 21 de volume, la care se adaugă seria de suplimente. După război s-a reșuat în condiții schimbate publicarea documentelor externe în cadrul unei noi serii ale aceleiași colecții pentru a se continua opera atît de prestigioasă începută de istorici ca Odobescu, Densușianu, Iorga, Bianu, Hodoș ș. a. Această sarcină deloc ușoară a fost încredințată acad. A. Oțetea. Într-un interval relativ scurt au apărut primele volume din noua serie a acestei colecții.

Volumul III¹ cuprinde un bogat și valoros material de arhivă referitor la ecoul mișcării lui Tudor Vladimirescu în Transilvania și la solidaritatea țărănilor români de aici cu cel de dincolo de Carpați. Documentele publicate în acest volum aduc, totodată, noi informații cu privire la caracterul, organizarea, desfășurarea și sfîrșitul mișcării din 1821 din Țara Românească și Moldova, completînd considerabil documentația cu privire la unul din cele mai importante momente ale istoriei României.

¹ Volumele I—II din noua serie cuprind rapoarte consulare austriece și rusești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea.

Inedite pînă acum, cele 525 de documente publicate în volumul de care ne ocupăm au fost descoperite de editor, acad. A. Oțetea, în Arhivele de Stat din Budapesta în timpul unei vizite făcute în septembrie-octombrie 1955 în Republica Populară Ungară, ca oaspete al Academiei Maghiare de Științe. Acad. A. Oțetea este, de altfel, un vechi și renumit specialist în istoria și problematica mișcării lui Tudor Vladimirescu².

O primă serie de documente incluse în volum o constituie actele eminate de autoritățile centrale, comandamentul suprem al armatei, guvernul și cancelaria aulică ale Transilvaniei. O altă serie de documente provine de la agenții austriaci din Țara Românească și Moldova,

² Într-o recentă comunicare referitoare la *Caracterul mișcării condusă de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?*, acad. A. Oțetea s-a oprit asupra termenului de *revoluție*. Argumentele aduse în sprijinul susținerii acestei teze se bazează pe îmbinarea dialectică a condițiilor concrete din principatele române cu tezele leniniste despre situația revoluționară. Urmează ca cercetări ulterioare să elucideze o serie de probleme legate de această revoluție, care mai ridică semne de întrebare (ca de ex.: evoluția lui Tudor pînă la 1821, concepțiile sale politice privite prin prisma teoriei și a legării de realitate).

iar o altă grupă se compune din rapoartele autorităților locale urbane și comitatense despre manifestările populației și despre măsurile de prevedere și represiune luate pentru a se preîntîmpina un nou 1784.

Datorită provenienței lor variate, documentele sînt scrise în diferite limbi: 407 documente în limba germană, 58 în maghiară (cu traducerea în limba română), 8 în limba română (dintre care 4 însoțite și de o traducere germană contemporană), 5 în latină și unul în franceză. 46 de documente reprezintă liste de refugiați, din care 26 în limba germană, iar 20 întocmite de autoritățile maghiare sînt redactate doar în traducerea în limba română.

La începutul volumului găsim lista rezumatelor tuturor documentelor.

Într-un foarte documentat și interesant studiu introductiv intitulat *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu* (p. 9—27), acad. A. Oțetea prezintă succint tabloul general, conjunctura social-economică din Transilvania în momentul izbucnirii revoluției din 1821 în Țara Românească și Moldova, relevînd în felul acesta condițiile care au făcut ca această mișcare să aibă un ecou atît de profund și rapid în sinul țărănimii transilvane. „Vestea ridicării țărănimii oltene — arată autorul — s-a răspîndit în toată Transilvania cu o rapiditate extraordinară și a provocat în mijlocul țărănimii ardelenе manifestări de solidaritate care au evocat în fața claselor exploatare spectrul lui Horia și primejdia unirii țărănimii din Transilvania cu aceea din Țara Românească într-o luptă comună pentru răsturnarea orînduirii feudale” (p. 9). Acest fapt se explică pe de o parte prin comunitatea de origine, limbă și datini a majorității țărănimii transilvane cu cea de dincolo de munți, dar și prin criza orînduirii feudale care, în Transilvania, s-a accentuat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Acad. A. Oțetea analizează simptomele acestei crize care se manifestă prin înlocuirea economiei agrare întemeiată pe ideea de subzistență cu exploatarea menită să producă cereale pentru piață. Autorul apreciază că în Transilvania, la fel ca în toate țările situate la est de Elba, producția pentru piață „n-a dus la organizarea economiei

domeniale pe baze capitaliste, cu muncitori salariați, ci la instituirea unei noi forme de iobăgie, la *iobăgia a doua* care, spre deosebire de prima, a contribuit la dezvoltarea germeilor capitalismului în lumea agrară” (p. 10).

Condiții excepționale au făcut ca prețul grîului să crească numai într-un sfert de secol (1790—1816) de la 80 la 513 groși găleața. Stimulați de piață, dar lipsiți de capital, de cunoștințe tehnice, de deprinderi de muncă sistematică și de spirit de prevedere, stăpînii feudali nu au știut decît să pună economia iobagă în serviciul producției de mărfuri. Autorul analizează pe baza unor date concrete procedeul stăpînilor feudali, care, pentru a răspunde cererii de cereale, au recurs la agravarea sarcinilor iobage, înmulțind numărul zilelor de robotă și cărăușiile, călcînd învoielile încheiate cu țărani și înglobînd în rezerva alodială o parte din seșiile iobage și din pășunile colective.

Sarcinile feudale sporite ale țărănimii la care se adaugă cele militare și fiscale, și acestea mereu sporite și însoțite de un cortegiu de violențe și nedreptăți, au provocat o nemulțumire generală care răbufnește într-o serie neîntreruptă de răscoale între 1784 și 1848⁶. Proiectul de reglementare urbană din 1810, menit să asigure pe iobagi împotriva stăpînitorilor arbitrar și nelegale și să stabilească cantitatea prestațiilor și slujbelor în raport cu întinderea și calitatea sesilor, a eșuat în favoarea stăpînilor feudali.

Vestea evenimentelor din Țara Românească și Moldova a căzut, deci, într-un moment cînd în sinul țărănimii din Transilvania exista o puternică agitație din cauza robotei și a lipsei de pămînt. Într-un capitol aparte, acad. A. Oțetea prezintă *Răsunetul mișcării lui Tudor Vladimirescu* în lumina documentelor cuprinse în volum, reliefind caracterul social al manifestărilor țărănimii ardelenе și, legat de aceasta, teama și măsurile de prevenire luate de autorități și de clasele stăpînitoare.

În cele ce urmează vom trece în revistă principalele probleme ce se desprind din materialul atît de variat publicat în volumul de care ne ocupăm, oprindu-ne mai ales asupra

⁶ Citînd surse informale, autorul arată că au existat circa 200 de răscoale în acest interval

informațiilor noi, dintre care unele largesc considerabil sfera cunoștințelor despre diferitele etape ale mișcării lui Tudor, despre relațiile lui Tudor cu Poarta otomană, referitoare la poziția marilor puteri, îndeosebi a Rusiei și Austriei față de mișcarea lui Tudor și a lui Ipsilanti etc., dar în special ne vom opri asupra documentelor referitoare la ecoul și influența revoluției din 1821 în Transilvania.

Vestea izbucnirii revoluției din Oltenia și răsunetul pe care l-a produs în Transilvania au declanșat mecanismul atât de bine organizat al birocrăției austriece, de la care ne-a rămas un număr mare de rapoarte cuprinzând informații dintre cele mai prețioase. Din aproape fiecare aport al comandantului suprem din Transilvania către guvernator răzbate îngrijorarea. Atenția principală se îndrepta asupra populației românești, majoritatea supușilor din Transilvania ai coroanei habsburgice; în mediul românesc pericolul de contaminare era mult mai mare, deoarece românii erau „strâns legați prin religie, moravuri și limbă cu locuitorii învecinați din Țara Românească și Moldova”⁴; textul, care provine dintr-un mediu neromânesc, e o puternică dovadă a conștiinței unității românești. Importanța acestor constatări crește cu atât mai mult, cu cât ea se datorește unor oameni ca G. Bánffy, S. Teleki, Schustekh, Stürmer ș. a.

Îngrijorarea autorităților transilvane era cu atât mai mare, cu cât știrile cu privire la evenimintele de dincolo de Carpați veneau într-un mediu în care existau deja frământări⁵.

Revoluția din primăvara lui 1821 a stîrnit în Transilvania un mare entuziasm printre supușii români care se pregăteau pentru primirea „crăișorului Tudorut (Tudoraș)” (p. 172, 173, 176, 486, 487), cum îl alintau aceștia pe conducătorul mișcării din Țara Românească, care, la fel ca dincolo de Carpați, trebuia să desființeze stăpînirea feudală asupra pămîntului și să le aducă mult dorita dreptate.

⁴ G. Bánffy către Teleki, p. 117, vezi și p. 69, 84, 106, 281.

⁵ În toamna anului 1820 la Săliște a avut loc o mișcare țărănească (cf. p. 101). Ea era îndreptată împotriva stăpînirii feudale și împotriva puterii militare din Transilvania. Materiale de arhivă necercetate din Sibiu ar putea completa substanțial aceste știri.

Autoritățile transilvane sînt alarmate. Amintirea timpurilor grele trăite în 1784 fiind încă prea vie, se temeau de revenirea lui Horia, Cloșca și Crișan (p. 58, 67, 184, 187, 188, 211, 213, 221, 222). Într-un raport se face aluzie chiar și la marele război țărănesc din 1514 (p. 127, 128). Corespunzător acestor temeri, se iau măsuri de prevenire: de-a lungul întregii granițe cu Principatele răscolite se dublează posturile de pază „ca în perioadele de maximă primejdie” (p. 227, 228, 296, 462). Din Ungaria și Galiția se cer și se aduc trupe suplimentare care sînt dispuse în satele frământate și la graniță (p. 93, 196, 197). Toate aceste măsuri, care sînt prea numeroase pentru a fi amintite aici, trădează teama evidentă a autorităților chezaro-crăiești care a cuprins pînă și cercurile cele mai înalte din Viena ale monarhiei austriece. Se ordonă și se execută cele mai drastice măsuri de pedepsire a instigatorilor și agitatorilor. Era suficient ca cineva să vorbească, numai, de evenimentele de dincolo, ca acesta să fie arestat și anchetat (v. exemplul fraților Dănilă și Gheorghe Almășan din Zdrapți).

Monarhia a reușit, încă o dată, grație acestor măsuri drastice, să păstreze „liniștea”. Acestui scop îi sînt de fapt subordonate toate rapoartele provenite de la autoritățile austriece, cuprinse în volum. Și pentru aceasta se raportează orice amănunt. Aparatul birocratic foarte bine organizat al monarhiei austriece funcționa ireproșabil. Începînd cu secolul al XVIII-lea, monarhia austriacă dovedise un interes crescînd la această graniță a imperiului. Așa se explică faptul că în Principatele române sînt numiți reprezentanți dintre cei mai capabili. Se remarcă activitatea unui Metzburg, Merckelius, Herbert-Rathkeal, Timoni, Hammer, Raab, Fleischhackl von Hakenau, pentru a nu numi decît pe aceștia, și în special activitatea ultimilor doi, în anii 1821-1822. Înzestrați cu un spirit de observație ascuțit, cu o capacitate de evaluare exactă și reală a evenimentelor, aceștia au știut, cu o precizie uimitoare, să aprecieze la justa lor valoare evenimentele ce se petreceau sub ochii lor. Acești doi diplomați au căutat să sprijine pe cît era posibil interesele monarhiei și să facă

tot ce le stătea în putere pentru a evita orice bănuială că monarhia austriacă ar fi avut atitudine binevoitoare față de evenimentele din Principate. Din această cauză, importanța multor documente incluse în volum depășește cadrul relativ restrâns al istoriei României, încadrându-se în evenimentele și politica europeană privită prin prisma triumfului Viena-Petersburg-Constantinopol. Dispozițiile și măsurile transmise de la Viena lui Raab și Hakenau trebuie să fie apreciate și din acest punct de vedere. Preocuparea diplomaților austrieci de a opri orice participare a supușilor chezarocrăiești la revoluție sau, în cazul că acesta s-ar fi produs, de a o prezenta într-o lumină de loc defavorabilă monarhiei, revine ca un adevărat laitmotiv în rapoartele lor. În acest sens amintim cazul lui Bratzky, Wolff, Moritz von Ott, Adamsberger (p. 199, 200, 203, 207, 295). De asemenea la aprecierea măsurilor luate de autoritățile transilvane de a preveni mișcări de solidaritate cu revoluția lui Tudor, trebuie ținut seama și de faptul că acestea se încadrau într-un principiu de bază al Sfintei Alianțe al cărui membru cel mai zelos era Austria. Ținând permanent cont de situația generală din Principate, cei doi agenți nu vor neglija în nici un moment nici cele mai mici schimbări intervenite pe plan local. Pentru a le raporta cât mai urgent — dovadă a importanței acordate — se întâmplă să scrie și câte două rapoarte în aceeași zi, altfel aproape zilnic, în special în perioadele bogate în evenimente. Valoarea rapoartelor lor este subliniată și de amănuntele foarte numeroase, multe necunoscute pînă acum, altele cunoscute, dar care prin aceste rapoarte primesc adesea o interpretare nouă. De aici aflăm pentru prima dată că Tudor a înlocuit vechea administrație cu oameni devotați lui, denumiți *gospodari*, care, concomitent, dispuneau și de unități militare. Se pare că acești *gospodari* erau ierarhizați, deoarece întâlnim un *stari-gospodar* al cărui atribuții erau sporite față de ceilalți *gospodari*. O primă concluzie se degajă de aici în legătură cu concepția lui Tudor despre statul viitor, la realizarea căruia trebuia să ducă revoluția și a cărei organizare trebuie să servească la continuarea revoluției.

concepție ce rezultă și din alte documente incluse în volum.

O serie de documente conțin amănunte cunoscute și de aiurea. Autoritățile austriece apreciau că revoluția lui Tudor a început sub cunoscuta lozincă iacobină a revoluției franceze „*paix aux chaumières, guerre aux palais !*” lozincă cunoscută și răspîdită de altfel prin toată Europa postnapoleoniană. Din această cauză, precum și datorită faptului că Viena considera proclamația-program al lui Tudor ca „un îndemn către poporul român redactat într-un adevărat stil cărvunăresc” (p. 68, 74) numeroase documente din acest volum capătă o semnificativă importanță și pentru istoria generală europeană.

Mai aflăm de intențiile lui Alexandru Ipsilanti de a refăce Imperiul bizantin care urma să ia locul celui otoman. Șirul acestor exemple poate fi continuat.

Din rapoarte se desprind și știri importante referitoare la viața economică (în special privind comerțul și păstoritul).

Alte știri trebuie, însă, privite cu rezerve. De exemplu cele în care se susține că proclamația lui Tudor, cunoscută sub numele de *Proclamația de la Padeș*, n-ar fi fost lansată la Padeș, ci la mănăstirea Tismana. Trebuie ținut cont, însă, că dovezile pentru Padeș sînt prea numeroase și sigure pentru a nu fi puse la îndoială, dar, pe de altă parte, nu trebuie trecută cu vederea nici împrejurarea că rapoartele care se pronunță pentru Tismana provin de la niște funcționari austrieci, care se aflau în imediată apropiere de Tismana, iar restul știrilor furnizate de aceștia se verifică.

O importanță majoră prezintă și alt gen de documente publicate în volumul amintit. Este vorba de un mare număr de liste de refugiați din principate în Transilvania, fugiți o dată cu izbucnirea revoluției în Țara Românească și Moldova. Analiza acestor izvoare permite concluzii prețioase referitoare la desfășurarea revoluției (cu deosebire pentru prima etapă), la forțele participante, la caracterul său social etc.

Astfel primii refugiați se înregistrează în Transilvania chiar din primele zile după izbucnirea revoluției. Nu întâmplător întâlnim între aceștia mai ales membri ai boierimii mari.

Într-o bună măsură, neagustori de aproape toate națio-

nalitățile europene. Aceste două stări reprezintă de altfel și marea majoritate a refugiaților. Urmează clerici, intelectuali și foarte puțini meșteșugari. Țărani lipsesc cu desăvârșire. În a doua jumătate a anului 1821 apar la granița cu Transilvania și participanți la revoluție. În măsura în care aceștia nu au fost conducători în revoluție sînt primiți la posturile de frontieră.

Acești refugiați, al căror număr în urma acestor liste publicate în volum este mult mai mare decît s-a considerat pînă acum, au provocat autorităților transilvane destul de multe griji; greutăți se iveau în special datorită lipsei de locuințe și alimente. De altfel în 1821 prețurile în Transilvania au cunoscut o creștere apreciabilă tocmai din această cauză. Autoritățile se temeau însă cel mai mult de o transplantare a spiritului revoluționar în mediul transilvan prin intermediul refugiaților. Teamă lor, se vede, că nu a fost neîntemeiată. Au existat încercări, în special în a doua jumătate a anului 1821, de a se reînvia mișcarea pornind din Transilvania.

Pe de altă parte, alți refugiați, cît și gazdele au făcut afaceri considerabile, avantajoașe pentru ambele părți, așa încît se înregistrează chiar din partea transilvană cereri de a se lăsa refugiații în localitățile în care s-au stabilit aceștia. Spre ilustrarea acestor relații reciproce cităm dintr-un raport: „ . . . în

sprijinul cererii lor (a refugiaților de a nu fi strămutați — *n. n.*) mai citează faptul că pe timpul foametei⁶ de aici nu ar fi închis locuințele lor supușilor chezaro-crăiești aflați în Țara Românească și că ei ar fi furnizat acestei țări (Transilvaniei—*n. n.*) cerealele necesare. . . ” (p. 564).

Activitatea emigrației românești din anii 1821—1822 este în general cunoscută. În volumul acesta, însă, se găsesc știri suplimentare și cîteva petiții boierești inedite, care completează substanțial cunoștințele despre emigrația aceasta.

Trebuie arătat, însă, că Țabelele cu refugiați înregistrați în Transilvania nu sînt complete. De altfel și din rapoartele cuprinse în volum se poate observa că o serie de documente, la care se fac referiri, lipsesc în volum, pe motivul că neaflindu-se în fondul *Arhivei guberniale Transilvania* din Budapesta n-a fost inclusă în volum. Cercetările viitoare vor căuta desigur să completeze pe cît e posibil aceste lipsuri cu ajutorul arhivelor din orașele transilvane.

Noul volum de documente *Iurmuzaki* prezintă fără îndoială un succes de prestigiu al științei istorice românești, a cărei importanță merită să fie subliniată și pentru istoria europeană. Indicele analitic cu care se încheie ușurează utilizarea volumului.

A. Armbruster

E. N. GORODEȚKI, *Рождение советского государства. 1917—1918 гг., Москва, „Наука“, 1965, 532 p.*

Lucrarea de sinteză *Nașterea statului sovietic, 1917—1918*, semnată de cunoscutul specialist în problemă E. N. Gorodețki, constituie una din numeroasele lucrări cu caracter monografic apărute în U. R. S. S. în cadrul pregătirilor pentru sărbătorirea semicentenarului Ma-

rii Revoluției Socialiste din Octombrie. Primită cu mare interes și apreciată pozitiv de opinia publică și specialiștii din Uniunea Sovietică¹, ea reprezintă rezultatul cercetărilor de mai mulți ani ale autorului referitoare la problemele apariției și formării statului socialist sovietic. Pe drept cuvînt, autorul consideră că „istoria revoluției socialiste este înainte de toate istoria

⁶ Fără îndoială se referă la foametea cumplită din Transilvania din anii 1813—1819 cînd țările române au ajutat într-adevăr provincia sinistrată cu mari cantități de cereale.

¹ Vezi, de exemplu, recenzia semnată de O. F. Soloviov în „Voprosi istorii”, 1966, nr. 8.

formării statului sovietic, istoria activității lui în toate domeniile vieții poporului” (p. 42).

Bazindu-se pe lucrările lui V. I. Lenin, pe documentele partidului comunist și pe un vast material documentar — în mare parte de arhivă — și bibliografic, E. N. Gorodețki studiază : căile lichidării vechiului aparat de stat și ale constituirii organelor centrale ale puterii sovietice ; formarea aparatului de conducere a economiei ; crearea organelor pentru apărarea revoluției și pentru lupta împotriva contrarevoluției ; elaborarea în toată lupta revoluționară a principiilor primei Constituții sovietice.

Autorul are meritul de a-și fi îndreptat atenția mai ales asupra problemelor nestudiate sau insuficient studiate până în prezent. Trebuie menționat de asemenea aportul lucrării în restabilirea concepției leniniste a Revoluției din Octombrie, merit propriu în general ultimelor lucrări ale istoricilor sovietici. Pentru a înțelege acest lucru este necesar să ținem seama de o serie de teze greșite strecurate în istoriografia sovietică în perioada cultului personalității. Deși, după cum arată autorul, I. V. Stalin a jucat un rol important în combaterea concepției troțkiste a istoriei Revoluției din Octombrie², la rîndul său s-a abătut, în unele probleme, de la concepția leninistă. Astfel, Stalin ignora, în periodizarea revoluției, existența etapei deosebite de dezvoltare *pașnică* a revoluției (pînă în iulie 1917). Principala funcție a statului sovietic pînă la victoria socialismului era, după Stalin, violența, reprimarea claselor răsturnate, iar funcția constructivă în domeniul economiei și al culturii n-ar fi avut în acea etapă o dezvoltare importantă. Stalin considera ca trăsătură indispensabilă și generală a dictaturii proletarietului sistemul unui singur partid, ignorînd astfel o experiență reală, deși scurtă, a existenței blocului guvernamental al celor două partide : bolșevic și socialist revoluționar de stînga. Trebuie să menționăm și teoria, răspîndită de asemenea în istoriografia din perioada cultului personalității, celor doi

șefi ai revoluției, teorie care a dus în cele din urmă nu numai la micșorarea rolului lui V. I. Lenin și la ignorarea multor eminenți comuniști și activiști de stat, dar și la micșorarea însuși a rolului partidului și al maselor largi populare în revoluție.

Dezvoltarea istoriografiei sovietice privind Revoluția din Octombrie, după cel de-al XX-lea Congres al P. C. U. S., se caracterizează, în primul rînd, prin lărgirea esențială a bazei documentare și prin debarasarea de greșelile, proprii perioadei anterioare, iar în al doilea rînd prin mutarea centrului de greutate a cercetărilor de la perioada pregătirii revoluției socialiste la perioada de după Octombrie. Cu mult mai larg au început să fie studiate problemele istoriei dictaturii proletarietului, a rolului *creator* și *transformator* al revoluției socialiste în toate domeniile vieții de stat, sociale, culturale etc.

Printre lucrările cu caracter general în care sînt tratate și problemele istoriei primei etape a dictaturii proletarietului, trebuie să menționăm, în primul rînd, *Istoria U. R. S. S. Epoca socialismului, Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și Istoria războiului civil din U. R. S. S.* (vol. 3). În aceste lucrări fundamentale, precum și într-o serie de studii și monografii semnate de acad. I. I. Mintș, S. F. Naida, L. S. Gaponenko, G. N. Golikov, P. N. Sobolev, B. M. Morozov, V. Z. Drobijev, K. V. Gusev, F. V. Cebaevski și mulți alții au fost, într-o mare măsură, depășite lipsurile proprii perioadei anilor 30—40. Noua literatură istorică sovietică a introdus în circulație un imens material documentar inedit, a renunțat la metoda ilustrativă de cercetare, a oglindit adevăratul rol al lui V. I. Lenin și al colaboratorilor săi în revoluție, a scos în evidență rolul creator al maselor largi populare în formarea noului stat socialist sovietic.

Totuși, deși perioada de după Octombrie a devenit obiectul cercetării istoricilor, (de această perioadă s-au ocupat înainte mai mult economiștii și filozofii) există încă multe izvoare nefolosite și multe lacune, care necesită o muncă asiduă din partea unor mari colective de cercetători.

Lucrarea lui E. N. Gorodețki, pe care o prezentăm, vine să completeze unele din aceste lacune și aduce un valoros aport la studierea

² Troțkiștii, ca și menșevicii, nu recunoșteau premisele materiale obiective ale revoluției socialiste în Rusia, considerînd-o numai ca un impuls, un semnal pentru revoluțiile socialiste în țările occidentale.

problemelor inepuizabile ale istoriei și teoriei revoluției socialiste și a dictaturii proletariatului.

În primul capitol al lucrării sale, E. N. Gorodețki studiază rolul, componența, funcțiile Sovietelor în ajunul și în primele săptămâni după Revoluția din Octombrie. Folosind ca izvor chestionarele întocmite de delegații la cel de-al II-lea Congres al Sovietelor din întreaga Rusie, autorul cercetează activitatea Sovietelor în domeniile producției, construcției culturale, traiului muncitorilor, asigurării ordinii, reprimării acțiunilor contrarevoluționare etc. Astfel, din cele 123 de Soviete locale studiate în monografie, 55 au stabilit controlul asupra producției, 47 au dus lupta împotriva șomajului, 78 au luptat împotriva speculei și pentru organizarea aprovizionării orașelor cu alimente (p. 47).

Analizând detaliat lupta dintre partidele politice din Rusia din februarie până în octombrie 1917, autorul urmărește procesul de bolșevizare a Sovietelor. La cel de-al II-lea Congres al Sovietelor din întreaga Rusie, 255 din cele 366 de Soviete reprezentate la Congres și respectiv 505 din cei 670 de delegați s-au situat pe pozițiile ferme bolșevice (p. 61).

În același capitol sînt interpretate unele probleme nălmurite pînă în prezent în istoriografia sovietică: 1) cauzele și istoricul redactării de către V. I. Lenin a cunoscutei scrisori din seara zilei de 24 octombrie; 2) cauzele întîrzierii deschiderii celui de-al II-lea Congres al Sovietelor; 3) rolul, funcțiile, componența Comitetului militar revoluționar (V. R. K.) și a. Printre altele, autorul arată că V. R. K. — organ extraordinar al Sovietului din Petrograd, creat în cursul luptei pentru revoluția socialistă — a jucat în primele 3—4 săptămîni ale existenței Statului Sovietic, pînă cînd s-au format comisariatele poporului, un rol extrem de important ca laborator al organizării de stat, ca organ extraordinar și universal al Comitetului Executiv și al guvernului. Totodată, V. R. K. a constituit pînă la crearea V. C. K. (Comisia extraordinară pe întreaga Rusie), organul principal al noii puteri pentru lupta împotriva contrarevoluției, sabotajului, speculei etc.

În capitolul al II-lea sînt cercetate probleme ale creării și consolidării organelor centrale ale puterii sovietice. Autorul polemizează cu istoriografia burgheză care vede în Revoluția din Octombrie numai distrugere, violență, teroare. El analizează procesul revoluționar în unitatea trăsăturilor sale distrugătoare și creatoare. V. I. Lenin arată, în repetate rînduri, că în revoluția socialistă, în funcție de condițiile existente, este inevitabilă folosirea atît a metodelor de distrugere radicală a vechiului, cit și a metodelor de transformări treptate. În această ordine de idei E. N. Gorodețki face încercarea de a urmări în ce fel și în ce limite au fost folosite de dictatura proletariatului anumite elemente ale vechiului aparat de stat (aparatură de evidență și repartizare al monopolurilor capitaliste și instituțiilor financiare, aparatul departamentului de comunicații ș. a.). Cercetările întreprinse de autor îi permit să arate, pe baza unui material concret, că revoluția socialistă în Rusia „și-a început activitatea nu cu comunismul militar, ci cu politica care mai tîrziu a primit denumirea de nouă politică economică” (p. 31). Distrugerea vechiului mecanism de stat nu se înfăptuia, după cum relevă lucrarea, prin simpla dizolvare, închidere, lichidare a vechilor instituții. Proletariatul învingător a luat de la organele vechi de stat informarea necesară, cadre de specialiști, unele acte normative care nu contraziceau interesele dictaturii proletariatului ș. a. Acest proces se desfășura în luptă acută cu sabotajul activ și pasiv al reprezentanților vechii orînduiri. În aceste condiții, funcția de reprimare, de cîntîngere a fost subordonată sarcinilor principale, creatoare (p. 499—500).

O altă concluzie importantă a autorului este aceea că analiza faptelor privind relațiile între partidul bolșevic și partidul eserilor de stînga respinge afirmația dogmatică că sistemul unui singur partid a fost totdeauna caracteristic pentru dictatura proletariatului în Rusia. Autorul arată că încă înaintea Revoluției din Octombrie în Comitetul militar revoluționar s-a format blocul bolșevicilor și eserilor de stînga. Bolșevicii niciodată n-au negat posibilitatea intrării altor partide, reprezentate în Soviete, în guvernul creat la cel de-al II-lea Congres al Sovietelor. Din inițiativa bolșevicilor eserii

de stînga au intrat în guvern și au colaborat cu bolșevicii pînă în martie 1918. Autorul relevă însemnătatea acestei tactici, care a permis bolșevicilor să izoleze pe eserii de dreapta și să unească țărănimea în jurul ideilor lui Octombrie. Totodată, el urmărește acele condiții ale luptei sociale și politice din Rusia care au dus la subminarea acestui bloc guvernamental și la transformarea treptată a eserilor de stînga într-un partid antisovietic. În ceea ce privește alte partide politice din Rusia, legîndu-și soarta de contrarevoluție și de intervenția străină, ele singure s-au exclus din viața politică a poporului. Astfel, numai condițiile istorice au dus, după părerea autorului, la formarea unei astfel de trăsături specifice orînduirii de stat din Rusia ca sistemul unui singur partid (p.33—34, 161—167, 188—206, 500).

În capitolul al III-lea este studiat procesul de formare a organelor de conducere în industrie: controlul muncitoresc, trecerea la crearea V. S. N. H. (Consiliul pe întreaga Rusie al economiei naționale); primii pași pe calea apropierei științei de producție etc.

Autorul relevă rolul deosebit de important al controlului muncitoresc — introdus din propria inițiativă a maselor muncitorești în toila luptelor revoluționare — ca o formă de trecere de la capitalismul de stat la transformarea socialistă a industriei. Este subliniată importanța controlului muncitoresc pentru stăvilirea sabotajului capitaliștilor, pentru distrugerea vechilor relații de producție, pentru pregătirea practică a muncitorilor în vederea activității de conducere în domeniul economiei etc. Totodată autorul scoate în evidență și lipsurile controlului muncitoresc: incoerența, tendința spre regionalismul și egoismul local, spre separatism și sindicalism. Controlul muncitoresc s-a dovedit a fi incapabil de a reglementa aprovizionarea, comenzile, finanțarea ș. a. în limitele unui domeniu de producție și, cu atât mai puțin, de a efectua planificarea pe scara întregii țări. Caracterul contradictoriu al controlului muncitoresc a fost o forță motrice care a grăbit trecerea de la formele inferioare de dirijare a economiei, în limitele unei sau ale mai multor întreprinderi, la dirijarea unor ramuri de producție, iar apoi a întregii economii naționale

pe care a fost chemat să o îndeplinească V. S. N. H. (creat la 1 decembrie 1917).

Capitolul al IV-lea tratează problema apărării ordinii revoluționare în primele luni ale puterii sovietice, problema creării și activității V. C. K. (Comisia extraordinară pe întreaga Rusie). Necesitatea înărmării la forță pentru suprimarea contrarevoluției a fost prevăzută de V. I. Lenin încă cu mulți ani înainte. Totuși, imediat după victoria Revoluției din Octombrie, bolșevicii n-au creat un organ special de oprimare. Acest lucru este explicat de autor mai ales prin faptul că V. I. Lenin și bolșevicii considerau că rezistența claselor răsturnate, încercările lor de a folosi forța împotriva revoluției, vor fi înăbușite de acțiunile directe ale poporului înarmat și nu puneau problema creării unui organ special de oprimare. Totodată V. R. K. a îndeplinit unele funcții ale luptei împotriva contrarevoluției. Practica luptei a cerut alte metode. V. I. Lenin a subliniat în repetate rînduri că inițiativa în politica terorii aparținea contrarevoluției. Masele populare au învins în Revoluția din Octombrie aproape fără vărsare de sînge, dovedind umanitate, toleranță și simț de dreptate față de adversarii săi. După revoluția din Octombrie bolșevicii n-au suprimat nici măcar ziarele burgheze, iar despre teroare nu era nici vorbă. Problema creării unui organ special pentru lupta împotriva contrarevoluției a apărut în legătură cu necesitatea reprinderii sabotajului, în acel moment cea mai răsplinită metodă de luptă a burgheziei. Mai tîrziu, după cum arată autorul, pe măsura dezvoltării luptei de clasă, funcțiile V. C. K. s-au lărgit (lupta împotriva delictelor de serviciu, împotriva comploturilor contrarevoluționare, a banditismului etc.) Însă clasa muncitoare și partidul n-au considerat niciodată, arată autorul, principala metodă a acestui organ teroarea sau violența. V. C. K. a fost creat ca organ de prevenire a comploturilor și a puciurilor. Folosirea metodelor mai drastice împotriva adversarilor de clasă ai proletariatului a fost impusă mai tîrziu de declanșarea terorii albe și de folosirea altor mijloace radicale de către forțele contrarevoluționare. Cercetînd problema importantă privind locul V. C. K. în sistemul de organe ale dictaturii proletarietului, autorul scoate în evidență faptul

că V. C. K. a fost pusă sub un control sever al partidului și al guvernului.

Capitolul al V-lea este consacrat problemei formării noii armate revoluționare. Și de data aceasta E. N. Gorodețki urmărește procesul în unitatea lui dialectică, arătând îmbinarea atât a metodelor de distrugere (printre care demobilizarea totală a vechii armate), cât și a transformărilor treptate (democratizarea, folosirea unor elemente ale vechii armate ș. a.).

Lucrarea se încheie cu capitolul al VI-lea, în care sînt tratate problemele legate de convocarea și dizolvarea Constituanței și de aprobarea principiilor primei Constituții sovietice la cel de-al III-lea Congres al Sovietelor din întreaga Rusie (ianuarie 1918). Cu acest congres se termină prima etapă, după periodizarea lui V. I. Lenin, a Revoluției din Octombrie, etapa „mersului triumfal al puterii sovietice”.

Trebuie menționat că pentru prima dată în istoriografia sovietică, autorul încearcă să elu-

cideze particularitățile desfășurării alegerilor în Constituantă, cauzele care au dus la preponderența în aceasta a elementelor mic-burgheze. Desfășurarea și rezultatele alegerilor sînt prezentate cu ajutorul datelor statistice cumulate de autor în cîteva tabele.

Chiar dacă s-ar putea reproșa autorului unele lipsuri neesențiale în prezentarea sau interpretarea unor anumite fapte sau evenimente (lucru făcut și de O. F. Soloviov în recenzia menționată), rămîne indiscutabil faptul că lucrarea este pătrunsă de suflul epocii, relevă convingător rolul hotărîtor al maselor — milioane de muncitori, soldați, țărani — care treziți la munca de creație revoluționară și îndrumați de partidul bolșevic sub conducerea lui V. I. Lenin au dovedit capacitatea lor istorică de a crea o nouă orînduire socială.

A. Lazea

E. M. DVOICENKO-MARKOVA, *Русско-румынские литературные связи в первой половине XIX века*, Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de literatură universală „A. M. Gorki”, Moscova, 1966, 278 p.

E. M. Dvoicenko-Markova a izbutit să alcătuiască această frumoasă carte despre relațiile literare ruso-române, cu o serie de considerații asupra relațiilor istorice în general, bazată pe o bibliografie foarte bogată dusă pînă la zi (vezi p. 263—278).

Expunerea, bine organizată, are două părți distincte, cuprinzînd în total 11 capitole.

O atenție deosebită acordă autoarea problemei, mai puțin lămurite pînă în prezent, a reflectării tematicii românești în beletristica, critica, jurnalistica, filologia și istoriografia rusă în prima parte a secolului trecut, de care se ocupă în partea I a cărții. Aici se tratează înainte de toate despre „Pușkin și creația populară din Țara Românească și Moldova”. Se știe, datorită în cea mai mare parte tot cercetărilor făcute de E. M. Dvoicenko-Markova în trecut, că de hotărîtoare a fost pentru

poetul Pușkin șederea lui la Chișinău în vremea exilului. Pe el l-a impresionat în mod deosebit folclorul românesc, fapt care i-a atras interesul și pentru istoria Moldovei, pentru tradițiile istorice ale poporului român în general.

La numai o lună de zile după venirea sa în Chișinău (septembrie 1820), Pușkin compune balada *Șalul negru* după un cîntec popular din Moldova și o publică în jurnalele „Сын отечества” și „Благонамеренный”. Balada înregistrează un mare succes nu numai în lumea literaților din Rusia și Basarabia, ci și în cercurile muzicienilor, căci întîi Verstovski, apoi Veligorski și Gheмиșto compun muzică pe textul ei, iar Glușkovski o transpune pe scena Teatrului Mare din Moscova în formă de balet pantomimic, cu dansuri românești din Moldova și Muntenia, sirbești,

turcești și țigănești. În urma traducerii în românește de Costache Negruzzi (1837), balada va căpăta o largă răspîndire în toate cele trei țări române. Ca elemente importante în creația lui Pușkin au mai intrat: cîntecul popular *Arde-mă, frige-mă* ... și tradiția moldovenească despre poetul Ovidiu. Din plin a folosit poetul povestirile și cîntecele poporului despre haiduci ca răzbnători ai celor oprimați, introduse în povestirea *Clrjaliul*, în *Istoria lui Pugacev*, *I'rații haiduci*, *Slujbașul și poetul* și *Delibașa*. În legătură cu aceasta, autoarea face o incursiune în istoria luptelor sociale, arătînd faptele reale haiducești despre care Pușkin a trebuit să știe neapărat sau altele despre care a putut auzi și le-a pus la baza creației sale.

Cu privire la interesul manifestat de Pușkin pentru evenimentele răscoalei din 1821 în Principate, autoarea a mai scris în anii din urmă, după cum de asemenea a studiat îndeaproape cîntecele despre Tudor Vladimirescu și bimbașa Sava¹, probleme pe care le reia pe larg în cartea de față. Reamintim doar că descoperirea cîntecului despre Tudor Vladimirescu, din partea autoarei, constituie o contribuție importantă, care merită a fi subliniată cu insistență, la istoria folclorului românesc, întrucît acest cîntec a

dispărut cu timpul². În folclorul moldovenesc și muntenesc de care a fost intens preocupat, Pușkin a găsit sensul și înțelegerea răscoalelor și a luptei poporului; pe de altă parte, cunoașterea ideilor decembristilor i-a înlesnit poetului înțelegerea răscoalei din Tara Românească. Este semnificativ faptul că Pușkin a mers pînă acolo cu interesul lui pentru răscoală, încît a intrat în legătură cu Caravia, Duca și Penedeca, fruntași eteriști adăpostiți peste Prut, notîndu-și de la ei o serie de informații despre evenimentele istorice la care au participat direct.

Cu aceeași atenție și profunzime urmărește autoarea într-un alt capitol cum A. F. Veltman, acest prieten al lui Pușkin care a trăit în 1818 în Basarabia, iar din 1828—1829 a stat în principate, s-a inspirat din realitățile de aici pentru a scrie operele sale *Iancu Ciobanu*, *Traian și Anghelușa*, *Sîtnicile de la Costești*, *Doi matori*, povestirea despre *Ursu*, haiducul și *Rădoi*. Subiectul acestora din urmă se referă la evenimentele anului 1821. Veltman acordă aici o atenție deosebită răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu, arată simpatie față de el, descrie scena întîlnirii dintre Tudor și Ipsilanti, evident bazată pe cunoașterea izvoarelor; de asemenea descrie îmbrăcămintea, armele și cîntecele eteriștilor și ale pandurilor.

Merită să fie amintit că, printre altele, autoarea identifică pe Veltman ca autor al unei povestiri despre haiducul român funsu, iscălită cu pseudonimul „Radu Curalescu”.

Atenția cititorului va fi reținută de analiza privind *Tematica moldovenească în operele lui Dal*, *Lajecinikov și Zagoskin*. E. M. Dvoicenko este prima care studiază tematica moldovenească în operele acestor trei scriitori, de altfel cunoscuți în literatura rusa și reeditați în mai multe rînduri. În romanul său *Țiganca*, Dal introduce momente din viața de la Iași, descrie privești și scene observate pe drumul dintre București și Ploiești, face digresiuni largi asupra istoriei Moldovei,

¹ Vezi recenziile și însemnările despre acestea în: *Romanoslavica*, V, p. 207—208; X, p. 539—540; „Studii, revistă de istorie”, București, 4/1961, p. 1045—1048. Avem de observat aici că afirmația autoarei cum că materialele lui I. P. Liprandi despre răscoala din 1821 ar fi inedite (p. 54, în cartea de față) este depășită, întrucît acestea au fost publicate în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, Acad. Rom., Institutul de istorie, vol. V, *Izvoare narative*, București, 1962, p. 163—498. (Despre Pușkin, p. 480—481. Cîntecul notat de I. P. Liprandi, la p. 452—453.) Precizăm că memoriile lui Liprandi au fost scrise în București și în același an (1830) au fost traduse în sîrbește, traducerea păstrîndu-se la Belgrad pînă în 1941 (vezi Svet. Matić, *Opis rukopisa Narodne biblioteke. Sa priklogom: Porodični arhiv Raškovića* ... Srpska Akademija Nauka. Posebna izdanja. Knjiga CXCI. Odeljenje literature i jezika. Knjiga 3, Beograd, 1952, p. 337).

² Un fragment al cîntecului despre Tudor a fost notat de Emil Picot în Serbia, pe la 1887 (E. Picot, *Chants populaires des Roumanies*, Paris, 1889, p. 431).

descrie modul de viață din Moldova, face observații de ordin etnografic și inserează în textul rusesc multe cuvinte și expresii moldovenești. Tematica moldovenească este prezentă și în romanele *Basurman* și *Mame rivale*, scrise de Laječnikov. În ambele este vorba de evenimentele legate de prezența la curtea rusă a Elenei, fiica lui Ștefan cel Mare. Latura istorică a acestei probleme, care în prima parte a secolului trecut constituia un subiect preferat în literatură, a fost adințită de specialiști în ultima vreme, găsindu-se broderii ale Elenei care dovedesc influența artei moldovenești la curtea Rusiei.

Un alt moment istoric important, a nume campania lui Petru I la Prut (1711), a constituit subiectul romanului lui M. Zagoskin: *Rușii la începutul secolului al XVIII-lea...*, apărut în 1848. Acest autor de asemenea introduce în opera sa cuvinte moldovenești și elemente de folclor moldovenesc. O bună parte din acțiunea romanului se petrece în Moldova, autorul creînd aici tipul moldovencei Smaragda Herescu.

Mai departe, în carte se dă un studiu dezvoltat, cu numeroase date noi, despre Alexandru Hasdeu și creația lui în proză și în versuri. Reținem îndeosebi faptul că Al. Hasdeu a contribuit mult la propagarea folclorului românesc, inclusiv cel din Transilvania și Banat, în Rusia. Își are semnificația sa și faptul că Al. Hasdeu a pus în circulație cîntecul morlachilor-mavrovlahilor, tradus din limba sîrbă tocmai în vremea cînd în gazetele rusești se iscase o vie polemică pe tema vlahilor balcanici (vezi de ex., în „Literaturnaia gazeta”, nr. 30/1830, p. 241–242).

De *Începuturile creației lui Bogdan Petriceicu Hasdeu* autoarea se ocupă în ultimul capitol al părții I, aducînd mai multe contribuții și făcînd o serie de precizări asupra diverselor momente din activitatea lui B. P. Hasdeu în Rusia, de care și istoricii vor trebui să țină seamă. Specialiștilor le-a rămas pînă astăzi necunoscut faptul că Hasdeu a colaborat la gazeta „Moskvitianin” (în 1854). El a fost primul care l-a tradus în rusește pe Heine. Din corespondența cu Pogodin (1852) se vede că Hasdeu avea pregătite o serie de lucrări din domeniul slavistici și din

istoria țărilor române, printre acestea: *Cine sînt vlahii menționați de Nestor?* Nu ne-a parvenit *Culegerea de cîntece moldovenești cu observații istorice* pe care Hasdeu o avea redactată în vremea aceea. S-a pierdut lucrarea despre *Mitologia dacilor*. A rămas inedită pînă astăzi o lucrare despre folclorul moldovenesc, intitulată *Doina*, redactată în rusește. O serie de alte scrieri ale lui Hasdeu (autoarea le analizează și arată geneza lor), publicate ulterior în România, au fost concepute sau redactate încă în perioada vieții lui în Rusia. Să mai reținem un fapt caracteristic din viața lui B. P. Hasdeu, acela că el înființase la Harkov un cerc literar secret și că din acea vreme datează poezia lui Duma, în care se vede influența lui Pușkin și Lermontov.

Sub titlul *Rusia și creația scriitorilor din Moldova și din Țara Românească* pe care-l dă părții a II-a a cărții, autoarea grupează seria studiilor despre: Gheorghe Asachi, Costache Stamati, Alecu Donici, Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Alexandru Odobescu. Este evidentă și aici stăpînirea sigură a informației complete, rusești și românești, din care reiese procesul de creație al acestor reprezentanți de frunte ai literaturii și istoriografiei românești în contact cu literatura rusă. Ne vom referi doar la unele aspecte inedite sau constatări noi făcute de autoare. Astfel, se dă o scrisoare inedită a lui Asachi către Kiselev (p. 173). Aflăm de asemenea că Asachi se găsește printre refugiații moldoveni ajutați de autoritățile ruse în 1821 (p. 160). La C. Stamati se stabilește că data adevărată a traducerii lui *Kavkazskii plennik* de Pușkin în românește este anul 1824 (p. 174). Poate că nu este cunoscută calificarea de „patriarh al poezilor moldoveni” dată lui C. Stamati de ziarul „Severnaia pcela” în legătură cu poemul acestuia *Ciubăr Vodă*. Biografia lui Al. Donici este îmbogățită aici cu date noi. Printre altele, se rectifică afirmația greșită, care persistă pînă în anii din urmă în literatura de specialitate (vezi Al. Donici, *Fabule*, E.S.P.L.A., 1956, p. 6), că Al. Donici ar fi făcut cunoștință personal cu Pușkin. Rămîne cert doar faptul că Donici a cunoscut operele

lui Pușkin. Rămâne mai departe un gol în biografia lui Donici : nu se cunosc motivele plecării lui din Basarabia la Iași. În legătură cu C. Negruzzi și anume avînd în vedere traducerea *Cîrjaliului* în românește, se dau date noi despre haiducul cu acest nume, extrase din arhiva lui Kiselev (p. 217). Cu privire la M. Kogălniceanu, se rectifică părerea lui N. Cartoian potrivit căreia prin traducerea unei satire de F. Bulgarin, Kogălniceanu ar fi urmărit să jignească Rusia. Autoarea demonstrează că traducerea în cauză a fost făcută după Senkovski, iar ideea despre pretinsa intenție de a jigni Rusia a fost pusă în circulație de francezul F. Colson. Cît privește latura activității istorice a lui M. Kogălniceanu, ne edificăm acum că el l-a studiat tot atît de atent și pe istoricul rus Karamzin, ca și pe Ranke sau Humboldt. Pe de altă parte, în Rusia s-a acordat o atenție deosebită scrierilor lui Kogălniceanu despre problema țiganilor. De mult interes s-au bucurat și poeziile lui Alecsandri, fiind traduse în rusește (879) din limba franceză. În sfîrșit, o preci-

zare în legătură cu Al. Odobescu : Anea, soția nelegitimă a lui Kiselev, este de fapt Anna Băleanu, fiica Zoiei Văcărescu, care fusese căsătorită nu cu fratele lui Bagration, cum se crede, ci cu vărul acestuia Alexei. Astfel se precizează și raporturile de rudenie prin alianță ale lui Al. Odobescu, în urma căsătoriei sale cu Sașa, fiica nelegitimă a lui Kiselev. Datorită acestor legături de rudenie Al. Odobescu a mers deseori în Rusia, fapt care explică influența lui Gogol, Turghenev și a științei rusești care se observă la el. Legăturile cu arheologii ruși i-au dat posibilitate să publice datele despre „Plăstanița” de la Tihvin, găsită în România și să pună ipoteza despre colaborarea dintre Mihai Viteazul și țarul Boris (p. 262).

Cartea nu are concluzii. Este un neajuns aparent, întrucît ceea ce s-ar fi spus aici a fost exprimat în cuvîntul introductiv (p. 3—23). Socotim că această carte se recomandă de la sine literaților și istoricilor, prin conținutul și calitățile ei.

S. Iancovici

„История СССР“. Институт Истории Академии СССР, Москва, X (1966),
nr. 1—6, 1 440 p.

Revista Istoria U. R. S. S. a intrat în al zecelea an de apariție. Ea a ocupat încă de la primele numere un loc de seamă pe frontul istoriografiei sovietice. Alături de problemele istoriei social-economice, politice și culturale a popoarelor U. R. S. S., revista și-a îndreptat atenția și asupra disciplinelor istorice auxiliare și studiilor de istoriografie. Interesul major este acordat istoriei societății socialiste, istoriei activității conștiente a maselor muncitoare călăuzite de partidul comunist pentru transformarea revoluționară a societății.

L. V. Cerepnin se ocupă de *Congresul internațional al istoricilor* (nr. 1), care a avut loc la Viena în august-septembrie 1965. Autorul zugrăvește atmosfera vie, creatoare, în care cei circa 2 500 de delegați și-au confruntat punctele de vedere cu privire la problemele: colonialism și anticolonialism, naționalism și internaționalism, rolul revoluției și al evoluției în istorie, învățămintele celor două războaie mondiale, glândirea istorică în etapa actuală etc. Relatînd despre contribuția și poziția istoricilor sovietici, L. V. Cerepnin subliniază aportul istoricilor din țările socialiste, menționînd elogios referatele și intervențiile delegaților români.

V. I. Zevin, E. V. Klopov și B. M. Iakovlev se ocupă de *Unele probleme ale istoriei societății sovietice în lucrările lui V. I. Lenin* (După noile materiale ale Culegerii complete a operelor) (nr. 2). Noua ediție completă a operelor lui V. I. Lenin în 55 de volume cuprinde circa

9 000 de lucrări, articole, cuvîntări, proiecte de documente de partid și de stat, scrisori, telegrame, ciorne etc. Autorii dovedesc că noile materiale publicate acum pentru prima oară dau istoricilor posibilitatea de a adînci studiul multor probleme ale istoriei U. R. S. S. după Marca Revoluție din Octombrie.

G. A. Sadjius analizează *Industria și clasa muncitoare din republicile baltice după restaurarea puterii sovietice (1940—1965)* (nr. 1). Autorul trece succint în revistă lucrările consacrate istoriei clasei muncitoare sovietice din țările baltice, subliniind că numai după Congresul al XX-lea s-a trecut la studierea pe scară largă a problemelor legate de această temă. Sînt încă insuficient cercetate istoria fabricilor și uzinelor, participarea muncitorilor în conducerea producției, creșterea numerică a clasei muncitoare etc. G. A. Sadjius analizează — pe bază de tabele statistice — ritmul mediu anual al creșterii producției industriale din țările baltice, raportat la indicele anului 1940, schimbările în structura populației; dinamica creșterii numerice a muncitorilor industriali în principalele ramuri, greutatea specifică a țărilor baltice în cadrul U. R. S. S. Datele și concluziile sînt instructive, mărturisind că marile transformări petrecute în aceste țări în domeniul industrial constituie unul din principalele rezultate obținute de puterea sovietică.

A. M. Kațva în comunicarea *Inovatori în industria grea a R. S. F. S. R. (1959—1962)*

(nr. 6) releva, pe baza analizei datelor culese, stilul de muncă al mișcării inovatorilor în primii ani ai șeptenialului.

B. N. Kazanțev analizează *Creșterea salariului real și a veniturilor muncitorilor din industria U. R. S. S. în anii 1951—1958* (nr. 3). Datele aduse de autor arată că între 1951 și 1956 au existat serioase deficiențe în normele de salarizare. Astfel, salariul metalurgiștilor a crescut prea lent și a rămas mult în urma ritmului de creștere a productivității muncii. În 1955, spre exemplu, la o creștere a productivității muncii de 9,3% salariul nu numai că nu s-a mărit, ci s-a micșorat cu 0,4%. Tarifele de salarizare nu mai corespundeau progresului tehnic rapid din industria U. R. S. S. Reglementarea salariilor, începută la sfârșitul anului 1956, a eliminat deficiențele de bază ale salarizării, ceea ce a dus la o ridicare substanțială a salariilor și la accelerarea sporirii productivității muncii, a progresului tehnic, precum și la creșterea nivelului de viață al muncitorilor, tehnicienilor și funcționarilor din industria U. R. S. S.

V. E. Poletaev comunică concluziile studierii unor aspecte *Din istoria colaborării createoare a muncitorilor intelectuali cu cei din producție (1946—1958)* (nr. 1). Autorul urmărește problema colaborării în orașul Moscova a muncitorilor intelectuali cu cei din producție. Culegerea datelor statistice și metoda de cercetare sînt incontestabil meritorii.

Istoriei celui de-al doilea război mondial îi sînt consacrate cîteva studii, dintre care semnalăm pe cele ale lui Cestrnir Amort, care a avut posibilitatea să cerceteze microfilmele luate după arhivele instituțiilor hitleriste capturate de armata americană (aflate actualmente în The National Archives of the United States, orașul Alexandria, statul Virginia). El publică două studii care aduc amănunte prețioase despre *Planurile naziste de cucerire și înrobire a popoarelor U. R. S. S.* (nr. 2) și *Planul Barbarossa după documentele Comandamentului Suprem al Armatei germane* (nr. 6).

Ultimul articol cuprinde și scurte referiri la poziția și planurile conducătorilor hitleriști față de țara noastră.

E. F. Iazicovici trece în revistă activitatea depusă de *Antifasciștii străini în rîndurile partizanilor bieloruși (1941—1944)* (nr. 5). Autorul arată că pe teritoriul Bielorusiei s-au luptat sub același steag cu poporul bielorus relativ mulți internaționaliști: slovaci, cehi, polonezi, croați, macedoneni, unguri, austrieci, belgieni, francezi, italieni, germani, spanioli. Sînt amintiți cu pietate și respect comandanții grupelor internaționale antifasciste de partizani.

M. R. Akulev se ocupă de *Lupta muncitorilor din Siberia pentru dezvoltarea producției de război în anii 1941—1942* (nr. 3). Autorul analizează rezolvarea problemelor de cadre (instruirea lor profesională, educarea lor politică), trecerea industriei pe picior de război, punerea în funcțiune a fabricilor și uzinelor evacuate. Datorită muncii uriașe organizatorice de partid și de stat, a eroismului și abnegației muncitorilor, în Siberia s-a creat, într-un timp uimitor de repede, o industrie de război în plină creștere, care producea în 1942 circa o treime din producția de fontă a U. R. S. S., aproape jumătate din producția de cărbune etc.

M. A. Vîlțan, în studiul *Structura social-economică a satului colhoznic în anii 1933—1940* (nr. 2) se ocupă de: formele de proprietate, fizionomia socială a țărănimii colhoznice, relațiile interne în colhoz, colhozurile și statul, circulația de mărfuri între oraș și sat. Datele și gruparea lor în tabele, ca și metodologia folosită sînt interesante și merită a fi relevate.

A. N. Nusupbekov cercetează *Formarea clasei muncitoare din Kazahstan în anii construcției socialiste* (nr. 4). Acest proces constituie o parte componentă a căii necapitaliste de dezvoltare a poporului kazah, care pînă la Revoluția din Octombrie nu trecuse încă prin stadiul capitalismului industrial. Autorul aduce precizări cu privire la componența națională a muncitorilor de la marile întreprinderi din Kazahstan în perioada presovietică (1914—1917) și apoi urmărește procesul formării clasei muncitoare a Kazahstanului în anii construcției societății socialiste.

I. S. Kukușkin se ocupă de *Teroarea cîldăcească în sat în anii 1925—1928* (nr. 1). Cu toate că ar fi greu de găsit un sat sovietic

În care trecerea de la capitalism la socialism să nu fi antrenat agravarea luptei de clasă, problema nu a fost tratată decât în linii mari. Autorul aduce în circuitul științific date noi, interesante cu privire la teroarea exercitată de culăcime — forma cea mai ascutită a luptei de clasă în perioada care a precedat colectivizarea în masă a agriculturii.

Revista a deschis o rubrică specială în întâmpinarea aniversării Revoluției din Octombrie. Astfel V. I. Müller cercetează *Începutul democratizării vechii armate în zilele revoluției din februarie (Ședința Sovietului din Petrograd din 1 martie 1917 și Ordinul nr. 1)* (nr. 5). Una din problemele cele mai importante cu care proletariatul s-a ciocnit adesea în mersul revoluției socialiste a fost problema sfărâmării vechii armate. În Rusia metoda de sfărâmare a vechii armate a constituit-o democratizarea ei. Autorul urmărește atent cum s-a desfășurat cunoscuta ședință a Sovietului din Petrograd de la 1 martie 1917, căutând să restabilească anumite momente esențiale.

H. S. Inviatov și L. M. Landa fac o analiză multilaterală cu privire la *Istoriografia sovietică a Revoluției din Octombrie în Asia Mijlocie* (nr. 6). Autorii consideră că, în preajma aniversării a 50 de ani de la crearea statului sovietic, cercetătorii — eliberându-se de anumite tendințe subiective din anii trecuți — lucrează mult și rodnic asupra istoriei Marelui Octombrie în Asia Mijlocie, atacând cu îndrăzneală probleme încă nestudiate și controversate.

H. S. Inviatov și D. A. Ciugaev se ocupă de *Victoria revoluțiilor populare și constituirea republicilor sovietice populare în Horezm și Buhara* (nr. 2). Succinta prezentare istoriografică și elementele noi aduse de autori adâncesc problema trecerii Asiei Mijlocii — respectiv a popoarelor din Horezm și Buhara — de la feudalism la socialism, sărind peste stadiul capitalist de dezvoltare a societății.

C. C. Aliarev, în studiul *Oare s-a aplicat realmente contractul colectiv al muncitorilor din Baku în anul 1917?* (nr. 1.), ajunge la concluzia, pe baza unei confruntări severe a tuturor datelor, că salariile au fost plătite conform contractului colectiv, dar alte pre-

vederi n-au fost respectate din cauza împotrivirii acerbe a capitaliștilor.

V. I. Buriac în *Primele subotnice comuniste în Grozni* (nr. 1) urmărește, pe bază de noi materiale de arhivă, cum au fost organizate primele subotnice în raionul petrolier Grozni, subotnice inițiate de organizațiile locale de partid și de organele politice ale armatei de muncă din Caucaz. Autorul subliniază importanța și rolul subotnicilor comuniste în lupta pentru refacerea economiei.

G. F. Kiselev și V. A. Liubișeva aduc noi date despre V. I. Lenin și crearea sigiliului și stemei U. R. S. S. (nr. 5), relatând împrejurările istorice în care s-au luat hotărârile respective. B. D. Galperin și V. I. Starțev, în comunicarea *Cu privire la istoria lichidării dumelor orășenești în anul 1918* (nr. 1), corectează unele afirmații aflate în literatura de specialitate, aducând precizări utile.

E. I. Spivakovski, în *Noi materiale despre legăturile lui V. I. Lenin cu mișcarea muncitorească românească și propaganda leninismului în România* (nr. 2), prezintă succint datele cuprinse în articolele și studiile din ultimii ani ale istoricilor români cu privire la legăturile dintre V. I. Lenin și mișcarea muncitorească din România.

A. S. Pokrovski se ocupă de *Primele opinii ale guvernului sovietic privitoare la revoluția în Germania din 9 noiembrie 1918* (nr. 5). Autorii au stabilit că anumite materiale, ordine, telefonograme, radiotelegrame ale lui V. I. Lenin, cuprinzând primele măsuri ale guvernului sovietic la aflarea veștilor privind revoluția din 9 noiembrie 1918, au fost redactate într-un timp mult mai scurt decât cel indicat în culegerile de documente și că textele ciornelor autografe diferă întrucâtva de cele publicate.

Un număr de articole, comunicări sînt consacrate orînduirii capitaliste.

I. F. Ghindin, cunoscutul specialist, analizează *Cteva particularități ale structurii economice și politice a capitalismului rus la începutul secolului al XX-lea* (nr. 2). Datele și modul de punere a problemelor sînt concludente. Spre exemplu, compararea indicilor arată că industria textilă rusă era cea mai apropiată de nivelul de dezvoltare de cea ger-

mană. Procesul de concentrare a muncitorilor în Rusia semnală însă insuficiența dezvoltare intensivă a industriei. Industria germană, avînd o concentrare „normală”, avînd cu 12% mai puțini muncitori, prelucra cu 11% mai mult bumbac. Concluzia principală este că în ramurile monopolizate ale economiei ruse — industria grea, industria producătoare de mașini unelte, transport, bănci — s-au conturat încă de la începutul secolului al XX-lea premisele economice ale revoluției socialiste.

G. A. Trukan prezintă *Rusia Centrală în ajunul lui Octombrie* (nr. 5). Moscova, „cea de-a doua capitală” a Rusiei, împreună cu guberniile centrale, a jucat un rol imens în viața economică și politică a țării. În 1916, în raioanele centrale funcționau 33% din întreprinderile Rusiei, care dădeau aproape jumătate din producția ei industrială. Acolo se afla cel mai numeros detașament proletar — peste un milion de oameni —, adică 47,6% din muncitorii industriali ai Rusiei. În iulie 1917, organizația regională de partid Moscova număra 45 000 de membri, fiind cea mai mare din Rusia. Autorul urmărește grupările politice și obștești din raioanele centrale, activitatea lor, lupta de clasă și dintre partide în lunile premergătoare Marii Revoluții din Octombrie, aducînd multe elemente noi, interesante.

S. S. Șaumanian se ocupă de *V. I. Lenin și consfătuirea de unificare de la Bruxelles* (nr. 2). Consfătuirea din iulie 1914 n-a adus, așa cum de altfel a prevăzut V. I. Lenin, nici o unificare. Ea a avut însă un rol pozitiv, arătînd încă o dată proletariatului rus și social-democraților revoluționari din toate țările divergențele profunde care separau partidul leninist de tip nou de toate curentele oportuniste și centriste vest-europene și ruse.

A. I. Avreh tratează despre *Monarhia din 3 iunie și problema muncitorească* (nr. 1). Tema a fost puțin cercetată. Țarismul a negat decenii de-a rîndul cu înverșunare existența problemei muncitorești în Rusia. Avîntul revoluționar a dus la crearea comisiei Kokovțev (ianuarie 1905), menită să elaboreze un program guvernamental în problema muncitorească. Aceasta a constituit prima etapă în cotitura politicii țariste. Autorul analizează lucrările comisiei și concluziile ei. Cea de-a doua etapă

a constituit-o consfătuirea așa-numită D. A. Filosofov, care avea de dezbătut zece proiecte de legi muncitorești. Ea a definitivat numai șase dintre ele, deoarece între timp D. A. Filosofov a decedat. Cea de a doua Dumă de Stat a fost dizolvată. A treia etapă în problema unei legislații muncitorești a început o dată cu monarhia din iunie. A. I. Avreh urmărește drumul întortochiat al proiectelor pînă au ajuns în fața celei de a treia Dume de Stat, subliniind poziția și interesele, adesea contradictorii, ale celor care au luat cuvîntul pe marginea legilor propuse. Eșecul politicii țariste în problema muncitorească era o dovadă în plus a creării unei noi situații revoluționare în Rusia.

N. I. Kaț prezintă *Grupele muncitorești la Congresele legale pe întreaga Rusie din 1907—1910* (nr. 5). În perioada reacțiunii stolpiniste, la Petersburg și la Moscova au avut loc diferite congrese legale ale mai multor organizații create din inițiativa asociațiilor burgheze filantropice: prietenii universităților populare, societatea cooperativelor, asociația femeilor, a medicilor din fabrici și uzine, liga antialcoolică etc. Autorul arată că aceste congrese legale au devenit arena unor ascuțite ciocniri de clasă datorită participării grupelor muncitorești.

V. E. Nevlev se ocupă de *Delegația rusă la Congresul de la Londra al Internaționalei a II-a (după noi materiale)* (nr. 2). Congresul de la Londra, care și-a ținut lucrările în zilele de 27 iulie — 1 august 1896, a fost primul congres al Internaționalei a II-a la care au participat reprezentanții proletariatului organizat rus. Autorul analizează poziția și activitatea delegațiilor ruși, relevînd importanța lucrărilor și hotărîrilor adoptate pentru afirmarea marxismului în mișcarea muncitorească rusă.

Printre articolele și studiile consacrate istoriei Rusiei de dinainte de reforma din 1861 semnalăm: T. A. Koniuhova se ocupă de *Inventarierea și reglementarea gospodăriilor de pe moșiile de stat din Lituania pe baza reformei lui P. D. Kiselev (1840—1857)* (nr. 5). Sub denumirea de Lituania se înțelegeau, la mijlocul secolului al XIX-lea, guberniile Vilenskaia și Kovenkaia (constituite în urma

reforme administrative din 1842). Autoarea urmărește modul cum au lucrat comisiile de inventariere instituite de P. D. Kiselev, ținuturile politicii agrare guvernamentale și rezultatele obținute.

I. D. Kovalicenکو și L. V. Milov analizează *Intensificarea exploataării țăranilor obrocari din Rusia Centrală la sfârșitul secolului al XIX-lea* (nr. 4). Problema are o deosebită importanță pentru înțelegerea evoluției social-economice a satului, cuantumul rentei feudale determinând posibilitatea dezvoltării gospodăriei țărănești. După datele aduse de autori, la mijlocul secolului al XIX-lea țăranul dădea moșierului, sub formă de obroc, cam o dată și jumătate — de două ori mai mult obroc din agricultură sau din meșteșug față de sfârșitul veacului al XVIII-lea. Metodologia acestui studiu impresionant prin bogăția de date, grupate în tabele, a fost contestată de I. G. Rindziunski într-un articol cu același titlu *Intensificarea exploataării țăranilor obrocari din Rusia centrală la sfârșitul secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea* (*Despre articolul lui I. D. Kovalicenکو și L. V. Milov*) (nr. 6). Autorul supune criticii metoda folosită de I. D. Kovalicenکو și L. V. Milov în prelucrarea datelor. Aceștia au utilizat categorii ca: țărani săraci, mijlocași, înstăriți, fără a arăta cum înțeleg aceste categorii și care sînt limitele ce determină ca o gospodărie să fie încadrată într-o grupă sau alta. Modul de grupare în tabele, ca și indicii nu sînt — după părerea autorului — concludenți și chiar pot da o imagine deformată.

S. S. Dmitriev se ocupă de *Biserica pravoslavnică și statul în Rusia dinainte de reformă* (nr. 4). Autorul constată cu acuratețe științifică faptul că biserica a fost ascultătoare, supusă, răbdătoare și profund devotată autocrației țariste. Problemele urmărite pe multe planuri, supuse unei analize profunde, fac parte integrantă din istoria popoarelor Rusiei.

M. I. Volkov studiază *Întreprinderile de pielărie ale neguțătorilor în primul pătrar al veacului al XVIII-lea* (nr. 1). Documentele arată că întreprinderile de pielărie ale neguțătorilor erau relativ mai numeroase decît

cele înființate prin ukaz. Organizatorii lor erau reprezentanții cei mai înstăriți ai vîrfurilor comerciale și industriale din orașul rus. În marea lor majoritate ele erau întreprinderi de tip capitalist.

A. S. Melnikova, în comunicarea *Particularitățile circulației monetare ruse în secolul al XVII-lea* (nr. 5), arată că înapoierea sistemului monetar rus în secolul al XVII-lea a frînat dezvoltarea economiei ruse. B. B. Kafengauz adună și analizează toate informațiile cunoscute despre *Vecea în vechiul Pskov* (nr. 6).

În nr. 1, Colegiul de redacție al revistei a expus concluziile ce se desprind din *Discuția despre destrămarea țăranimii în epoca feudalismului tîrziu*. În cei patru ani de discuții au apărut 11 articole de bază și numeroase luări de cuvînt. În problema cînd anume a început destrămarea socială a țăranimii, părerile participanților se apropie mult: procesul a început în secolul al XVII-lea și a trecut prin mai multe etape distincte. Divergențele s-au concentrat asupra caracteristicilor fiecărei etape de transformări calitative observate în structura socială a țăranimii. Colegiul de redacție grupează punctele de vedere exprimate analizînd succint argumentele. Deosebit de interesante sînt o serie de idei, de generalizări care toate conduc la precizarea problemelor ce necesită noi studii și noi metode de cercetare.

S. N. Azbelev se ocupă de *Textologia ca disciplină istorică auxiliară* (nr. 4). Cercetătorii sovietici consideră munca de reconstituire a textelor unor documente deteriorate sau cu fragmente lipsă drept o disciplină auxiliară a științei istorice — textologia. Autorul expune pe larg obiectul, metoda și sarcinile textologiei, arătînd însemnătatea acesteia pentru dezvoltarea istoriei.

Revista mai publică numeroase comunicări, note, însemnări bibliografice și ample recenzii despre lucrările apărute în străinătate ce tratează probleme de istorie a U.R.S.S., relatări despre viața științifică din institutele de cercetări și de învățămînt superior din U. R. S. S.

Al. Vianu

„ZEITSCHRIFT FÜR GESCHICHTSWISSENSCHAFT”, an. XIV (1966), nr. 1—8, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1516 p.

Revista „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” oferă cititorilor în numerele apărute în 1966, ca și în ceilalți ani, interesante studii și materiale de istorie medie, modernă și contemporană, de istorie a mișcării muncitorești și știință a istoriei. La acestea se adaugă dări de seamă, discuții, recenzii și note bibliografice, repertorii de publicații istorice care permit o punere la curent eficace cu literatura de specialitate.

Dintre materialele de istorie medie se remarcă în primul rând articolul lui E. Müller-Mertens *Cu privire la dezvoltarea feudalismului în Occident și la definiția raportului feudal* (nr. 1), prezentat la Congresul al III-lea al Societății istoricilor germani în martie 1965. Autorul reia o serie de teze prezentate încă în anii trecuți¹, teze consacrate formării feudalismului în Apus și care au suscitât la vremea lor pasionate discuții². Părerea sa

¹ E. Müller-Mertens, *Von Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, an. XI (1963), nr. 2, p. 319—346; idem, *Die Genesis der Feudalgesellschaft im Lichte schriftlicher Quellen, Fragen des Historikers an den Archäologen*, ibidem, an. XII (1964), nr. 8, p. 1384—1402. Cf. și „Studii”, an. XVII (1964), nr. 2, p. 406 și an. XVIII (1965), nr. 1, p. 219.

² E. Werner, *Einige Charakteristika des vorder- und mittelasiatischen Feudalismus*, ibidem, an. XI (1963), nr. 6, p. 1134—1145; B. Töpfer, *Zu einigen Grundfragen des Feudalismus. Ein Diskussionsbeitrag*, ibidem, an. XIII (1965), nr. 5, p. 785—809; H. J. Bartmuss, *Die Genesis der Feudalgesellschaft in Deutschland. Bemerkungen zu einigen neuen Hypothesen von E. Müller-Mertens*, ibidem, an. XIII (1965), nr. 6, p. 1001—1010; W. Bleiber, *Bemerkungen zum Anteil west-fränkischen Kircheninstitutionen an der Feudalisierung des östlichen Frankenreiches*, ibidem, an. XIII (1965), nr. 7, p. 1206—1219; H. Lehnmann, *Bemerkungen zur Sklaverei im frühmittelalterlichen Bayern und zu Forschungsmethoden auf dem Gebiet germanischer Sozialgeschichte*, ibidem, an. XIII (1965), nr. 8, p. 1378—1387. Cf. și „Studii”, an. XVII (1964), nr. 2, p. 406 și an. XIX (1966), nr. 4, p. 823—824.

despre existența unui „feudalism sui generis” în perioada de trecere de la sclavagism la feudalism în această parte a Europei este, de această dată, reluată în lumina tezelor clasice ale marxism-leninismului cu privire la formarea relațiilor feudale.

Menționând faptul că Marx a fost, în prima perioadă, sub influența studiilor de istorie care explicau feudalismul prin cucerirea unui popor de către altul, iar Engels mai târziu s-a aflat sub înfruntarea teoriilor juridice ale istoriei dreptului german, autorul subliniază totuși unitatea punctului de vedere marxist asupra problemei originii feudalismului. Analiza clasicilor marxismului s-a limitat însă numai la enunțarea problemei, de aceea fenomenul trebuie adăncit pe baza datelor concrete furnizate de cercetările istorice din ultimul secol.

În acest sens, Müller-Mertens arată că pe lângă feudalizarea micului proprietar — cum explică Engels — relațiile feudale se mai nasc și prin dotarea cu pământ a municipiilor, precum și prin ruralizarea oamenilor dependenți. După părerea sa, esența feudalismului derivă în ultimă instanță din „feudum”, după cum esența capitalismului se explică prin „marfă”. Din acordarea acestor feude derivă apoi dreptul de proprietate asupra pământului și drepturile personale asupra țăranului.

Aplicând această concepție la începuturile feudalismului în Germania, el formulează teza că șerbia, în prima ei formă, nu a avut aici un caracter feudal, ci a fost o instituție mult mai complexă, cuprinzând laolaltă aspecte de patriarhat primitiv, de despotism asiatic și de sclavagism. Această formă de relații de dependență tindea în Germania spre sclavajul patriarhal, în cadrul unei societăți împărțite în clase antagoniste, și „numai sub influența antichității târzii, și anume a sintezei antichității târzii cu barbarii, s-a îndreptat spre formațiunea feudală în care aceste relații social-economice și-au găsit

expresia" (p. 70). În cadrul acestei sinteze, elementul germanic nu a avut o pondere mai mare decât germeii feudalismului deja existenți în Imperiul roman sub forma colonatului; numai pe baza influenței dreptului roman, se poate găsi, de pildă explicația pentru precariul și beneficiul din regatul franc. Totuși, precizează autorul în încheiere, o concluzie definitivă nu se poate trage asupra formării feudalismului în Apus fără o cunoaștere aprofundată a căilor urmate de relațiile feudale în țările neeuropene.

În cadrul aceluiași discuții, H. Gericke abordează problema *Dialecticii forțelor de producție și a raporturilor de producție în societatea feudală* (nr. 6). După părerea sa, elementul hotărâtor în stabilirea formelor tipice sau clasice în dezvoltarea feudalismului vest-european îl constituie dialectica forțelor și a relațiilor de producție, între acestea aflându-se un strâns raport dialectic. Pe baza acestui criteriu își propune el să elucideze problema dacă în feudalismul apusean incipient este vorba de relații de producție „sui generis” — cum susține E. Müller-Mertens — sau de relații feudale propriu-zise. Analizând spusele lui Engels că în acea perioadă „sclavia era cu neputință din punct de vedere economic, munca celor liberi era disprețuită din punct de vedere moral. Una nu mai putea fi, cealaltă încă nu putea fi forma de bază a producției sociale”³, H. Gericke arată că nu este vorba de un hiatus în dezvoltarea relațiilor de producție, ci de o formă nouă care lua naștere. Forțele de producție luaseră un avânt simțitor în ultima perioadă a antichității, uneltele de muncă se perfecționaseră, producția era în creștere, populația sporise mult. Toate acestea impuneau noi relații de producție, corespunzătoare caracterului acestor forțe de producție în plin progres și aceste relații de producție nu puteau fi nici sclavagiste, nici primitiv-patriarhale sau de despotism asiatic — cum le apreciază E. Müller-Mertens — ci feudale incipiente.

³ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a III-a, Buc., Edit. politică, 1966, p. 325.

Orînduirii feudale îi este consacrat și mișcelaneul *Prima perioadă a vieții lui Thomas Muntzer* (nr. 3), în care M. Bensing pornind de la *Noile studii cu privire la Thomas Muntzer* scrise de Hermann Goebkes, aduce o serie de materiale documentare privitoare la familia și tinerețea eroului.

Dintre materialele privind istoria modernă, semnalăm în primul rând pe cele consacrate începuturilor mișcării muncitorești. Astfel, G. Becker se ocupă de *Noua Asociație a muncitorilor londonezi din 1852. Contribuție la istoria Ligii comunistilor* (nr. 1). După frământările din 1850, cercul londonez se reorganizează sub conducerea lui K. Marx și în 1852 ia naștere o „Nouă asociație a muncitorilor” care număra 60—70 membri fondatori. Printre aceștia se aflau și unii participanți la Uniunea comunistilor, ca G. L. Stechan, W. Pieper, G. Lochner, K. Pfander, J. G. Eccarius, J. F. Eccarius, W. Liebknecht, G. Klose, J. Ulmer, E. Rumpf. Noua asociație a luat în discuție imediat după constituire probleme importante ale strategiei și tacticii partidului clasei muncitoare în problemele revoluției ca: relațiile dintre puterea politică și transformarea relațiilor de producție, problema unității de acțiune și revoluția, colaborarea cu mica burghezie și cu burghezia după revoluție, burghezia și revoluția, reformă și revoluție, biserica și revoluția, războiul și revoluția, pauperismul înainte și după revoluția socialistă.

Cel de al treilea proces intentat lui K. Marx și revistei „Neue Rheinische Zeitung” este prezentat, pe bază de material nou, de către G. Becker (nr. 3). Procesul, început la 29 mai 1849 împotriva lui Marx ca redactor șef al revistei și în care acuzarea era susținută de procurorul Bölling, avea ca obiect o proclamație din timpul crizei politice din septembrie 1848.

Ocupându-se de *Călătoria lui W. Liebknecht în America în 1886* (nr. 4), K. Obermann subliniază importanța acestei acțiuni pentru mișcarea muncitorească din America și interesul stîrnit de ea în Europa. Plecînd la 4 septembrie 1886 de la Liverpool, Liebknecht ajunge la New-York la 13 ale aceleiași luni. Succesul călătoriei sale în America este înre-

gistrat de o serie întreagă de relatări ale contemporanilor, pe care autorul le reproduce în anexe.

W. Schröder și G. Seeber se ocupă de *Pregătirile preliminare pentru programul de la Erfurt* (nr. 7). Definitivat în cadrul unor vii dezbateri și înfrângându-se, între altele, opoziția „tinerilor” și platforma oportunistă a lui Vollmar, programul a fost aprobat la 21 octombrie 1891. În limitele epocii sale, programul de la Erfurt dezvoltă pe cel de la Gotha, făcând o expunere sistematică a sarcinilor social-democrației germane, arătând clar problemele de bază ale socialismului, scopurile revoluționare ale luptei clasei muncitoare, rolul ei istoric, misiunea partidului revoluționar în emanciparea proletariatului, programul social și politic pe care avea să-l urmeze clasa muncitoare. În încheiere, se arată modul în care acest program a fost preluat și dezvoltat în noile condiții de către P. C. din Germania, care l-a folosit în lupta antifascistă și pentru făurirea unității clasei muncitoare în cadrul P. S. U. G.

Ocupându-se de politica națională a burgheziei germane în perioada 1864—1866, H. Schwab în articolul *De la Düppel la Königgrätz* (nr. 6.) arată că centenarul bătăliei de la Sadova a prilejuit istoricilor germani o reluare a problemelor legate de poziția burgheziei față de evenimentele din această perioadă. Descriind criza ciclică de producție din anii 1866—1867, autorul arată că ea a dus la o accentuare a contradicțiilor dintre burghezie și proletariat pe de o parte, dintre burghezie și cercurile absolutiste pe de altă parte. Burghezia liberală încearcă să înjghebeze o opoziție în parlament împotriva lui Bismarck, însă acesta, preconizând o politică anexionistă și prezentând-o ca fiind corespunzătoare intereselor naționale, a reușit până la urmă să atragă de partea sa și aripa liberală a burgheziei. Acest compromis dintre burghezia liberală și junkeri a facilitat dezvoltarea militarismului prusac și politica agresivă a acestuia.

În articolul *Cu privire la bazele economice și sociale ale absolutismului în Rusia* (nr. 5.), E. Donnert și P. Hoffmann reiau trăsăturile absolutismului prezentate de E. Molnar la cel

de al XII-lea Congres al istoricilor de la Viena, în 1965 ⁴ și arată că și în Rusia „premisele regimului absolutist le-au constituit dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în stnul societății feudale. Elemente noi, burgheze, la început nu sînt atît de puternice încît să servească drept bază puterii, însă sînt îndeajuns de influente pentru a face să precumpănească interesele lor în stat. În felul acesta ele constituie baza social-economică a absolutismului ca regim politic. Expresia sa formal-juridică este un puternic aparat de stat alcătuit pe baze birocratice, o armată permanentă, un temeinic aparat judiciar și polițienesc, precum și un sistem financiar și fiscal birocratic” (p. 759)⁵. Urmărind modalitățile acumulării primitive a capitalului și ale dezvoltării capitalismului pe cale prusacă în Rusia, autorul subliniază strînsa întrepătrundere dintre interesele burgheziei și cele ale moșierimii, fapt care a permis ca monarhia absolută să ia în această țară aspectul unei autocrații despotice.

Din domeniul istoriei contemporane, se remarcă în primul rînd numărul 8 al revistei, consacrat în întregime *Problemelor noi ale istoriei mișcării muncitorești din Germania* și anume formarea partidului marxist în această țară, dezvoltarea ideologiei marxiste, sarcinile noi care se pun proletariatului în epoca imperialismului, emanciparea națională și socială a poporului german, lupta pentru unitatea de acțiune, strategia și tactica mișcării muncitorești din Germania după cel de-al doilea război mondial.

Crearea Partidului Socialist Unit din Germania și importanța sa pentru alianța dintre muncitori și țărani formează obiectul unui

⁴ Cf. E. Molnar, *Les fondements économiques et sociaux de l'absolutisme*, în *XII-e Congrès International des Sciences Historiques*, Vienne 1965, Rapport IV, *Methodologie et Histoire Contemporaine*, p. 155 urm.

⁵ Vezi și B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Buc., 1957, cap. III; P. I. Leascenco, *Istoria economiei naționale a U. R. S. S.*, vol. I, Buc. 1953; L. V. Cerepin, *Земские соборы и утверждение абсолютизма в России*, în vol. *Абсолютизм в России (XVII—XVIII вв.)*, Moscova, 1964, p. 92 urm.

editorial al lui R. Stockingt (nr. 2). Arătînd condițiile în care a avut loc în aprilie 1946 unificarea dintre P.C.G. și P.S.D., autorul subliniază faptul că la baza acestei unificări stă alianța trainică între clasa muncitoare, țărănimea muncitoare și celelalte pături ale populației ostile burgheziei imperialiste. În această ordine de idei, se arată importanța evenimentului pentru viața politică, economică și socială a țării, pentru transformarea socialistă a agriculturii, pentru prefacerile democratice.

Într-un alt articol, G. Benser și H. Heitzer se ocupă de *Politica națională a Partidului Socialist Unit din Germania între anii 1945 și 1955* (nr. 5). Împărțindu-și expunerea în două părți: pînă în 1949 și din acest an pînă în 1955, autorii prezintă principalul obiectiv al politicii naționale a P. S. U. G. și anume crearea unui stat național german antiimperialist și antimilitarist. În prima etapă, sarcinile primordiale au fost precizarea conținutului și esenței republicii democrație-antifasciste, stabilirea raportului dintre unitatea clasei muncitoare și unitatea națiunii germane, unirea tuturor forțelor democratice și patriotice într-un front național, zădărnicierea încercărilor forțelor revanșarde de reinstaurare a imperialismului în întreaga Germania, combaterea politicii lor separatiste, înlăturarea amestecului cercurilor imperialiste americane în treburile interne și a încercărilor lor de dezmembrare a țării. Cea de a doua fază, după proclamarea R. D. G., cunoaște o intensificare a acțiunii forțelor patriotice, a luptei împotriva militarizării Germaniei apusene, împotriva includerii acestei țări în blocuri agresive.

Condițiile politice care au premers instaurării regimului hitlerist sînt analizate de K. Finker în *Asociațiile militariste din Republica de la Weimar. Contribuție la strategia și tactica marii burghezii germane* (nr. 3). Criza generală a capitalismului care a urmat primului război mondial a făcut ca burghezia germană să adopte noi mijloace și metode pentru a-și menține dominația. Un astfel de mijloc l-au constituit și organizațiile paramilitare, folosite împotriva mișcării muncitorești și a democrației parlamentare. Membrii acestor organizații erau recrui-

tați dintre foști militari demobilizați și elemente declasate, iar scopul lor final era realizarea politicii reacționare, agresive și revanșarde a marii burghezii germane, interesate în instaurarea unei dictaturi militarofasciste. Astfel au luat ființă în 1918 „Căștile de oțel”, în 1919 „Ținăra Germanie” („Jundo”), în 1923 „Vircolacii”, în 1923 „Wikingii” etc., organizate și finanțate de marele capital cu sprijinul nemijlocit al foștilor ofițeri. Prin lozinci demagogice, aceste organizații — în special „Căștile de oțel” și „Jundo” — încercau scindarea mișcării muncitorești în temeiul unei așa-numite „solidarități de clasă”, a „socialismului de front”. Încă de la constituirea de la Berlin din 1926 organizațiile paramilitare și-au manifestat acordul deplin pentru organizarea unui puci fascist care să lichideze sistemul parlamentar și să instaurze dictatura fățișă. Intensificîndu-și în acest sens acțiunile, în special în perioada 1930—1933, aceste organizații, prin metode teroriste, au permis acaparea puterii de către Hitler.

H. Gopfert, într-un articol consacrat *Pregătirii militare a agresiunii naziste împotriva U. R. S. S.* (nr. 7.), analizează planurile hitleriste de atac în Răsărit în perioada celui de-al doilea război mondial. Concepute pe baza doctrinei aventuriste a „războiului fulger” și a unei propagande care denatura cu totul realitățile din U. R. S. S. și potențialul ei economic și militar, aceste planuri urmăreau ocuparea cît mai rapidă a teritoriului sovietic și încadrarea economiei marii țări socialiste la mașina de război germană. În acest scop, au fost întocmite o serie de proiecte de invadare a U. R. S. S., în succesiunea cărora autorul distinge trei perioade. Într-o primă etapă, din august pînă în octombrie 1940, au fost elaborate un număr de schițe topografice pentru variantele operațiunilor militare. În a doua perioadă, cuprinzînd lunile noiembrie și decembrie 1940, au fost întocmite planurile de operațiuni militare cunoscute sub numele de „Fritz” și „Barbarossa”. În cea de-a treia perioadă, cuprinsă între luna ianuarie 1941 și data invaziei, s-au făcut pregătirile politice, economice și militare necesare, au fost antrenate la acțiunea care se

pregătea țările satelite, s-au concentrat trupe și echipament militar, în sfârșit s-a elaborat ordinul de atac („Dortmund”). La acestea se adăugau planuri amănunțite de exploatare economică a teritoriilor care urmau să fie cucerite. Ca efectiv militar, au fost concentrate la granița cu U. R. S. S. patru corpuri de armată, patru corpuri blindate, șaisprezece corpuri speciale, alcătuind laolaltă între 160 și 209 divizii, sprijinite de aviație și marină. Pe baza acestor planuri, modificate în amănunt de mai multe ori, trupele fasciste au atacat U. R. S. S. în iunie 1941. Rezistența eroică a popoarelor sovietice, superioritatea strategiei militare a înaltului comandament sovietic au făcut însă să se prăbușească mai întâi mult lăudatul plan al „războiului fulger”, apoi și celelalte proiecte militare naziste, agresorilor sfârșindu-și în chip lamentabil aventura lor războinică.

În legătură cu acțiunile agresive ale fascismului german, semnalăm și articolul lui W. Bleyer, *Războiul total și puterea absolută a monopolurilor. Procesul de fuzionare între monopoluri și statul nazist în cursul celui de-al doilea război mondial* (nr. 6), în care sînt prezentate eforturile monopolurilor germane de sprijinire a statului fascist în perioada „războiului total” din anii 1941—1943. Sforțările industriașilor germani de a da pentru front cît mai mult armament și muniții au fost prezentate de către propaganda nazistă drept un „serviciu adus națiunii” în scopul obținerii „victoriei finale”. În realitate, pe baza „planului central” întocmit cu acest prilej, monopolurile germane și-au asigurat dominația totală în economia țării, profituri uriașe și subordonarea aparatului de stat. La rîndul lor, diriguitorii naștiți au fost cointeresați și mai mult în diferitele ramuri ale marii industrii. În felul acesta, precizează autorul, „fuziunea dintre aparatul de stat fascist și atotputernicile monopoluri a ajuns, încetul cu încetul, atît de deplină, încît nu mai era posibilă nici o linie de demarcație. Această treaptă atinsă în dezvoltarea puterii monopolismului de stat vădește o calitate nouă a acestui monopolism în Germania. Prin război, monopolismul de stat dobîndise un mijloc care să

capitaliști să depășească, cu ajutorul mașini de stat, crizele economice și criza de sistem a capitalismului” (p. 913).

Cercetînd *Radiodifuziunea în serviciul politicii externe agresive a imperialismului german în perioada nazistă* (nr. 6), P. Kircheisen analizează modul în care a fost folosit radioul german după 1933 de către propaganda nazistă. Sub directă îndrumare a lui Goebbels, emisiunile pentru străinătate ale radiodifuziunii germane au început încă de pe atunci să aibă un caracter agresiv, războinic, ducînd la constituirea unui adevărat „front în eter”. Deosebit de activă a devenit această propagandă în anii războiului, urmînd pe de o parte dezinformarea populației din țările ocupate, iar pe de altă parte încurajarea elementelor profasciste din celelalte țări și mobilizarea la acțiuni subversive a „coloanei a cincea”.

În *Biserica evanghelică germană și dictatura fascistă* (nr. 4) J. Streisant se ocupă de sprijinirea ideologică a nazismului de către clerul bisericii evanghelice din Germania. Încă din 1933, o parte a acestui cler a mers pe linia „politizării” bisericii, în sensul propovăduirii „armoniei” între clase, a militarismului, a naționalismului și a rasismului. Sub îndrumarea directă a înaltului prelat Ludwig Müller, se organizează astfel reuniuni ale credincioșilor, se înjghebează asociații mistice ca „Mișcarea bisericească a creștinilor germani” și „Mișcarea misionară a creștinilor germani”, se insuflă maselor credința în rolul „providențial” al urmitorilor fasciști, în sfârșit se organizează campanii misionare după modelul faimoaselor „secțiuni de asalt”. În contrast cu orientarea acestei părți a clerului, s-a format încă de pe atunci o opoziție în sinul bisericii evanghelice care mai tîrziu va ajuta comitetul național „Germania liberă” în lupta sa împotriva fascismului.

În *Originea, transformările și eficacitatea doctrinei imperialiste a totalitarismului* (nr. 4), G. Lozek supune unei analize amănunțite această doctrină, care constituie baza ideologică a teoriei despre stat a regimurilor fasciste. De la fasciștii italieni, ideea de „stato totalitar” a fost preluată de naștiți, care au în sensul unui program mai larg,

cuprins în formula: „Dusman total, război total, stat total”. Doctrina statului totalitar a servit regimurilor fasciste pentru a-și justifica pe de o parte dictatura lor fățișă și suprimarea oricărui libertăți democratice, iar pe de altă parte ca o diversiune ideologică în scopul defăimării țărilor socialiste.

În privința *teoriei istoriei*, un inters de prim ordin îl prezintă *Bilanțul dezbaterilor cu privire la sarcinile comune și la interferența dintre istorie ca știință și ca materie de învățământ* (nr. 7.) prezentat de Gerhard Schilfert și Friedrich Weitendorf, discuție care s-a purtat în paginile revistei începând din 1963. Participanții au demonstrat cu argumente luate din diferite domenii unitatea dialectică dintre aceste două preocupări, dintre teoria și practica istoriei, precum și importanța aplicării ei pentru elevi și studenți.

O problemă actuală de teorie a istoriei abordează și articolul lui A. Loesdau, „*Prezentismul*” și *istoriografia burgheză din S.U.A.* (nr. 7). Urmărind influența pragmatismului asupra teoriei și metodei istoriografiei burgheze din S.U.A. în epoca contemporană — în special în lucrările lui D.L. Hoggans și H.E. Barnes, precum și în articolele din „*New History*” — autorul explică sensul acestei orientări în nevoia justificării tendințelor expansioniste și agresive ale monopolurilor imperialiste, a politicii lor antidemocratice și anticomuniste. În lumina pragmatismului

și a „*prezentismului*”, acțiuni ultrareacționare ca cele preconizate de McCarthy, agresiunile militariste și politica aventuristă își găsesc astfel o deplină justificare. Sub aspect teoretic, „*prezentismul*” în ideologia burgheză își are începutul cu B. Croce și J. Dewey, fiind o formă a idealismului subiectiv⁶. Acestuia i se opune teoria marxist-leninistă a practicii sociale ca izvor al cunoașterii și criteriu de verificare a adevărului, iar practica istorică, înțeleasă în acest fel, dovedește tocmai contrariul tezelor susținute de adepții „*prezentismului*” și ai pragmatismului, și anume falimentul regimurilor antipopulare și caracterul perimat al orinduirii capitaliste.

Numeroase dări de seamă, discuții, recenzii și note bibliografice întregesc bogatul material științific prezentat de revista „*Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*” în anul 1966 și oferă cititorilor o documentație la zi în vastul domeniu al istoriei.

L. P. Marcu

⁶ Pentru alle aspecte ale „*prezentismului*” în istoriografia americană, vezi și I. S. Kon, *Relativismul filozofic în istoriografia burgheză americană contemporană*, în vol. *Critica unor aspecte ale istoriografiei burgheze*, Buc., 1959, p. 57 și urm.; idem, *Об „Историзме” Бенедетто Кроче*, în „*Вопросы истории*”, 1956, nr. 10; A. Schaff, *Презентизм — реакционная методология американской историографии*, în „*Коммунист*”, 1955, nr. 16.

ISTORIA ROMÂNIEI

* * *Dicționar enciclopedic român*, vol. IV, Q—Z, Edit. politică, București, 1966, 295 p. + 48 pl.

Cu apariția vol. IV — ultimul — din *Dicționarul enciclopedic român* se încheie activitatea desfășurată de un larg colectiv de oameni de știință și cultură din cele mai diverse specialități, întrunit sub egida Academiei Republicii Socialiste România și sprijinit de Editura politică, colectiv care în cei peste cinci ani cît a ființat și-a pus în valoare cunoștințele și competența profesională unanim recunoscute pentru elaborarea unei lucrări deopotrivă de necesară specialiștilor și marelui public, dornici să se informeze operativ asupra a tot ceea ce este esențial în dezvoltarea ascendentă a omenirii de-a lungul mai multor milenii. La capătul acestei activități laborioase se cuvine să remarcăm, cu o vie satisfacție, faptul indiscutabil că această monumentală lucrare, de peste 3 500 pagini, reușește să ne ofere o imagine concludentă — deși într-o formă sintetică, impusă de specificul însuși al acestui gen de opere — a nivelului înalt atins de dezvoltarea impetuoasă a științei și culturii românești în ultimele decenii și, în același timp, să evidențieze amploarea și originalitatea contribuției poporului român la tezaurul științei și culturii universale, fără a ignora aportul altor popoare.

La fel ca și în volumele anterioare, și în acest ultim volum au fost incluse, în limitele

literelor respective, informații precise din cele mai variate domenii ale științelor naturii și societății, despre țări și persoane, precum și despre organisme și organizații social-politice și economice naționale și internaționale. Problemele de istorie națională și universală sînt bine reprezentate și just proporționalizate, comparativ cu alte discipline, articolele respective avînd un conținut științific bogat în amănunte semnificative și cu interpretări corespunzătoare exigențelor actuale și ultimelor cercetări.

Din cîmpul istoriei naționale se remarcă, în primul rînd, schița-sinteză inclusă la prezentarea monografică plină de interes a *României*. Din cele 66 de pagini, cîte cuprinde acest articol, istoriei îi sînt consacrate 16 pagini, în care se pune în lumină, prin datele istorice esențiale, claritatea interpretării lor și limpezimea expunerii, etapele pe care le-a parcurs poporul nostru din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre. Alte două succinte sinteze figurează în articolele despre *Transilvania* și *Țara Românească*, cu descrierea proceselor istorice din limitele provinciilor respective. Momente de mare importanță în istoria noastră ca *revoluția din 1848*, *unirea Principatelor* în 1859, *războiul pentru independență* (1877—1878), *revoluția populară în România* își găsesc o largă reflectare în paginile *Dicționarului*. O seamă de evenimente au fost, de asemenea, prezentate în desfășurarea lor concretă și cu relevarea locului ce

Il ocupă în istoria națională. În această categorie intră descrierea *râscoalelor* țărănești (în evul mediu și în epocile modernă și contemporană), analiza *reformelor* (agrare, bănească etc.), stabilirea importanței și semnificației *școlii ardelenelor* etc. Dintre personalitățile care au avut un rol important în istoria patriei noastre și ale căror merite au fost consemnate, notăm pe marele domn al Moldovei Ștefan cel Mare, pe domnitorii Țării Românești Radu I, Radu cel Mare, Radu de la Afumați, Radu Șerban, Vlad Țepeș, pe principii Transilvaniei Gh. Rakoczi I și II, Francisc Rakoczi II ș.a. La aceste nume se adaugă, pentru perioada modernă și contemporană, acelea ale lui Tudor Vladimirescu, C.A. Rosetti, N. Titulescu etc. În paginile vol. IV se insistă și asupra însemnătății pentru istoriografia română a operei creată de istorici ca Gh. Șincai, St.L. Roth, M. Roller, A.D. Xenopol ș.a.

Un spațiu larg a fost consacrat consemnării unor evenimente importante ce au jalonat, de-a lungul secolelor, istoria omenirii. Astfel, alături de explicarea științifică a noțiunii de *război*, se află prezentate în ceea ce au esențial *razboaiele* de succesiune, husite, ruso-turce, primul și al doilea război mondial etc. Dintre mișcările sociale care au antrenat mari mase în lupta pentru progres social sînt înfățișate *reforma*, *renașterea*, *revoluțiile burgheze* din Anglia, Franța, Rusia, de la 1848 ș.a. Inserarea unor noțiuni ca *sclavagism*, *socialism* a prilejuit evidențierea trăsăturilor lor caracteristice din punct de vedere social-economic și istoric. Interesante și utile sînt prezentările — înglobate expunerilor mai largi, de caracter monografic — ale istoriei Turciei, S.U.A., Ungariei, U.R.S.S. ș.a., ca și cele cuprinzînd datele esențiale despre ilustre personalități ca Richelieu, Robespierre, Saint-Simon, Stalin, Talleyrand, Voltaire, Washington etc.

Privite în ansamblu, cele patru volume ale *Dicționarului enciclopedic român* se înscriu ca o valoroasă realizare a științei și culturii românești, de natură să pună la dispoziția celor interesați informații exacte din cele mai variate compartimente ale activității umane. Necesitatea tot mai adînc simțită a unor astfel de lucrări — asupra căreia nu mai

este cazul să insistăm — impune ca experiența prețioasă căpătată pînă în prezent să fie valorificată prin alcătuirea unei enciclopedii de mari proporții, dublată de dicționare profilate pe ramuri ale științei. În acest sens, sîntem convinși că istoricii ar primi cu satisfacție vestea întocmirii mult așteptatului dicționar de istorie, fie și numai de istorie a patriei.

Gr. C

* * *Studii și articole de istorie*, vol. VIII, Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, București, 1966, 442 p.

Publicația periodică a Societății de Științe Istoric și Filologice din țara noastră, ajunsă la cel de al VIII-lea volum, valorifică o parte dintre cele mai interesante lucrări ale membrilor săi, prezentate la sesiunile locale ale Societății și definitivitate spre tipărire pe baza debaterilor din aceste sesiuni. Îmbinarea unor asemenea lucrări cu studii semnate de academicieni, cadre didactice din învățămîntul superior și cercetători științifici, conferă un spor de interes al unui larg public, față de publicație în ansamblul ei. Se constată cu satisfacție un progres sensibil de la număr la număr, chiar dacă nu e de proporții, atît în ceea ce privește alcătuirea sumarelor cit și conținutul și ținuta științifică a studiilor publicate. În privința rubricilor numărului de față, considerăm că unele materiale publicate la început au de fapt caracter miscelaneu. Predominarea temelor de istorie locală nu trebuie să acopere preocupările de ordin general, istoric și metodologic, așa cum apare acum; propunem gruparea articolelor de istorie locală într-o rubrică aparte, care să reprezinte cel mult o jumătate din întinderea volumului, urmînd ca accentul să cadă tot mai mult asupra unor lucrări de respirație mai largă, și, eventual, chiar de întindere mai largă.

Volumul de față se deschide cu studiul semnat de acad. Petre Conștăntinescu-Iași, intitulat *Profesorii și mișcarea antifascistă din România*. După ce trece în revistă, succint,

organizațiile de masă legale conduse de P.C.R. în perioada anilor 1932—1938 și unele dintre organele de presă ale stângii, îndrumate sau influențate de P. C. R., autorul expune câteva dintre cele mai interesante date referitoare la intensă activitate antirăzboinică, antifascistă, desfășurată de oamenii de cultură progresiști din țara noastră, slujitori ai învățămîntului elementar, mediu sau superior. Ies în evidență contribuțiile unor proeminente personalități ale intelectualității românești și acțiunile lor cele mai importante, din țară și străinătate.

Cu prilejul comemorării a 25 de ani de la asasinarea lui N. Iorga, prof. univ. Vasile Maciu publică în acest volum studiul: *Nicolae Iorga, istoric al poporului român*. Analizînd împrejurările care au jucat un rol determinant în stimularea interesului profesorului de istorie universală N. Iorga spre istoria poporului său — în primul rînd evenimente fundamentale ale acestei istorii, trăite de Iorga în anii formării sale (războiul de independență, mișcarea pentru desăvîrșirea unității naționale) — autorul studiului prezintă rodnică și impresionantă activitate de editor de documente, pe care Iorga înțelegea să o pună la baza cercetării istorice propriu-zise. În continuare, prof. univ. V. Maciu înfățișează trăsăturile principale ale lucrărilor fundamentale ale lui N. Iorga din domeniul istoriei naționale, care atestă o erudiție impresionantă, îmbinată cu un profund umanism și cu permanentă prezență în actualitate, cu patriotismul cel mai înalt, pus în slujba cauzei unității naționale, caracteristice ale vieții și activității marelui cărturar. Încununarea acestei opere inegalabile o reprezintă vasta sinteză, în zece volume, *Istoria românilor*, apreciată în studiul de față ca fiind „întemeiată, evident, pe o concepție idealistă, dar cu respect netăgăduit pentru fapte și de cele mai multe ori pentru generalizările impuse de ele”.

Cauzele refugierii huseiilor în Moldova și centrele lor în această țară sînt tratate, într-un studiu dens, de prof. univ. Constantin C. Giurescu. După o succintă privire istoriografică asupra problemei, autorul își sistematizează expunerea pe câteva idei principale dintre care menționăm: venirea huseiilor în Moldova

în grupe succesive, cauzele, așezările huseiilor în Moldova (Trotușul, Bacăul, Romanul, Tîrgul-Neamț, Cotnarii, Huși, Ciubărciul). Autorul nu exclude posibilitatea ca noi documente să ateste prezența refugiaților huseiilor și în Muntenia. Studiul prof. C. C. Giurescu se distinge prin solida sa bază documentară, precum și prin analiza îndeosebi a cauzelor fenomenului abordat.

Prof. univ. Ion Ionașcu aduce noi contribuții la studiul *Politicii fiscale a lui Ioan Vodă Caragea, oglindită în corespondența inedită a lui Manuc-bef*. Citind numeroase date și cifre, cele mai multe inedite, asupra porțiunilor jafului fiscal practicat către sfîrșitul domniilor fanariote — ca expresie tocmai a apogeei acestei politici prădalnice, a cărei abolire era imperios necesară —, autorul apreciază tema tratată ca o manifestare semnificativă în pragul răscoalei din 1821, conchizînd: „Pentru a se putea ajunge la concluzii cît mai întemeiate asupra politicii fiscale prădalnice desfășurate de Caragea ar trebui să fie publicate integral atît datele furnizate de Manuc și aderenții săi, cît și cele culese de Pini. Corespondența lui Manuc prezintă nu numai cifre, ci și metodele reprobabile practicate de Caragea, de oamenii săi, sistemul rafinat al născocirii mijloacelor noi de creștere a acumulărilor de averi printr-un aparat de stat viciat și corupt de sus pînă jos, expresie a stăpînirii otomane”.

În articolul *Lupta orășenilor din Buzău cu episcopia (1550—1850)*, prezentat în prealabil sub formă de comunicare. Dimitrie Gh. Ionescu, după ce înfățișează pe scurt evoluția tîrgului Buzăului și a episcopiei de aici, analizează relațiile acestora cu locuitorii — caracterizate prin tendința episcopiei de a pătrunde tot mai adînc și a-și subordona activitatea economică de seamă desfășurată de tîrgoveți și meșteșugari; din aceasta rezultă ascuțirea continuă a raporturilor lor pînă la forme de luptă activă a orășenilor cu episcopia, de-a lungul unei întinse perioade; rețin atenția datele referitoare la activitatea meșteșugarilor și la dezvoltarea bilciului, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Lucrarea se întemeiază în bună măsură pe documentele

publicate în colecția Academiei și pe ceretări în arhivele locale.

Un număr important de articole și contribuții din domeniul istoriei moderne — îndeosebi — și contemporane, apare în volumul de față al publicației Societății de științe istorice și filologice, fapt demn de subliniat prin el însuși.

Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu tratează despre *Primele școli ostășești din Țara Românească (1838—1840)* și despre rolul lui Nicolae Bălcescu în istoricul acestor școli. Sînt analizate, în ordine, școlile elementare ostășești de la Dudești și cea din Dealul Spirii, punîndu-se în discuție — deocamdată ca ipoteză de lucru, pe baza celor afirmate de Ion Voinescu II — activitatea lui N. Bălcescu ca iuncăr — învățător. În încheiere, autorii aruncă o privire asupra activității de după 1840 a citorva cadre didactice ale școlilor amintite, dintre care unii au participat la revoluția din 1848. În anexe se publică un tabel cu numele celor mai buni elevi și lista corpului didactic de la școala din Dudești, precum și matricola lui Nicolae Bălcescu din formularul cavaleriei de iuncări și unterofițeri nobili, pe anul 1839.

Interesante contribuții de istorie locală semnează Radu Gioglovan (*Revoluția din 1848 în Țirgoviște și împrejurimi*), Vasile Scurtu și Mihai Triteanu (*Societatea de lectură a elevilor români de la Liceul din Baia-Mare 1869—1877*). „Prin manifestările sale diverse, Societatea de lectură a elevilor români din Baia-Mare a strîns în jurul ei nu numai elevii școlii, ci și societatea românească a orașului și credem, și pe cea din jur, de unde se recrutau viitorii elevi, devenind în felul acesta un important focar de răspîndire a culturii naționale și totodată o formă de protest împotriva opresiunii ce se exercita asupra naționalităților din Imperiul Austro-Ungar” arată, în concluzie, autorii ultimului studiu. Din domeniul istoriei învățămîntului se mai desprind articolele intitulate *Activitatea lui V.A. Urechia privind organizarea școlii din timpul său* (de Maria Itu și Elena Potorac) și *Primii 30 de ani din viața școlilor comunale din județul Botoșani (1864—1894)* de I. D. Marin.

Constantin Enea și Vasile Șchiopu semnează articolul *Din lupta muncitorilor de la salinele din Transilvania (1914—1918)*. Valorificînd un bogat material documentar, inedit, din arhivele minere locale, autorii pun accentul în special pe formele luptei economice desfășurate de proletariatul salinelor transilvănene; sînt de relevat astfel grevele de la Ocna Mureșului din aprilie 1915, august 1917 și aprilie 1918, de la Slatina-Maramureș din august 1917, de la Turda din octombrie 1917, de la Ocna Șugatag din aprilie 1918. În încheiere, autorii pun în lumină aportul pe care l-a avut acest detașament al proletariatului din Transilvania la evenimentele revoluționare din toamna anului 1918, care au culminat cu destrămarea Imperiului austro-ungar și cu unirea Transilvaniei cu România.

Momente din lupta muncitorimii gălățene, sub conducerea comuniștilor, împotriva dictaturii militare fasciste, pentru înfrăptuirea insurecției naționale antifasciste din august 1944, se intitulează articolul lui Petru Panțiru, bazat în întregime pe material inedit, din arhivele gălățene. Autorul scoate în evidență abnegația, eroismul și spiritul de sacrificiu al maselor populare din Galați, conduse de partidul comunist, în luptă împotriva exploatarei capitaliste și a terorii fasciste, pentru asigurarea victoriei insurecției armate.

Sub rubrica de *Miscellanea* redacția publicației a grupat un mănunchi de valoroase contribuții care tratează aspecte referitoare la istoria unor orașe în diverse epoci. *Călători străini despre Iași în sec. XIV—XIX* — o privire generală asupra acestui subiect, în limitele spațiului afectat, datorată Georgetei Crăciun, este urmată de aspecte *Din istoria tipografiilor și presei brăilene (1838—1866)* semnate de Ion Ganea și de *Observații cu privire la populația Țirgului Btrlad, la mijlocul secolului al XIX-lea*, aparținînd lui Gheorghe Platon, care își fundamentează considerațiile pe catagrafia din 1845 a locuitorilor Birladului. Roland Tabor-ski aduce date puțin cunoscute cu privire la unele *Aspecte de critică socială în revista meseriașilor „Munca”*, editată la Sebeș între 1910, în timp ce Simion Fuchs

comunică *Date despre mitingul aviatic al lui Aurel Vlaicu organizat la Tîrgu-Mureș în 1912*. În încheierea acestei rubrici, Ion Călin expune cîteva aspecte ale *Ocupației germane la Craiova în anii 1916—1918*.

În afara contribuției documentare aduse de Ilie Corfus¹, rubrica de *Texte și documente* inserează un document inedit, comentat de Dan Berindei, despre *Un moment din viața și activitatea lui George Barițiu*: este vorba de o scrisoare în care Barițiu propune Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din România achiziționarea unor cărți, manuscrise etc. descoperite în Transilvania.

La rubrica de *Metodică*, Elena Munteanu publică articolul *Cum realizăm lecțiile de*

cultură în cadrul orelor de istorie — care răspunde în mod judicios cerințelor specificei publicației.

Volumul se încheie cu o *Cronică* asupra activității desfășurate de filialele Societății, care atestă varietatea preocupărilor istorice ale membrilor Societății din diferite orașe ale țării.

În concluzie, se poate aprecia că volumul VIII al publicației *Studii și articole de istorie* reprezintă o reușită oferind posibilitatea valorificării unor lucrări interesante, bine realizate și prezentate, care atrag atenția cercetătorului asupra rivnei și rezultatelor unei activități științifice în plină dezvoltare.

Al. P.

ISTORIE UNIVERSALĂ

I.G. ROZNER, *Казачество в крестьянской войне 1773—1775 гг.* Издательство Львовского Университета, 1966, 200 p. + 4 pl.

Idem, *Як перед бурей*, Издательство «Мысль», Москва, 1966, 200 p. + 1 pl.

Cercetătorul sovietic I.G. Rozner a publicat recent două monografii consacrate participării cazăcimii la războiul țărănesc din 1773—1775 de sub conducerea lui Emilian Pugaciov. Prima dintre aceste monografii tratează problema în ansamblu, fiind intitulată *Căzăcimea în războiul țărănesc din anii 1773—1775*, iar cea de a doua *Iaicul înainte de furtună* este consacrată evenimentelor din regiunea Ural în perioada premergătoare războiului țărănesc.

Războiul țărănesc de sub conducerea lui Emilian Pugaciov cunoscut în istoriografia rusă sub numele de Pugaciovșcina, a preocupat pe oamenii de cultură ruși încă din secolul trecut. Istoria ridicării lui Puga-

ciov a fost studiată de A.S. Pușkin, care a scris *Istoria războiului lui Pugaciov*. Decembristul K.F. Rileev se adresa și el cu cuvinte pline de admirație tradiției de luptă pentru libertate a războiului țărănesc din 1773—1775. Cu toată stăruința istoriografiei oficiale ruse, a istoricilor care s-au ocupat de istoria căzăcimii din Rusia de pe pozițiile Rusiei oficiale, tradiția luptei pentru libertate, eroismul răsculaților conduși de Pugaciov nu a putut fi ștearsă. Acest lucru, foarte documentat, ni-l dovedește monografia profesorului de la Universitatea din Leningrad V.V. Mavrodin despre felul cum s-a reflectat în istoriografia și cultura rusă evenimentul din anii 1773—1775.

În anii puterii sovietice s-au publicat numeroase monografii și studii, s-au editat volume de documente care au întregit imaginea acestui însemnat eveniment din istoria Rusiei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Despre toate aceste cercetări I.G. Rozner prezintă o dare de seamă succintă dar cuprinzătoare. Reiese că războiul țărănesc a constituit și constituie o preocupare majoră a istoriografiei sovietice. Și cele două monografii ale lui I.G. Rozner

¹ *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)* este recenzată de Șerban Papacostea în nr. 4/1967 al revistei *Studii* (p. 828—829); din această cauză nu revenim asupra ei.

au menirea de a aduce o contribuție la progresul cercetărilor în acest domeniu. I.G. Rozner aduce în circuitul științific o serie de materiale arhivistice noi referitoare la temă. Astfel, el cercetează o serie de fonduri din Arhiva Centrală Istorică a Actelor Vechi. Printre acestea, de un interes deosebit sînt protocoalele de interogatorii luate conducătorilor răscoalei ca Pugaciov, D. Pranov, S. Oboleaiev, G. Zaklandov, D. Karavaev, V. Plotnikov și celorlalți conducători locali sau răsculați arestați pentru activitatea lor. Interogatoriile luate zecilor de participanți la răscoală aruncă lumină asupra multor aspecte obscure ale desfășurării mișcării și Rozner, folosindu-se de acestea, completează, rectifică cunoștințele istorice de pînă acum despre unele din evenimentele legate de războiul țărănesc. Alături de materialele de arhivă scoase și din Arhivele Centrale Istoric-Militare din Moscova și din fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Publice din Leningrad, autorul se folosește de publicațiile de izvoare multiple și de o bogată literatură în limba rusă, precum și în alte limbi.

Lucrarea lui I.G. Rozner despre rolul căzăcimii în războiul țărănesc din 1773—1775 are 6 capitole. În primul capitol autorul prezintă izbucnirea războiului țărănesc și poziția căzăcimii față de răscoală. După o scurtă trecere în revistă a principalelor aspecte ale situației social-politice a căzăcimii autorul înfățișează primele ridicări la luptă ale cazacilor de pe Don, Ural și Ucraina. Urmează apoi expunerea încercărilor lui Emilian Pugaciov, cazac fugit de pe Don la Iaic, de a organiza ridicarea căzăcimii din Ucraina apuseană. Sînt înfățișate pe larg evenimentele petrecute în Iaic la începutul anului 1773. Mișcarea a avut succes, oștile căzăcești sub conducerea lui E. Pugaciov și Ivan Zarubincica obținînd în septembrie 1773 unele victorii asupra garnizoanelor locale. În cadrul aceluiași capitol I.G. Rozner analizează contradicțiile ivite în tabăra oștirii căzăcești răsculate, contradicții între „tineri” (aripa radicală condusă de Pugaciov) și „vrstnici” (aripa moderată, în frunte cu Ovcinnikov și Lisov). Pentru un timp, aripa moderată

a reușit să acapareze conducerea mișcării, ceea ce a însemnat și o schimbare în planurile inițiale ale răsculaților. I.G. Rozner aduce dovezi noi în favoarea tezei că Pugaciov intenționa încă în toamna lui 1773 să îndrepte oștirea căzăcească răsculată peste Volga, spre centrul țării, spre Moscova. Ovcinnikov a îndreptat însă oastea căzăcească spre răsărit, spre Orenburg.

În cel de-al doilea capitol I.G. Rozner prezintă pe larg asediul Orenburgului de către oastea răsculată căzăcească, asediu care a provocat o mare neliniște nu numai în cercurile cîrmuirii locale, ca și la curtea de la Moscova și Petersburg, precum și în rîndurile nobilimii din întreaga țară. Este foarte interesant tabloul pe care ni-l prezintă I.G. Rozner despre răsplîndirea popularității lui E. Pugaciov în întreaga Rusie. El era așteptat de țărani din toate părțile Rusiei pentru a-i elibera din jugul robiei iobăgești. O dată cu mișcarea pornită în Ural sau nu mult după izbucnirea ei, se ridică la arme cazacii de pe Don, cei din Ucraina de sud și cei care au fost exilați în Siberia. Situația era considerată de Curtea Ecaterinei a II-a ca fiind deosebit de critică, mai ales după ce s-a aflat că armata trimisă împotriva răsculaților a fost înfrîntă. Numărul oastei răsculate — arată Rozner — creștea, ajungînd la circa 10 000 de oameni, care asediau Orenburgul. Contradicțiile s-au ascuțit din nou în rîndurile răsculaților. E. Pugaciov și partizanii lui își dădeau bine seama că acțiunile lor într-un singur centru și asediul prelungit al cetății din Orenburg condamnau răscoala la inevitabila înfrîngere, pe cînd lărgirea ariei lor de activitate ar atrage forțe sociale noi și nu ar permite guvernului să manevreze forțele sale militare cu atîta ușurință. Pugaciov se pregătește să-și pună în aplicare planul după care urma să plece în fruntea călărimii prin Kazan spre Moscova și Petersburg. Cu toate că aceste planuri nu erau puse imediat în aplicare, răscoala s-a întins în Bașkiria, dînd un nou avînt mișcării.

În capitolul al III-lea I. G. Rozner dă informații ample despre măsurile luate de guvernul țarist în iarna lui 1773—1774, de pregătirile miliare ale lui A.I. Bibikov,

de întărirea cu armate ale cetății Kazan și a împrejurimilor pentru a tăia drumul răsculaților spre Moscova. Armatele conduse de Bibikov au desfășurat atacul împotriva răsculaților din mai multe direcții, situația acestora înrăutățindu-se din ce în ce mai mult în urma refuzului moderaților de a desfășura acțiunea de ridicare a poporului în regiunile centrale ale Rusiei, unde s-au creat condiții prielnice pentru răscoală. La începutul lui 1774 Pugaciov și Zarubin au reluat din nou vechiul lor plan de a uni toate forțele răscolate și de a se porni în regiunile centrale. Nici de data aceasta planurile nu au fost realizate. Luptele se desfășurau în Iaic cu o deosebită asprime. I.G. Rozner ne prezintă pe baza unui material în cea mai mare parte inedit, un tablou desfășurat al acestor lupte.

În cel de al IV-lea capitol I.G. Rozner expune pe larg atacul întreprins în primăvara anului 1774 de către armatele țariste, în urma căruia răsculații au fost nevoiți să renunțe la asediul Orenburgului, a cetății Ufa și a întăririi de pe Iaic.

Insuccesele răsculaților în martie-aprilie 1774 nu reflectau înfringerea lor generală. Abia după această etapă mișcarea se extinde spre riul Volga, unde va cunoaște o amploare deosebită. Pugaciov și Tvorogov în fruntea oastei căzăcești, care a scăpat din dezastrul de la Sacmar s-au îndreptat spre Volga, urmînd să treacă acest ri. Răsculații — arată autorul — au pierdut însă momentul prielnic al desfășurării răscoalei în părțile centrale ale Rusiei. Guvernul țarist a avut răgazul să concentreze în aceste părți forțe militare suficiente pentru a contracara orice acțiune de amploare din partea răsculaților.

Astfel expediția împotriva Moscovei nu mai avea șanse de izbîndă. Totuși luptele continuau mai ales în părțile cursului mijlociu al riului Volga, autorul prezentîndu-le pe larg în capitolul al V-lea al cărții sale.

După o serie de ciocniri care au avut loc între răsculați și armatele țariste în părțile cursului mijlociu și de jos al Volgăi, răsculații au fost nevoiți să se retragă pe partea stîngă a riului. Împotriva lui Pugaciov și Perfiliev se pregătește un complot chiar în tabăra răsculaților, în urma căruia ei au fost prinși și Pugaciov a fost predat autorităților țariste și executat la Moscova la 10 ianuarie 1775. Despre toate acestea I.G. Rozner vorbește în ultimul capitol al lucrării sale, încheind cartea cu unele informații despre ecoul și importanța războiului țărănesc din 1773—1774.

Cea de a doua monografie a lui I.G. Rozner este strîns legată de cartea prezentată mai sus. Ea se referă la răscoala cazacilor de pe Iaic (numele vechi al riului Ural de azi), în preajma războiului țărănesc. În această carte Rozner ne înfățișează pe larg situația căzăcimii din aceste părți, istoricul formării unităților căzăcești în Ural și lupta dusă de țărănimea cazacă pentru păstrarea libertăților sale. Un loc important în lucrare ocupă prezentarea istoriei căzăcimii din acea vreme, în general, ceea ce face lucrarea de un interes mai larg. Desigur, locul central îl ocupă răscoala din 1771—1772 izbucnită în părțile Uralului.

Cele două monografii ale lui I.G. Rozner constituie o contribuție la istoria căzăcimii din Rusia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la rolul jucat de aceasta în războiul țărănesc din 1773—1774 în Rusia.

L. D.

A. V. IGNATIEV, *Русско-английские отношения накануне Октябрьской революции (февраль-октябрь 1917)*, Moscova, „Наука”, 1966, 400 p.

În monografie sînt analizate, detaliat, relațiile dintre Rusia și Anglia în perioada de la sfîrșitul anului 1916 pînă la izbucnirea

Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Alegerea acestei teme pentru o lucrare de amploare — una din numeroasele lucrări de caracter monografic elaborate cu prilejul sărbătoririi semicentenarului Marii Revoluții este explicată de autor, în introducere, prin următoarele motive: războiul imperialist a adus pe primul plan al luptei politice din Rusia problema păcii, la a cărei rezolvare au

participat activ masele largi populare. Totodată, datorită legilor economice și politice ale dezvoltării sistemului imperialist, proletariatul rus, în lupta lui pentru putere, se lovea de rezistența nu numai a burgheziei ruse, ci și a celei internaționale. Pe de altă parte, proletariatul revoluționar rus se bucura de sprijinul clasei muncitoare din toate țările lumii. Iată de ce, afirmă autorul, nu ar fi exagerat să se considere că nici revoluția burghezo-democratică din februarie, nici Marea Revoluție Socialistă din Octombrie nu pot fi just interpretate fără a se ține seama și de latura externă a evenimentelor. De aceea, A.V. Ignatiev își propune să elucideze interdependența factorilor intern și internațional nu numai în trăsăturile sale generale, ceea ce a fost făcut de istoriografia sovietică și pînă acum, ci concret, zi de zi, în cursul întregii desfășurări a evenimentelor revoluționare.

Pe parcursul întregii lucrări autorul analizează alianța dintre Rusia și Anglia în toată complexitatea tendințelor sale contradictorii. Pe de o parte, imperialiștii ruși și cei britanici au fost uniți prin tratatele secrete de reîmpărțire a lumii, prin necesitatea coordonării eforturilor lor militare, prin lupta împotriva mișcării revoluționare și de eliberare națională.

Pe de altă parte însă, trăsătura specifică a relațiilor anglo-ruse era că acești doi aliați au fost totodată și cei mai înverșunați rivali. Războiul a înălțurat, provizoriu, dar n-a lichidat, contradicțiile existente între cele două puteri. Programele expansioniste ale Rusiei și Angliei au rămas necoordonate în unele puncte esențiale (problema strîmtorilor, a Persiei, a Orientului îndepărtat, a Greciei, a Poloniei ș.a.) și, deși antagonismul celor două puteri s-a deplasat pe planul al doilea, în fața intereselor lor comune în război, el n-a dispărut, manifestîndu-se în alte forme sau în alte domenii.

Analizînd pe larg relațiile economice anglo-ruse, autorul împărtășește teza susținută de A.L. Sidorov că, încă din 1915, Anglia a devenit creditorul principal al Rusiei, loc ocupat pînă atunci de Franța, ceea ce, pe de o parte, a sporit și mai mult — dat fiind creșterea dependenței economice a Rusiei de

Anglia — divergențele dintre cele două țări, iar, pe de altă parte, a dat în mîinile Angliei un nou mijloc de presiune.

Anul 1916 a adus ascuțirea continuă a contradicțiilor anglo-ruse. În toamna anului 1916 guvernul țarist a întreprins unele încercări în vederea încheierii păcii separate cu Puterile Centrale. Oscilațiile unor cercuri apropiate palatului și însuși țarului se datorau atît istovirii economice și militare a Rusiei, cît mai ales fricii izbucnirii unei noi revoluții. În toamna lui 1916, după cum arată autorul, în Rusia, mai devreme decît la alte puteri beligerante, a început să se formeze o situație revoluționară. Însă tendința țarismului de a ieși din război prin încheierea păcii separate se lovea de greutăți serioase, atît interne (lupta maselor populare conștiente sub conducerea bolșevicilor, pentru pacea cu adevărat democratică; rezistența crescîndă a unei influente părți a cercurilor burghezo-moșierești unite în „Blocul progresist” și a partidelor mic-burgheze), cît și externe (contradicții acute cu Germania, opunerea puterilor aliate ș.a.).

În aceste condiții, după cum relevă autorul, scopul principal urmărit de Anglia era să preîntîmpine, cu orice mijloace, ieșirea Rusiei din război și să prevină izbucnirea revoluției. De aceea Anglia susținea compromisul pașnic între țarism și opoziția burghezo-moșierească, sub controlul aliaților. Totodată ea a folosit amenințarea loviturii de palat ca mijloc de influențare a guvernului țarist. Numai pe măsură ce se dovedea insuccesul altor mijloace de presiune asupra țarismului, Anglia a început să ia tot mai mult în considerare posibilitatea unei lovituri de palat, intenționînd totodată să păstreze monarhia și dinastia Romanovilor.

Revoluția efectuată de masele largi populare a răsturnat însă aceste planuri. Autorul arată că începînd din 24 februarie 1917 și pînă la izbucnirea Revoluției din Octombrie reprezentanța diplomatică britanică din Rusia a jucat un rol activ în desfășurarea evenimentelor, cu scopul de a dirija acțiunile forțelor opuse revoluției populare, schimbînd tactica în funcție de zigzagurile luptei.

Revoluția din februarie a adus schimbări esențiale în relațiile anglo-ruse. La putere au venit burghezia și moșierimea capitalistă, care au considerat necesar în interesul lor să rămână fidele aliaților. Totodată, spre deosebire de guvernul țarist, noul guvern se orienta mai mult către Anglia decât către Franța. De aceea diplomația și guvernul englez au sprijinit de la început guvernul provizoriu, care a făcut declarațiile oficiale că va continua războiul și că recunoaște toate datoriile externe ale guvernului țarist. Lucrarea relevă că blocul burgheziei ruse și al aliaților în revoluția din februarie a avut atît o bază economică (interesele burgheziei engleze pe piața rusească și cele ale burgheziei ruse pentru capitalurile engleze) cît și una politică (scopul de a învinge Puterile Centrale pentru împărțirea prăzii).

Totodată autorul analizează schimbările de atitudine ale guvernului britanic față de guvernul provizoriu, în diferitele etape ale existenței acestuia. Imediat după victoria revoluției din februarie, cercurile guvernante engleze au sperat că burghezia venită la putere va reuși să combată sovietele, să lichideze dualitatea puterii și să restabilească ordinea. În consecință, ele au sprijinit guvernul provizoriu prin recunoașterea oficială, prin influențarea opiniei publice împotriva sovietelor, prin persecutarea internaționaliștilor ruși aflați în emigrație și prin sprijinirea complotului din aprilie al burgheziei¹. În etapa următoare diplomația engleză ca și forțele contrarevoluționare interne își pun toate speranțele în succesul ofensivei armatei ruse. Această ofensivă, subliniază autorul, a avut pentru aliați mai mult o însemnătate politică decât una militară. După

insuccesul ofensivei din iunie și ieșirea cadeților din guvernul de coaliție, diplomația engleză ajunsese la concluzia că pentru înăbușirea revoluției în Rusia era nevoie de un Napoleon sau un Cavaignac și, ca urmare, a trecut la intensificarea activității contrarevoluționare. De acum înainte, Anglia avea să mizeze pe instaurarea în Rusia a dictaturii militare, — efectuînd presiuni brutale asupra guvernului provizoriu pentru a-l determina să capituleze în fața lui Kornilov, — iar apoi să acorde sprijin cadeților și generalilor care organizau puciul.

Eșecul complotului contrarevoluționar al lui Kornilov, criza generală națională în Rusia și avîntul revoluționar în Europa deschid, după cum arată autorul, o nouă etapă în politica Angliei față de Rusia. De la scontarea aproape exclusivă pe forțele reacționare interne din Rusia, ea trece la planul unei intervenții armate externe cu sprijinul contrarevoluției interne.

Lucrarea relevă de asemenea, pe baza unui bogat material concret, cum, datorită slăbirii pozițiilor interne și internaționale ale Rusiei, Anglia începe treptat să-și considere aliata nu ca pe un partener de afaceri, egal îndreptățit, ci ca pe un obiect al intereselor sale imperialiste. Încă din aprilie 1917 Anglia și S.U.A. au început împărțirea Rusiei în „sfere de ajutor”, ajungînd treptat la proiecte deschis expansioniste.

Multe date interesante aduce autorul în problema programelor de politică externă și a tacticii diferitelor grupări ale burgheziei ruse. Un loc important este acordat demascării diplomației partidelor oportuniste a menșevicilor și a eserilor. Autorul arată zădărnicia încercărilor acestora de a încheia pacea „democratică” pe calea concilierii cu burghezia imperialistă rusă și cu cea din țările aliate. Numai partidul bolșevic a văzut o singură posibilitate eficace pentru lichidarea cu adevărat democratică a războiului, pe calea cuceririi puterii de clasa muncitoare în alianță cu țărănimia săracă.

În lucrare se acordă atenție nu numai relațiilor dintre guvernele și clasele conducătoare, dar și relațiilor dintre oamenii muncii din cele două țări. Autorul studiază influența revoluției ruse asupra mișcării muncito-

¹ Autorul aduce o nouă interpretare a așa-numitei crize din aprilie. Bazîndu-se pe teza lui V. I. Lenin că în aprilie a avut loc „îzbucnirea concomitentă a revoluției și a contrarevoluției” (*Opere complete*, vol. 32, p. 462), el confirmă, pe baza materialului faptic, că în aprilie a avut loc — prima dată după răsturnarea țarismului — o încercare, încă prematură, a unei părți a burgheziei de a înfăptui o lovitură contrarevoluționară. Autorii și organizatorii acestui complot au fost aripa de dreapta a guvernului provizoriu, în frunte cu Gucikov și Miliukov și Cartierul general al armatei.

rești și democratice din Anglia, manifestările de solidaritate ale proletariatului englez cu revoluția din Rusia ș.a. Un merit deosebit al lucrării îl constituie încercarea autorului de a arăta cum lupta claselor sociale și a diferitelor partide politice din Rusia și Anglia au influențat schimbările în politica externă a celor două puteri.

Concluzia generală la care ajunge autorul este aceea că burghezia rusă s-a dovedit nu numai incapabilă de a rezolva sarcina eliberării Rusiei, de sub dependența străină, dar a adus țara la marginea catastrofei naționale, la primejdia împărțirii și jefuirii ei de către puterile imperialiste. Numai revoluția proletară a salvat Rusia de această catastrofă națională.

A. L.

Cultus pacis, Études et documents du „Symposium Pragense Cultus Pacis 1464–1964”. Commemoratio pacis generalis ante quingentos annos a Giorgio Bohemiae rege propositae. Publicate de Václav Vaněček. Éditions de l'Académie tchécoslovaque des sciences, Praga, 1966, p. 197.

În zilele de 28–30 septembrie 1964, s-a desfășurat la Praga un simpozion științific internațional, consacrat comemorării a 500 de ani de la data cînd Jiří de Poděbrady, regele Cehiei (1458–1471), a lansat cunoscutul proiect de pace pentru federalizarea statelor europene. Festivitatea a fost organizată în cadrul marilor comemorări, inițiate de UNESCO. La simpozion au participat 18 delegați din zece țări: U.R.S.S., Ungaria, Polonia, R.D.G., R.F.G., Iugoslavia, Austria, Franța, Canada și Argentina. Pe lângă alte manifestări festive, ținute cu acest prilej, atît la Praga cît și-n localitatea Poděbrady, locul de origină al regelui, simpozionul a constituit momentul cel mai de seamă, în sensul că o serie de istorici, juriști și filozofi au sub-

liniat importanța multilaterală a acestui proiect pentru pacificarea Europei de acum cincisute de ani. Comitetul de organizare a pus la dispoziția participanților, într-o formă definitivă, o variantă a proiectului în limbile cehă și engleză¹. În legătură cu aceasta J. Kejř a ținut o interesantă expunere cu caracter informativ în care se ocupă de *Manuscrisele, edițiile și traduceri acestui proiect* (p. 75–82). În momentul de față, există cinci copii după acest document important, care s-a editat și tradus în diferite limbi europene (o copie se află la Arhiva principală a actelor vechi din Varșovia, alta la Biblioteca Academiei polone de științe din Danzig a treia la Biblioteca episcopală din Klagenfurt și două la Biblioteca Națională din Paris). Prima ediție a textului latin a fost publicată în 1747 de abatele Lenglet du Fresnoy², după care l-a reprodus și Nicolae Iorga³. Autorul relevă că versiunea din Iorga este cea mai bună, deoarece „editorul a înlăturat în mod automat impreciziile, a completat punctuația, adaptînd ortografia la regulile sec. al XV-lea”. Dintr-un număr de nouă ediții după cîpiile latinești, cea a lui N. Iorga este a treia, în ordine cronologică. Abia în 1939, F.M. Bartoš a făcut apel, pentru înțila oară, la textul unui manuscris și anume la acela din Danzig⁴.

Participanții la simpozion au prezentat diferite comunicări, în care au subliniat importanța și interesul pe care proiectul lui Jiří de Poděbrady l-a trezit în rîndurile contemporanilor.

Comunicările formează obiectul acestui volum și constituie o valoroasă contribuție la istoria țărilor cehe din sec. al XV-lea. S-au lămurit de pildă, cu acest prilej, împrejurările de politică internă și externă în care a luat ființă acest proiect de pace între popoare.

² *Mémoires de Messire Philippe de Commynes, seigneur d'Argenton, Londra și Paris, 1747, partea II, p. 424–431.*

³ Cf. *Notes et extraits pour servir à l'Histoire des Croisades au XV-e siècle. Quatrième série* (1453–1476), București, 1915, p. 222–233.

⁴ Cf. *Návreh krále Jiřího na ulbofent evropských států a jeho původce dr. Martin Mair* în „Jihočeský sborník historický”, XII, 1939, p. 74–81.

¹ *The Universal Peace Organization of King George of Bohemia. A Fifteenth Century Plan for World Peace 1462–1464.*

S-a putut de asemenea, confrunta poziția istoricilor cu aceea a specialiștilor în istoria dreptului și s-au examinat sursele ideologice ale acestei memorabile inițiative. Urmărindu-se temeiul politic și geneza ideilor umaniste, care stau la baza documentului de acum cinci sute de ani, s-a ajuns la concluzia — deocamdată sub forma unei ipoteze — că există o continuitate indubitabilă între ideologia husită și acțiunea lui Jiří de Poděbrady. Această, cu atât mai mult, cu cât între Renașterea și Umanismul ceh, pe de o parte, și husitism, pe de altă parte, există o filiație verificată istoricește.

Prezența juriștilor la acest simpozion a contribuit sub raport juridic la clarificarea caracterului noii organizații politice, care urma să ia ființă la mijlocul sec. al XV-lea. Cea mai importantă constatare rămâne desigur aceea că proiectul lui Jiří de Poděbrady este cea dintâi inițiativă oficială de acest fel din istoria popoarelor europene. Ea avea să ducă la înfăptuirea spontană a unei uniuni internaționale a țărilor independente. Tot ce s-a produs mai înainte în acest sens, ca și după aceea, n-au fost decât inițiative cu caracter particular.

Cu toate acestea, mai rămâne în suspensie în momentul de față un număr de probleme, foarte puțin clare sau chiar obscure. E vorba, în primul rând, de reconstituirea amănunțită a evenimentelor istorice din cursul anilor 1460 — 1464, — adică în perioada în care a luat naștere proiectul de acum cinci secole. De asemenea, nu se cunosc destul de bine negocierile purtate în jurul acestui proiect în Ungaria. Ce destin a avut în Italia, la Veneția, la Roma sau la Milano? O problemă deschisă rămâne și aceea a paternității. La curtea lui Jiří de Poděbrady trăiau câțiva umaniști — printre care Antonius Marius, Martin Mair, Jan de Rabštejn, — însă cercetările de până acum n-au putut aduce precizări în această problemă. În orice caz, Simpozionul de la Praga a reactualizat unul din cele mai interesante momente din istoria țărilor cehe, de după mișcarea revoluționară husită.

Tr. I — N.

* * * *Einführung in das Studium der Geschichte*. Herausgegeben von Walter Eckermann und Hubert Mohr. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1966, 536 p.

Acest manual intitulat *Introducere în studiul istoriei* reprezintă o lucrare colectivă, rod al colaborării a peste 40 de specialiști germani din domeniul istoriei și al științelor auxiliare ale acesteia. Lipsa unui astfel de manual destinat în primul rând studenților învățămîntului superior din R.D. Germană, se făcuse de mult simțită. Inițiativa istoricilor germani încearcă să răspundă acestei cerințe. Lucrarea, adresându-se unui cerc de cititori foarte diferențiați, caută să rezolve probleme teoretice de bază ca încadrarea științei istorice în sistemul științelor sociale, obiectul și periodizarea istoriei și probleme legate de studierea izvoarelor istorice; ea conține de asemenea îndrumări practice pentru alcătuirea unei lucrări științifice.

După o introducere tratând în general condițiile necesare studiului istoriei și formele de organizare ale acestuia, urmează unul din cele mai importante capitole ale volumului, care prezintă concis și clar problemele teoretice și metodologice de bază ale istoriei de pe pozițiile materialismului istoric, în centrul acestui capitol aflându-se problema corelației între știința istoriei și celelalte discipline ale științelor sociale. În continuare se examinează rolul și importanța științelor vecine (Nachbarwissenschaften), adică, ale istoriei ca: lingvistica, geografia economică, antropologia, arheologia, etnografia, statistica ș.a. precum și locurile în care se desfășoară munca istoricului (arhive, bibliotecă, muzee ș.a.).

Un capitol scurt, dar extrem de util studenților, este acela intitulat *Instrumentele de lucru ale istoricului*. Se trec în revistă câteva lucrări generale pentru studiul istoriei, bibliografii generale și naționale, enciclopedii, sinteze, principalele reviste istorice, hărți și atlasuri istorice. Alegerea este foarte bine făcută, ea reușind să cuprindă cele mai bune lucrări din fiecare domeniu, mai ales în ceea ce privește istoria Germaniei.

Următoarele două capitole expun probleme metodologice legate de studierea literaturii de specialitate, precum și de metodele de cercetare care stau la dispoziția istoricului marxist.

Un studiu mai mare este destinat izvoarelor istorice. După expunerea unor probleme legate de valoarea și felul izvoarelor, se înfățișează pe larg izvoarele scrise, orale, lingvistice, etnografice și filmul ca document istoric. Se tratează în general aceste genuri de izvoare, iar pentru cele scrise se indică în anexă principalele ediții. Desigur, în alegerea acestora, autorii studiului respectiv s-au ghidat după scopul și țelul pentru care a fost alcătuit într-unul din volume. Fiind însă un volum destinat nu numai studenților din R.D. Germană ci într-un sens mai larg și celor din restul țărilor socialiste ne surprinde absența unor colecții de izvoare din R.S. România sau R.S.F. Iugoslavă. Obiecții se pot aduce și listei culegerilor de izvoare cuprinse în acest studiu, în sensul că nu conțin datele bibliografice complete și nici ultimele ediții¹.

Următorul capitol se ocupă de probleme legate de științele auxiliare ale istoriei. Penultimul studiu, cel mai util și concis, reușește să dea viitorilor istorici, într-o formă clară, precisă, cele mai importante și necesare indicații teoretico-metodologice și practice pentru alcătuirea unei lucrări de cercetare științifică.

Volumul se încheie cu considerații generale privind rolul istoricului în procesul de cristalizare a conștiinței socialiste.

Fără îndoială că acest ghid, destinat în primul rând studenților, își atinge în mare măsură scopul propus de autori: acela de a da un manual competent și corespunzător celor interesați în studierea istoriei. Unele mici deficiențe rezultă din faptul că fiind scrise de un colectiv foarte numeros de autori, diferitele capitole, care formează de fapt studii autonome, nu se prezintă la același nivel de informare. Aceasta se explică și prin

faptul că volumul nu se adresează numai studenților, neprecizându-se exact cui îi este menit, așa încât diferiții autori au interpretat aceasta în mod diferențiat. Nedumerire mai poate stârni și succesiunea diferitelor capitole.

Editorii acestui manual, atât de util și necesar, au fost conștienți de la început că el ar putea avea unele deficiențe, pentru semnalarea cărora au și apelat la cei ce vor folosi volumul. (p. 3).

A. A.

PAUL BASTID, *Benjamin Constant et sa doctrine*, Tome I—II, Paris, A. Colin (1966), 1 111 p.

Paul Bastid, membru al Institutului Franței, ne prezintă într-o amplă monografie figura multilaterală a lui Benjamin Constant (1767—1830), unul dintre celebrii doctrinari ai regimului parlamentar. Primul volum al monografiei este consacrat vieții și activității lui Benjamin Constant, al doilea prezentării și comentării operelor și ideilor sale. În vederea elaborării cărții sale, P. Bastid a consultat un vast material: în primul rând scrierile politice, filozofice, literare ale lui Benjamin Constant; însemnările făcute de acesta în numeroasele ziare și reviste ale vremii; discursurile parlamentare; corespondența particulară. Bineînțeles, o atenție specială a fost acordată scrierilor politice, deoarece obiectivul principal al cărții lui P. Bastid este Benjamin Constant — doctrinarul politic. Nu lipsește, însă, nici analiza operei filozofice și literare, deoarece aceasta ajută la înțelegerea concepțiilor lui Benjamin Constant și totodată oferă cititorului o imagine a procesului de formare și de evoluție a acestor concepții.

P. Bastid arată că Benjamin Constant a susținut în scrierile sale o serie de deziderate ale burgheziei în ascensiune ca: libertatea personală, politică și religioasă; libertatea opiniei și presei; libertatea educației; dezvoltarea industriei. Origina sa elvețiană, studiile făcute la Oxford precum și teoria dreptului natural, foarte la modă în cercurile filozofice din secolul al XVIII-lea, au influențat în mod profund gândirea lui Benja-

¹ De ex. la p. 323 se citează doar cele 5 volume din *Scriptores rerum Prussicarum*, fără a se indica și a doua ediție, recentă, și volumul al VI-lea, ultimul, al colecției; astfel de cazuri se găsesc și în alte locuri.

min Constant. În felul acesta el poate fi considerat ca unul din cei mai autorizați reprezentanți ai liberalismului burghez din primele decenii ale secolului trecut. Așa se și explică de altfel concursul pe care s-a grăbit să-l dea lui Napoleon în timpul celor o sută de zile. Pentru a-și întări poziția Napoleon — sub influența lui Constant —, a făcut importante concesiuni burgheziei, care năzuia la un sistem de guvernare liberal. În acest sens, B. Constant a elaborat cunoscutul proiect de constituție, care urma să facă din Franța o monarhie de tip parlamentar. Căderea rapidă a lui Napoleon și plecarea sa în exil au pus capăt acestei încercări.

Plecat din Franța pentru scurt timp, B. Constant va reveni și va fi unul din teoreticienii opoziției. Concepțiile sale asupra monarhiei parlamentare sînt acum pe deplin cristalizate. El va duce o foarte activă campanie, atît prin presă cît și de la tribuna parlamentului pentru susținerea ideilor sale politice. În 1830 Benjamin Constant a fost unul din cei 221 deputați care, prin votul lor, au oferit coroana lui Ludovic-Filip.

Desigur, ideile lui Benjamin Constant în materie de guvernare de tip parlamentar n-au avut aplicarea pe care o dorea autorul lor. Nu este însă mai puțin adevărat — atrage atenția P. Bastid — că influența lui Benjamin Constant asupra cercurilor liberale din secolul al XIX-lea a fost considerabilă. „Toate statele — scrie P. Bastid — care în cursul secolului al XIX-lea au instituit regimul parlamentar au beneficiat mai mult sau mai puțin de învățămintele sale” (ale lui B. Constant — n. n.). Astfel, la puțin timp după moarte, autoritatea lui Benjamin Constant va fi invocată în ședințele congresului care a elaborat constituția belgiană de la 7 februarie 1831. Este însă interesant de remarcat — în ceea ce privește aplicarea concretă a concepțiilor lui Benjamin Constant — că unul din membrii congresului care se considerau adepți ai lui B. Constant, erau pentru sistemul unicameral și nu pentru cel bicameral recomandat de teoreticianul francez.

Totuși, o țară necontinentală, Anglia, va aplica cu fidelitate principiile lui Benjamin Con-

stant, timp de 65 de ani, de la 25 martie 1824, data promulgării constituției, pînă în anul 1889. Sub inspirația lui Pedro I, împăratul Braziliei, o comisie de 10 membri a elaborat o constituție conformă cu vederile lui B. Constant. În liniile sale mari, constituția imperiului brazilian din 1824 stabilea un sistem de guvernămint monarhic, ereditar, constituțional și reprezentativ, recunoscînd în același timp existența a patru puteri, toate delegate de națiune: puterea legislativă, puterea moderatoare, puterea executivă și puterea judiciară. Prima, a treia și a patra sînt organizate într-un mod conform ideilor lui B. Constant. Legislativul este împărțit în două camere, fiecare posedînd inițiativa de a face legi și putînd număra printre membrii lor și pe miniștri; executivul își exercită funcțiile prin miniștri responsabili; judiciarul, în mod riguros independent, este încredințat juraților care se pronunță asupra faptelor judecate, în vreme ce judecătorii aplică legile. Acestea sînt deci ideile lui Benjamin Constant în materie de guvernare, idei care au fost preluate și sintetizate în constituția braziliană ce a funcționat între 1824 și 1889.

În sfîrșit, un capitol al monografiei lui P. Bastid, care credem că trebuie amintit este cel referitor la concepțiile economice și sociale ale lui Benjamin Constant. Astfel, în ce privește concepțiile economice, acestea nu au beneficiat din partea autorului lor de aceeași atenție susținută ca ideile constituționale. Referindu-se la concepțiile sociale ale lui B. Constant, Paul Bastid spune că deși acestea ne înfățișează un B. Constant apărător al proprietății și regimului censitar, totuși eticheta de „campion atîrnat al burgheziei capitaliste” nu este pe deplin întemeiată. Pe de altă parte însă, tot Paul Bastid ne arată, mai departe, că B. Constant a trecut cu totul sub tăcere apărarea celor săraci de o legislație care să protejeze munca sau de un sistem organizat de asistență socială. Nu sînt toate acestea trăsături ce caracterizează dominația absolută a marii burghezii în vremea lui Ludovic-Filip, și care, în 1848, vor constitui unele din cauzele mișcării populare din mai-iunie?

S. C.

A. OLDEBERG, *Metallteknik under vikingatid och medeltid* (Tehnica prelucrării metalului în epoca vikingă și evul mediu), Stockholm, Victor Pettersons bokindustri, 1966, 296 p. + 730 fig. și 4 pl. în culori.

Andreas Oldeberg, cunoscutul specialist suedez în probleme de tehnica prelucrării metalului, prezintă o nouă și importantă monografie, continuând, într-un anumit sens, lucrarea sa în două volume, apărută acum aproape un sfert de veac asupra tehnicii metalului din epoca preistorică¹. Este o realizare de proporții, de vastă erudiție, rod al unor preocupări continue de cîteva decenii, în care valorificarea izvoarelor scrise este îmbinată cu o temeinică cunoaștere, bazată pe o minuțioasă analiză, a materialului arheologic aparținînd unei largi perioade, cuprinsă între sfîrșitul mileniului I și începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului II. Lucrarea se referă la tehnica de obținere și prelucrare a cuprului, cositorului, plumbului, argintului, aurului și zincului, precum și a aliajelor acestor metale, fără a lua în considerare și obiectele de fier.

Prima parte a volumului se ocupă de proveniența materiei prime folosite în metalurgia scandinavă din epoca vikingă și evul mediu, indicîndu-se, o dată cu principalele mine din Scandinavia, și regiunile de unde aceasta era importată. De asemenea, se dau prețioase detalii asupra operațiilor de exploatare a minei și a procedeelor prin care acesta era calcinat și redus, adică se indică etapele parcurse de materia primă înainte de a fi transformată în obiecte finite. Date amănunțite ne sînt furnizate și cu privire la tipurile de cuptoare-furnale și de foale. Reține atenția faptul că o parte din aurul folosit în Scandinavia provenea din Transilvania și că de la Danzig spre Lübeck și apoi spre Scandinavia se expedia cupru originar din regatul Ungariei, care credem că ar putea să provină și din minele transilvănene. În 1576, în Suedia sînt chiar atestați meșteri aurari unguri. Nu este exclus ca unii să fi fost din Transilvania, de unde numeroși meșteri aurari erau solicitați de suverani străini, cum este și cazul lui Mihail Sommer din Brașov, care timp de 16 ani a lucrat

în Germania, Anglia, Franța și îndeosebi în Suedia, unde ajunge aurul al curții regale datorită măestriei sale².

Într-un alt capitol autorul se ocupă de problema compoziției aliajelor, bazîndu-și concluziile pe un considerabil număr de analize chimice, efectuate pe obiecte alese cu discernămint, datînd din secole diferite. În continuare, se enumeră principalele descoperiri de ateliere și depozite de unelte din Suedia, aparținînd epocii vikinge și evului mediu.

Următoarele capitole ale volumului sînt consacrate producerii propriu-zise a obiectelor metalice și a ornamentării lor. În primul dintre ele autorul se ocupă de procedeele de turnare, prezentînd detalii asupra tipurilor de creuzete, asupra turnării în tipare și prin procedeul *à cire perdue*. O largă utilizare a avut în Scandinavia tehnica *marlării*, bazată pe remodelarea unor piese metalice cu ajutorul ciocnirii la rece sau la cald, folosindu-se în acest scop ciocane speciale de diferite tipuri, precum și alte unelte. Privitor la tehnica *presiunii* foilor metalice, folosită la producerea ornamentelor în negativ sau pozitiv, se menționează că aceasta este de neconceput fără matrițe și stanțe. O însemnătate mare pentru desăvîrșirea ornamentării pieselor metalice a avut și cizelarea, procedeu de finisare, presare și retușare, precum și de completare a decorării, executat cu ajutorul poansonelor, dălților și pilelor. Pentru *gravare* se foloseau unelte de diferite forme, cu virful ascuțit, burine sau dălțițe. Atît în timpul epocii vikinge, cît și în perioada medievală, producerii sîrmei de bronz, cositor, argint și aur i se acorda mult interes. Sîrma forțată, fiind neregulată ca formă, era trecută printr-o placă perforată din metal sau os, așa-numitul trefilator. Tehnica împletirii și răsucirii firelor, uneori foarte complicată, se aplica mai ales la brățări, inele de gît și lanțuri; ea devine larg folosită în Scandinavia, probabil și datorită influențelor venite din regiunile sud-estice. În mare parte tot impulsurilor de pe Continent și mai ales din imperiul carolingian, dar și din Orient, s-ar datora, după autor, și interesul cu care meșterii nordici au folosit tehnica *filigranului* și *granulației*. În privința contro-

¹ A. Oldeberg, *Metallteknik under förhistorisk tid*, I—II, Lund, 1942—1943.

² J. Bieltz, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957, p. 12—15.

versatei probleme a producerii micilor granule sferoidale, A. Oldeberg indică un interesant procedeu de obținere a lor, constând din a lăsa să cadă mici picături de aur topit pe un suport metalic înclinat, de unde acestea se rostogoleau mai jos într-un strat de pudră de mangal, ajungând în stare de globule minuscule, care erau apoi sortate cu o sită și pe urmă lipite pe suprafața care trebuia decorată. Un mare număr de obiecte, mai ales cele de orfevrărie, erau *poleite* sau *placate* cu aur, argint, cositor și, foarte rar, cu bronz și alamă; se arată că se utilizau mai ales metoda poleirii prin foc și metoda îmbrăcării suprafeței obiectului cu o foiță subțire din metalele sus-menționate. Tot în scopuri estetice se utiliza și tehnica *incrustării*, folosindu-se mai ales lamele de argint, cupru și alamă. De multă prețuire s-a bucurat în epoca vikingă procedeul denumit *niello*, bazat pe încrustarea în ornamente punctate sau săpate a unei compoziții de culoare neagră, care contrasta cu fondul deschis al suprafeței care trebuia ornamentată, reprezentată, de obicei, de argint. Cel din urmă procedeu de ornamentare analizat în monografia lui A. Oldeberg este cel privind tehnica *emailului*, aflată în strînsă legătură cu tehnologia producerii sticlei, fiind folosite pentru amîndouă în general aceleași ingrediente. După metodele de aplicare a emailului se disting mai multe categorii: *émail cloisonné*, *émail champlevé*, *émail translucide sur relief*, numit și *basse taillé*, precum și *émail de ronde basse*. Toate aceste procedee tehnice amintite mai sus sînt descrise foarte amănunțit, dîndu-se și exemple concrete, mai ales în cazul unor obiecte avînd un decor mai complex.

Volumul este însoțit de rezultatele analizelor de laborator, precum și de o impresionantă bibliografie, cuprinzînd aproape o mie de titluri. Surprinde totuși faptul că din vastul material comparativ cu care se operează lipsesc lucrări asupra tehnicii metalului semnate de specialiștii din estul și sud-estul Europei, chiar și unele de caracter general de deosebită valoare, cum sînt ale lui N. Fettich³ și B. A. Ribakov⁴. Un

consistent rezumat în limba engleză, un indice conținînd termeni referitor la tehnica metalului, un altul cu localitățile din Scandinavia și un indice de nume de persoane completează lucrarea. Monografia conține și un bogat material ilustrativ de calitate remarcabilă. Uncle din obiectele reprezentate, depășesc granițele tehnicii meșteșugului propriu-zis, apropiindu-se mai mult de domeniul artistic, făcînd dovada înaltei măiestrii la care au ajuns meșteșugarii nordici.

Regretăm că în preocupările autorului n-a figurat și problema originii tipurilor de obiecte (a căror analiză vizează în primul rînd tehnica prin care se realizau), mai ales că exemplare similare s-au descoperit în arii geografice uneori îndepărtate de Scandinavia. Rezolvarea problemei amintite ar fi sporit posibilitatea descifrării concrete a unor evenimente legate de migrația normanzilor, de rolul jucat de aceștia în unele regiuni în care au ajuns, precum și a influențelor resimțite de ei în contact cu alte popoare. Dacă pentru apusul Europei elucidarea acestor chestiuni și-a găsit de multă vreme rezolvarea, pentru Europa răsăriteană rămîn controversate încă numeroase probleme pe care autorul nu le-a luat în discuție în cadrul lucrării, deși ele au suscitat interesul a numeroși specialiști⁵. Pentru clarificarea lor de mare importanță este determinarea originii unor tipuri de obiecte întîlnite pe o arie foarte întinsă, cum de altfel s-a și încercat în ceea ce

⁵ Vezi de exemplu P. Paulsen, *A magyarországi viking emlékek. Wikingensunde aus Ungarn*, în *Arch. Hung.*, XII, 1933; B. D. Grekov, *О роли варягов в истории Руси* în „Новое время”, 30, 1947; D. A. Avdusin, *Варяжский вопрос по археологическим данным*, în K. S., XXX, 1949; T. J. Arné, *Die Warägerfrage und die sowjetrussische Forschung*, în *Acta Archaeologica*, V, XXIII, Copenhagen, 1952; H. Lowmianski, *Zagadnienie roli normanów w genezie państw słowiańskich*, Varşovia, 1957; H. Arbman, *Skandinavisches Handwerk in Russland zur Wikingerzeit*, în *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum*, 1959; I. P. Saskolski, *Норманская теория в современной буржуазной науке*, Moscova-Leningrad, 1965; A. V. Arțihovski, *Археологические данные по варяжскому вопросу*, în „Культура древней Руси. Посвящается 40-летию научной деятельности Николая Николаевича Воронина”, Moscova, 1966.

³ N. Fettich, *Die Metallkunst der landnehmen von Ungarn*, în *Arch. Hung.* XXI, 1937.

⁴ B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948.

privește săbiile⁶ și topoarele ornamentate⁷ sau unele tipuri de podoabe : agrafe cu protuberanțe globulare⁸, pandantive rotunde⁹ etc.

Rod al unei riguroase documentări, lucrarea lui A. Odelberg se impune ca o realizare de seamă a științei arheologice contemporane. Studiul aprofundat al procedeelelor de prelucrare a metalului, care sînt un indicator al posibilităților tehnice și materiale de realizare a societății scandinave, lucrarea savantului suedez în-

lesnește o descifrare veridică a realităților social-economice din epoca vikingă și evul mediu.

Ampla monografie asupra tehnicii metalului pe care o prezentăm ar putea constitui o prețioasă indicație metodologică și un exemplu pentru studii de aceeași natură, care se impun a fi efectuate și în țara noastră.

V. S.

BIZANTINOLOGIE

G. WALTER, *La vie quotidienne à Byzance au siècle des Comnènes*, Paris, Edit. Hachette, 1966, 287 p.

Una din principalele meniri ale istoricului e să reconstituie și să prezinte condițiile de viață materială a societății omenești din trecut. De aceea colecția „La vie quotidienne à Byzance . . .” s-a bucurat de colaborarea unor savanți de mare prestigiu ca : J. Carcopino, P. Montet, G. Contenau, E. Faral etc.

Pentru Bizanț situația a fost însă mai dificilă, deoarece principala sursă de informare este arheologia ; ori cercetările arheologice în domeniul bizantinologiei s-au lovit de dificultatea că pe locul vechilor așezări bizantine se află și astăzi sate și orașe. Apoi cercetările s-au îndreptat în special spre biserici și așezări mănăstirești unde puteau fi obținute rezultate certe și cîteodată spectaculoase. De această dificultate se resimte și cartea prezentată, care în

realitate tratează mai mult decît viața cotidiană, unele aspecte ale civilizației bizantine fără a acorda o atenție specială perioadei Comnenilor.

În primele două capitole introductive sînt prezentate istoria începuturilor Constantinopolului, principalele construcții, piețe și artere de circulație, autorul oprindu-se asupra palatului imperial, bisericii Sf. Sofia și hipodromului. În realitate încă în vremea Comnenilor, marele palat nu mai prezenta nici o însemnătate, începuse să se degradeze, curtea se retrăsese la Blacherne.

În prima parte a volumului, intitulată impropriu *Clasele sociale*, autorul se ocupă în primul capitol despre persoana împăratului — încoronarea, activitatea sa publică, — folosind datele *Cărții Ceremoniilor* a lui Constantin Porphyrogenetul. G. Walter vede în el trei aspecte corespunzător caracterului triplu al funcțiilor sale — prezidînd solemnitățile de la curte în care apare ca un „manechin magnific împodobit” (p. 77), apoi în calitate de conducător militar și în sfîrșit ca șef al bisericii, mare preot al comunității creștine. Pentru a da o notă de pitoresc expunerii, autorul folosește unele informații din Anna Comnena referitoare la neînțelegerile din familia lui Alexis, prezentînd-o pe Irena, soția acestuia, într-o postură cu totul falsă — capabilă să participe la orice acțiune îndreptată împotriva soțului ei.

În prezentarea situației aristocrației se acordă un interes deosebit legislației agrare a Macedonenilor, deși aceasta își pierduse orice aplicație în vremea Comnenilor.

⁶ I. Petersen, *De norske vikingesverd*, Kristiania, 1919 ; H. Arbmman, *Blatnica und Vaage*, în *Pamätky Archeologické*, LIII, 1962, 2, p. 331 și urm. ; A. V. Arțihovski, *op. cit.*, p. 37.

⁷ P. Paulsen, *Art und Kreutz in Nord-und Osteuropa*, Bonn, 1956 ; G. F. Korzuhina, *Ладозский топорик* în „*Культура древней Руси*”, 1966, p. 89—96.

⁸ G. F. Korzuhina, *Русские клады IX—XIII вв.*, Moscova-Leningrad, 1957 ; M. K. Karger, *Древний Киев*, Moscova-Leningrad, 1958, p. 12, pl. XXII ; M. Stenberger, *Ringnalen fran Goro-dilov*, în *Tor*, V, 1959, p. 192 și urm. ; A. I. Gurevici, *Походы викингов*, Moscova, 1966, fig. de la p. 58.

⁹ M. Stenberger, *Traditionsbundenhet i vikingetida gottländsk brakteatkonst*, în *Tor*, IV, 1958, p. 113 și urm.

Autorul, ocupându-se de funcționările bizantină, o împarte în două categorii: funcții onorifice și efective. De fapt, „funcțiile onorifice” erau simple titluri nelegate de o funcție efectivă. Senatorii, crede autorul, că și-au păstrat prestigiul în vremea Comnenilor, în realitate ei nu mai aveau nici o însemnătate.

Clerul formează obiectul unui alt capitol. Afirmatia sa că mănăstirile cu rare excepții erau fondate chiar în Constantinopol și că se succedau pe străzi întregi, pe distanțe de kilometri (p. 116) este evident o exagerare. Studiul deosebit de valoros despre topografia Constantinopolului al lui Janin, stabilește cu destulă exactitate numărul și așezarea bisericilor și mănăstirilor din Capitală (R. Janin, *Constantinople byzantine*, ed. I, Paris, 1950). Capitolul cuprinde date exacte despre modul de întemeiere și despre organizarea internă a mănăstirilor, iar pentru viața din mănăstiri folosește relațiile date de un Eustathiu din Thessalonice și Theodor Prodrom.

Despre populația orașenească și țărănească, care alcătuiește un alt capitol, autorul se rezumă la prea puține lucruri. Pentru comerț și meserii, G. Walter se referă la datele din Cartea Prefectului, operă legislativă din vremea primilor Macedoneni, deși situația în vremea Comnenilor suferise modificări. Pentru străinii stabiliți la Constantinopol, în special pentru negustorii italieni autorul folosește informațiile destule de numeroase care există pentru veacurile XI-XII.

Un alt capitol, mult prea dezvoltat în raport cu întreaga economie a lucrării, este consacrat elementelor de clasă din Capitală.

În partea a doua, G. Walter încearcă să se apropie de tema propriu-zisă a cărții sale. Ocupându-se de viața cotidiană, descrie interiorul caselor aristocrației și a păturilor mijlocii, alimentația bizantinilor cu referințe la Theodor Prodrom și la lucrările altor competente ale doctorului Jeanselme și în sfârșit de îmbrăcăminte. Învățământul — școlile elementare, universitatea laică și cea de la Patriarhie, cercetate în lucrări valoroase de Fuchs, Bréhier, Browning etc. — este destul de sumar prezentat.

Pentru viața conjugală, autorul recurge din nou la Theodor Prodrom. Informațiile

pline de amărăciune ale acestui autentic reprezentant al bolemii bizantine, nu pot reflecta just raporturile dintre soți. Apoi pentru moralitatea femeii bizantine dă un exemplu din sfaturile lui Kekaumenos și analizează amplu legislația lui Leon al VI-lea.

Într-un alt capitol se tratează despre relicve și despre superstiții, ilustrându-se relația cu amănunte din cronicile bizantine. Se subliniază felul în care unii călugări și magicieni au reușit să speculeze înclinațiile spre superstiții ale bizantinilor. În continuare sunt expuse diferitele erezii, care au frământat Bizanțul de-a lungul existenței sale și autorul stăruie asupra platonismului lui Ioan Italos, a mișcării pauliciene și a represiunilor organizate de Alexis Comnen.

În ultimul capitol sunt descrise spectacolele populare în care autorul prezintă Constantinopolul ca un centru de continuă desfășurare, ceea ce nu corespunde pe de-a-ntregul realității. În ce privește repertoriul teatrului bizantin s-ar putea crea o confuzie. Caracterul lui laic, considerarea teatrului ca un centru al rezistenței păgâne pot fi afirmații valabile pentru perioada proto-bizantină. De aceea biserica a căutat să-l subordoneze; în secolul al XI-lea, teatrul constituie o manifestare patronată de biserică și de un caracter eminent religios. Apoi se vorbește de manifestările coregrafice de la diferite sărbători ca și unele obiceiuri, care s-au păstrat și astăzi în Grecia. Despre spectacolele de circ atât de apreciate în vremea Comnenilor ca și de turnire, frecvente mai ales în timpul lui Manuș Comnen, nu se spune nici un cuvânt.

Pentru titulatura bizantină, organizarea în theme, stratioti și proniari, împărțirea administrativă a Constantinopolului și pentru moneda bizantină autorul dă relații utile celor nefamiliarizați cu aceste probleme în cinci appendice.

Volumul prezentat nu este o lucrare de strictă specialitate, el se adresează unor cercuri largi de cititori; scris însă atrăgător și cu o bogată informație, el va fi citit fără îndoială cu interes și folos.

E. Fr.

POLYCHRONION, *Festschrift Franz Dölger zum 75 Geburtstag*, Heidelberg, Edit. Carl Winter, 1966, 538 p. și 10 planșe.

Bizantinologii din numeroase țări și-au adus contribuția la volumul omagial închinat savantului Fr. Dölger cu prilejul împlinirii vârstei de 75 de ani.

Primele pagini cuprind bibliografia completă a scrierilor sale, bogată activitate desfășurată de-a lungul a peste 45 de ani, urmată de lista lucrărilor efectuate de studenții seminarului de filologie medio- și neogreacă al Universității din München, sub îndrumarea lui Fr. Dölger.

Studii din cele mai variate domenii ale bizantinologiei sînt reunite în acest volum: istorie, artă, literatură, drept, teologie, geografie. Numeroase fragmente medio-grecești inedite sau puțin cunoscute sînt editate critic și amplu comentate.

Un studiu de caracter general, care se ocupă de raporturile Bizanțului cu lumea orientală aparține lui A. Böhlig. Influențele Bizanțului sînt urmărite atît pe plan cultural cît și politic, între provinciile apusene și cele răsăritene ale Imperiului cît și între acesta și țările orientale învecinate. Astfel, Asia Mică se constată că a fost puternic atașată ideii imperiale și a constituit un rezervor de forțe căruia Bizanțul îi datorează într-o mare măsură lunga sa existență. Multe fenomene caracteristice Bizanțului medieval sînt rezultatul influenței exercitate de Siria și Egipt. În ce privește țările orientale vecine, autorul subliniază paralelismul ideologic între Bizanț și Iran; caracterul sacerdotic al suveranului. Elenismul a exercitat o puternică influență în lumea arabă, în special în statul abbasid prin Iranul occidental și prin Siria. Această influență s-a afirmat în domeniul literaturii științifice, prea puțin în beletristică. Bizanțul a lăsat moștenire Orientului administrația organizată centralizat. Fatimizii au folosit numeroși armeni, aceștia fiind buni cunoscători ai organizației administrative bizantine. În concluzie autorul crede că a existat un contact permanent între raționalismul grec, radicalismul oriental și misticismul religios.

Într-un lung studiu W. Ohnsorge se ocupă de felul cum apare Bizanțul în gîndirea politică din vremea Ottonizilor; în realitate este examinată concepția de imperiu în lumea apuseană și în cea răsăriteană. În partea introductivă se discută părerile unor istorici în legătură cu influența exercitată de Bizanț în această problemă. R.J.H. Jenkins, H. Keller, R. Hiestand etc. apreciază pozitiv rolul Constantinopolului în formarea gîndirii politice a Occidentului, alții îl desconsideră (H. Beumann) sau chiar îl contestă (C. Erdmann). Concepția despre imperiu în apus și răsărit este cu totul diferită. Imperiul bizantin se consideră o continuare a celui roman. Statul este organizat cu un aparat administrativ imperial, teritoriul imperial este bine delimitat — deci o formație statală reală cu pretenții de universalitate. Un stat „supranațional”, a cărui sudură o realizează o cultură și religie comună. Imperiul occidental este în schimb doar un titlu, un nume și cu principalul obiectiv, apărarea bisericii. Cu alte cuvinte împărăția occidentală nu este decît o idee. În concepția occidentală, Bizanțul nu era Imperiul roman ci un stat grec-regnum Graecorum. Totuși noțiunea de imperiu mondial a existat în apus iar în secolele IX și X gîndirea politică a evoluat după cum dovedesc eforturile pentru recunoașterea de Bizanț a Imperiului apusean. Bizanțul era considerat în acest timp ca sediul imperiului mondial.

În domeniul studiilor istorice o atenție deosebită se acordă problemelor de organizare administrativă. Astfel, R. Guiland se ocupă de ofițerii palatini numiți candidați. Aceștia făceau parte din garda imperială și erau recrutați în unitățile de școlari. Din secolele IX-X, candidat devine un titlu de noblețe, conferit în cele mai multe cazuri în schimbul unei sume de bani tezaurului imperial.

H. Ahrweiler cercetează atribuirea titlului de sebast unor căpetenii străine stabilite în imperiu. Deși subordonați autorității imperiale, ei păstrau independență administrativă. În această situație erau sebastoi populației bulgare din Mosynopolis și ai milingilor din Peloponez.

Printre alte lucrări de caracter istoric, menționăm contribuția lui C. Cahen, care

arată că între turci și greci s-a realizat un fel de simbioză în diferite momente, nu numai în regiunile de frontieră dar și în întreaga societate și citează cazul a doi greci din familia Gavras.

N. Oikonomides, pornind de la o dispoziție a împăratului Mihail al VII-lea Ducas (codex Parisinus gr. 1277, fol. 261), în care se vorbește despre donația neereditară a unei fortărețe sub formă de pronie unei persoane particulare, face o serie de considerații cu privire la pronie și charisticariat.

S. Runciman caută să lămurească legătura de rudenie dintre Lucas Notaras și ultimii Paleologi și presupune că primul ar fi fost ginerele împăratului Ioan al VII-lea.

Ph. Argenti analizează chrysobulul din anul 1049 privind comunitatea evreiască din insula Chios și obligațiile sale față de mănăstirea Nea Moni și caută să dea o interpretare impozitului kephaletion perceput acestei comunități.

În ce privește arta bizantină, G. Bovini face unele observații în legătură cu lucrările de restaurare a mozaicului de la S. Apollinare Nuovo din Ravenna reprezentând pe Christ, pe tron între patru îngeri iar Klaus Wesel se ocupă de reprezentarea lui Christ în arta bizantină. Autorul consideră că ea nu este ilustrată printr-un anumit tip de imagine ci numai prin poziția ocupată în biserică. C. Mongo se ocupă de meșterii isaurieni — constructori de biserici. Ei au lucrat și la restaurarea Sf. Sophia în anul 558. Autorul crede că bisericile din Corycos, Meriamlik, Alahan Monastiri și Dug Pazari sînt monumente ale artei isauriene.

În domeniul literaturii trebuie subliniate considerațiile lui Gy. Moravcsik despre influența clasicismului în opera istoricilor bizantini. Aceștia au văzut în predecesorii lor greci niște modele vrednice de imitat. Stabilirea filiației clasice grecești este una din sarcinile ce se impun cercetătorului literaturii bizantine. Faptul că atît unii cît și ceilalți au văzut în istorie o operă literară reclamă o mare prudență la stabilirea valorii strict istorice a izvorului.

B.E. Perry stabilește că o serie de fabule din limba armeană sînt traduse sau adaptate

din limba greacă, cele mai vechi fiind din secolul al XII-lea.

În ce privește studiile de drept bizantin, semnalăm pe cel al lui Z.V. Udalțov despre reformele lui Justinian în domeniul dreptului de familie și succesoral. Dreptul din această perioadă reflectă procesul de descompunere al familiei antice romane și de formare a noilor relații. Toate măsurile pe care le-a elaborat practica juridică în decursul ultimelor secole și-au găsit expresie în dreptul lui Justinian: femeia și copiii ei au dobîndit drepturi civile și de proprietate. În domeniul dreptului public femeia rămîne la fel de lipsită de drepturi.

Numeroase sînt studiile de caracter teologic. Astfel, H.G. Beck în *Cultura și teologia în Bizanțul medieval timpuriu* ajunge la concluzia că în Constantinopol în acea vreme nu a existat o universitate teologică și că un viitor teolog își completa cultura elenistică fie cu un dascăl particular, fie prin lecturi personale. M.J. Higgins caută să stabilească rolul împăratului Constantin în desfășurarea lucrărilor sinodului de la Niceea după versiunea lui Athanasius și Eusebie. Într-o altă notă se ocupă de drepturile papei de a cenzura actele patriarhale în materie disciplinară, referindu-se la cazul patriarhului Antiohiei, Grigore.. J. Scharf analizează concepția lui Photie în materie de „jus divinum”. Epanagoga în partea sa introductivă și în unele titluri reflectă această concepție. F. Thiriet, pe baza a două deliberări ale Consiliului celor Zece din Veneția schițează activitatea în Creta a călugărului franciscan Marco Slavo care, cu aprobarea papii, organizase slujbe după ritul ortodox și cu preoți greci în Candia. Pentru aceasta, Veneția îl arestează pe călugăr și apoi îl expulzează.

În alte domenii se cuvine menționat articolul lui P.S. Năsturel, care crede că Selinas, actuala Sulina, pomenită în *De administrando imperio* ar proveni de la cuvîntul Σωλήνα, scoică cu aspect de cuțit.

T. Bertele semnalează un sigiliu și o monedă a despotului Manuel Angelos Comnen din Thesalonic ca și o monedă a lui Mihail VIII Paleolog, toate avînd aceeași temă, suveranul ține în mîna dreaptă o ramură de palmier cu opt foi. O gramotă a lui Vuk Brancović

din 1365 cu sigiliul lui Ioan Angelos Paleolog este analizată de V. Moșin.

Structura și evoluția scrisului livresc ca și anumite particularități ale grafiei din perioada bizantină formează obiectul unui amplu studiu al lui J. Irigoin.

Volumul cuprinde numeroase texte bizantine editate critic și însoțite de traduceri într-o limbă modernă, observații asupra unor lucrări încă inedite sau pe marginea unor viitoare ediții critice. Din prima categorie semnalăm cele șase acte despre charisticariat (Sinaiticus 482) din secolul al XI-lea, publicate de J. Darrouzes; un text hagiografic despre Sf. Paraschiva al lui Ioan din Eubeia, editat de F. Halkin: două notițe cu însemnările zilnice ale lui Ioan Chortasmenos de la începutul secolului al XV-lea (Bibl. Națională Austriacă cod. suppl. gr. 75) publicate de H. Hunger; R.J.H. Jenkins, o cuvântare din anul 927 în legătură cu încheierea tratatului de pace cu bulgarii (cod. Vaticanus gr. 483) și pe care o atribuie lui Theodor Daphnopates. J. Karayannopoulos editează și comentează fragmentul unui vademecum destinat

funcționarilor financiari din secolul al XI-lea (Biblioteca mănăstirii Nikanov, cod. 121). G. Theocharides publică testamentul marelui stratopedarch Dumitru Tzambakon iar V. Beševliev extrage din Synaxariul bisericii din Constantinopol și menologul lui Vasile al II-lea date privind politica lui Krum și Omurtag față de populația Traciei.

Proiectul unei ediții critice a memoriilor lui Silvestru Syropulos privind conciliul de la Florența este schițat de P. Wirth în timp ce O. Lampsides face unele corectări ediției lui Ephraem publicată mai întâi de A. Mai și apoi de Bekker folosind Vaticanus Gr. 1003.

Despre lucrările inedite ale lui Eustație din Thessalonic, aflate în Escorial Y—II—10 se ocupă A.P. Kajdan iar J. van Dieten despre opera teologică a lui Nicetas Choniates, *Panoplia dogmatică* (Parisinus gr. 1234).

Din această sumară prezentare s-a putut desprinde interesul pe care multe din studiile prezentate îl au pentru Bizanț și sud-estul Europei în evul mediu.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

RADU POPA, MIRCEA ZDROBA, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, Muzeul Regional Maramureș, 1966, 58 p.

Avântul pe care l-a luat în anii puterii populare arheologia medievală este justificat nu numai prin necesitatea obținerii unor noi izvoare istorice pentru cunoașterea etapei formării statelor feudale românești dar și prin rezultatele de mare însemnătate obținute. În acest sens trebuiesc privite și recente săpături arheologice de la Cuhea pe valea Izei (reg. Maramureș) inițiate de Muzeul Regional din Baia Mare, în colaborare cu Institutul de Arheologie al Academiei Republicii Socialiste România (1964—1965), prezentate într-un succint raport care contribuie cu noi materiale la istoria unui centru voievodal românesc din nordul Transilvaniei de la sfârșitul perioadei feudalismului timpuriu.

Lucrarea cuprinde două părți inegale ca volum. În prima autorii au efectuat o parcurgere succintă a izvoarelor istorice scrise pentru a contura astfel mediul social-politic maramureșean din veacul al XIV-lea. Astfel, aflăm cu acest prilej că prima mențiune documentară a Cuhei datează din 1353, când regele Ungariei întărește posesiunile unor români, Ioan și Ștefan, nepoți de frate ai voievodului Bogdan al Maramureșului, și că satul Cuhea a fost rînd pe rînd stăpînit de Bogdan voievod, de voievozii Drag și Balce fiii lui Sas (1365—1403) și de cnezi locali, în frunte cu Simeon, din 1447.

În a doua parte sînt cuprinse rezultatele săpăturilor arheologice propriu-zise care s-au desfășurat în cadrul a patru sectoare de cercetare: 1) Reședința feudală, 2) Mănăstirea, 3) Vatra satului, 4) Mănăstirea leudului.

În primul sector autorii arată cum săpăturile efectuate pe un promontoriu au dezvă-

luit un mare complex de construcții, întărit în parte cu un sistem de fortificație de tipul palisadei. Reședința feudală de proporții neobișnuit de mari, prezintă două faze de construcție: una databilă pentru sfârșitul sec. XIII, alta din sec. XIV. Materialele descoperite care au permis și datarea complexului, constau în piroane masive de fier, cuie, balamale, pintenii, virfuri de săgeți de diferite tipuri, cataramă de centură, lame provenite de la cuțite mari, fragmente de vase de sticlă pictată, ceramică smălțuită și nesmălțuită. Prezența resturilor de arme și a urmelor unui incendiu li determină pe autori să creadă că distrugerea reședinței feudale a avut loc în urma unor lupte.

În al doilea sector s-au descoperit fundațiile unei biserici vechi de piatră de tip „sală”, cu mici încăperi adiacente și cu contraforți dispuși oblic, precum și un mare cimitir în care au fost identificate 39 de morminte. Observațiile făcute de autori asupra materialelor descoperite în acest sector, completate de Radu Popa într-un studiu separat (vezi Radu Popa, *Biserica de piatră din Cuhea și unele probleme privind istoria Maramureșului în secolul al XIV-lea* în „Studii și cercetări de istorie veche”, nr. 3/1966, p. 511–528), se referă la stratigrafia solului, la planul bisericii, la orientarea mormintelor, la recolta de materiale arheologice în special ceramică și monede care de altfel au permis în același timp datarea construcției și cimitirului (sec. XIV–XV).

Relativ la al treilea sector autorii arată cum săpăturile arheologice efectuate, care urmăreau identificarea vetrei vechi a satului în regiunea centrală a satului actual Cuhea n-a confirmat aceeași ipoteză. Aceasta le-a permis să ajungă la concluzia că vechimea vetrei actuale a satului este din sec. XVIII–XIX și că vatra satului în evul mediu trebuie să fi fost mai departe de temelia bisericii feudale descoperite.

În sfârșit, în ultimul sector de cercetare autorii arată cum săpăturile arheologice n-au confirmat tradiția locală păstrată în leud, potrivit căreia satul vechi s-ar fi aflat în locul numit „La mănăstire”. Ceramica și monedele descoperite la nivelul temelii unei vechi

biserici de piatră nu sînt mai înainte de sfîrșitul sec. XVIII.

Materialul prezentat și interpretat de cei doi autori, însoțit de numeroase planșe și ilustrații, prezintă o deosebită importanță pentru istoria voievodatului românesc al Maramureșului. Confirmînd și completînd mărturiile documentare, el dezvăluie noi aspecte relativ la cunoașterea procesului de destrămare a obștiilor țărănești și a apariției virfurilor feudale locale în partea de nord a Transilvaniei, care au creat premisele închegării statelor feudale românești. De asemenea, el deschide perspective noi relativ la cercetarea problemei satului maramureșean în sec. XIV.

C. Ș.

TRÓCSÁNYI ZSOLT, *Az északi Partium 1820-ban* (Partium-ul de Nord în 1820), Budapesta 1966, 293 p. + 1 hartă.

Secția de arhivistică a Ministerului Culturii din R. P. Ungară publică de cîțiva ani în cadrul Bibliotecii centrale a Serviciului de statistică¹, volumele de statistică istorică (Történeti statisztikai kötetek). În cadrul acestei serii, istoricul maghiar Trócsányi Zsolt, cunoscut specialiștilor români, a publicat recent un volum consacrat *Conscripției Czirakiana* din 1820, prezentînd datele acestei conscripții într-o prelucrare statistică. Conscripția Czirakiană a fost întreprinsă — după cît se știe — în Transilvania, după multe tergiversări și în ciuda opoziției nobilimii din această țară, în anii 1819–1820. Ea a fost efectuată pe tot cuprinsul Transilvaniei și constituie ultima conscripție de caracter feudal. Trócsányi Zsolt, care încă cu ani în urmă a publicat o serie de studii consacrate analizei acestui izvor de o deosebită valoare, prezentării condițiilor istorice în care a fost elaborat și critica datelor pe care le obține, înfățișează acum, în cadrul colectivului de statistică istorică din Ungaria, datele conscripției Czirakiene cu referire la Partium-ul de Nord,

¹ A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára Művelődésügyi Minisztérium Levéltára, Osztálya.

mai precis la comitatele Crasna și Solnocul de Mijloc, precum și la domeniul Chioarului. Imensul material documentar ce a rezultat în urma activității comisiilor de conscripție din efectuarea conscrierii în 287 de localități nu putea fi, desigur, reprodus în cadrul unui singur volum decât într-o prelucrare statistică bine întocmită.

În introducerea Trócsányi arată că scopul principal urmărit de volum este, în *prezentarea situației iobăgimii din Transilvania în jurul anului 1820*, iar în al doilea rând *schimbarea problemelor de bază a politicii transilvănene față de iobăgime din perioada reformelor*. Autorul prezintă succint condițiile în care a fost întocmită conscripția, organele create de Curtea de la Viena în cadrul Guberniului Transilvaniei pentru efectuarea conscripției și executarea lucrărilor pe teren. În paragraful al doilea referitor la Corpus-ul Conscripției, Trócsányi expune conținutul celor nouă întrebări la care trebuia să răspundă conscripția și instrucțiunile asupra felului cum trebuia să fie formulate răspunsurile. O imagine mai amplă dă autorul despre însăși conscripție, despre felul cum a fost ordonată materia. În paragraful al treilea al introducerii, Trócsányi expune metodele de care s-a folosit în prelucrarea statistică a materialului și în elaborarea tabelelor statistice cu date generalizatoare. Aici el subliniază că prelucrarea statistică în multe cazuri făcea ca unele fenomene locale, specifice să se piardă din vedere, ceea ce scădea valoarea lucrării însăși. Pentru a evita acest lucru tabelele statistice au fost însoțite de note ample în care acele fenomene locale, particulare, care nu puteau fi cuprinse în statistici, au fost reproduse. Urmează apoi argumentele în ce privește ordinea rubricilor. În încheierea introducerii, Trócsányi se ocupă de problemele legate de critica sursei principale: limitele izvorului în ce privește complexitatea demografică (el cuprindea doar populația aservită), interesele de clasă ale nobilimii care au frânat întocmirea unui tablou absolut fidel, precum și pregătirea diferită a membrilor comisiilor de conscriere.

Volumul cuprinde — după cum s-a mai arătat — materialul referitor la comitatele Crasna și Solnocul de Mijloc, la domeniul

Chioarului. La câteva localități (4 din Comitatul Crasna, 9 din Comitatul Solnocul de Mijloc și 9 din domeniul Chioarului) conscripția lipsește. Trócsányi presupune că aceste localități, precum și alte trei din Comitatul Solnocul de Mijloc nu erau locuite de o populație supusă ci de nobili ai bisericilor și de libertini. În cadrul unei scurte prezentări este imposibil să înfățișăm chiar și sumar datele pe care le conține însuși volumul. Pentru a oferi specialiștilor o anumită orientare vom reproduce capitolele la care se referă materialul statistic prelucrat. El a fost ordonat în 29 de capitole, care sînt următoarele:

- 1) *Populația supusă din Partium-ul de Nord*;
- 2) *Sesiile pustii*;
- 3) *Împărțirea moșiilor dintre nobili* (cu prezentarea datelor referitoare la moșiile deținute de fiecare familie de nobili din aceste părți);
- 4) *Extinderea terenurilor iobăgești* (este vorba de terenurile deținute de țărani supuși în proprietate și nu de cele urbariale; autorul scotește datele conscripției în această privință cu totul nesigure);
- 5) *Împărțirea terenurilor iobăgești* (cu date privind cantitatea terenului gospodăriilor iobăgești împărțite în cinci categorii și proporția dintre terenul arabil și fînețe, pe localități și generalizate pe plăși și comitate);
- 6) *Modul de exploatare a terenurilor* (cu date despre asolamente, despre metodele de cultivare a pămîntului arabil și a fînețelor);
- 7) *Despre producție* (cu date constante doar despre producția de grâu față de cantitatea semănată);
- 8) *Pășunile comunale*;
- 9) *Exploatarea pădurilor*;
- 10) *Ghindăritul* (cu date despre dreptul comunelor de a folosi ghinda din pădure pentru îngrășarea porcilor);
- 11) *Cîrciumăritul* (cu date despre dreptul comunelor de a vinde băuturi alcoolice);
- 12) *Principalele tipuri ale obligațiilor*;
- 13) *Proporția robotei* (cu date despre zilele de robotă pe săptămînă);
- 14) *Tipurile de robotă*;
- 15) *Cărașia*;
- 16) *Serviciile efectuate de bărbai la curțile stăpînitorilor de moșii*;
- 17) *Torsul, țesutul și alte forme de robotă efectuate de femei*;
- 18) *Claca judeului* (cu date despre robotă efectuate de săteni în locul judeului satului eliberat prin funcția lui de robotă);
- 19) *Alle munci cu ziua* (cu date despre zile de robotă ocazionale, impuse de stăpînii de moșii pe diferite motive);

20) *Taxa* (cu date despre obligația în bani ai sătenilor); 21) *Obligații în natură ca rămășițe ale obligațiilor urbariale de odinioară*; 22) *Datul* (cu date despre obligațiile în natură legate de anumite sărbători sau evenimente); 23) *Dijma* (zeciuală); 24) *Nona*; 25) *Munca de zileri*; 26) *Morile*; 27) *Meșteșugul în trguri și sale*; 28) *Trgoveșii și, în sfârșit 29) Alte date ale conscripției* (privitoare la cazancle de rachiu, la prepararea cărbunelui pentru fierari, la exploatarea carierelor din piatră și producerea de cărămidă etc.). După cit se poate constata datele ne oferă o imagine multilaterală, mai ales asupra gospodăriei țărănești și a obligațiilor iobăgești. Este un material statistic extrem de bogat și ne oferă posibilitatea reconstituirii unor aspecte esen-

țiale a vieții economice și sociale a regiunii la care se referă. Ea pune în valoare utilitatea și necesitatea prelucrării tururilor conscripțiilor privitoare la Transilvania efectuate în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea. Prelucrarea statistică a datelor oferite de conscripții va însemna fără doar și poate punerea pe baze solide a studiilor noastre de istorie.

Cu privire la cartea lui Trócsányi mai amintim că ea, în inchicire înfățișează date comparative, procente generalizatoare referitoare la diferitele aspecte ale vieții economice și sociale. În anexă se dă un indice al localităților, un rezumat în limbile rusă și engleză și o hartă a localităților cuprinse în conscripție.

L. D.

Rubrica „Însemnări” a fost alcătuită de: Gr. Chiriță, Al. Porțeanu, Lidia Demény, A. Lazea, Tr. Ionescu-Nișcov, A. Armbruster, S. Columbeanu, V. Spinei, E. Frances, C. Șerban, L. Demény.

IOAN LUPAȘ

La 3 iulie 1967 a încetat din viață istoricul IOAN LUPAȘ, fost profesor la Universitatea din Cluj și membru al Academiei Române.

Cu el dispare, ca dintr-o pădure rărită, ultimul reprezentant al marelui generații de cărturari transilvăneni — Gh. Bogdan Duică, Sextil Pușcariu, Al. Lapedatu, N. Drăganu, Silviu Dragomir — care cu arma științei și-au legat numele de eroica luptă a desăvîrșirii unității politice a poporului român.

Ioan Lupaș s-a născut la 9 august 1880 în comuna Săliște din apropierea Sibiului. Părinții săi — Marina și Toma — descindeau din vechi familii de oieri. A urmat cursurile școlii primare în Săliște, iar pe cele liceale la Sibiu și Brașov, unde în 1899 și-a luat bacalaureatul. În toamna aceluiași an s-a înscris la Universitatea din Budapesta, luîndu-și în 1904 doctoratul în istorie, cu mențiunea „magna cum laude”. Pentru completarea pregătirii științifice, cu ajutorul unei burse acordate de societatea *Transilvania* din București, a luat apoi drumul Berlinului, iar în primăvara anului 1905 a făcut o călătorie de studii în Italia.

Ca student la Budapesta, alături de O. Goga, A.P. Bănuț, Alexandru Ciura ș.a., Ioan Lupaș a fost unul din întemeietorii marelui reviste literare *Luceafărul*.

În toamna anului 1905 a fost numit profesor de istoria românilor la seminarul din Sibiu, iar în 1909 protopop la Săliște și inspector al școlilor ortodoxe din eparhia Sibiului.

În 1910, în urma activității științifice desfășurate, a fost ales membru corespondent al Academiei Române din București, iar în 1916 membru activ. La începutul anului 1919, după realizarea unității naționale, a fost numit profesor la Universitatea din Cluj unde, la catedra de istorie modernă a românilor, a funcționat pînă la pensionare (1945). În toți acești ani a deținut, împreună cu Alexandru Lapedatu, și calitatea de director al Institutului de Istorie Națională din Cluj, în cadrul căreia s-au format generațiile de istorici transilvăneni din perioada interbelică.

În 1942, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, profesorii de la Universitatea din Cluj cu o întârziere de doi ani, determinată de „diktatul” de la Viena, i-au consacrat un strălucit volum omagial cuprinzînd, alături de studiile de specialitate, numeroase amintiri și referințe biobigrafice, iar Academia Română, la 29 octombrie 1943, l-a sărbătorit într-o ședință publică.

La 30 iunie 1967 Ministerul Învățămîntului i-a conferit înaltul titlu de profesor emerit.

În timpul îndelungatei sale existențe Ioan Lupaș a îmbrățișat numeroase și adânci domenii de activitate, relevându-se deopotrivă ca om de știință, publicist, conferențiar și luptător pentru progresul social al maselor și pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român. Numărul volumelor și manualelor publicate de I. Lupaș se ridică la peste 80, iar al articolelor și recenziilor la peste 1000. A colaborat pînă în 1918 la cele mai cunoscute periodice atît din Transilvania cît și din vechea țară : *Telegraful român*, *Luceafărul*, *Țara noastră*, *Transilvania*, (Sibiu), *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), *Tribuna*, *Românul* (Arad), *Neamul românesc*, *Convorbiri literare* (București), *Viața românească* (Iași), *Junimea literară* (Cernăuți), *Societatea de mîine* (Cluj) etc.

Timp de 15 ani a redactat *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj.

Primul său articol a apărut în anul 1901, înfățișînd semnificația istorică a lui Petru Maior, a cărui ideologie patriotică o continua. În anii următori se va consacra studierii activității altor protagoniști transilvăneni — George Barițiu, George Lazăr, Avram Iancu, Ioan Piuaru Molnar, Andrei Mureșeanu, Nicolae Popea, Ion Micu Moldoveanu — oprindu-se apoi mai îndelungat asupra vieții și activității mitropolitului Andrei Șaguna.

Numeroase alte articole au fost destinate apărării limbii și școlii poporului român față de politica de deznaționalizare urmărită de guvernele reacționare de la Budapesta, și de relevare a originalității și caracterului umanist al culturii românești. Articolele lui Ioan Lupaș, versurile lui Octavian Goga, nuvelele și povestirile lui Ion Agîrbiceanu au constituit înainte de unirea din 1918 manifestații dintre cele mai viguroase ale spiritului și speranțelor românești transilvănene.

O largă atenție a acordat Ioan Lupaș studierii originilor și dezvoltării voievodatului transilvan, răscoalelor țărănești din 1437, 1514, 1784, revoluției din 1848 și luptelor pentru unitatea națională, aducînd contribuții și interpretări noi, originale, la cunoașterea și aprecierea acestor mari capitole ale istoriei românești. Concepînd istoria Transilvaniei ca o parte integrantă a istoriei generale a românilor, I. Lupaș a subliniat cu iscusință și fermitate permanentele legături economice, culturale și politice ce au existat între românii de pe ambele versante ale Carpaților — legături care au sfîrșit prin a impune constituirea statului național român unitar. Urmărind procesul istoric care a determinat realizarea unității noastre politice, I. Lupaș afirma în 1937, în prefața uneia din lucrările sale : „Unirea națională politică de la anul 1918 nu se cuvine să fie înfățișată, nici măcar în parte, ca un dar coborît asupra neamului românesc din încrederea și din simpatia lumii civilizate, nici ca o alcătuire întîmplătoare, răsărită din greșelile dușmanilor de veacuri. Chiar dacă asemenea greșeli nu s-ar fi săvîrșit niciodată asupra românilor subjugati... stăpînirile nedrepte ar fi trebuit să se desumfle și micșoreze îndată ce dreptul tuturor popoarelor de a-și croi soarta după buna lor pricepere a izbutit a se înălța la treapta de putere hotărîtoare în noua întocmire a așezămîntului de pace european”.

Cităm cîteva din șirul numeroaselor sale lucrări : *Mitropolitul Andrei Șaguna* (1909) ; *Contribuțiuni la istoria ziaristiceii românești ardeleni* (1926) ; *Cronicari și istorici români din Transilvania* (1934) ; *Răscoala țaranilor*

din Transilvania (1934); *Paralelism istoric* (1937); *Istoria Unirii românilor* (1937); *Documente transilvane* (1940); *Studii, conferințe, și comunicări istorice* (5 volume, 1928—1945), *Zur Geschichte der Rumänen* (1943).

Apărător îndrăzneț al țărănimii asuprite, în 1907 Ioan Lupaș, ca și N. Iorga, s-a solidarizat cu răscoala țăranilor din vechea Românie, fiind condamnat la închisoare ca instigator pentru articolul *Toate pluggurile umblă* publicat în revista *Țara noastră* de la Sibiu.

O bună parte din activitatea sa culturală destinată luminării țărănimii s-a desfășurat în cadrele „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român”, în colecția căreia a publicat însemnate scrieri alcătuite într-un neaș grai popular.

Prin patriotismul său neșovăitor, prin largile sale vederi sociale, prin exemplara sa putere de muncă și prin contribuția adusă la dezvoltarea științei istoriei și culturii poporului român, Ioan Lupaș a înscris în istoriografia română o pagină de netăgăduită importanță.

Vasile Netea

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în 4 exemplare, trimiterile intrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații et . se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- • • Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- • • Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.
- ALEXANDRU GRAUR, La romanité du roumain, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. CURTICĂPEANU, Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,75 lei.
- N. ADĂNILOAIIE și DAN BERINDEI, La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- ION POPESCU-PUTURI, AUGUSTIN DEAC, La première Internationale et la Roumanie, „Bibliotheca Historica Romaniae 12”, 1966, 155 p., 6,50 lei.
- DAN BERINDEI, L'union des Principautés Roumaines, „Bibliotheca Historica Romaniae 13”, 1967, 224 p., 7,75 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, Sur quelques problèmes d'histoire, „Bibliotheca Historica Romaniae 14”, 1967, 159 p., 5,50 lei.
- • • La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Historiens du 4 au 9 Mai 1964 de Budapest, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographie ”, 1965, 291 p., 12 lei.
- • • Nouvelles études d'histoire, IIIe vol., publiées à l'occasion du XIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, 508 p., 29 lei.
- • • Documenta Romaniae Historica; B. Țara Românească, vol. I (1247—1500), 1966, 638 p., 31 lei; vol. XXI (1626—1627), 1965, 596 p., 28 lei.
- • • Brève histoire de la Transylvanie, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies III”, 1965, 468, 38 lei.
- • • Inscriptiile medievale ale României, vol. I, Orașul București, 1395—1800, 1965, 936 p., 62 lei.
- D. PROTASE, Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei, „Biblioteca de arheologie IX”, 1966, 251 p., 21 lei.
- • • Cronici turești privind țările române, Extrase, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.
- Sub îngrijirea acad. EM. CONDURACHI, Histria, vol. II, 1966, 541 p., 58 lei.
- D. BERCIU, Cultura Hamangia. Noi contribuții, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.
- • • Arheologia Moldovei, vol. IV, 1966, 374 p., 3 pl., 39 lei.
- ALEXANDRU VULPE, Necropola halstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică, „Biblioteca de arheologie XI”, 1967, 208 p., 42 pl., 27 lei.
- D. PRODAN, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, 1967, 596 p., 37 lei.
- CORNELIA BODEA, Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849, 1967, 390 p., 23,50 lei.
- • • Marea răscoală a țăranilor din 1907, 1967, 970 p., 51 lei.
- • • Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII), „Croniclele medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.